"BOŞLUKLARIN TANRISI" KAVRAMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Hasan ÖZALP*

Tanrının varlığıyla ilgili tartışmalar felsefenin en temel ve kompleks problemlerinden biridir. Tanrının varlığını reddeden ateist düşünürler bile konuyu büyük bir ciddiyetle ele alarak anti-tezler oluştururlar. Dahası tanrının varlığını reddetmeyi, zımnen tanrıyı kabul etmek gibi bir ironiden hareketle Mantıkçı Pozitivistler 'tanrıyı ispatlamak kadar reddetmenin de anlamsızlığına' dikkat çekmişlerdir. Ancak her halükarda tanrı, tartışmanın temel konusudur. Tanrının varlığını ispatlamaya çalışan düşünürler ise genellikle ya tanrının doğrudan zatından hareketle ontolojik argümanı, ya da eylem ve tecellilerinden hareketle teleolojik delili veya evrenden hareketle kozmolojik argümanları öne sürmüşlerdir. Tanrının ilim, kudret ve hikmet sıfatlarına göndermeler yapan bütün bu rasyonel delillendirmelere rağmen yine de inananlar tanrının büyük bir gizem ve gizlenmişliğe sahip olduğunu düşünürler. Bunun gerekçesi ise tanrının sıfatlarının büyüklüğü ve derinliğidir. Bu derinlik ise kendini evrende (veya doğa ve insan) gösterir. Şöyle ki hem tanrı hem de evren bilinmezliklerle ve gizemlerle doludur. Evrene ait bu gizem ve bilinmezlikler insan aklı ve insan aklının ürünü olan felsefe ya da bilimin çözemeyeceği derinliktedir. Öyleyse insan aklını aşan bir gerçeklik vardır veya insan aklı tarafından doldurulamayan boşluklar bulunmaktadır. Bu boşluklar insan aklı ve onun ürünleri tarafından doldurulamıyorsa onu dolduran nihaî bir gerçekliğin olması gerekir ki bu tanrıdır.

İşte bu noktada tanrı, bilinmezlik ve gizem gibi irrasyonel kavramlarla insan zihninin ilgi ve araştırma sahasına girmektedir. Tanrının mükemmel anlamda bilinmezliği bizim araştırmamızın konusu değildir. Biz bu çalışmada daha çok evrenin bilinmezliği ve bunun tanrıyla ilişkisini incelemeye çalışacağız. Aklın ve bilimin açıklayamadığı yerleri tanrının varlığına delil göstermeyi ifade eden "Boşlukların tanrısı" (god of the gaps) kavramı da böyle bir düşüncenin ürünüdür. Bugün modern bilim ve din ilişkisini rasyonel olarak açıklamaya çalışan bazı araştırmacıların müracaat ettikleri bu kavramı ve bu kavramın İslâm düşüncesindeki yerini inceleyeceğiz.

* Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yrd. Doç. Dr.

1. Kavram ve Tarihçe

"Boşlukların Tanrısı" kavramı XIX. yüzyılda Evenjalist araştırmacı Henry Drummond (1851-1897)*"İnsanın Yükselişi" (The Ascent of Man)* isimli eserinde kullanmıştır. Drummond bu kavramı neredeyse bugünkü anlamına yakın bir algıyla sunmuştur. O, doğada insan zihninin tanımlayamadığı ve ancak tanrı tarafından doldurulan gerçekliklerin olduğuna dikkat çekmekteydi veya öyle varsayıyordu. Boşlukların tanrı tarafından doldurulduğunu ifade eden Drummond, bilimden ve bilimsel araştırma ruhundan da kopmuyordu.

> "Boşlukları- gelecekte tamamıyla tanrı tarafından doldurulacak boşlukları- araştırmak için doğayı ve bilim kitaplarını durmaksızın tarayan saygın beyinler vardır. Tanrı boşluklarda yaşıyormuşçasına." [1]

Alman İlâhiyatçı Dietrich Bonhoeffer (1906-1945), *"Tanrı Mahkûmu: Hapishaneden Mektuplar ve Risaleler"(Prisoner For God: Letters And Papers From Prison)* adlı eserinde bu kavramın tanrıyla ilgili epistemolojik sapmalara neden olacağına dikkat çekmekte ve tanrının doğayla ilişkisinde "geçici bir ara neden" olarak değil de yaşamın özünde aranması gerektiğini vurgulamaktadır. Onun kavram üzerine yaptığı bu değerlendirme daha göreceğimiz üzere aslında kavrama yöneltilen en temel eleştiridir.

> "Tanrıyı bilgimizin eksikliğini geçiştirmek (to use God as a stop-gap) için kullanmak ne kadar da yanlış. Eğer gerçekten bilginin sınırları gittikçe geriye atılıyorsa (-ki bu kaçınılmaz), o zaman Tanrı da bu sınırlarla birlikte geriye atılıyor ve bu yüzden sürekli gerileme halinde. Tanrıyı bildiklerimiz içerisinde aramalıyız, bilmediklerimizde değil. ..Tanrı geçici bir tedbir değildir. O (bilgiye ait) kaynaklarımızı kaybettiğimizde değil yaşamın merkezinde aranmalıdır"[2]

Bonhoeffer bu pasajın öncesinde ve sonrasında tanrının ve tanrı hipotezinin fiziksel dünyada ikincil nedensel (fail ve maddî) olarak kullanılmasındaki tehlikeye dikkat çekmektedir. Bonhoeffer'a göre bilim ilerledikçe boşluklar azalacaktır. Dawkins'in de dikkat çektiği gibi tanrıya ait alan gittikçe daralacak ve nihayetinde "tanrı, görevsiz ve sığınaksız kalma tehdidiyle karşı karşıya kalacaktır."[3] Bunun en tipik örneği ise Antik Yunan düşüncesindeki 'makine tanrı' (deus ex machina) anlayışının benzeridir; fakat aynı değildir.[4] Aristoteles'den beri var olan dört neden (fail, maddî, formal ve ereksel) problemi üzerine modern

1 Henry Drummond, *The Ascent of Man,* New York: James Pott& Co. Pub., 1908, s. 333.

2 Dietrich Bonhoeffer, *Prisoner For God:Letters And Papers From Prison,* The Macmillan Company., Newyork 1959, s. 142.

3 Richard Dawkins, *Tanrı Yanılgısı,* Çev. Kalisto Tunç Tuncay Bilgin, Kuzey yay., İstanbul 2007, s. 122.

4 Ernest Simmons, "God of the Gaps", *Encyclopedia of Science and Religion* ed. in Chef: J. Wentzel Vrede van Huyssteen, Thomson&Gale., Macmillan 2003, s. 383.

dönemde tanrı-doğa ilişkilerinin yeniden tanımlanması söz konusudur. Bu teoride insanın fizik, kimya ve biyolojiye dair bir kısım bilgileri vardır ancak gerçekte fiziksel, kimyasal ve biyolojik mekanizm daha farklı olabilir. Ancak bu mekanizmin gerçek bir varlığı yoktur. Tanrı mekanik sistemlerin arkasındaki büyük mekanikçidir.[5]

"Boşlukların Tanrısı" kavramı tarihsel geçmişine rağmen Charles A. Coulson'ın (1910-1974) *"Bilim Ve Hıristiyan İnancı" (Science and Christian Belief)* adlı kitabıyla tartışmaların odağında yer almaya başlamıştır. Charles A. Coulson bu eserinde boşlukların tanrısını eleştirmekteydi.

> "Bilimin başarısız olduğu stratejik yerlerde devreye girecek 'boşluklar tanrısı' yoktur ve bunun sebebi şudur ki bu tarz boşlukların kaçınılmaz küçülme alışkanlığı (habit of shrinking) vardır."[6]

Coulson'ın kaygısı tanrının epistemolojik açıdan indirgendiği ve eylemleri açısından sınırlandırıldığıdır. Ona göre böyle bir tanrı algısı tanrıyı indirgemekte ve âdeta küçümsemektedir.

Özellikle 1990'lardan sonra bu kavram, kuantum belirsizliklerinde olduğu gibi tanrının bilinen fiziksel ve biyolojik yasaları ihlâl etmeden doğa yasalarına nasıl müdahil olduğu konusunu incelemek için kullanılmaya başlandı. Bu tartışma tanrı-doğa ilişkilerinde ilâhî faaliyetin (divine action) nasıl olacağına dair yeni teorilerin geliştirilmesine etki etti. Bunlardan bazıları, aşağıdan yukarıya (bottom-up) neden olarak (Robert John Russell) tanrıya karşı yukarıdan aşağıya (top- down) neden olarak (Arthur Peacocke) tanrı, ikna edici olarak tanrı (John Cobb, David Griffin), sisteme enerji dahil etmeksizin bilgi aktarıcı olarak tanrı (John Polkinghorne), kendisini sınırlayan tanrı (W. H. Wanstone) gibi teorilerdir.[7]

Tanrı-doğa ilişkilerini açıklayan bu teorilerin geri planın da ise evrene ait fiziksel gerçekliğe din açısından mı yoksa bilim açısından mı bakılacağına dair bir perspektif algısı yatmaktadır. Evrenin fiziksel realitesine ilişkin bilimsel bakış açısı şu açıklamaya bağlanmaktadır:

i. Tanrı tam olarak mantıksal tutarlılıkla tanımlanamamıştır.
ii. Tanrı gizemlidir (akılla kavranılamaz) ve hiçbir zaman bilimsel olarak test edilememiş ve ölçülememiştir.
iii. Tanrı hipotezi bize cevaplardan çok sorular üretmektedir.
iv. Muhtemelen bilim bir gün tanrıyı referans göstermeden bilinmeyen soruları cevaplayacaktır.

5 Richard H. Bube, "Man Come of Age: Bonhoeffer's Respoense To The God of The Gaps", *Journal Of The Evangelical Theological Society,* vol: 14, 1971, s. 207.

6 Charles Alfred Coulson, S*cience and Christian Belief,* Oxford University Press., Oxford 1958, s. 20.

7 Simmons, *a.g.e.*, s. 384.

Önermelerin ifade etmek istediği gerçek tanrının ve evrenin bilinemez niteliklerinin olduğu ancak bilimin deney ve gözlem yöntemiyle evrendeki bir kısım gizemleri çözebileceğidir. Oysa tanrı ve tanrı yoluyla evren hiçbir zaman çözülemeyecektir. En masum ifadeyle spekülasyonlar hiçbir zaman bitmeyecektir. Bilimsel araştırma ve ilerlemenin doğadaki bütün bilinmezlikleri ve gizemleri çözeceğine dair en tipik örneği evreni determinist bir makine şeklinde tasavvur eden Laplace'ın Cini (Laplace's Demon)'dir. Bu teoride Laplace (1749-1827) şöyle düşünmektedir:

> "Biz evrenin şuan ki durumunu geçmişin sonucu ve geleceğin nedeni olarak düşünülebiliriz. Bir an için evreni, tüm güçlerini ve varlıkların konumlarını algılayabilen bir canlı olduğunu düşünürsek ve bunun bu verileri de inceleyebileceğini de varsayarsak aynı anda evrendeki en büyük varlıklardan en küçük atomlara kadar her şeyi hesaba katarak bir hesap yaparsa hiçbir şey belirsiz değildir ve gelecekte aynı geçmiş gibi onun gözlerinin önündedir."[8]

Laplace'ın bu teorisine göre bütün olasılıkları hesaplayan bir cinin bilemeyeceği şey yoktur. Bahsi geçen cin aslında geleceğin determinist ve maddeci bilimidir. Laplace, Willam Ocham'ın (1288-1348) usturasında olduğu gibi doğaüstü bütün nedensellikleri yok saymaktadır. Örneğin Laplace'ın yazdığı astronomi kitabını inceleyen Napolyon, "Tanrı gökyüzü mekaniği denkleminin neresindedir?" diye sorduğunda Laplace: "Bayım bu hipoteze ihtiyacım yok benim." der.[9] Bilimi ve bilimsel yöntemi merkeze alan ve dini nerdeyse tamamen dışlayan bu teoriye alternatif diğer teori ise kuantum temelli bilimsel araştırmaları referans gösteren ve doğa yasalarına felsefî ve teolojik bir yaklaşım ortaya koyarak dini merkeze alan önermelerdir. Bu yaklaşımın zihinsel geri planında şu önerme vardır:

i. Evrende hala çözülememiş bir kısım bilinmezlikler vardır.
ii. Bilim kendi yöntemiyle bunu çözememiştir.
iii. Test edilememek rasyonel olmamak anlamına gelmez (Rasyonel bir gerçeklik her zaman test edilemeyebilir).
iv. Bilim bir açıklama yapamıyorsa dinin rasyonel açıklamasına tabi olmalıdır ki bu açıklama tanrıdır.

8 Pierre Simon Marquis de Laplace, *A Philosophical Essays on Probabilities,* Translated six French edition by Frederich Wilson Truscott and Frederich Lincoln Emory, John Wiley&Son., New York 1902, s. 4.

9 William Dembski, "Üçüncü Tür Açıklama: Bilimlerdeki Zeki Tasarım Kanıtlarının Saptanması", *Tasarım,* Yazarlar: Michael J. Behe, William A. Dembski, Stephen Meyer, Çev. Orhan Düz, Gelenek yay., İstanbul 2004, s. 21.

Bu yaklaşım bilimi dışlamamakla birlikte bilime alternatif ya da paralel rasyonel bir açıklama sunmaktadır. Bilim ve din arasında uzlaşmacı bir yaklaşım ortaya koymaya çalışan bu yaklaşıma teologlarla birlikte bilim insanlarından bir kısmı da sıcak bakmakta ve tanrının varlığını ispatlama yöntemi olarak kullanılmaktadır. Çünkü kuantum araştırmaları açıkça evrende bilim tarafından açıklanamayan bir kısım belirsizliklerin bulunduğunu göstermektedir. Şayet bilim bunları belirleyemiyor ve bu belirsizliklerine rağmen fiziksel dünya kaosa sürüklenmeden belirli bir tutarlılıklıkla işleyişini sürdüyorsa bunun en muhtemel nedeni tanrıdır. Boşlukların tanrısı, evrende veya doğa yasalarındaki açıklanamayan ontolojik ya da epistemolojik bilinmezliklerin tanrı tarafından bilineceğini veya doldurulabileceğini varsayan bir argümandır. Bu teoride önce belirsizlikler belirlenir sonra bunlar tanrı tarafından doldurulur.

2. Kuantum Araştırmalarındaki Belirsizlikler

Boşlukların tanrısı kavramı modern dönemde daha çok kuantum araştırmalarında aranmaktadır. Şöyle ki temellerinde determinizmin bulunduğu çağdaş fizik Newton'un mutlak uzay ve zaman kavramlarını esas almaktaydı. Ancak Einstein, zaman ve mekânın birbirinden bağımsız düşünülemeyeceğini ve evrenin yapısının madde ve enerjiyle açıklanabileceğini ifade eden görelilik teorisini geliştirdi.[10] Genel olarak zaman, mekân, enerji ve madde üzerine yeniden düşünmemizi sağlayan Einstein'ın görelilik kuramı yine de Newton fiziği gibi determinist bir yapıya sahipti.[11] İndirgemeci olan Newton fiziğine göre evren hareket halindeki parçacıklardan oluşmaktaydı. Bu sebeple de sisteme ait en küçük parçanın hareketinin tespitiyle sisteminin tamamının tasvir edileceği varsayılıyordu. Determinizm ve indirgemeci yaklaşımın hâkim olduğu bilimsel araştırmalarda evrendeki her şey bilim tarafından anlaşılıyor ve tespit ediliyordu. Evrenin genel işleyişi içerisinde boşluk yoktu. Varsa da bu boşluklar bilim tarafından dolduruluyordu.

Özellikle son yarım asırlık araştırmalarda bilim, evrendeki (ya da doğada) boşlukları doldurmak yerine bilinmezlikleri daha da artırdı. James Jeans 1930'lu yıllarda evrenin genel deterministik işleyişine yönelik kaygıyı şöyle dile getirmektedir: "Evren büyük bir makineden ziyade büyük bir düşünce gibi görülmeye başladı. Zihin çok geçmeden madde alanının tesadüfî bir davetsiz misafiri olarak ortaya çıktı."[12] John Wheeler'a göre ise evren, gözlemci tarafından yaratıl-

10 Werner Heisenberg, *İdealizm: Determinizmden Olasılığa Doğru Fizik ve Felsefe,* Çev. M Yılmaz Öner, Belge yay., İstanbul 2000, s. 147.

11 Albert Einstein, *İzafiyet Teorisi,* Çev. Gülen Aktaş, 3. Bsk,. Say yay., İstanbul 1993, s. 44-45.

12 Ian G. Barbour, *Bilim ve Din Çatışma-Ayrışma-uzlaşma,* Çev. Nebi Mehdi, Mubraiz Camal, İstanbul 2004, s. 112-113.

maktaydı ve gözlem süreci, gözleneni etkilemekteydi. Eddington, tüm bilgileri insan zihninin yarattığını varsayarak; kumsaldaki ayak izlerini takip ettiğimizi ve sonunda ayak izlerinin kendimize ait olduğunu anladığımızı yani zihnin daha önce doğaya yüklediği şeyleri ondan geri aldığını varsayıyordu. Kuantum fizikçilerine göre de durum buna paraleldir.[13]

20. yy. başlarında Max Planck maddenin parçalardan değil de "quanta" adı verilen ayrı dalga paketleri halinde aktığını ileri sürdü. Atom teorisini ortaya koyan Niels Bohr, bu modele göre elektronları resmedebiliyordu. 1905 yılında Einstein, Planck'ın bu teorisinden hareketle ışıktaki enerjinin kuanta veya foton olarak isimlendirilen paketler halinde taşındığını ileri sürdü. Meşhur "çifte-yarık deneyi" atom altı seviyede tespit edilen yeni bir soruna ışık tutmaktaydı. Bu deneyle klasik mantıktaki 'üçüncü halin imkânsızlığını' tartışmaya açılmaktaydı. Çünkü çifte yarık deneyine göre, ışık bazen parçacık bazen ise dalga gibi davranmaktaydı ve her iki iddiayı doğrulayan deneyler mevcuttu.[14] Ancak 1920'de atomlardaki enerjilerin farklı seviyelerini açıklayan Erwin Schrödinger ihtimaliyet dalgalarının bileşik bir örneğini ortaya koyduğu kuantum teorisinin dalga denklemini formüle etti.[15] Bilim insanları yeni bir sorunla karşı karşıyaydılar. Çünkü Bohr modelinde kolayca görünebilen elektronlar atom altı seviyedeki kuantum teorisinde kesinlikle resmedilemiyorlardı. Dahası kuantum atomu, klasik fiziğin mutlak kabullerinin aksine, 'gözlemle erişilemez ve günlük donanımlarla tasavvur edilemez, zaman, mekân ve nedensellik' gibi klasik fizik kavramlarıyla tutarlı olarak tanımlanamazdı.[16] Bohr'un, atom altı parçacıkların düzenli hareket etmediği yönündeki ısrarı üzerine Einstein, evrenin düzenine ve mekanik işleyişine açıkçası determinist yapısına olan güveninden dolayı *"Tanrı zar atmaz." (God dosen't play dice)* demişti.[17] Bohr'un gençliğinde Kierkegard'ın bireye vurgu yapan felsefesini okuduğu ve bunun etkisinde kaldığını ve bunu da kuantum teorisine yansıttığına dikkat çekenlerde vardır.[18] Sürecin devamında ise, Werner Heisenberg, *belirsizlik ilkesini* ileri sürdü. Heisenberg'in belirsizlik ilkesine göre, bir elektron veya parçacığın konumunu tespit ederken hızından, hızını tespit ederken de konumundan uzaklaşılmaktaydı.[19]

---

13 Arthur Eddington, *The Nature of the Physical World,* Cambridge University pres., Cambridge 1958, s. 278.

14 Roger Penrose, *Fiziğin Gizemi: Kral'ın Yeni Usu,* Çev. Tekin Dereli, Ankara, 2000, s. 103-104; Şevki Işıklı, *Kuantum Felsefesi: Postmodern Bilimin Doğuşu,* Ankara 2012, s. 37-57.

15 Barbour, *a.g.e.,* s. 98.

16 Barbour, *a.g.e.,*s. 99.

17 Nicholas Saunders, *Divine Action and Modern Science,* Cambridge 2002, s. 97.

18 J. Hedley Brooke, *Science and Religion,* Cambridge 1991, s. 333.

19 Barbour, *a.g.e.,* s. 99.

Evrenin bu kadar bilinmez ve gizemlerle dolu olması bilim insanları tarafından nasıl açıklanmaktadır? Elbette bu sorunun hem materyalist hem de teistik cevabı bulunmaktadır. Yine de salt bilimsel perspektifle atom altı seviyedeki kuantum belirsizlikleri farklı kategorilerde ele alınmaktadır. Boşlukların tanrısı argümanının oluşmasını sağlayan ve bu şekilde tanrıya bir faaliyet alanının açılmasına etki eden boşluklar nedir? sorusunu cevaplamaya çalışalım. Barbour belirsizliğe (boşluğa) etki eden faktörleri üç başlık altında toplamaktadır.

İnsan Bilgisizliğinden Kaynaklanan Belirsizlik (*uncertainty as human ignorance*): Bu yaklaşıma göre belirsizlik, insan bilgisinin doğal sistemlerin işleyişi hakkında tam bir bilgiye sahip olmayışından kaynaklanmaktadır. Einstein ve Planck'i de içine alan bir azınlıktan oluşan fizikçiler, atom altı seviyede belirsizliğin aslında nedensel ve deterministik olduğunu bizce belirsiz gibi görünen kuantum mekaniğindeki belirsizliklerin bizim hâlihazırdaki bilgisizliğimizden veya yetersiz bilgimizden kaynaklandığını iddia etmektedirler.[20] Bu görüşte olan bilim insanlarına göre evren deterministtir. Aslında bilinmeyen bir şey de yoktur. Sadece biz henüz olanları kavrayamıyoruz. Hatta Einstein, "Kuantum teorisindeki başlangıçta var olan başarı beni temel zar atma fikrimden vazgeçiremez." diye görüşünü yinelemiştir.[21]

Deneysel ve Kavramsal Sınırlamalardan Kaynaklanan Belirsizlik *(uncetainty as experimental and conceptual limitations):*Çoğunluğunu fizikçilerin oluşturduğu bir kısım düşünürler ise, belirsizliğin zamansal bilgisizliğimizden değil atomsal dünyanın kesin bilgisinin temel bir sınırlandırmayla sürekli olarak engellediğini iddia etmektedirler.[22]

Doğadaki Zorunsuzluk Olarak Belirsizlik (*uncertainty as indeterminacy in nature)*: Heisenberg'e göre belirsizlik yetersiz bilgimizden ve sınırlamalardan değil doğanın nesnel bir özelliğinden *(an objective feature of nature)* kaynaklanmaktadır.[23] Doğa olayları arasında zorunlu bir nedenlilik yoktur. Heisenberg ve onunla birlikte aynı görüşü savunanlar doğa yasalarının zorunsuzluğunu savunurlar.

Kuantum teorisi ve Heisenberg'in belirsizlik ilkesinden hareketle elde edilen deneysel sonuçlara göre gözlem, gözlemciden etkilenmekteydi. Yani aynı

20 Ian G. Barbour, *Religion and Science: Historical and Contemporary Issues (A Revised and Expanded Edition of Religion in Age of Science),* New York 1997, s. 171; Caner Taslaman, *Kuantum Teorisi Felsefe ve Tanrı,* İstanbul 2010, s. 69.

21 Barbour, *Religion and Science: Historical and Contemporary Issues,* s. 171.

22 Barbour, *a.g.e.,* s. 172.

23 Roland Omnés, *Quantum Philosophy: Understanding and Interpreting Comtemporary Science,* translated: Arturo Sangalli, New Jersey: Princeton Universty Press 1999, s. 50 vd.; Barbour, *ag.e.,* s. 172.

olay farklı gözlemciler tarafından farklı şekillerde yorumlandığı gibi, aynı gözlemcinin değişime olanak tanımayacak kadar anlık değişik zamanlarda yaptığı gözlemlerde bile farklılık göstermektedir. Bu deneysel sonuçlar bilim insanlarının dikkatini yeniden evrenin gizemine çekmeye başladı ve bizde atom altı dünyanın olasılıklar ve muammalar ile dolu olduğu kanaatini oluşturmaktadır.

Artık kuantum fiziğinde belirsizliklerin olduğu bilimsel bir gerçektir.[24] Yani insanoğlu bu alanlar ve işleyişine dair bir bilgiye sahip değildir. Öyleyse bu belirsizlik nasıl işlemektedir? Gerçekten bu seviyede insan bilgisizliğinden ve kavramsal bir eksiklikten kaynaklanan bir bilinmezlik mi var yoksa gerçekten tespit edilemeyen bir işleyişe mi sahipler? Yani boşluklar ontolojik mi yoksa epistemolojik karakterli mi? Dahası bu belirsizlik seviyeleri içerisinde tanrının fonksiyonu nedir? Tanrının yasalarla organize olmuş bir dünyada nasıl faaliyette bulunduğu tartışmalı bir durumken, belirsizlikler dünyasında faaliyetini nasıl icra etmektedir?

3. Boşlukların Tanrısı: Belirsizliklerin Belirleyicisi olarak Tanrı

Kuantum araştırmalarında evrende ve doğal işleyişte bir kısım belirsizliklerin ve boşlukların olduğunu ve boşlukların neden ve nasıl kaynaklandığına dair bilimsel teorileri ifade ettik. Tanrı-doğa ilişkilerini merkeze aldığımızda bu boşlukların neden ve nasıl kaynaklandığına dair teolojik bir cevap mümkün müdür? Barbour'a göre kuantum seviyesindeki belirsizliğe verilebilecek iki mümkün teolojik cevap vardır. Birincisi: Kuantum teorisinin bıraktığı ihtimaller sahasını tesadüf değil, yine bilimsel olarak keşfedilir olmaksızın ve doğal yasaları ihlâl etmeksizin tanrı tarafından yapıldığıdır. Burada doğa yasaları ihtimaller alanını, gizil değişken olan tanrı ise gerçekleşmesi mümkün olanı belirlemektedir. Evrenle ilişkisini doğa yasalarını ihlâl etmeksizin sürdürmektedir. Bunun anlamı şudur tanrı belirsizliklerin belirleyicisidir. İkincisi ise, hem yasa hem de tesadüf tanrının evrene koyduğu sistemin doğal bir parçasıdır. Yani mantıksal olarak antinomi gibi görünse de tesadüf ve tasarım beraber işlemektedir. Barbour'a göre ise, "Tanrı, olayların kesin akışını değil, fakat evrimci değişimin genel bir yönetimini üstlenir."[25]

Fizikçi, papaz William Pollard'a göre tanrı bilinen doğa yasalarını ihlâl etmeksizin doğaya müdahil olur ve bunu da bilimsel olarak tespit etmek mümkün değildir. Pollard, evrenin determinist değil olasılıkçı olduğunu yani tanrının kuantum belirsizliklerini belirlediğini ve alternatif olasılıklar arasında seçim ya-

24 Bkz. John Gribbin, *Çoklu Evrenler: Kuantum Fiziğinin Evrenleri,* Çev. Emin Karabal, Alfa yay., İstanbul, 2012, s. 31-33.

25 Barbour, *Religion and Science: Historical and Contemporary Issues,* s. 106.

parak fiziksel dünyanın organizasyonunu sağladığını ifade eder.[26] Bu durumda Einstein'ın, tanrının işi şansa bırakmadığını göstermek için kullandığı *"Tanrı zar atmaz."s*özü kuantum teorisinin objektif yorumuna karşı kullanılamaz.[27]

Uzlaşma yanlısı John Polkinghorne'a göre, atom altı seviyedeki belirsizlikte (boşluklara) tanrı, sisteme bilgiyi bir enerji girişi olmaksızın dâhil eder ve süreci bu şekilde etkiler. Bu sebeple de fiziksel sebep ya da gözlem bu etkiyi tespit edemez.[28] Bu durumda Polkinghorne'a tanrının doğal sisteme dahil ettiği bilginin mahiyetini sormak gerekir.

Panenteist Arthur Peacocke, kuantum belirsizliklerinin tanrı için bile bilinemez olduğunu tanrının evrende kozmik bir risk aldığını ve kendini sınırladığına dikkat çekmektedir.[29] Peacocke'a göre gelecek tanrı için bile bilinemezdir. Yukarıdan aşağıya (top-down) neden olarak tanrı modelini savunan Peacocke'a göre tanrı, bütüne etki ederek bütünün parçalarını da etkiler.[30] Bu durumda da tanrı, geleceği bilmeme noktasında kendi bilgisiyle yarattığı insanla aynı mesabede görünmektedir. Nancey Murphy, tanrının kendini sınırlamasıyla ilgili olarak Peacocke'ın tezine karşı çıkarak faal (aktif) bir tanrı anlayışını kabul eder. Murphy'ye göre boşluklar tanrı tarafından doldurulmaktadır. Murphy, aşağıdan yukarıya *(buttom-up)* neden olarak tanrı tezini savunur.[31] Murphy, bir olgunun meydana gelmesi için yeter bir sebebinin olması gerektiğini ifade eden 'Buridan'ın eşeği"[32] paradoksundaki 'yeter sebep ilkesini' *(sufficient reason)* ileri sürerek; tanrının bütün olaylarda etkin olduğunu kabul edersek doğada var olan bütün tikel olaylarda da etkin olmasının zorunluluğunu savunur.[33] Murphy'ye göre ateistlerin şans olarak ifade ettikleri belirsizlikler ya da boşluklar tanrı içinde belirsiz değildir. Tanrı insan özgürlüğüne müdahil olmadığı gibi elektronun, pro-

26 William Pollard, *Chance and Providence: God's Action in a Governed by Scientific Law,* London, Faber and Faber, 1958.

27 Caner Taslaman, *Modern Bilim Felsefe ve Tanrı,* 3. Bsk., İstanbul yay., İstanbul 2011, s. 88-89.

28 John Polkinghorne, *Belief of God in Age of Science,* : Yale Nota Bene, New Haven 2003, s. 62-63.

29 Arthur, Peacocke, *Theology for a Scientific Age (Being and Becoming-Natural, Divine and Human),* Fortress Press., Minnesota, 1993, s. 141-145.

30 Arthur Peacocke, *Paths From Science Toward God: The End of All Our Exploring,* Oxford 2001, s. 107-111.

31 Nancey Murphy, "Divine Action in the Natural Order: Buridan's Ass and Schrödinger's Cat", *Philosophical Studies in Science and Religion: Philosophy, Science and Divine Action,* ed. F. LeRon Shults, Nancey Murphy and Robert John Russell, Vol: 1, Leiden&Bostn: Brill, 2009, s. 265.

32 Buridan'ın eşeği *(Buridan's ass)* paradoksuna göre, kendisine eşit mesafe uzaklıkta iki gıda arasındaki bir eşek, bu gıdalardan birine yönelmek için kendisinde yeter bir sebep bulamadığı için hiçbirine yönelemez ve açlıktan ölür. (Robert Audi, *The Cambridge Dictionary Of Philosophy,* Cambridge University Press, Cambridge 2009, s. 108)

33 Murphy, *a.g.e.* s. 283.

tonun ve atomun işleyişine dair doğal yasaları *(natural rights)* da ihmal etmez.[34] Tanrı hiçbir bilimsel yasayı ihmal etmeden etkinliğini yürütür. Fakat bu etkinlik bilimsel olarak tespit edilemeyeceği gibi reddedilemez de. Murphy'de bu tezin 'boşlukların tanrısı' argümanıyla bir ilgisini olmadığına ifade eder. Çünkü ona göre boşluklar epistemolojik değil ontolojiktir.[35] Yani bu boşluklar zihnimizin ürettiği şeyler olmadığı gibi bilgisel yetersizliğimizden de kaynaklanmamaktadır.

Thomas Tracy ve Philip Clayton gibi düşünürlere göre ise tanrı sadece bir kısım kuantum boşluklarını doldurur. Tracy'e göre kuantum boşluklarının insan bilgisizliğiyle bir ilgisi yoktur. Bu boşluklar ontolojiktir ve tanrı tarafından doldurur. Ayrıca durum 'boşlukların tanrısı' anlamına gelmez.[36] Robert Russel'a göre ise tanrı ilke seviyedeki bilinçli canlılar ortaya çıkıncaya kadar tüm kuantum belirsizliklerini belirler ancak insanların özgür iradelerine hareket etmelerini engelleyecek şekilde belirsizlikleri belirlemez. Anlaşıldığı kadarıyla Russel, özgür irade (free will) sorununa çözüm üretmeye çalışmaktadır. Russel, tanrının DNA'ya kuantum seviyesinde müdahil olarak mutasyonlar oluşturduğunu ve bu suretle de yeni türler oluşturduğunu ifade etmektedir.[37]

4. Eleştiri ve Değerlendirme

Boşlukların tanrısı inanan insanların dünyasında 'sanki' mükemmeliyetçi bir tanrı imajı gibi görünmektedir. Bu yaklaşıma göre tanrı, bizim için tesadüf veya ihtimaller sahası olan bazı fiziksel boşlukları ilâhî ilim ve kudretiyle, yine bizim bilmediğimiz bir şekilde kontrol etmektedir. Bu durumda iki sonuç ortaya çıkmaktadır:

Birincisi; doğada işleyen ve yasalarla (veya bilimsel araştırmalarla) açıklanamayan bir bilgi/süreç varsa bunun en güçlü sebebi tanrı olabilir.

İkincisi; tanrı, insanın bilgisinin dahi açıklayamayacağı şeyleri idare ve koordine ediyorsa o zaman her açıdan insandan ve doğadan üstündür.

Açıklanamayan şeylerin var olduğu gerçeğinden hareketle "boşlukların tanrısı" kavramı tanrının varlığının ispatı için argüman olarak kullanılmaktadır. Bu yaklaşımı benimseyenlerin metodolojik ve epistemolojik bazı eksiklerinin olduğu gerçektir. Boşlukların tanrısı argümanını bir kaç yönden tartışabiliriz:

a) Tanrının varlığı ve sıfatları: Bu yaklaşımdaki inanan ya da düşünür tanrıyı gizemli hale getirmekle aslında rasyonel dünyamızın dışına taşımakta ve

34 Murphy, *a.g.e.* s. 281.

35 Murphy, *a.g.e.* s. 285.

36 Thomas Tracy, "Creation, Providence And Quantum Chance," *Philosophical Studies in Science and Religion: Philosophy, Science and Divine Action,* ed. F. LeRon Shults, Nancey Murphy and Robert John Russell, Vol: 1, Leiden&Bostn, Brill 2009, s. 255-261.

37 Taslaman, *Kuantum Teorisi Felsefe ve Tanrı,* s. 102-103.

daha da anlamsızlaştırmaktadır. Teistik açıdan 'boşlukların tanrısı' imajı tanrının içkinliğinin bir ifadesidir. Ancak tuhaf bir şekilde bu içkinlik mistisizm değil de paradoksal bir şekilde eksik bir içkinlik olan aşkın bir mistisizm gibi kendini dışa vurmaktadır. Teistik tanrı tasavvuru tanrıyı aşkınlığıyla birlikte içkin olarak tanımlar. Aşkınlığın anlamı panteizm ve panenteizmin rağmına tanrıyı doğanın bir parçası kabul etmemektir. Ancak aşkınlığın yanında tanrı içkinliğiyle doğada aktif yani aksiyoner ve reaksiyonerdir, edilgin değildir. Onun aksiyonerliği doğaya bilfiil müdahalesini ifade ederken reaksiyoner olması insan ve toplumdaki herhangi bir gelişme ve eyleme duyarlı olması anlamındadır. Bu sebeple salt boşluklara "indirgenmiş bir tanrı" bilme ve irade etme gibi sıfatları yönünden sınırlandırılmış olur. Bu sınırlama iki türlü meydana gelir. Birincisi, eylemin doğası gereği sınırlama vardır; yani tanrı koyduğu sistemin işleyişine istese de müdahil olamamaktadır. Deizmin öngördüğü katı determinizm böyledir. İkincisi ise, tanrı bilinçli ve iradî olarak kendini sınırlamaktadır (self limitation of god). Her hâlükârda tanrı mutlak anlamda mükemmel olmaktan uzaktır.

b) Tanrının sınırlandırılması (self limitation of god) ve özgürlüğü: Teizm açısından belki de en önemli sorun tanrının neden fiziksel ve biyolojik yasalar ve sistemler düzleminde değil de boşluklarda tecelli ettiğidir? Tanrının yasalar düzleminde değil de boşluklarda tecelli etmesi insan özgürlüğü ve tanrı doğa ilişiklerini rasyonalize edebilir. Çünkü sistem tanrı tarafından var edilmiş ve kendi haline bırakılmıştır. Tanrı sadece boşlukları ve eksiklikleri gidermektedir. Doğa işleyişinde, insan ise eylemlerinde özgürdür. Bu imaj bize Aristoteles'in mekanik tanrısını çağrıştırmaktadır. Bu durumda teizm açısından tehlikeli bir sorun ortaya çıkmaktadır: Doğayı ve insanı yaratıp öylece bırakan ve karışmayan ya da karışamayan tanrı ne kadar özgürdür? Bu sorunun klasik teizm açısından muhtemel bir cevabı yok gibi görünmektedir. En muhtemel cevap *kenosis* doktrininde olduğu şekliyle tanrının kendi irade, ilim ve kudretini sınırlamasıdır. Nitekim yukarıda ismi geçen Wanstone bu kaygıdan hareket etmektedir.

Boşlukların tanrısının kompleksli bir yaklaşım olduğu görünmektedir. Görünen mevcut yasaların oluş ve işleyişi hakkında bilimsel bir açıklama olunca teistin susması ve bilimin sustuğu (ya da şimdilik konuşamadığı) yerde devreye tanrıyı sokması yetkinleşmemiş bir tanrı tasavvurudur. Nitekim ünlü ateist düşünür Dawkins, "yaratılışçılar, günümüzün bilim ya da bilgi birikimine boşluklar bulmak için can atarlar. Eğer açık bir boşluk bulunursa, bu boşluğu hükmen tanrının doldurma zorunluluğu olduğu addedilir."[38] şeklinde eleştirir. Dawkins eleştirisinde haklıdır. Çünkü bütün dinamizmiyle evren ve canlılar ortada dururken tanrıyı bu dinamik işleyişte değil de işleyişin arasında ve açıklanamayan

38 Richard Dawkins, *Tanrı Yanılgısı,* s. 122.

boşluklarda aramak mantıklı olmadığı gibi doğruda görünmemektedir. Dawkins, böyle bir inancın (veya bütün inançların) rasyonel olmadığına gönderme yaparak, dinlerde "anlamadan tatmin olmanın bir üstünlük olarak görüldüğüne" dikkat çekerek eleştirir.[39]

c) Mucizelere yaklaşımı: Eğer mucizeyi, tarihin, toplumun, doğanın ve normal insan bilincinin ve kontrolünün dışında gelişmiş, rasyonel ve bilimsel olarak açıklanamayan doğaüstü olaylar olarak tanımlarsak, boşlukların tanrısı kavramı belki de mucizeleri tanımlamak için eksikliğine rağmen yeterli bir açıklama olabilir. Hz. İbrahim'i yakması gereken ateşin yakmaması, Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi gibi olaylar olağanüstü bir şekilde gerçekleşmişlerdir. Eğer gerçekten bu olaylar olmuş ve bilimsel literatür ile açıklanamıyorsa yani burada rasyonel ve bilimsel bir 'boşluk' varsa demek ki sürece doğaüstü bir etki/müdahale olmuştur. Bu olağanüstü olayların teist açısından en makul açıklaması tanrıdır. Deizmin tanrı algısından farklı olarak tanrı, kendi ilim ve kudretiyle, kendi var ettiği evrene (veya olaya) dilediği zaman müdahale etme özgürlüğünü/iradesini göstermiştir. Tanrı mucize ile doğa yasasını ortadan kaldırmamış sadece geçici olarak önlemiş, askıya almış veya değişiklik yapmıştır. Mucizeler konusundaki bu yaklaşım ve algı teizmin tanrısına pozitif bir anlam ve değer yüklemektedir. Oysa doğanın olağan işleyişine tanrının müdahil olmayıp sadece boşlukları doldurması daha çok tanrının irade özgürlüğünü kısıtlayan deistik bir açıklamadır. Tanrının doğanın mevcut işleyişindeki boşluklarla tanımlanmasına karşı çıkılmasına rağmen mucizelerdeki boşlukları tanrıyla açıklamak paradoksal bir durum gibi anlaşılabilir. Biz tanrının sadece boşluklarda değil doğanın olağan işleyişinin her yerinde faaliyetine ve teizmin tanrısıyla daha uyumlu olduğuna dikkat çekiyoruz.

Mucize kavramı doğaüstü olması itibariyle, deney ve gözleme dayalı, tüme varım yöntemini kullanan amprik bilimin alanı dışındadır. Bilim bu konuda rasyonel bir açıklama yapamıyorsa teizmin rasyonel açıklamasına makul bir itiraz yapamadığı sürece tabi olması gerekir. Bu sebeple 'boşlukların tanrısı' kavramının kullanılabileceği en tutarlı alanlardan birisi de ölüm sonrası (mead) yaşamdır. Eğer tanrı bir boşluk dolduracaksa rasyonel ve bilimsel olarak açıklanamayan ve gayb olarak ifade edilen ölüm sonrasıdır.

d) Boşlukların tanrısı ve bilimsel araştırma ilişkisi: 'Boşlukların tanrısı" imajını bilimsel araştırma faaliyetleriyle ilişkilendirmekte mümkündür. Bu yaklaşıma göre bu tasavvur bilimsel araştırma ruhunu kırar ve ilerlemeye engel olabilir. Çünkü mevcut verilerle bir şey açıklanamıyorsa demek ki açıklanamıyordur. Bu sebeple de araştırarak zaman kaybetmek anlamsızdır. Bu algı hem bilimsel ilerlemeye engel olacaktır hem de dine karşı bilimin gerilemesine etki

39 Dawkins, *a.g.e.,* s.122.

edecektir. Ayrıca bu algının oluşturduğu bir handikap vardır. Varsayalım ki bir olgu bilimsel araştırmalar sonucu açıklanamıyorsa bu durum tanrının yüceliğini, kudretini ve ilminin büyüklüğünü gösterir. Bu durumda konuyla ilgili bilimsel ilerleme ya duracaktır veya devam edecektir. Bilimsel ilerlemenin durması halinde tanrı inancı rasyonel ve amprik olmayan bir argümana yani irrasyonalite, gizem ve bilinmezlik üzerine inşa edilecektir. Bu yaklaşım geleneksel teizmin tanrı tasavvuruna aykırı görünmektedir. Çünkü teizm tarihsel olarak eleştirel rasyonalizmi hiçbir zaman dışlamamıştır. Bahsettiğimiz handikabın ikinci boyutunda ise, yine varsayalım ki mevcut bilim bir olguyu doğal yasalarla ve rasyonelite ile açıklayamadı ve tanrı düşüncesi bu meta-bilim üzerine inşa edildi. Ancak yine de bilimsel araştırma süreci devam etti ve nihayetinde daha önce açıklanamayan soruna çözüm üretti. Bu durumda ne olacak? Yeni bir boşluk mu aranacak? Dawkins, "Bir şeyin nasıl çalıştığını anlamazsanız, bunu dert etmeyin: Tek yapmanız gereken pes etmek ve bunu tanrı yapmıştır demek"[40] şeklinde bir ifadeyle "boşlukların tanrısı" argümanını eleştirmektedir. Gerçekte böyle bir tasavvur varsa yanlıştır. Dawkins'in bu bağlamdaki eleştirirlerinin haklılık payı olmakla birlikte umuma teşmil ettiğimizde rasyonel olmadığını da görmemiz gerekir. Çünkü gerçek bir teist ya da inanan "bir konu açıklanamıyor" diye onu tamamıyla tanrıya havale edip yüzüstü bırakmaz. Burada sadece tanrının ilim ve kudreti karşısında hayret ve şaşkınlığını ortaya kor ve araştırmaya devam eder. Burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir sorun ise bilimi ideolojileştirmiş bazı bilim insanlarının yaptığı gibi "bilim bir olguyu, rasyonel ve amprik bir şekilde açıklıyorsa orada tanrıya yer olmadığı" düşüncesidir. Zannediyoruz "boşlukların tanrısı" argümanı bu düşünceye karşı bir reflekstir. Bilimin bir olguyu doğal yasalarla açıklaması hiçbir zaman tanrı düşüncesini olumsuzlamaz. Aksine tanrının varlığı argümanını güçlendirir. Bunun gerekçeleri kozmolojik, teleolojik ve antropik delillerde tartışılmıştır. Neticede İbn Rüşd'ün ifade ettiği gibi akıl ve vahyi (bu bağlamda din ve bilimi) aynı memeden süt emen öz kardeş[41] şeklinde düşünürsek daha uzlaşmacı, diyaloga, gelişmeye ve ilerlemeye imkân tanıyan çoğulcu bir süreç oluşturulabilir.

Tanrı'nın sadece boşlukların değil var olan fiziksel, kimyasal ve biyolojik bütün sistemlerin yaratıcısı ve dinamiği olması 'boşlukların tanrısı' imajına ciddî bir eleştiridir. Ancak bu tasavvurun doğanın işleyişini ve insan özgürlüğünü açıklayabilmesi için güçlü rasyonel delillere ihtiyacı vardır. Çünkü bu durumda sorulacak en muhtemel soruşudur: 'Yasalarla organize olmuş bir evrene/doğaya

40 Dawkins, *Tanrı Yanılgısı,* s. 128.

41 Ebu'l Velid İbn Rüşd, *Felsefe-Din ilişkileri (Faslu'l Makal – el Keşfan Minhaci'l edille),* Haz. Süleyman Uludağ, Dergah yay., İstanbul 2004, s. 125.

tanrı nasıl müdahil olabilir?' Bu sorunun birçok cevabı olabilir. Nitekim kuantum araştırmalarıyla daha bilimsel ve rasyonel cevaplar ve çözümler üretilmektedir. Ancak her çözümün yeni bir problem üreteceği de açık bir gerçektir.

e) Tanrı-toplum ve birey ilişkileri açısından: Boşlukların tanrısı kavramını mevcut bilimsel konseptinin dışına çıkararak tanrının bireyler ve toplumlar ile olan ilişkisinde nasıl bir yere oturtabiliriz? Örneğin inanan bir kişi bireysel olarak tanrıyla nasıl iletişim kurabilir? Tanrı gizemini koruyarak bireye mesafeli mi duracaktır yoksa onunla doğrudan iletişime mi geçecektir. Klasik teizm açısından tanrı doğrudan bireyle iletişim kurabilir. Bu iletişim ilahi bir mesaj yoluyla olabileceği gibi dua eden birinin isteğini karşılamak şeklinde de olabilir. Özellikle İslâm inancında tanrı insanlarla olan değer ilişkisini dua faktörüne bağlamakta, hatta arıya bile vahyederek evrenle sıkı bir ilişkiye girmektedir. Toplumlara sıkıntı ve darlık zamanlarında yardım edebilir. Dahası dini tecrübe tanrı birey ilişkisinin en spesifik yönünü oluşturmaktadır. Ayrıca tanrının boşluklarda kaldığı durumlarda insanlığının (inananlar açısından) genel geçer ahlâk kurallarının tespit edilip uygulanmasında da ahlâkî bir boşluk (moral gap) oluşmasına etki edebilir.

Yukarıda ki eleştiri ve değerlendirmeler teistik bir tanrı tasavvur olan İslâm içinde geçerli olmakla birlikte İslâm dininin bu konuya nasıl yaklaştığında Kuran-ı Kerim bağlamında kısaca değinmek istiyoruz. Kuran-ı Kerim'e göre Allah, bir şeyin "başında (evvel), sonunda (âhir), içinde (bâtın) ve dışında (zâhir)" (Hadid: 3) var olandır. Bunun anlamı Allah'ın evreni/doğayı ve ondaki yasaları var ettiği ve onlar üzerinde hâkimiyetini sürdürdüğüdür. Dahası yaratma olmuş-bitmiş bir eylem olmadığı gibi tanrı da sadece boşluklarda değildir. Tanrı, evreni var etmiş, var etmeye devam etmekte, yasalar koymuş ve yasaları kontrol edip devamını sağlamakta ve 'sürekli aksiyon' (Rahman: 29) halindedir. Evrenin diğer sabitelerini göz ardı ederek sadece belirsizlik seviyelerinde tezahür eden ve boşlukları dolduran bir tanrı konsepti açıkçası Kurân-ı Kerim'in tanrı tasavvuruyla çok fazla uyuşmamaktadır. Tanrı özgürdür. Doğa yasaları ise, Allahın yasaları (Sünnetullah) olarak ifade edilmektedir ve tanrının kontrolündedir. Yasaların determine olması her zaman öyle devam edeceği zorunluluğunu doğurmamaktadır. Kaosa düzen veren ve bu düzenin devamının sağlayıcısı tanrıdır. İşte bu noktada akıllı tasarımı savunanlar ile teleolojik argüman kesişmektedir. Bu sorun aynı noktadan hareketle farklı ispat yollarının nasıl çıktığını gösteren yeni bir araştırma konusu olabilir. Çünkü akıllı tasarım, "boşlukların tanrısından" beslenerek nizama dikkat çekerken,[42] teleolojik argüman tanrıya daha farklı göndermeler yapmaktadır.

Boşlukların tanrısı kavramı aynı zamanda tanrının bilgisi ve iradesi arasında ki ilişkiyi de ortadan kaldırmaktadır. Çünkü tanrı âlemi, bilerek ve irade

42 Bkz. Jack Collins, "Miracles, Intelligent Design, and God-of-the- Gaps", *Perspectives on Science and Christian Faith,* Volume 55, Number 1, March, s. 22-29.

ederek var etmiştir. Gazzâlî'nin de ifade ettiği gibi "irade zorunlu olarak bilmeyi; aynı şekilde fiilde zorunlu olarak irade etmeyi gerektirir."[43] Bu durumda tanrı sadece boşluklarda tecelli ederken ya bilmiyor ya da biliyor ama irade edemiyor gibi görünmektedir. Nitekim Gazzâlî, Südur teorisiyle tanrı-âlem ilişkisini sınırlandıran Meşşaî filozofları eleştirirken onları "yüce Allah'ı âlemde meydana gelen şeylerden haberi olmayan bir ölü durumuna düşürmekle"[44] suçlamaktadır.

Sonuç olarak "boşlukların tanrısı" düşüncesi belki tanrıyı ispatlamak adına bir argüman olarak sunulabilir. Kendince makul yanları olmakla ve bazı teolojik problemlere çözüm üretmekle birlikte daha çok duygusal bir refleksten hareket etmektedir. Tanrıyı indirgemekte; özgürlüğünü ve faaliyet alanını daraltmaktadır. Böyle bir tasavvur tezimin rasyonel tanrı tasavvuruna da aykırı görünmektedir. İslâm inancının aşkın ve içkin olan geleneksel tanrı tasavvuruyla da uyuşmadığı görülmektedir. Nihayetinde tanrıyı boşluklarda ve gizemlerde değil de evrenin her yerinde mutlak bilgi ve kudretiyle fail ve muktedir olarak tanımlamak mükemmel olarak tasavvur edilen tanrının doğasına daha uygun düşmektedir.

ÖZ

"BOŞLUKLARIN TANRISI" KAVRAMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Bu makalede tarihsel bir geçmişe sahip olmasına karşın özellikle kuantum araştırmalarıyla tartışmalara konu olan "boşlukların tanrısı" kavramını ele aldık. Bu amaçla öncelikle kavramın tarihsel gelişimi ve değişimine dikkat çektik. Ayrıca bu kavramın modern bilimle hangi açılardan ilişkilendirildiğini tespit ettik. Sonuçta bu kavramın düşünceye yaptığı olumlu ve olumsuz katkıları klasik teizm açısından değerlendirmeye çalıştık. İslâm düşüncesinde nasıl algılanabileceğine dair bir öngörü sunduk.

Anahtar Sözcükler: Boşlukların tanrısı, kuantum felsefesi, belirsizlik teorileri, deizm, teizm, İslam düşüncesi.

ABSTRACT

EVALUATION ON THE CONCEPT OF "THE GOD OF THE GAPS"

In this article we dealt with the notion of "the god of the gaps" which, in spite of its history, has become the subject matter of discussions especially upon quantum research. To that end, we first pointed out the historical development

43 Ebu'l Hamid El-Gazzâlî, *Filozofların Tutarsızlığı (Tehâfüt'ül felâsife), Çev. Mahmut Kaya, Hüseyin Sarıoğlu, Klasik yay., İstanbul, 2005, s. 59.*

44 Gazzâlî, *a.g.e.,* s. 72.

and evolution that the notion underwent. Besides, we determined from which angles this notion is associated with modern science. Finally, we tried to evaluate the positive and negative contributions that this notion made to thought from the viewpoint of classical theism. We presented a prediction as to how it can be perceived in Islamic thought.

Keywords: God of the gaps, quantum philosophy, indeterminacy theories, deism, theism, Islamic thought.

KAYNAKLAR

- Albert Einstein, *İzafiyet Teorisi,* Çev. Gülen Aktaş, 3. Bsk,. Say yay., İstanbul 1993.
- Arthur Eddington, *The Nature of the Physical World,* Cambridge University pres., Cambridge 1958.
- Arthur Peacocke, *Paths From Science Toward God: The End of All Our Exploring,* Oxford 2001.
- Arthur, Peacocke, *Theology for a Scientific Age (Being and Becoming-Natural, Divine and Human),* Fortress Press., Minnesota, 1993.
- Caner Taslaman, *Kuantum Teorisi Felsefe ve Tanrı,* İstanbul 2010.
- Caner Taslaman, *Modern Bilim Felsefe ve Tanrı,* 3. Bsk., İstanbul yay., İstanbul 2011.
- Charles Alfred Coulson, S*cience and Christian Belief,* Oxford University Press., Oxford 1958.
- Dietrich Bonhoeffer, *Prisoner For God:Letters And Papers From Prison,* The Macmillan Company., Newyork 1959.
- Ebu'l Hamid El-Gazzâlî, *Filozofların Tutarsızlığı (Tehâfüt'ül felâsife), Çev. Mahmut Kaya, Hüseyin Sarıoğlu, Klasik yay., İstanbul, 2005*
- Ernest Simmons, "God of the Gaps", *Encyclopedia of Science and Religion* ed. in Chef: J. Wentzel Vrede van Huyssteen, Thomson&Gale, Macmillan 2003.
- Henry Drummond, *The Ascent of Man,* New York: James Pott& Co. Pub., 1908.
- Ian G. Barbour, *Bilim ve Din Çatışma-Ayrışma-uzlaşma,* Çev. Nebi Mehdi, Mubraiz Camal, İstanbul 2004.
- Ian G. Barbour, *Religion and Science: Historical and Contemporary Issues (A Revised and Expanded Edition of Religion in Age of Science),* New York 1997.
- İbn Rüşd, Ebu'l Velid, *Felsefe-Din ilişkileri (Faslu'l Makal – el Keşfan Minhaci'l edille),* Haz. Süleyman Uludağ, Dergah yay., İstanbul 2004.
- J. Hedley Brooke, *Science and Religion,* Cambridge 1991.

- Jack Collins, “Miracles, Intelligent Design, and God-of-the- Gaps”, *Perspectives on Science and Christian Faith,* Volume 55, Number 1, March.
- John Gribbin, *Çoklu Evrenler: Kuantum Fiziğinin Evrenleri,* Çev. Emin Karabal, Alfa yay., İstanbul, 2012.
- John Polkinghorne, *Belief of God in Age of Science,* : Yale Nota Bene, New Haven 2003.
- Nancey Murphy, “Divine Action in the Natural Order: Buridan’s Ass and Schrödinger’s Cat”, *Philosophical Studies in Science and Religion: Philosophy, Science and Divine Action,* ed. F. LeRon Shults, Nancey Murphy and Robert John Russell, Vol: 1, Leiden&Bostn: Brill, 2009.
- Nicholas Saunders, *Divine Action and Modern Science,* Cambridge 2002.
- Pierre Simon Marquis de Laplace, *A Philosophical Essays on Probabilities,* Translated six French edition by Frederich Wilson Truscott and Frederich Lincoln Emory, John Wiley&Son., New York 1902.
- Richard Dawkins, *Tanrı Yanılgısı,* Çev. KalistoTunç Tuncay Bilgin, Kuzey yay., İstanbul 2007.
- Richard H. Bube, “Man Come of Age: Bonhoeffer’s Respoense To The God of The Gaps”, *Journal Of The Evangelical Theological Society,* vol: 14, 1971.
- Robert Audi, *The Cambridge Dictionary Of Philosophy,* Cambridge University Press, Cambridge 2009.
- Roger Penrose, *Fiziğin Gizemi: Kral’ın Yeni Usu,* Çev. Tekin Dereli, Ankara, 2000.
- Roland Omnés, *Quantum Philosophy: Understanding and Interpreting Comtemporary Science,* translated: Arturo Sangalli, New Jersey: Princeton Universty Press 1999.
- Şevki Işıklı, *Kuantum Felsefesi: Postmodern Bilimin Doğuşu,* Ankara 2012.
- Thomas Tracy, “Creation, Providence And Quantum Chance,” *Philosophical Studies in Science and Religion: Philosophy, Science and Divine Action,* ed. F. LeRon Shults, Nancey Murphy and Robert John Russell, Vol: 1, Leiden&Bostn, Brill 2009.
- Werner Heisenberg, *İdealizm: Determinizmden Olasılığa Doğru Fizik ve Felsefe,* Çev. M Yılmaz Öner, Belge yay., İstanbul 2000.
- William Dembski, “Üçüncü Tür Açıklama: Bilimlerdeki Zeki Tasarım Kanıtlarının Saptanması”, *Tasarım,* Yazarlar: Michael J. Behe, William A. Dembski, Stephen Meyer, Çev. Orhan Düz, Gelenek yay., İstanbul 2004.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 53:2 (2012), ss.1-21

Hz. Muhammed'e Dair Bir Yahudi Efsanesi: *Ma'ase Mahmat* Adlı Risalenin Yeniden Tahkik ve Tercümesi

YASİN MERAL
Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi
yasinmeral1979@gmail.com

URİ MELAMMED
Kudüs İbrani Dili Akademisi

Öz

Yahudi geleneğinde bazı hahamların Hz. Muhammed'in çevresinde faaliyet gösterdikleri, onu kendi planları doğrultusunda yönlendirdikleri ve Kur'an'ı ona kendilerinin yazdırdığı yaygın bir anlayıştır. Bu amaçla Yahudiler tarafından menkabevi anlatımlar ve aktarımlar içeren irili ufaklı çok sayıda eser üretilmiştir. Bu makalede, bu genel anlayışın bir uzantısı niteliği taşıyan kısa hacimli anonim bir eserin tenkitli neşri ve Türkçe tercümesi gerçekleştirilmiştir. Katalog kayıtlarına göre 18. yüzyılda İtalya'da istinsah edilen bu eser, Boaz Cohen tarafından "Une Légende Juive de Mahomet" adıyla daha önceden neşredilmiş, bu neşir üzerinden de Nuh Arslantaş tarafından Türkçe'ye çevrilmişti. Ancak bu ilk neşirde bazı cümle düşüklükleri ve anlatım bozuklukları söz konusuydu. Bunun teyidi amacıyla da eserin el yazmasının bir kopyası tarafımızdan temin edilmiş ve ilk neşirle karşılaştırılmıştır. Cohen'in bazı ifadeleri yanlış okuduğu ve kimi zaman da satır atladığı fark edilmiştir. Bu yüzden İbranice metnin yeniden neşredilmesinin doğru olacağına karar verilmiş, bu metin üzerinden de yeniden Türkçe'ye çevrilmiştir.

Anahtar kelimeler: Hz. Muhammed, Yahudiler, Kur'an, Hahamlar, Tevrat, Vahiy, Rüya, Yahudi-İslam Polemiği

Abstract

A Jewish Legend about the Prophet Muhammad: A New Edition and Turkish Translation of *Ma'ase Mahmat*

There is a common understanding in Jewish tradition that certain Jewish rabbis around the Prophet Muhammad had contrived a plot to manipulate him and most importantly to dictate the Qur'ān to the prophet. There have been a large number of mythic narratives produced by Jews to that effect. In this article, a short anonymous story of this same sort about the prophet Muhammad is edited along with a new Turkish translation of it. The Hebrew manuscript, which according to its catalogue records was written in the 18th century Italy, was first edited by edited by Boaz Cohen with the title 'Une Légende Juive de Mahomet' and was translated into Turkish by Nuh Arslantaş. A check against the original text revealed that the Cohen edition has a number of misread words and skipped lines. We therefore decided that a new edition of the manuscript and a new Turkish translation thereof should be made, which we present in this article.

Keywords: Prophet Muhammad, Jews, Qur'ān, Jewish rabbis, Torah, Revelation, Jewish-Muslim Polemic

1. Giriş

Yahudi inancına göre Hz. Muhammed, peygamber kabul edilmemektedir. Yahudilikte peygamberlik, MÖ 5. yüzyılda yaşamış Malaki ile son bulmuştur. Bu genel düşüncenin yanı sıra bazı Yahudi bilginler, Hz. Muhammed'in sadece Araplara peygamber olarak gönderildiğini iddia etmişlerdir. Bu görüşü en belirgin bir biçimde ortaya koyan Yahudi bilgin, 12. yüzyılda Yemen Yahudilerinin liderlerinden Natanel ben Feyyumî'dir.[1]

Yahudi dini literatüründe Hz. Muhammed'in ismi nadiren zikredilmektedir. Yahudi bilginler, ismini zikretmek yerine Hz. Muhammed'den *pasul* (defolu, ayıplı, eksik),[2] *roe tson* (koyun çobanı), *roe evili* (akılsız çoban), *meşuga* (deli, mecnun), *iş ha-ruah* (ruhanî adam),[3] *nivze* (hakir), *şote* (aptal), *arur* (lanetli), *ha-raşa'* (kötü) gibi küçük düşürücü lakaplarla bahsetmektedirler.[4] Bu lakaplardan en yaygını *meşuga*'dır. *Meşuga* tabiri –eğer sonraki dönem müstensihlerin müdahelesi değilse– ilk olarak sekizinci asra ait *Nistarot Rabbi Şim'on bar Yohay* adlı risalenin bazı yazmalarında yer almaktadır.[5] Bu tabir, yine erken dönem metinlerinden Rav Şerira Gaon'a (ö.1006) ait mektupta da kullanılmaktadır.[6]

Yahudiler arasında Hz. Muhammed için küçük düşürücü lakaplar kullanıldığına dair başka bir kaynak Semav'el el-Maġribī'dir (ö.1175). Yahudi iken İslamiyeti seçen el-Maġribī, *İfḥāmu'l-Yehūd* adlı eserinde Yahudiler arasında Hz. Muhammed için *meşuga* ve *pasul* tabirlerinin yaygın olarak kullanıldığını şu ifadelerle aktarmaktadır: "Peygamber Efendimize (sav) gelince, onun Yahudiler –Allah'ın, meleklerin ve bütün insanlığın

---

[1] Natanel ben Feyyumî, *Bustānu'l-'Uķūl*, ed. Yosef Kafih (Kudüs: Halihot Am Yisrael, 1984), s.112, 115.

[2] *Pasul* tabiri, *rasul* kelimesine olan ses benzerliğinden dolayı Yahudiler tarafından alay maksadıyla tercih edilmiştir. Kuzey Afrika'daki Yahudiler arasında yaygın olan bu ifade, bazen de *ha-Pasul* şeklinde belirlilik eki ile birlikte kullanılmaktadır. Bkz. Moshe Bar-Asher, "Al Kama Hiduşey ha-Laşon," *Masorot* 5-6 (1998), ss.45-47.

[3] Bu ifadenin literal karşılığı *ruhanî adam*dır. Fakat bağlam itibariyle Hz. Muhammed için ruhî dengesi ve akıl sağlığı yerinde olmayan anlamında kullanılmaktadır.

[4] Moritz Steinschneider, *Polemische und Apologetische Literatur in Arabischer Sprache Zwischen Muslimen, Christen und Juden* (Leipzig: F. A. Brockhaus, 1877), ss.302-303; Nuh Arslantaş, *Yahudilere Göre Hz. Muhammed ve İslamiyet* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), s.208.

[5] "Tefilat Rabbi Şim'on bar Yohay," Adolph Jellinek (ed.), *Bet ha-Midraş = Bet ha-Midrasch* (Leipzig: Druck und Verlag von C.W. Vollrath, 1857) içinde, c.4, s.119. Başka yazmalarda benzer anlamlara gelen *şote navi ve meşuga* ve *navi şote iş ha-ruah* şeklinde kullanımlar mevcuttur. Bkz. Bernard Lewis, "An Apocalyptic Vision of Islamic History," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 13:2 (1950), s.323, dn.4.

[6] Şerira Gaon, *İggeret Rav Şerira Gaon*, ed. Benjamin Menasseh Lewin (Hayfa, 1921), s.100.

laneti onların üzerine olsun– arasında iki ismi vardır: Birincisi *pasul*'dur ki anlamı *sefih* demektir. İkincisi de *meşuga*'dır, *deli* anlamına gelir."[7]

Yahudi geleneğinde İslam'ın putperestlikle ilişkilendirilmesi genellikle Kabe ve hac uygulamaları üzerinden yapılırken istisnaî bir şekilde bir eserde bu ilişki Hz. Muhammed üzerinden yapılmıştır. Hatalı olarak Rabbi Nissim Gerondi'ye (ö.1375) atfedilen söz konusu eserde şu ifadelere yer verilmektedir:

Kutim'in kutsal nesneleri/mabedleri gibi, İsmailoğullarının *Meşuga*'sı da [Hz. Muhammed] böyledir. Her ne kadar onlar [Müslümanlar] onun ilah olduğunu iddia etmeseler de bir ilahın önünde eğilir gibi ona hürmet ve tazimde bulunurlar. Bu da putlara tapma çerçevesinde değerlendirilir.[8]

Yukarıda da ifade edildiği üzere bu görüş, Rabbi Nissim Gerondi'ye ait değildir. Bu durum, Rabbi Nissim Gerondi'ye ait günümüze ulaşan bir fetvadan anlaşılmaktadır. [9] Metnin yazarının, Müslümanların Hz. Muhammed'i ilah olarak kabul etmediklerini itiraf etmesine rağmen böyle bir yargıya varması şaşırtıcıdır. Orta Çağ Avrupası'nda Hz. Muhammed'den ilah olarak bahseden başka eserlere de rastlanmaktadır.[10]

Orta Çağ Yahudi geleneğinde Hz. Muhammed'le ilgili bilgilerin çoğunun efsanevî bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Bu metinlerin çoğunda Hz. Muhammed'in arkadaşları ve hocaları gibi tanıtılan Yahudi hahamlar, bir şekilde onu yanıltmayı başararak onun Yahudilere kötülük yapmasına engel olmuşlardır. Metinlerde dikkat çeken bir diğer husus da bu hahamların Hz. Muhammed'i kandırmak ve Yahudilere zarar vermesini engellemek için göstermelik olarak Müslüman olmalarıdır. Yahudi geleneğine göre Hz. Muhammed, bu hahamlar tarafından bilgilendirilmiş ve kendisine Kur'an

[7] Semav'el el-Maġribī, *Ifḥām al-Yahūd = Silencing the Jews*, ed. and trans. Moshe Perlmann, Proceedings of the American Academy for Jewish Research, c.32 (New York: American Academy for Jewish Research, 1964), s.67.

[8] Rabbi Nissim Gerondi, *Hiduşey ha-Ran al Masehet Sanhedrin* (Kudüs, 1972), s.126.

[9] Gerondi, bu fetvasında *gaon*ların Müslümanlar tarafından hazırlanan içkilerin içilmesinin yasak, fakat bu içkilerden gelir elde etmenin caiz olduğu fetvasını verdiklerini belirterek Müslümanların putperest olmadığını dile getirmektedir. Bkz. Rabbi Nissim Gerondi, *Şeelot u-Teşuvot* (Varşova: Bi-defus Y. Goldman, 1882), s.20.

[10] Bilgi için bkz. Norman Daniel, *Islam and the West: The Making of an Image* (Oxford: Oneworld Publications, 1993), ss.338-343; Gloria Allaire, "Noble Saracen or Muslim Enemy? The Changing Image of the Saracen in Late Medieval Italian Literature," Michael Frassetto, David R. Blanks (ed.), *Western Views of Islam in Medieval and Early Modern Europe* (New York: St. Martin's Press, 1999) içinde, ss.173-84; Dana Carleton Munro, "The Western Attitudes toward Islam during the Period of the Crusades," *Speculum* 6 (1931), ss.329-43.

yazdırılmıştır. Bu uydurma rivayetlerle de İslam'ın kökeni Tevrat'a ve Yahudi bilginlere dayandırılmıştır.[11]

Yeniden neşrini yaptığımız bu risale, Yahudi geleneğinde Hz. Muhammed ile ilgili önceki algıların devamı niteliğindedir. Risalenin adını *Ma'ase Mahmat* veya *Ma'ase Mehmet* şeklinde okumak mümkündür. Aslında 'Muhammed' kelimesi, Orta Çağ'dan itibaren Latince *Mahumet*, Fransızca *Mahomet*, İtalyanca *Maometto*, İspanyolcada *Mahoma* gibi farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Metnin başlığında yer alan *me'ase* kelimesi iş, olay ve hikaye gibi anlamlara gelmektedir. Bu yazma 1700'lü yıllarda İtalya'da kaleme alınmıştır. O dönemler itibariyle Avrupa'nın İslam algısı Türkler üzerinden oluşmaktadır. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra Avrupa'da yapılan hem Kur'an tercümelerinde hem de diğer dinî eserlerde İslam, Türklerin dini olarak sunulmaktadır. Bu yüzden bu yazmanın başlığındaki *Mehmet* ismini o dönemin Avrupa'sındaki İslam algısının Türkler üzerinden gerçekleştiğini düşünerek anlamak mümkündür. Böyle olunca başlığı, *Muhammed'in İşleri* veya *Muhammed'in Hikayesi* şeklinde tercüme etmek mümkündür.

Risalede vahiy alışından ölümüne kadar Hz. Muhammed'in Yahudilerle olan mücadelesi anlatılmaktadır. Risale öncelikle Yahudilerin Tanrı'ya isyanlarından dolayı cezalandırıldıklarından bahsetmektedir. Daha sonra bir adamın zahirecilik yapan bir Yahudi bilgine gelerek rüyasını anlatmasıyla devam etmektedir. Hikâyeye göre rüya gören kişi Hz. Muhammed'dir. Zahireci Yahudi bilgin, rüyayı dinledikten sonra korkar. Zira rüyanın tabirine göre rüyayı gören adam (Hz. Muhammed) dokuz asır boyunca hükümranlık sürecektir. Yahudi halkının bu durumdan zarar göreceğini düşünen Yahudi bilgin, Hz. Muhammed'e fark ettirmeden Yahudi cemaatini toplar ve bu toplantıda Yahudileri kurtarmak için nasıl önlem alınacağı müzakere edilir. Neticede on Yahudi bilginin görünüşte Müslüman olması ve Hz. Muhammed'in güvenini kazanarak onun Yahudilere zarar vermesinin önüne geçilmesi kararlaştırılır. Hikâyeye göre kendisine peygamberlik

---

[11] Konuyla ilgili çalışmalar için bkz. M. Schwabe, "Aseret Haverav ha-Yahudîm şel Muhammed (Muhammed'in On Yahudi Arkadaşı)," *Tarbits* 2 (1930), ss.74-89; J. Leveen, "Mohammed and His Jewish Companions," *Jewish Quarterly Review* 16:4 (1926), ss.399-406; Özcan Hıdır, "İslam'ın Yahudi Kökeni Teorisi ile İlgili İddialar ve Çalışmalar," *İLAM Araştırma Dergisi* 3:1 (1998), ss.155-169; Erwin Rosenthal, *Judaism and Islam* (Londra & New York, 1961); Charles Cutler Torrey, *Jewish Foundation of Islam* (New York: Jewish Institute of Religion Press, 1933); Abraham I. Katsh, *Judaism and the Koran: Biblical and Talmudic Backgrounds of the Koran and Its Commentaries* (New York: A. S. Barnes, 1962); Abraham Geiger, *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen?* (Bonn: F. Baaden, 1833); Alfred Guillaume, "The Influence of Judaism on Islam," Edwyn Bevan (ed.), *Legacy of Israel* (Oxford: The Clarendon Press, 1928) içinde, ss.129-172; Nuh Arslantaş, *Yahudilere Göre Hz. Muhammed ve İslamiyet*.

verileceğini anlamayan Hz. Muhammed, sürekli olarak on Yahudi bilgin tarafından yönlendirilmekte ve kandırılmaktadır. Bu Yahudi bilginler aynı zamanda Hz. Muhammed'e Kur'an'ı yazdıran kişilerdir. Bu bilginler bu süre içerisinde İblis'le anlaşarak onu Hz. Muhammed'e göndermişler, o da kendisini ona "Tanrı'nın ordusunun komutanı" olarak tanıtarak sözde vahiyler getirmiştir. Hikâyeye göre bütün milletler Hz. Muhammed'in emrine girmeye başlayınca, o Yahudilerin de kendisine tabi olmalarını istemiştir. Yahudiler ona tabi olmaya yanaşmayınca o da onlara belirli bir süre vererek tehdit etmiştir. Bu süre zarfında Hz. Muhammed, Yahudi bir kadınla evlenmiştir. Yahudi bilginler Hz. Muhammed'in Yahudi halkını yok edeceğinden korkmuşlar ve Yahudi eşiyle işbirliği yaparak yemeğine zehir katmışlardır. Ağır hastalanan Hz. Muhammed yatağa düşmüş ve Yahudi bilginlere vasiyetini yazdırmak istemiştir. Fakat Yahudi bilginler Hz. Muhammed'in vasiyetinde geçen, Yahudilerin cezalandırılmalarına yönelik isteklerini kendi istekleri doğrultusunda değiştirerek kayıt altına almışlardır. Sonra da bu bilginler Hz. Muhammed'i yatağında öldürmüşlerdir.

Makalenin başlığından da anlaşılacağı üzere, bu risale bir efsane olup anlatılanlar da gerçekliği olmayan olaylardır. Hikayede Hz. Muhammed'le ilgili bazı tuhaf anlatımlar da yer almaktadır. Bunların başında, öldüğünde ona çelikten bir tabut yapıldığı, bu tabutun gökle yer arasında gidip geldiği ve Mekke'nin ortasında bulunan *Mitşe*'ye[12] indiği zikredilebilir. Uçan tabut efsanesi, bu metinden önce de bazı eserlerde yer almaktadır. Bu efsaneye göre Hz. Muhammed'in çelikten tabutu, yer ve gök arasındaki mıknatıs etkisinden ötürü ne göğe gidebilmiş ne de yere düşebilmiştir. Böylece tabut, yer ile gök arasında uçup durmuştur. Efsaneye göre Hz. Muhammed'e kubbeli bir mezar odası yapılmış ve tabut da çekim kuvvetinden yükselerek kubbeye yapışık vaziyette sabit kalmıştır.[13]

Metinde yer alan bir diğer tuhaf ayrıntı, Hz. Muhammed'in bedeninin köpeklere atılmasıyla ilgilidir. Bu anlatım da Orta Çağ'da bazı eserlerde yer

---

[12] Tevrat'ta (Tekvin, 10:30) *Meşa* adlı bir yer isminden bahsedilmektedir. Saadya Gaon, bu kelimeyi Arapça Tevrat çevirisinde *Mekke* olarak çevirmektedir. *Meşa* ile *Mitşe* kelimelerinin yakın telaffuzları bu ihtimali çağrıştırsa da metinde *Mitşe* olarak geçen yerin neresi olduğu açık değildir.

[13] Bu bilgi Wolfram von Eschenbach (ö.1220) tarafından kaleme alınan *Willehalm* adlı eserde geçmektedir. Efsanenin geçtiği kaynaklar için bkz. Wolframs von Eschenbach, *Willehalm* (Berlin: Walter de Gruyter, 2003), s.125; William Mavor, *Historical Account of the Most Celebrated Voyages, Travels, and Discoveries from the Time of Columbus to the Present Period* (Londra, 1797), c.22, s.20; *Curiosities for the Ingenious* (Londra: Thomas Boys, 1822), ss.73-74; *The British Controversialist and Literary Magazine* (Londra, 1860), c.3, s.206; Cyril Edwards, "Wolfram von Eschenbach, Islam and, the Crusades," James R. Hodkinson, Jeffrey Morrison (ed.), *Encounters With Islam in German Literature and Culture* (Rochester, NY: Camden House, 2009) içinde, s.50; A. Malakhov, *The Mystery of the Earth's Mantle* (Hawaii: University Press of the Pacific, 2001), s.97.

almaktadır. Örneğin, bugünkü İspanya'nın kuzeyinde bulunan Roncevaux'da 778 yılında yapılan savaşla ilgili kahramanlık hikayelerinin anlatıldığı 12. yüzyıla ait *La Chanson de Roland* adlı şiirde Hz. Muhammed'in bir çukura atılarak domuzlar ve köpekler tarafından parçalandığı anlatılmaktadır.[14]

Elinizdeki makalede, 18. yüzyılda İtalya'da kaleme alınan efsanevî bir hikayenin İbranice metninin yeniden neşri ve bu neşre dayalı yeni Türkçe tercümesi sunulmuştur.[15] Hikayenin yer aldığı yazma, İbranice'nin İtalyan yazı stiliyle dört varak olarak kaleme alınmıştır. Hikaye, ilk olarak Boaz Cohen tarafından "Une Legende Juive de Mahomet" adıyla yayınlanmıştı. Fakat Cohen'in İbranice yazmadaki bazı satırları atladığı, bazı kelimeleri de yanlış okuduğu tespit edildi. Bundan dolayı yeni neşrin faydalı olacağı düşünülmüştür. Yazmanın Kudüs'teki İsrail Millî Kütüphanesi'nde bulunan mikrofilminin çıktısını almak için yazmanın aslının bulunduğu New York'taki Jewish Theological Seminary'den gerekli izin alınmış ve yeni neşir oluşturulurken Cohen edisyonu ile karşılaştırma yapılmıştır. Yanlış yazıldığı düşünülen yerler ve açıklama gerektiren hususlar dipnotlarda gösterildi. Ayrıca yazmada okunamayacak derecede tahrip olmuş kısımlar ve kısaltma şeklinde yazılan bazı kelimeler köşeli parantez içerisinde verildi.

---

[14] Şiirin Hz. Muhammed'le ilgili pasajları için bkz. John O'Hagan (terc.), "The Song of Roland," http://www.fordham.edu/halsall/basis/roland-ohag.asp (22.09.2012); Charles Kenneth Moncreiff (terc.), "The Song of Roland," http://www.gutenberg.org/cache/epub/391/pg391.html (22.09.2012).

[15] Nuh Arslantaş bu hikayeyi Boaz Cohen edisyonunu esas alarak daha önce Türkçe'ye tercüme etmişti: *Yahudilere Göre Hz. Muhammed ve İslâmiyet*, ss.269-279.

2. Metin

מעשה מהמ״ט

[דף 88א] ויהי בימי צדקיה מלך יהודה, ויעש הרע בעיני ה׳. וישלח עליהם מלך כשדים, במעלם אשר מעלו בו, ויגלם בבלה. ויוסיפו עוד לחטוא לו, וישלח עליהם יחזקאל הנביא. ולא שמעו בקולו, ויקשו את ערפם, הרעו מאבותם. ויוסף להוכיחם ויאמר אליהם: ״שובו אל ה׳ אלקיכם, פן יביא עליכם הימים אשר תאמרו: ׳אין לנו בהם חפץ׳; בהקים ה׳ את דברו, אשר דבר ביד הושע לאמר: ׳באו ימי הפקודה, באו ימי השלום, ידעו ישראל אויל הנביא, משוגע איש הרוח על רוב עוניך׳״. ויגד אליהם יחזקאל את ימי הפקודה למען יספרו לדור אחרון, ושמרו את הדבר, ויבקשו להדיחם מעל ה׳ אלקי ישראל, וילכו מדחי אל דחי כחמש מאות עשרה שנה, ויצעקו אל[16] ה׳, כי הכביד הגלות עליהם.

ויהי בימים ההם, והנה איש מחכמי ישראל, והוא סוחר מכל אבקת רוכל. ויהי דברו כדבר איש האלהים כשמוע חלום לפתור אותו, וישמעו אליו עמים. ויהי היום, והנה איש עומד פתח ביתו כצאת השמש, ויאמר אליו: ״חלום חלמתי ופותר אין אותו; על כן באתי אליך היום הזה״. ויאמר אליו: ״דבר, כי לאלקים פתרונים״. ויאמר: ״אני בחלומי, בסוף אשמורת התיכונה, והנני עומד בתוך יער גדול, והנה עלה כולו קמשונים מימיני[17] ומשמאלי. והנה עץ שקדים צומח בכפי השמאלי, ולו[18] שנים עשר גידים (ו?שנים?)[ושנים] עשר ענפים ועולים לרוב מאד; אך שרשיו מעטו, ויקוננו עליו כל צפור כל כנף לרוב מאד, ותחתיו ירבצו כל חית הארץ. ואשתומם בלבבי לאמר: ׳איך נשא כפי המשא הגדולה הזאת?!׳ וארא בחלומי, והנה יושב על כפי שמונה ימים ושמונה עשרה שעות, ותלחם ידי הימנית על השמאלית כל הימים. ויהי ככלות הימים האלה, והנה [א?ש?] אלקים נפל על השמים, ותאכל את היד ואת כל אשר בה, ותגבר יד הימנית עליה. ואשתומם ואיקץ והנה חלום, ונפשי נבהלה מאד, כי נכספתי לדעת פשר דבר, ואבואה להגיד לך״.

ויהי כשמוע את חלומו, ויחרד האיש וילפת, ויאמר בלבו: ׳אוי נא לנו, כי באו ימי הפקודה, באו הימים אשר נאמר, אין בהם חפץ״. ויאמר אל השר: ״הלא דבר גדול הוא, ועתה עמוד שבעה ימים, ואשמעה מה דבר אליך ה׳, ואגיד לך״. וילך האיש מאתו, והיהודי נדחף אל ביתו, ויסגור הדלת וילך בית ה׳, ויקהל את הכהנים ואת הלויים ויתר העם הנמצאים בתרשיש כעשרת אלפים איש, ויבואו

16 במקור: את.
17 במקור: מימני.
18 במקור: ולי.

כלם בית ה׳. ויתן את קולו בבכי, וילבש שק ואפר. וישאלוהו אנשי המקום לאמר: ״מה קרה עליך היום הזה?״ – ויאמר להם: ״קדשו צום קראו עצרה, והתפללו אל האלקים, כי הגיעו ימי הפקודה, באו ימי השלום, אשר נבא יחזקאל בשם הושע לאמר: ׳ידעו ישראל, אויל הנביא, משוגע איש הרוח׳. ומה תעשו ליום מועד וליום חג ה׳״. ויגד להם את דבר האיש ואת חלומו [דף 88ב] אשר הגיד לו, ויאמר אליהם: ״זה פתרונו, שימלוך האיש הזה כתשע מאות שנה, כימים אשר ישב האש בכפו והי״ב גידים י״ב נשיאי ישמעאל המה, והי״ב ענפים בני קטורה המה, והחיות הם יתר העמים אשר יאמינו בו לאמר: ׳אך נביא אלקים אתה, ואשר ימרה את פיך יומת׳. ועתה הבה נתחכמה לו, ונבלה שם שפתו, ונשחיתה עץ בלחמו, ולא ירד בשלום שאול, פן יהיה לאבן נגף לבית ישראל. ובחרו מכם עשרה אנשים א׳<חד> מאלף יודעי מדע ומביני דעת, ואשר כח להם לעמוד בשער המלך ולהביא עצות מרחוק דבר יום ביומו. והיה מידי דברם אתו, ויספרו לפניו את דברי דור אנוש והמבול והפלגה, ואת אשר קרה את אברם באור כשדים, ואשר קרה למשתחוים למלאכת השמים בדברם אתו, ואת אשר עשה ה׳ אל סדום ואל עמורה, ואת עקידת יצחק, ואת דברי יעקב ועשו, ואת מכירת יוסף ואת כל כבודו במצרים, ואיך ירדו יעקב ובניו מצרים על פי ה׳ ואת העבודה אשר העבידום המצריים ואת כל אשר עשה משה למצרים לעיניהם ואת כל הדברים אשר צוה ה׳ אל נח אחר המבול ואת כל דברי תורה המפחידים ודברי גהינם וג״ע[19] וכי נתן[20] יתן האלקים לאיש ואיש כדרכיו וכפרי מעלליו וכל הדברים האלה יכתבו על ספר ?ב?לשון מדברת גדולות, אשר כל שומעו תצילנה אזניו, ויאמר דבר אלקים הוא אשר לא יוכל ילוד אשה לעשותו. ויקראו שמו אלקוראן ויתנוהו[!] ביד האיש, והלכו לפניו א׳<חד> לא׳<חד> למען כחש והוא לא ידע, והיו באוכלי שלח!?י?!נו כל הימים.

וישמעו כל העדה, ויבחרו+ עש?ר?ה אנשים חכמים ונבונים וידועים, ואשר כח בהם לעמוד בהיכל המלך, ומדברים לשון ערבי. ויאמרו אליהם את הדרך אשר ילכו בה. ויצאו מאתם בשלום, וישבו כשנים חדשים, ויכתבו כל אשר נדבה רוחם על ספר, ויפסלו ששים אבני גזית, ויכתבו עליהם את כל הכתוב בספר, ויקהילו[21] את העדה, וישיבו אותם כדברים האלה לאמר: ״נפשינו תחתיכם למות. אם לא תעשו את דברינו זה, ואתם תשאו את עונינו, כי נמעול מעל בה׳ ללכת אחר האיש הזה. ובוחן לבות ה׳ יודע כי לא במרד ובמעל נעשה הדבר

19 וגן עדן.
20 צריך לקרוא: נָתוֹן.
21 במקור: ויקהלו.

הזה, כ״א[22] להסב את לבו אחורנית למען ישמעו בקולו ולמען עשה כיום הזה להחיות עם רב, ולהיות לכם לפליטה גדולה, כי טוב צאתנו עשרה אנחנו מתוך הקהל להושיע אתכם, ולא יאבדו כל הקהל מישראל ובניהם אחריהם״. ויענו כלם ויאמרו: ״נפשנו תחתיכם, אל תיראו, עשו כאשר ישים אלקים בלבבכם; ויהי ה׳ עמכם״. וילכו איש לביתו, וישבעו איש אל רעהו (לאמר מי האיש הלזה) לבלתי גלות סודם ולבלתי לכת לפני האיש ביום א׳<חד> ולהתנכר איש אל רעהו לאמר: מי האיש הלזה? מה מלאכתו? ואי מזה עם הוא? – למען גנוב את לב האיש, פן יבין את עצתם, אשר דברו ביניהם. ויקנו את ששים אבנים בבית פותר החלומות, וילכו לדרכם אנה ואנה, וישבו החוצה ימים רבים.

ויהי היום, וישא הרוכל ההוא את עיניו, וירא והנה בעל החלומות עומד לנגדו, ויאמר אליו: ״איפה היית, כי לא ראיתיך בלתי היום?״ – ויאמר אליו: ״נחליתי, נדכתי עד מאד; ואף גם זאת לא שכחתיך, ואחפשה באמתחות עשתונותי כל היום דבר מה להשיב אליך. ועתה שמע דבר ה׳ – עלה מזלך והלחם באויביך, ובין כוכבים שים קנך, ויצא שמעך בכל הארץ. אתה הוא האילן אשר ראית, והגידים והענפים בני ישמעאל ובני קטורה המה, והבהמות וחיות ועופות השמים הלא המה יתר העמים, אשר יתלקטו אליך ויעבדוך. והיה להם לאלקים, ומלכותך תתנשא תתע״ה[23] שנים. ואשרי האנשים אשר יאמינו בך, [דף 89א] כי נביא תהיה בגוים, ועל ידך יתן להם אלקים תורה חדשה וספרו אשר שמו אלקוראן, ויצא שמעך בכל הארץ״:

ויהי בשמעו את דברי הרוכל, וישתומם ויאמר: ״מי אני הצעיר באלפי אבי, כי יתנני האלקים לראש ולקצין כיום הזה?״ – ויאמר אליו הרוכל: ״ולבך אל ירך, כי נקל הוא לפני האלקים לעשותו. ועתה נתון אתן לך כסף וזהב לרוב; לך ובנית אליך בית לקרוא לך רעים, ותן לאכול ולשתות לכל שואל. והיה בתום הכסף, שוב תשוב אלי, ונתתי אליך עוד כהנה וכהנה, כי אין מחסור לה׳ להושיע״.

וילך מאתו ויעש כדברי האיש. ויתלקטו אליו רבים, ויתן להם ויאכלו, וישב על משמרתו כי״ח[24] חדשים. ויהי היום, וישא עיניו וירא והנה חכם א׳<חד> בא לקראתו, וישתחו לאפיו ארצה. ויאמר אל מוהמ״ד[!]: ״בי אדוני, חזון נראה אלי והנה מלאך אלקים מועף ביע״ף מן השמים, ודמותו כדמות[25] בשר. וישא אותך על כתפיו, ויעל

---

22 כי אם.
23 במקור: תתעה. כלומר, 875 שנים.
24 כשמונה-עשר חודשים.
25 במקור: כדמותי.

על כסא רם ונשא – הוא דמות כסא ה׳ – וישם ה׳ את ידו על ראשך, ואשמעה אומרים: ׳כל העולם נברא בעבורו, כי בחיר ה׳ הוא׳״. וישתומם מהומד[!] מאד.

וירא החכם ההוא את האיש הרוכל העומד כנגדו, ויתנכר ויאמר אל מהומד[!]: ״בי אדוני, מי האיש הלזה, העומד עליך היום הזה?״ – ויאמר: ״איש יהודי הוא, וגם הוא הגיד אלי כדברים האלה, אשר אתה דובר״. – ויתמה החכם ויאמר: ״ואיך נגלה אליו הדבר הזה?״ וישמע מהומד[!], ויאמץ את לבבו, ויגבה לבו מאד, כי האמין להם. ויבואו כל החכמים מקץ עשרה חדשים, ויביאו עצתן מרחוק, ויתנכרו איש את רעהו, ויגנבו את לבבו כיום הזה, ותחזקנה ידי מהומד[!], ויקחם וישם אותם ראשים על העם, ויהיו באוכלי שלחנו כל הימים.

ויהי היום וישביעו חכמי ישראל את אשמדאי ויאמרו לו: ״לך אל מהומד[!] ודברת אליו: ׳רצה האלקים את מעשיך, וישלחני אליך להגיד לך. ועתה נתון יתן בידך ספר פתשגן התורה והנביאים והאוונגלי, אשר לא נראה כמוהו בכל הארץ׳״. וילך אליו בלילה בלט, ויאחזהו בציצית ראשו, וחרבו שלופה בידו, ויחרד האיש מאד, וישאל את נפשו למות. ויאמר אליו אשמדאי: ״אם נביא אלקים אתה, אני שר צבא ה׳. עתה באתי להגיד לך, כי על ידך יתן האלקים את ספרו, את ספר הברית, / מגיד מראשית אחרית, / אשר לא נראה כמוהו, כי בך חשק מכל האנשים. על כן באתי אליך להגיד לך״.

ויהי בבקר ויקרא לכל חכמיו ויגד אליהם את כל דברים האלה, וישמחו האנשים מאד. ויאמרו לו חכמיו: ״חזק ואמץ והתבודד שנית, אולי תשוב אליך המלאך הדובר בך שנית, ושאלת ממנו את משפט הספר ומתי ינתן לך, ואם יתקדש העם טרם בואו״. ויאמר: ״כדבריכם כן אעשה (הִדבִ׳ר) היום הזה!״. ויתבוּ׳דדִ׳ שנית, ויהי בחצות הלילה, ויקרב אל אתונו, ויבא אליה. ויעמוד אשמדאי מראשותיו, ויחרד האיש וילפת, וישאל את נפשו למות. ויאמר אליו אשמדאי: ״מה החרדה הזאת, אשר חרדת אלי?״ – ויאמר: ״כי נכסוף נכספתי לדעת את משפט ספר הברית, אשר אמרת(?) אלי או במה אכבדנו היום הזה?״ – ויאמר אשמדאי: ״התקדשו למחר, ועניתם את נפשותיכם כ״ז ימים; רק אכול תאכלו כל הלילה עד קרוב לאשמורת הבקר, כי כן צוויתי. והיה באישון לילה בהאסף אור הלבנה, וירדו אליכם ששים אבני גזית כתובים באצבע אלקים, ולמדתם את כל הכתוב עליהם את בניכם על פה״. ויעל מעליו וילך, ויקם בבקר, ויגד אל חכמיו את כל הדברים האלה, וישמעו לקולו ויעשו את כל אשר צוה אליהם.

ויהי מקץ כ״ז ימים, ויוסיפו החכמים לשלוח אליו את אשמדאי, וילך על (אל) מטתו, ויכהו בשגעון ובעורון ובתמהון לבב. ויאמר אליו: ״קום צא ולקחת את ספר הברית, אשר שלח אליך אלקים!״ וגם בביתו נהיתה חשיכה גדולה, ויחרדו כל האנשים אשר בקרבה מאד. ויצאו החכמים וישאו את ששים האבנים, ויתנו אותם בפתח ביתו מזה ומזה, ואיש לא ראה אותם. ויהי בבקר וירא את האבנים כתובים פתוחי חותם, מזה ומזה הם כתובים, וישתומם מהומד[!] מאד, ויתן יד ויקח את הראשון [דף 89ב] וירא והנה רבים מהנצמדים אליו, ויבקשו לקראותם ולא יכולו. ויאמרו: ״מה זאת עשה האלקים לנו, או מה נעשה מהאבנים האלה?״ וישאל אל חכמיו ויאמרו: ״הלא טוב כי תתענה עוד ג׳ ימים להשלים ירח ימים; אולי בהתגלות הלבנה יתגלה אלינו סוד האותיות האלה, או כי ירחם האלקים, וישלח (לנו) מלאכו אליך כבראשונה״. — ויאמר: ״כדבריכם כן אעשה היום הזה!״

ויקחו החכמים לוח אבן, ויכתבו עליו כ״ז אותיות ערביות, ויתנו ביד אשמדאי, וילך ויתננו בחדרי משכבו באישון הלילה, והוא לא ידע. ויהי בבקר, וימצא את האבן, ויוציאוה אל זקני עמו ויאמרו: ״אין זה כ״א מפתח מכתב האבנים הראשונים!״ ויקראוה מפתח האבנים עד היום. ויקריבו האבנים א׳<חת> אל א׳<חת> ויאמרו: ״אֵין[!] האות הזאת כ״א אַלִיף[!], והשנית אליה בָּאֵ[!]״, ויעשו כן עד תומם. ויקראו החכמים את כל הכתוב עליהם, וילמדום את הנצמדים אליו. ויהי שמעו[26] בכל הארץ, ויבואו רבים מארץ מרחק, ויכתבו ככתבם וכלשונם כל הכתוב עליהן, וישובו אל ארצם, ויצוו אליהם לאמר: ״איש מכם לא יתן אל לבו לפרש מאומה מכל הכתוב בס׳<פר> הברית הזה, פן יבינו את כל הכזבים אשר שם״. וירא מהומד[!] כי רבו הנצמדים אחריו, ויגבה לבו מאד, ויואל להלחם בכל העמים אשר לא ישמעו בקולו, כי להשמיד נתן בלבבו כיום הזה. וילחם בגוים הקרובים אליו, וילחצם מאד, ויביאם אליו ביד חזקה. ורבים נטו אחריו, ויאמינו בתורתו, כי נפל פחדו על כל העמים.

ויהי היום, ויאמר אל החכמים: ״הן רבים עתה משפחות העמים, אשר שמעו בקולי, ובכל יום ויום באים לשמוע בתורתי, אשר העידו לי מאת ה׳ מן השמים, שהוא פתשגן התורות – ומדוע תקשו ערפכם, אתם בית ישראל, לשמוע בקולי, ותמאנו לקחת מוסר עד היום הזה?״ – ויענו החכמים העומדים לפניו ויאמרו אליו: ״כאשר תפקחנה עיניהם לדעת אותך, יבואו אליך גם הם כמונו וישתחוו אליך, וגם בך יאמינו לעולם, ולא יקשו ערפם עוד כיום הזה״. –

[26] במקור: שמען.

ויאמר: ״לא, כי חרב נוקמת נקם ברית אשלח אחריהם, עד יאמינו בי, ונראה מה יהיו חלומותם״. – ויאמרו אליו: ״לא טוב הדבר הזה, אשר אדוננו דובר, אך נתון תתן אליהם קץ וזמן למאת השנה. והיה אם לא יאמינו בך, ועשיתה להם כאשר ישים האלקים בלבך לעשות״. ולא דבר אליהם מהומד[!] כדבר[!] הזה עוד.

ויקח א׳<חת> מבנות ישראל לו לאשה ויאהבה מאד, ויכתוב לאביה ולמשפחתה שלא יתנו מס כל ימי מלכותו, והנחה להם עשה כל הימים. ויראו כי בשגעון ינהג, וכי מחשבותיו לרע כל היום ירוצו, וייראו פן יצוה את הנצמדים אליו להרע את זרע ישראל ויאמרו: ״הבה נתחכמה לו!״ ויועצו עם אשתו, וישחיתו עץ בלחמו, ויֵחלה ויפול למשכב. ויהי כי הכביד חליו, ויצו את ביתו ויאמר אל החכמים: ״כתבו וחתמו בשמי – אם לא יאמינו בי בית ישראל לקץ תשע שנים, מות יומתו ושללם לבוז!״ ויקחו החכמים את קסת הסופר, ויכתבו: ״מקץ תשע מאות שנה״, ותבער כאש חמתם. ויוסף עוד דבר ויאמר אליהם: ״כתבו עוד בשמי, שיתלו בכל חג וחג יהודי א׳<חד> על העץ!״ ויכתבו שישחטו טלה א׳<חד> – נכתב ונחתם בטבעת המלך.

ויהי בראותם כי שלח ידו ביהודים לאבדם, ויקומו החכמים האלה עליו ויהרגוהו, ולא שפכו את דמו, והוא שוכב על מטתו, ויעף וימות. ויפתחו הדלת, ויביאו הנצמדים אליו וימצאוהו נופל מת, מושכב על מטתו. ויבכוהו ויספדו עליו: ״הוי אדון!״ ויקחוהו החכמים וינתחוהו ויבשלוהו ויזרקוהו לכלבים, ולא ידע איש מה היה לו עד היום. ויקחו ירך חמור א׳<חד> ויאמרו: ״יריכו הוא וגופו עלה השמים״. ויעשו אליה׳<ם> ארון ברזל, ויתנוהו בארון, ויכתבו על עצמו כאשר הוא ודאי, ותע֯ו֯ף בין השמים ובין הארץ, ותלך עד מיתשה[!] הוא לב מֵיקָה[!], ויבנו בו שם בית לשמו. שמה ילכו הישמעאלים מידי שנה בשנה מכל ארץ מגורתם עד היום הזה. תם ונשלם.

סיפור עממי על מוחמד, נביא האסלאם, ועל יחס היהודים אליו. על פי העתקה אחת איטלקית של החיבור. נתפרסם לראשונה על ידי בועז כהן 1929.

כהן פרסם את הטקסט על פי כ״י ניו יורק – בהמ״ל MS 2281/2, ס׳ 28534.

מעשה מהמט. ספרות פולמוס. מאה י״ח. איטלקית. דפים פח ע״א-פט ע״ב.

מספר מערכת: 000111879

3. Metnin Tercümesi

Muhammed'in Hikayesi

[88a] Yehuda kralı Sidkiya, kendi döneminde Rabb'in gözünde kötü olanı yaptı.[27] Tanrı da onların üzerine, kendisine karşı gelmelerinden dolayı, Kildanilerin kralını gönderdi; o da onları Babil'e sürdü. Hatalarına yenilerini eklediler ve Tanrı, onlara Peygamber Yehezkiel'i gönderdi. Fakat onun sözünü de dinlemeyip iyice inatlaştılar ve atalarından daha fazla kötülük yaptılar. Peygamber onları uyardı ve onlara "Tanrı'nız olan Rabb'e dönün ki artık hiçbir şeye hevesimiz kalmadı diyeceğimiz günler gelmesin!"[28] dedi. Tanrı'nın Peygamber Hoşea aracılığıyla bildirdiği "Onların ceza (yoklama) günleri geldi, hesap günleri çattı. İsrail bilsin ki, suçunuzun çokluğundan, düşmanlığınızın büyüklüğü yüzünden, 'Peygamber aptal, ruhânî insan deli sayıldı'[29] sözleri gerçekleşecek dedi." Yehezkiel onlara azap günlerini son nesle kadar aktarılsın diye anlattı. Onlar bu sözü akıllarında tuttular fakat İsrail'in Tanrısı'ndan daha da uzaklaşarak beş yüz on sene daha da beter işler yaptılar ve sonunda Tanrı'ya yalvardılar, çünkü artık sürgün onların üzerine iyice ağır gelmekteydi.

O günlerde İsrail bilginlerinden aktarlık yapan tüccar bir adam vardı. Konuştuğunda Tanrı'nın adamı gibi konuşurdu, rüya anlatıldığında hemen tabir eder, herkes de onu dinlerdi. Günün birinde güneş doğduğu sırada adamın biri kapısının eşiğinde dikilerek ona "Bir rüya gördüm, bu rüyayı tabir edecek kimse yok, bu yüzden sana geldim" dedi. O da ona "Anlat bakalım, çünkü tabir-tevil Tanrı'dan" dedi. Adam, "Rüyamın orta kısmının sonunda[30] kendimi büyük bir ormanın içinde ayakta duruyor vaziyette gördüm. Birden sağımı solumu yabanî otlar kapladı. Baktım ki sol elimin ayasında bir badem ağacı büyüyor. Bu ağacın on iki gövdesi, on iki dalı ve bol yaprakları vardı, fakat kökleri kısaydı. Bütün kuşlar ve kanatlı hayvanlar ona bir sürü yuva yaptılar. Ağacın altında ise yeryüzünün bütün hayvanları çökmüş vaziyette duruyorlardı. Heyecanlandım ve şaşkınlıkla 'Bu kadar büyük bir ağırlığı avucum nasıl kaldırdı?' dedim. Yine rüyamda [bu ağacın] elimin ayasında sekiz gün on sekiz saat boyunca kaldığını gördüm. Sağ elimle sol elim bu süre boyunca savaştı ve sonunda bu günler bitti ve gökten Tanrı'nın ateşi düşerek eli ve içindeki her şeyi yedi. Böylece sağ elim sol

---

[27] II. Krallar, 24:19.

[28] Mealen "Eğer artık yaşamak bile istemiyoruz, böyle kötü şartlarda yaşamaktansa ölüm daha iyidir diyeceğiniz kötü günlerin gelip çatmasını istemiyorsanız o zaman Rabb'e dönün ve emirlerini yerine getirin." Bkz. Vaiz, 12:1.

[29] Hoşea, 9:7.

[30] Yani uyku saatini üç bölüme ayırdığında orta dilimin sona yakın yerinde.

elime galip geldi. Şaşırdım ve uyandım. İşte rüya bu![31] Çok korktum ve bu rüyanın açıklamasını çok merak ettiğim için gelip sana anlattım."

[Rüyayı tabir edecek] Adam, rüyayı dinler dinlemez korktu ve titredi. İçinden "Eyvahlar olsun bize ki azap günleri ve 'Hiçbir şeye hevesimiz kalmadı artık!' diyeceğimiz günler geldi" dedi. Prense[32] "Bu çok büyük bir şey, şimdi sen yedi gün bekle, Tanrı'nın sana bildireceğini sana anlatacağım" dedi. Adam da oradan ayrılıp gitti. [Rüya tabircisi] Yahudi adam kendini eve attı ve kapıyı kapattı. Ardından da sinagoga gitti. Tarşiş'te[33] bulunan *kohen*leri, Levilileri ve yaklaşık on bin kadar insanı sinagoga topladı. Rüya tabircisi adam ağladı ve çula sarınıp kül döktü.[34] Beldenin insanları ona "Bugün sana ne oldu böyle?" diye sordular. O da onlara "Oruç için bir gün belirleyin, özel bir toplantı yapın ve Tanrı'ya yakarın, çünkü Yehezkiel'in Hoşea'nın adıyla önceden bildirerek 'Onların ceza (yoklama) günleri geldi, hesap günleri çattı. İsrail bilsin ki peygamber aptal, ruhânî insan deli sayıldı. Ne yapacaksınız dinî bayramlarda, Rabbin bayram gününde?'[35] dediği günler geldi çattı" dedi. [Rüya tabircisi] Adam, adamın anlattığı rüyayı nakletti ve [88b] onlara [şöyle dedi:] "[Rüyanın] tabiri şöyle: bu rüyayı gören adam, ateşin elinin ayasında kaldığı gün sayısı gibi yaklaşık dokuz yüz yıl hüküm sürecek. On iki gövde İsmail'in (Müslümanların) on iki kralıdır. On iki dal ise Ketura oğullarıdır.[36] Hayvanlar ise 'Sen, Tanrı'nın peygamberisin, senin sözünü dinlemeyenler öldürülecek' diyerek ona iman edecek diğer milletlerdir. Şimdi gelin ona bir kurnazlık yapalım (bir oyun oynayalım) ve dilini karıştıralım, yemeğine zehir katalım,[37] esenlik içinde gitmesin (ölmesin) ki İsrail evi[38] için tökezleme taşı olmasın. Aranızdan bin kişiden birini seçerek bilgili, akıllı ve güçlü en iyi on adamı belirleyin. Bu adamlar kralın [rüya gören adamın] kapısından ayrılmayıp ona uzaktan tavsiyelerde bulunarak gün be gün

---

[31] Bu ifade "meğer rüya imiş" şeklinde de anlaşılabilir.
[32] Rüyayı gören adama.
[33] Tarşiş kelimesi Tanah'ta dört defa geçmektedir. Bkz. I. Krallar, 10:22; Mezmurlar, 72:10; İşaya, 23:6; 66:19, Yunus, 1:3. Ayrıca Yaratılış, 10:4'te şahıs ismi olarak geçmektedir. Tarşiş'in neresi olduğu belirgin değildir, en güçlü ihtimaller, Türkiye'nin güneyindeki Tarsus ya da Suriye'nin Akdeniz kıyısındaki Tartus şehridir.
[34] Yani acı ve yası sembolize eden şeyler yaptı. Bkz. Ester, 4:1.
[35] Hoşea, 9:5,7.
[36] Yaratılış, 25:1. Yahudi geleneğinde yaygın olan görüşe göre Ketura, Hz. İbrahim'in cariyesi Hacer'in diğer ismidir. Bu genel kabulün dışında, Ketura'nın Hacer'in diğer ismi olmadığını, Sara ve Hacer'in dışında Hz. İbrahim'in üçüncü eşi olduğunu iddia eden kaynaklar da mevcuttur.
[37] Yeremya, 11:19. Literal anlamı "ağacı da meyvesini de yok edelim" şeklinde olan bu ifade oyun kurmak, işini bozmak, daha geniş anlamında da yemeğine zehir katmak gibi anlamlara gelmektedir. Anlam bütünlüğü açısından bu anlamı tercih ettik.
[38] İsrail halkı.

onunla konuşsunlar. Onunla her görüşen ona Enoş'un şeceresini, Tufan'ı, dillerin karıştırılmasını, Keldaniler'in Ur kentinde İbrahim'in başına ne geldiğini, gök tanrıçasına tapanlara ne olduğunu, Tanrı'nın Sodom ve Gomorra'ya ne yaptığını, İshak'ın kurban edilişini, Yakup ve Esav'ın hikayesini, Yusuf'un satılışını ve sonra Mısır'da yüce bir makama gelişini, ilahi bir sevkle Yakup ve oğullarının Mısır'a nasıl gittiğini, Mısırlıların onları köleleştirmelerini, Musa'nın Mısır'da göz önüne serdiklerini (mucizeleri), Tufan'dan sonra Tanrı'nın Nuh'a emrettiği her şeyi, *Tora*'nın tehditkâr ayetlerini, cehennem ve cennet anlatımlarını ona anlatsın. Çünkü Tanrı her insana yaptıklarının sonucuna ve gittiği yolun gerektirdiğine göre karşılığını verir. İşte bütün bu kıssalar da kitapta beliğ bir dille yazılacak ve her dinleyen şaşkına dönecek. Öyle ki insanlar, bunlar Tanrı sözüdür, bir kadından doğan[39] bunu yapamaz diyecek. Bu kitabın adını *Kur'an* diye isimlendirecekler ve [rüyayı gören] adamın eline verecekler. Onu kandırmak için bir bir o adama gidecekler, o da fark etmeyecek, [bu on seçkin Yahudi bilgini] her gün onun sofrasında onunla yemek yiyecek!"[40]

Cemaat bunları duydu ve aralarından kralın [rüya gören adamın] sarayında boy gösterebilecek nüfuza sahip akıllı, tanınmış ve Arapça konuşan on bilge adamı seçtiler. Onlara takip edecekleri yolu söylediler. [Bu on seçkin Yahudi bilgin] milletin yanından selametle ayrıldılar. İki ay kadar oturdular ve akıllarına geleni kitaba yazdılar. Sonra altmış adet taş [tablet] aldılar ve kitapta olan her şeyi taşların üzerine kazıdılar. Sonra cemaati topladılar ve onlara şunları söylediler: "Eğer bu yaptıklarımızı açığa vurmazsanız, canımız size feda olsun![41] Günahlarımızı da siz üstleneceksiniz, çünkü bu adamın arkasından giderek [Tanrı'ya] isyan etmiş olacağız. Tanrı kalplerimizdekini biliyor ki bunu isyan ve karşı gelme olarak yapmayacağız, bilakis [rüya gören] adamın sözünü dinlesinler diye onu yanıltıp fikrini değiştirmek için yapacağız. Böylece [İsrail halkının] çoğunun hayatta kalması ve harika bir biçimde canınızı kurtarmak için bunu yapıyoruz. Çünkü bütün bir İsrail toplumu ve evlatlarının yok olmasındansa sizi kurtarmak için cemaatimizin arasından on kişi olarak çıkmamız [bu işi üstlenmemiz] daha iyidir." Bütün cemaat de "Canımız size feda olsun, korkmayın, Tanrı'nın kalbinize koyacağı şeyi yapın, Tanrı sizinle olsun" dediler. Ardından herkes evine dağıldı, [Seçilmiş bu on adam] aralarında olan bu sırrı kesinlikle ifşa etmeyeceklerine ve aynı gün o adamın yanına

[39] Yani normal bir insanoğlu.
[40] Yani onunla dostluk kurup ahbabı olacaklar.
[41] Yani yerinize ölmeye hazırız. Bkz. Yeşu, 2:14

gitmeyeceklerine dair yeminleştiler. Birbirlerini gördüklerinde tanımazlıktan gelerek bu adam kim, ne iş yapar, hangi milletten şeklinde sorular sormak üzere anlaştılar. Böylece [rüya gören] adamın kalbini kazanacaklar ve kurdukları tuzak anlaşılmayacaktı. Altmış adet taş aldılar ve rüya tabircisi [Yahudi bilginin] evine koydular. Sonra da her biri kendi yoluna gitti ve günlerce dışarıda oturdular.

Bir gün tüccar [Rüya tabircisi] kafasını kaldırıp baktı ki rüya gören adam karşısında dikiliyor. [Rüya gören adam] ona "Nerdeydin, ne zamandır seni göremedim" dedi. O da şöyle dedi: "Çok kötü hastaydım ve yorgun düştüm, bununla beraber seni unutmadım, zihnimde tüm gün sana vereceğim cevabı tasarlıyordum. Şimdi, Tanrı'nın sözünü [rüyanın tevilini] dinle. Şansın yaver gidecek, düşmanlarınla savaşacaksın, yıldızların arasına evini kuracaksın, nâmın her yere yayılacak. Rüyanda gördüğün ağaç sensin, gövdeler ve dallar, İsmailoğulları ve Ketura oğullarıdır. Yabanî ve evcil hayvanlar ile göğün kuşları, sana katılacak ve boyun eğecek diğer milletlerdir. Onlar için Tanrı (gibi) olacaksın ve krallığın sekiz yüz yetmiş beş sene devam edecek. Ne mutlu sana inananlara ki [89a] sen milletlere peygamber olacaksın. Tanrı, senin elinle yeni bir şeriat/kitap verecek ve adı Kur'an olacak, böylece adın her yerde duyulacak."

Adam tüccarın dediklerini duyduğunda şaşkına döndü ve "Tanrı baş ve lider olmayı benim gibi kabilesinin en genci olan adama mı nasip edecek yani şimdi?" dedi. Tüccar adam ona, "Kalbin endişe duymasın, çünkü bunlar Tanrı için kolay şeylerdir, şimdi sana bir sürü altın ve gümüş vereceğim, bununla kendine ev yapacaksın ve arkadaşlarını oraya çağıracaksın, isteyen herkesi yedirip içireceksin. Para bittiğinde tekrar bana gel, ben sana daha da fazla vereceğim. Çünkü Tanrı'da yardım kıtlığı olmaz" dedi.

Adam oradan ayrıldı ve (rüya tabircisi) adamın dediklerini yaptı. Bir sürü insan ona geldi ve onlara yedirdi, içirdi. Adam bu durumu on sekiz ay kadar sürdürdü. Bir gün kafasını kaldırdığında ona doğru gelmekte olan bir haham[42] gördü. Adam yere kadar eğilerek tazimde bulundu ve Muhammed'e "Efendim, bana bir ilham ifşa oldu. Tanrı'nın meleği gökyüzünde uçuyordu. Sureti, insan sureti gibiydi. Bu melek seni omuzlarına alarak yüce ve yüksek bir tahtın üzerine çıkardı. O taht, Tanrı'nın tahtı gibiydi ve Tanrı elini senin başına koydu. Bir de duydum ki [insanlar senden bahsederek] 'Bütün âlem onun hürmetine yaratılmış, çünkü o Tanrı'nın seçtiğidir' diyorlar" dedi. Muhammed [bu sözlere] çok şaşırdı.

---

[42] On Yahudi hahamdan ilki.

[O sırada] Haham adam [rüya tabircisi Yahudi] tüccar adamın yanlarına geldiğini görünce tanımazlıktan geldi ve Muhammed'e "Efendim, şu karşınızda dikilen adam kim?" dedi. Muhammed de "O Yahudi bir adamdır, o da senin dediklerinin benzerini söyledi bana" dedi. Haham adam şaşırdı ve "Ona nasıl malum oldu bu durum?" dedi. Muhammed bunları duyunca cesarete geldi, çok gururlandı, zira onlara inanmıştı. On ay içerisinde bütün hahamlar onun yanına geldiler ve uzaktan uzağa tavsiyelerde bulundular. Birbirlerini tanımazlıktan gelerek onun kalbini kazandılar. [Zamanla] Muhammed'in eli güçlendi ve onları halkının ileri gelenleri yaptı. Artık [hahamlar] her gün onun yemek sofrasındaydılar.

Gün geldi, İsrail hahamları İblis'e (Aşmeday) yemin ettirdiler ve ona "Muhammed'e git ve de ki, Tanrı senin amellerinden memnun kaldı ve dünyada benzeri görülmemiş Tevrat, Neviim ve İncil kitabının bir nüshasını vereceğini bildirmek için beni sana gönderdi" dediler. Bunun üzerine bir gece yarısı [İblis] yalın kılıç gizlice ona gitti ve saçının kâkülünden yakaladı. Adam [Hz. Muhammed] o kadar korktu ki, ölmeyi istedi. İblis ona "Eğer sen Tanrı'nın peygamberiysen ben de Tanrı'nın ordusunun komutanıyım. Şimdi Tanrı, kitabını, ahid kitabını sana verecek, ben de bunu sana bildirmek için geldim. Benzeri olmayan ve ğayba dair şeyleri haber veren bir kitaptır bu. Bütün insanlar arasından sen seçildin bu iş için, ben de sana bunları haber vermek için geldim" dedi.

Sabah oldu ve adam bütün hahamları çağırarak başından geçenleri anlattı. Onlar da çok memnun oldular ve ona "Sağlam dur (cesur ol), ikinci kez inzivaya çekil, belki seninle konuşan melek ikinci kez sana döner ve sen de ondan kitabın içeriğini ve ne zaman sana verileceğini sorarsın, böylece millet de kitap gelmeden önce hazırlık yapmış olur" dediler. O da "Bugün dediğiniz gibi yapacağım" dedi. İkinci kez inzivaya çekildi, gece yarısı oldu, İblis bir katırın üstünde ona yaklaştı ve başında dikildi, adam çok korktu ve korkudan ölmek istedi. İblis ona "Benden neden bu kadar korktun?" dedi. O da "Bana bahsettiğin ahit kitabının içeriğini öğrenmeyi o kadar çok istiyorum ki bunun için ne yapabilirim?" dedi. İblis ona "O zaman yarın için hazırlanın, yirmi yedi gün oruç[43] tutacaksınız. Yalnızca sabahın başlangıç vaktine az kalana [imsak vaktine kadar] kadar yiyeceksiniz, çünkü bu şekilde emredildim. Gece yarısı ayın ışığı gittiğinde, üzerleri Tanrı'nın eliyle yazılmış[44] yazılardan oluşan altmış tane taş [tablet] inecek ve üzerlerinde

[43] Metinde "nefsinizi alçaltacaksınız" şeklinde ifade edilmektedir.

[44] Tanrı'nın eliyle yazılmış tablet ifadesi, Hz. Musa'nın aldığı taş tabletler için kullanılmaktadır. Bkz. Çıkış, 31:18; Yasanın Tekrarı, 9:10.

yazılı olan şeyleri çocuklarınıza sözlü olarak öğreteceksiniz" dedi. Sonra yukarılara doğru kaybolup gitti. Adam sabah kalktı ve başından geçenleri hahamlara anlattı. Onlar da onun sözünü dinlediler ve kendilerine emredilen her şeyi yaptılar.

Yirmi yedi gün bittiğinde hahamlar, İblis'i tekrar ona gönderdiler. İblis, adamın [Hz. Muhammed] yatağına gitti ve ona delilik, körlük ve şaşkınlık bulaştırdı ve ona "Kalk, çık ve Tanrı'nın sana gönderdiği ahit kitabını al" dedi. Adamın evinde büyük bir karanlık hakimdi ve çevredeki insanlar da korku içindeydi. Hahamlar altmış taşı alıp kimseye gözükmeden adamın evinin kapısına bir bir bıraktılar ve adam da onları görmedi. Muhammed, sabah olup uyandığında kapıda önlü arkalı olarak yazılmış taşları görünce çok şaşırdı. Elini uzatıp ilk taşı aldı [89b] ve birden etrafı [meraklılarla] doldu taştı ve ondan ne yazdığını okumasını istediler ama okuyamadılar. "Tanrı bize ne yaptı, ne yapacağız şimdi biz bu taşlarla?" dediler. Adam hahamlara sordu, onlar da "Üç gün daha oruç tut ve ayı tamamla, belki ay görünene kadar harflerin sırları bize ifşa olunur veya bakarsın Tanrı sana acır ve başta olduğu gibi meleğini tekrar gönderir" dediler. O da "Tamam öyleyse, dediğiniz gibi yapacağım" dedi.

Hahamlar bir taş levha aldılar ve üzerine yirmi yedi Arap harfini yazıp İblis'e teslim ettiler. İblis de gece yarısı adamın yatak odasına girerek taş levhayı oraya bıraktı, adam da fark etmedi. Sabah olunca adam taş levhayı buldu ve onu kavminin ileri gelenlerine gösterdi; onlar da "Kim bilir belki de bu harfler, ilk taşların anahtarlarıdır [şifreleridir]" dediler. Bugüne kadar da bu harfleri taşların anahtarları [şifreleri] olarak isimlendiregeldiler.[45] Taşları bir araya getirdiler, sonra da bu harf *elif*, ikinci harf *be* diyerek sonuna kadar devam ettiler. Hahamlar da taşlarda yazan herşeyi adamın taraftarlarına okuyup öğrettiler. Adamın ünü bütün ülkede duyuldu. Uzak ülkelerden bir sürü insan ona geldi ve taşlardaki yazıları kendi dillerinde yazarak memleketlerine götürdüler. [Yahudi bilginler] yazılardaki yalanları anlamasınlar diye onlara milletlerinden hiç kimsenin ahit kitabında yazan yazıları asla tefsir etmeye ve anlamaya çalışmamasını tembihlediler. Muhammed etrafında bir hayli taraftar toplandığını görünce gururlandı. Kendi sözünü dinlemeyen her milletle savaşmaya başladı ve kalbine yok etme duygusu hâkim oldu. Yakın memleketlerdeki yabancı halklarla savaştı

[45] Kuran-ı Kerim'de bazı surelerin başlarında yer alan ve *ḥurūf-i muḳaṭṭaʿa* olarak bilinen *elif-lām-mīm* gibi müstakil harfler kastedilmektedir.

ve onlara galebe çalarak hâkimiyet kurdu. Birçokları ona meylettiler ve şeriatına inandılar, çünkü bütün milletlere korku salmıştı.

Gün geldi, hahamlara “Birçok millet sözümü dinledi, Tanrı tarafından göklerden bana verilen şeriatımı gün be gün dinlemeye geliyorlar. Öyle ki bu şeriat, şeriatlerin bir nüshasını içermektedir. Peki, siz İsrail evi (halkı) sözümü dinlemede neden inatçılık ediyorsunuz ve bugüne kadar öğretilerimi kabul etmeye yanaşmadınız?” dedi. Onun önünde duran hahamlar da şöyle dediler: “Seni anlamak için onların gözleri açıldığında, bizim gibi onlar da (Yahudiler) gelerek sana boyun eğecekler ve ebediyen sana inanıp bugün olduğu gibi inatçılık etmeyecekler.” Adam “Hayır, onlar bana inanana kadar ahdin öcünü alacak kılıcı arkalarından yollayacağım ve o zaman rüyalarının ne olacağını göreceğiz![46]” dedi. Onlar da “Efendimizin dediği şeyler hiç de iyi değil, o zaman onlara bu sene mühlet ver, eğer sana inanmazlarsa o zaman Tanrı’nın onlara yapman için kalbine koyacağı şeyi yaparsın” dediler. Muhammed bundan sonra onlarla bir daha bu konuda konuşmadı.

Adam, İsrail oğullarından bir kadını kendisine eş olarak aldı. Onu çok sevdi ve onun babasına ve ailesine mektup yazarak onları hükümranlığı süresince vergiden muaf tuttu ve onlara sürekli ihsanda bulundu. Hahamlar gördüler ki çılgınlıkla davranıyor ve düşünceleri kötülüğe koşuyor, yandaşlarına İsrail soyunu yok etme emrini vermesinden korktular. ‘Gelin ona bir oyun yapalım’ dediler ve karısıyla işbirliği yaparak yemeğine zehir koydular. Adam hastalandı ve yatağa düştü. Hastalığı iyice ağırlaştı, öyle ki ahalisine vasiyetini bildirmeye başladı. Hahamlara “Yazın ve benim adımla imzalayın ki eğer İsrail evi (halkı) dokuz yılın sonunda bana iman etmezse, onları öldürün ve mallarına el koyun!” dedi. Hahamlar da kalemi aldılar ve “Dokuz yüz yılın sonunda” yazdılar ve öfkeleri ateş gibi parladı. Adam yeniden bir ekleme yaparak “İsmimle tekrar yazın, her bayramda bir Yahudi’yi ağaca asın!” dedi. Onlar da [bu ifade yerine] “Bir kuzuyu kurban edin!” diye yazdılar ve kralın adıyla mühürlediler.

Gördüler ki eli yok etmek üzere Yahudilere uzanıyor, hahamlar ayağa kalkarak üzerine gidip onu kan dökmeden öldürdüler. Yatağında uzanmış duruyordu. Sonra da iyice bitik düştü ve öldü. Daha sonra kapıyı açtılar ve taraftarları içeriye doluştular ve onu yatağında uzanmış ölü halde buldular. Başında ağlayıp ona “Ah efendim, vah efendim!” diye ağıt yaktılar. Hahamlar onu aldılar, kestiler, pişirdiler ve etini köpeklere attılar. Bugüne kadar ona ne olduğunu kimse bilmedi. Bir eşeğin kalça kemiğini alıp “Kalça

[46] Yani bana iman etmeme kararları ve hevesleri ne olacak göreceğiz.

kemiği bu, bedeni de semaya yükseldi" dediler. Sonra çelik bir tabut yaptılar ve kemiği tabuta koydular ve üzerine "Bu, onun kalıntısıdır" diye yazdılar. Tabut yer ile gök arasında uçtu ve Mekke'nin ortasında bulunan Mitşe'ye gitti. Orada onun adına bir ev inşa ettiler. Müslümanlar o gün bugündür her sene bütün ülkelerden orayı ziyarete giderler.

[Risale] bitti ve tamamlandı.

KAYNAKÇA

Allaire, Gloria. "Noble Saracen or Muslim Enemy? The Changing Image of the Saracen in Late Medieval Italian Literature," Michael Frassetto, David R. Blanks (ed.), *Western Views of Islam in Medieval and Early Modern Europe* (New York: St. Martin's Press, 1999) içinde, ss.173-84.

Arslantaş, Nuh. *Yahudilere Göre Hz. Muhammed ve İslamiyet*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.

Bar-Asher, Moshe. "Al Kama Hiduşey ha-Laşon," *Masorot* 5-6 (1998), ss.45-7.

Curiosities for the Ingenious. Londra: Thomas Boys, 1822.

Cohen, Boaz. "Une Legende Juive de Mahomet," *Revue des Etudes Juives* 88 (1929), ss.1-17.

Daniel, Norman. *Islam and the West: The Making of an Image*. Oxford: Oneworld Publications, 1993.

Edwards, Cyril. "Wolfram von Eschenbach, Islam and, the Crusades," James R. Hodkinson, Jeffrey Morrison (ed.), *Encounters with Islam in German Literature and Culture* (Rochester, NY: Camden House, 2009) içinde, ss.36-54

Eschenbach, Wolfram von. *Willehalm*. Berlin: Walter de Gruyter, 2003.

Feyyumî, Natanel ben. *Bustānu'l-ʿUḳūl*. ed. Yosef Kafih. Kudüs: Halihot Am Yisrael, 1984.

Geiger, Abraham. *Was hat Mohammed aus dem Judentume aufgenommen?* Bonn: F. Baaden, 1833.

Gerondi, Rabbi Nissim. *Hiduşey ha-Ran al Masehet Sanhedrin*. Kudüs, 1972.

----------. *Şeelot u-Teşuvot.* Varşova: Bi-defus Y. Goldman, 1882.

Guillaume, Alfred. "The Influence of Judaism on Islam," Edwyn Bevan (ed.), *Legacy of Israel* (Oxford: The Clarendon Press, 1928) içinde, ss.129-172.

Hıdır, Özcan. "İslam'ın Yahudi Kökeni Teorisi ile İlgili İddialar ve Çalışmalar," *İLAM Araştırma Dergisi* 3:1 (1998), ss.155-169.

Katsh, Abraham I. *Judaism and the Koran: Biblical and Talmudic Backgrounds of the Koran and Its Commentaries*. New York: A. S. Barnes, 1962.

Leveen, J. "Mohammed and His Jewish Companion," *Jewish Quarterly Review* 16:4 (1926), ss.399-406.

Lewis, Bernard. "An Apocalyptic Vision of Islamic History," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 13:2 (1950), ss.308-338.

Malakhov, A. *The Mystery of the Earth's Mantle*. Hawaii: University Press of the Pacific, 2001.

Mavor, William. *Historical Account of the Most Celebrated Voyages, Travels, and Discoveries from the Time of Columbus to the Present Period*. London, 1797.

Moncreiff, Charles Kenneth (terc.), "The Song of Roland," http://www.gutenberg.org/cache/epub/391/pg391.html (22.09.2012).

Munro, Dana Carleton. "The Western Attitudes Toward Islam during the Period of the Crusades," *Speculum* 6 (1931), ss.329-43.

O'Hagan, John (terc.). "The Song of Roland," http://www.fordham.edu/halsall/basis/roland-ohag.asp (22.09.2012).

Rosenthal, Erwin I. J. *Judaism and Islam*. Londra & New York: T. Yoseloff, 1961.
Semavʾel el-Maġribī. *Ifḥām al-Yahūd = Silencing the Jews*. Ed. Moshe Perlmann. Proceedings of the American Academy for Jewish Research, c.32. New York: American Academy for Jewish Research, 1964.
Schwabe, M. "Aseret Haverav ha-Yahudîm şel Muhammed." *Tarbits* 2 (1930), ss.74-89.
Steinschneider, Moritz. *Polemische und Apologetische Literatur in Arabischer Sprache Zwischen Muslimen, Christen und Juden*. Leipzig: F. A. Brockhaus, 1877.
Şerira Gaon. *İggeret Rav Şerira Gaon*. Ed. Benjamin Manasseh Lewin. Hayfa, 1921.
"Tefilat Rabbi Şimʿon bar Yohay," Adolph Jellinek (ed.), *Bet ha-Midraş = Bet ha-Midrasch* (Leipzig: Druck und Verlag von C.W. Vollrath, 1857) içinde, c.4, s.117-126.
Torrey, Charles Cutler. *Jewish Foundation of Islam.* New York: Jewish Institute of Religion Press, 1933.
The British Controversialist and Literary Magazine. Londra, 1860.

- II -

POPÜLASYON, DARWİN, MARX

Ahmet Omurtag

Bir örnek daha. Manevra yapan birlikler
Doldurmuş ovayı. Kamaştıran pırıltısı çeliklerin
Vurmuş göğe, tunçtan ışıltı içinde her yan
Ama öyle bir nokta var ki tepelerin birinde
Bir ışıltı var ovada yalnızca, kıpırtısız

Lucretius

19. Asır esas mitolojik kaynağını
termodinamiğin ikinci ilkesinde buldu.

M. Foucault

Neden istatistiksel termodinamikle ilgilendik? Bu soru hakkında düşünmenin zamanı geldi belki de. Tek bir yanıt bulunacağını umut etmemek kaydıyla biraz uğraşmanın zararı olmasa gerek. Önce "niye zaman var?" ve "niye asimetrik süreçler var?" diye sorduk. İstatistiksel termodinamik birtakım yanıtlar verdi. Tek başına bu bile yeterli onunla ilgilenmek için ama arkası da geldi. Bize zamansal asimetriyi taze bir bakışla gösterirken bu arada karşımıza "homojenleştirme", "soyutlama", "bütün", "sistem" kavramlarını çıkardı. Bütün bunların altında da büyük ölçüde istatistiğin yattığını gördük. İstatistiğin odak noktalarından birinde ise "popülasyon" terimini bulduk. Popülasyon *homojen* bir *bütün* olduğu için. Şimdi popülasyon kavramını daha da genişletecek ve onun istatistiksel termodinamik dışındaki bazı biçimleriyle daha yakından ilgileneceğiz.

Popülasyon sözcüğünün istatistiğin içindeki "state" ile bir araya geldiğinde ortaya çıkardığı çağrışımlarla başlayalım. Foucault'ya göre popülasyon, toplumsal ve politik alanlarda ortaya çıkan anonim bir buluştu: "18. yy.da toplumsal güç ilişkileri tekniklerindeki büyük buluşlardan biri, ekonomik ve politik bir sorun olarak 'popülasyonun' belirişiydi: zenginlik olarak

Bu yazının " Termodinamik, İstatistik, Zaman" adlı I. Bölümü Defter 11. sayıda yayınlanmıştır. "İstatistik, Nedensellik, Şeyleşme" adlı III. Bölümü ise önümüzdeki sayıda yayınlayacağız.

popülasyon, insan gücü ve iş kapasitesi olarak popülasyon, gerektirdiği kaynaklar ile kendi gelişimi arasında dengede duran popülasyon. Yöneticiler sadece uyruklarla değil, hatta bir 'halkla' bile değil, ama bir 'popülasyonla' muhatap olduklarını kavradılar; kendine özgü değişkenleri ve olgularıyla popülasyon: doğum ve ölüm oranları, yaşam uzunluğu, doğurganlık, halk sağlığı, hastalık sıklıkları, beslenme ve yaşama biçimleri." Popülasyon sayesinde güç ilişkileri nitelik değiştirdiler. Güç (power) artık ceza ve ölüm dağıtan, özünü baskılamak ve yasaklamakta bulan bir biçimden çıkarak "yaşamla" ilgilenmeye başladı. Onu kontrol eden, optimize ve maksimize eden teknikler olarak ifade edilmeye başladı. Kendi kendine zaten varolan bir topluluğun varoluş biçimlerine kısıtlamalar getirmek değil, doğrudan onun varoluşunun temellerine yönelmek olacaktı yaptığı. "Güç artık üzerlerindeki nihai hükmünün ölüm olduğu uyruklarla değil, yaşayan varlıklarla muhatap olacaktı. Ve üzerlerindeki hakimiyetini artık yaşam düzeyinde harekete geçirmek zorundaydı" diyor Foucault. "Batı insanı yavaş yavaş, yaşayan bir dünyada, yaşayan bir tür olmanın ne demek olduğunu, bir gövdeye sahip olmanın, varoluş koşullarına, yaşama olasılıklarına, bireysel ve toplu refaha, değiştirip yönlendirebileceği kuvvetlere ve bunların optimal olarak dağılabilecekleri bir uzaya sahip olmanın ne demek olduğunu anlamaya başlıyordu." Bu yeni tür güç "sürekli denetleyici ve düzeltici mekanizmalara gereksinim duymaktaydı". Çünkü "artık sorun egemenlik alanında ölümün uygulamaya konulması değil, yaşayanın değer ve fayda uzaylarındaki dağılımıydı. Bu tür bir güç, ölümcül ihtişamını sergilemekten çok sürekli olarak nitelendirmek, ölçmek, değerlendirmek, hiyerarşi oluşturmak zorundadır; hükümdarın sadık kulları ile düşmanları arasındaki çizgiyi çekmek değildir işi; bir norm etrafında dağılımlar oluşturmaktır". Foucault "popülasyonun biyo-politiği" veya "biyo-güç" olarak adlandırıyor toplumsal ilişkilerde Batı'da beliren yeni güç biçimlerini. Diyor ki "biyo-güç şüphesiz kapitalizmin gelişmesindeki vazgeçilmez öğelerden bir tanesiydi; gövdelerin kontrollü biçimde üretim mekanizmasına yerleştirilmeleri ve popülasyona özgü olguların ekonomik süreçlere göre ayarlanması olmasaydı kapitalizm mümkün olamazdı."[1]

Aslında Foucault için güç, hiçbir dönemde *sadece* baskılayıcı bir etki biçiminde varolmamış. Bu anlamda, yukarıda sözü edilen dönüşüm, gücün üretici niteliklerinin birden bire yoktan var olması değil, o zamana dek olmadığı biçimde belirgin hale gelişi olarak düşünülmeli, diyor Foucault bir söyleşisinde: "Eğer güç hiçbir zaman baskılamak ve sürekli hayır demenin dışında birşey yapmamış olsaydı, ona itaat edileceğini sanıyor musunuz? Onu yerleştiren, kabul edilmesini sağlayan, sadece hayır diyen bir kuvvet olarak karşımıza dikilmek yerine, şeylerin baştan sona kaplaması, onları üretmesi, hazlar, *bilgi biçimleri oluşturması* ve söylem doğurmasıdır. İşlevi bastırmak

olan olmusuz bir uğrak olmaktan çok, toplumun içine baştan sona örülü üretken bir ağ olarak düşünmek gerekir onu... Klasik dönemin monarşileri büyük devlet mekanizmaları (ordu, polis, mali yönetim) oluşturmakla kalmadılar, bu dönemde ayrıca gücün yeni bir ekonomisi diyebileceğimiz, gücün etkilerinin toplumun tümünde sürekli, kesintisiz, uyumlu ve '*bireyselleşmiş*' olarak dolaşımını sağlayan biçimler oluştu."[2]

Burada bizim açımızdan özellikle önemli olan iki nokta var. Birincisi popülasyona dayalı toplumsal gücün "bilgi biçimleri oluşturması". İstatistiksel termodinamiği incelerken bu teorinin yapısının sıkı bir biçimde popülasyon kavramı ile örülü olduğunu görmüştük. Onunla hemen hemen eşzamanlı olarak ortaya çıkmış olan Darwin ve Marx'ın teorilerinde de benzeri kavramsal yapıların kendilerine özgü biçimlerde tekrarlandığını göreceğiz. İkinci konu ise söz konusu gücün "bireyselleşmiş" bir biçim alması. Buna ilişkin olarak Foucault bir başka yerde "insan toplumlarının tarihinin hiçbir döneminde... bireyselleştirici politik yapılarla totalize edici işlevler böylesine kurnazca bir bileşime girmemişti... 'modern devlet' bireylerin üzerinde ve onları görmezlikten gelerek ortaya çıkmadı" diyor.[3] Popülasyon kavramının önemi işte tam bu noktada yatıyor. Popülasyon, gücünü Tanrı'dan alarak toplumun tamamen dışından ve üzerinden onu yöneten bir Kral yerine, tam da bireylerden ve sadece bireylerden oluşan bir bütünün iktidara gelişinin teorisi ve pratiğidir. İstatistiğin bu konudaki önemi de popülasyonla olan yakın ilişkisinden kaynaklanır. Çünkü bir bütün oluştururken bütünün içindeki bireyleri hesaba katmanın yöntemi, Kral'ın sadık kulları ve düşmanları arasındaki çizgiler yerine, bir norm etrafındaki dağılımlarla uğraşan istatistikte yatıyor.

Daha önce istatistik ve olasılık teorilerinin çok çeşitli toplumsal pratiklerle ilişki içinde ortaya çıktıklarını söylemiştik. Birçok değişik konuda uygulanagelen yöntemlerin bir potada eritilip hepsine birden ve daha birçok yere uygulanabilen bütüncül bir istatistik ve olasılık teorisinin gelişimine giden yolun başlangıcı 17. yy.dadır. Bu gelişim aynı zamanda, temelleri 17. yy.da atılan olasılık teorisiyle, Batı Avrupa toplumlarında 18. yy.dan itibaren toplumu bir popülasyon gibi ele alarak onu her açıdan iyileştirme, örgütleme ve idare etmeye (Türkçe'de tam karşılığı olmayan sözcük: administration) yönelik biçimde gerçekleştirilen sonsuz sayıda istatistik çalışmasının giderek birleşmesini içermektedir. İstatistik sözcüğünün içeriği önceleri jeoloji, tarih, hukuk, siyaset bilimi, kamu yönetimi gibi alanların belli bir karışımından oluşmaktaydı. Ekonomik, politik, demografik malumatın sayılar halinde tablolarda toplanmasını ifade ediyordu. 18. yy. bu tür istatistiksel çalışmaların gerek devlet eliyle gerekse kişisel olarak İngiltere, Fransa ve Almanya'da çok büyük miktarlarda gerçekleştirildiği bir dönem oldu. Olasılık teorileri de bir

yandan olasılıksal davranışların çok sayıda öğenin toplu hareket biçimlerinde nasıl ortaya çıkabileceğini matematiksel olarak formüle ettiler. Örneğin Londra'da 1600 yılından beri haftalık vaftiz ve cenaze töreni çeteleleri tutulmaktaydı ve diğer Avrupa şehirleri Londra örneğini kısa zamanda izlemeye başlamışlardı. Birçok beyin, kendisini bu kayıtlardaki düzenliliklerin incelenmesi ve buradan, çıkabilecek salgın hastalıkların gelişim ve nedenleri, ticarette yararlı bilgiler, hayat sigortası hesapları gibi araştırmalara adadı. Hukukta, tanıkların güvenilirliği, belli deliller ile gerçekte olanlar arasındaki olasılıksal ilişkiler, doğru tanıklık edenlerin yalan söyleyenlere oranı, mahkeme verilen kararların haklı veya haksız olma olasılıkları ve bu iki durumun ulus çapında birbirine oranı sorunlaştırıldı. Öte yandan sigorta ve diğer konular yüzünden, belli bir yaştaki kişinin belli bir süre daha yaşaması olasılığı nedir? doğan çocukların kız veya erkek olma, ileride belli bir hastalıktan ölme olasılığı nedir? gibi sorular bütün istatistik çalışmalarında dolaşıma girdiler. Bu sorunların sigorta primi hesabı veya örneğin bir aşının topluma getireceği yarar veya zararın saptanması gibi pratik uygulamaları bulunmaktaydı. Toplumda başından itibaren gözlenmeye başlanan düzenlilikler önceleri bir Tanrısal Düzen'in belirtileri olarak yorumlandılar. Örneğin 1741'de basılan bir demografi klasiği kitabın adı "Die Göttliche Ordnung" idi. Kız ve erkek doğumlarının toplumda hep yaklaşık eşit seyretmesi, Tanrısal Düzen açısından tek-eşliliğin en doğru ve doğal ilişki olduğunun belirtisiydi. Doğal Düzen'in gitgide laikleşmesiyle toplumsal düzen de sadece "doğal" ve laik hale gelmeye başladı.

19. yy.a gelindiğinde istatistiğin gelişiminde birçok çizgi bir odaklaşma ve birleşme sürecine girdiler. İstatistiğin fizikte boy gösterişinden söz ederken bu gelişimlere değinmiştik. Aslında istatistiğin fiziğe girişi de bu gelişimin bir parçası. Olasılık teorisine Laplace tarafından net ve zamanına göre nihai bir biçim verilmesi; "normal eğri" ya da "çan eğrisinin" türetilmesi ve çeşitli dağılımlara uygulanmaya başlaması; çeşitli toplumsal değişkenleri yoğun ve sürekli olarak ölçen kurumların oluşmaya başlaması; diğer yandan bu değişkenlerin ekonomide olduğu gibi düzenlilikler göstereceği ve belli "yasalara" göre davranacağı inancı; toplumsal reformcular ve filantropistlerin popülasyon düzeyinde yapılacak müdahalelerle yaşam koşullarını bütün olarak iyileştirme çabaları; doğumlar, ölümler, evlenmeler, suç ve intihar oranlarını kitaplarında olasılık teorileriyle birleştirerek açıkça bir "Sosyal Fizik" oluşturmaya çalışan ve "ortalama insandan" söz eden Quetelet; ve "ortalama molekülden" yola çıkarak termodinamiği açıklamaya çalışan istatistiksel fizik; diğer yandan Galton'u insanların esneme ve gözlerinin seyirme sıklığı dahil akla gelebilecek herşeyi ölçmeye, Babbage'ı insanların bir saatte soludukları hava miktarı, değişik türlerin kemiklerinin karşılaştırmalı ağırlıkları,

farklı dillerde belli harflere rastlama sıklığı gibi sayıları içeren bir broşür yayınlayarak aynı broşürde herkesin benzer şeyler yapmasını ve Paris, Londra, Berlin'in bilimsel topluluklarının her yıl insanların bildikleri tüm sayıları yayınlamalarını teklif etmeye kadar götüren bir sayı çılgınlığı; ileri derecede matematikselleşmiş astronomi gibi "asil" alanlarla Bacon'cu anlamda deneysel fizik arasında 18. yy. sonlarına kadar var olan uçurumun Kuhn'un "bir matematikselleşme patlaması" dediği çarpıcı bir gelişmeyle kapanmaya başlaması; tüm bu gelişmeler 19. yy.da "*şansın evcilleştirildiği*"[4] bir dönemde meydana geldiler. Yüzyılın başında zamanın bilimsel otoritesi Laplace şans kavramının detaylar hakkındaki bilgisizlikten kaynaklandığını, kısacası "aslında" var olmadığını söylemişti. Yüzyıl sonunda ise Durkheim toplumsal yasaların bireyler üzerindeki karşıkonmaz etkisinden söz ediyordu. 20. yy. başından itibaren gelişen kuantum teorisiyse Laplace'ın iddiasının ilke olarak olabilirliğini dahi ortadan kaldırmıştır.

19. yy.da daha önce niceliksellleşmemiş ve bu anlamda rasyonel olmayan bir toplumsal ortam içinde yüzen ahlak kuralları, kişisel ilişkiler ve davranış biçimleri, cinsellik, sevgi, suç, hatta intihar gibi nihai bir ahlaki seçim, toplumda belli düzenliliklerle, hiç şaşmayan belli nicelik ve sıklıklarla oluşagelen olaylar biçimine büründüler. Fransa'da zamanında bu yüzden "ahlak bilimi" adı verilen istatistiksel pratiklerin en etkin formülasyonlarından biri, az önce sözünü ettiğimiz Quetelet'in "ortalama insanı" oldu. Bu "homme moyen" her konuda, bir insanın bir saatte toplayabileceği odun miktarından tutun da en "özel" ve "iç dünyayı ilgilendiren" örneğin cinsel ilişki veya mastürbasyon gibi konulara dek, bir *norm* oluşturacaktı. İstatistiksel bir norm söz konusu olduğunda kaçınılmaz olarak ortaya çıkan "sapmalar" da böylece "normal" hale geldiler.

Endüstrileşmeyle beraber birçok insan köyden kente göç etti. Büyük bir kesim için kırsal ilişki biçimleri dağılarak kentin anonim popülasyon ortamı içinde erimeye başladılar. Örneğin bu ilişkilerden bir tanesi olan yardımlaşma (komşuya, zorda olana, yakınlarına yardım) yerini kurumsal, sistemli ve istatistiksel bir yöntem olan sigortaya bırakmaya başladı. Bu durumla ilişkili olarak toplumsal ilişkiler büyük ölçüde pazarın yörüngesine girerek onun terimlerinde ifade bulmaya başladılar. Pazarın yapısı ise temel bir istatistiksellik gösterir. Üretici, tüccar veya satıcı her zaman ilke olarak bir popülasyonla karşı karşıyadır. Pazarda üretici ve tüketicilerin durumu Quetelet'in ortalama insanına ait özellikler biçiminde formüle edilirler ve pazarın davranışı bu ortalamalar düzeyinde istatistiksel düzenlilikler gösterir. İstatistik, bir ekonomik birimin pazar içerisindeki yaşantısını düzenlemesinde olduğu gibi, daha büyük ölçekte, bir Ulusun da toplumsal ve ekonomik olarak kendini tanımlaması ve idare etmesinde vazgeçilmez bir yöntemdir. "Bir Ulus olarak biz neyiz?" soru-

suna en iyi yanıtları istatistik verir. Bir Ulus oluşturmanın, onun toplumsal kaynaklarının belirlenmesinin en iyi yöntemlerinden biri nüfus sayımıdır. Nüfus sayımları 18. yy.dan itibaren Batı Avrupa devletlerinde gerçekleştirilen önemli istatistiksel çalışmalar arasındadır. Ayrıca, Ulus-Devlet'in en önemli bileşenlerinden olan "milli irade", ortalama adamın iradesinden başka birşey değildir. Onu ortaya çıkarmanın en iyi yolu, geniş bir istatistiksel araştırma olan halk oylamasıdır. Pazardaki ekonomik bireyin konumuna dönecek olursak sigortanın da bu ortamdaki kişileri ve kurumları pazar mekanizmasının yapısına uygun biçimde yani istatistiksel ve parasal olarak güvence altına alan bir yöntem olduğunu görüyoruz. İtalya'da deniz ticareti yapan tüccarları denizin tehlikelerinden, şanssızlıklarından korumak için 14. yy.da boy göstermiş olması pazarın gelişimiyle olan yakın ilişkisini gösteriyor. Diğer yandan şunu görüyoruz: tüccarları ve genelde herkesi "şanssızlıklardan" yani şansa bağlı olaylardan koruyan sigorta bu anlamda şansı fiilen "evcilleştiriyor". Bir tek şanssız olay, bir fırtına, bir yangın, bir deprem, bir kaza, zararlı olabilir ama sigorta sayesinde o tekil olayın üzerindeki başka bir düzleme, daha durgun ve dengeli, zaman ve mekân içinde yayılmış, sanki bir tür "demir atmış", daha güvenli bir düzeye "çıkıyoruz". Burası, toplumu oluşturan bireylerin tek tek birbirlerinden farklı, çeşitli ve "rasgele" özelliklerinin üzerinde var olan "ortalama insanın" yaşadığı düzlemi andırıyor. Bu düzlemde yaşayanlar için şurda bir hastalık, burada bir kaza önemli değil; çünkü bu olaylar herşeyi silbaştan yapamazlar artık. Demek ki bu düzlemin varlığı zaman ve mekân içinde süreklilik, dayanıklılık ve *güç* anlamına geliyor. Çünkü burada, her an başımıza ne gelecek diye düşünmek yerine plan yapmak, salgın, kıtlık gibi olayların önceden tedbirini almak ve onları yenmek, "işleri şansa bırakmadan" geleceği tasarlamak mümkün. Plan ancak bu anlamda güvenli ve tanımlı bir alan üzerinde, değişkenlerin birbirleriyle karşılaştırılabilir ve birbirlerine dönüştürülebilir olduğu bir üst-uzayda yapılabilir.

19. yy.da buhar makinesinin keşfiyle endüstri, su ve rüzgârın güvensizliği, değişkenliği, sınırlılığı ve kaprislerinden, ayrıca onlara olan coğrafi bağımlılığından kurtularak kullandığı güç kaynakları açısından bunların üzerinde yer alan daha soyut ve güvenli bir düzeye demir atıyordu. Quetelet'in ortalama adamı da aynı dönemin ürünüdür. Ortalama adama ilişkin teori ve uygulamalar da endüstrinin ihtiyaç duyduğu emek arzını daha güvenilir ve normal bir hale getirdiler. İstatistiğin doğuşunun öyküsü bu yönüyle Foucault'nun "gövdelerin kontrollü biçimde üretim mekanizmasına yerleştirilmeleri" olarak tanımladığı oluşuma tekabül ediyor. Endüstri toplumlarının oluşumuna eşlik eden geniş ölçekli enformasyon ve denetim düzenleri, bir norm etrafında dağılımlar oluşturmayı amaçlayan yeni güç ekonomisinin bir parçasını

oluşturmaktadır. "İstatistik toplama işlemi en azından büyük bir bürokratik mekanizma oluşturmuştur. Kendini sadece bilgi sağlıyor olarak görebilir ama modern devletin güç teknolojisinin bir kısmını meydana getirmektedir" diyor Ian Hacking.[5]

Diğer yandan pazar ekonomisi tıpkı istatistik gibi homojenleştirici ve düzleştiricidir. Pazar, herşeyin potansiyel olarak birbiriyle karşılaştırılabildiği ve birbirine dönüştürülebildiği üst-uzayın mükemmel modelini oluşturur. Bu anlamda pazar potansiyel bir evrensellik taşır: ağını serebileceği alanın genişliği ilke olarak sınırsızdır. Bu potansiyel evrensellik ise zaman içinde gitgide artarak gerçeğe dönüşmüştür. Pazar ekonomisinin geçmişine bakacak olursak onun var olabilmesi için Avrupa'da yüzlerce yıllık bir homojenleşme ve "evrenselleşme" süreci yaşanmış olduğunu görürüz. Var olan gereğinden çok sayıda para ve ölçü birimi, serbest ticaret ve üretimi engelleyen kanunlar ve toplumsal kurallar, ayrıca bir yerden bir yere mal taşırken tüccarların her köşe başında, her yeni araziden geçişlerinde ödemek zorunda oldukları haraçlar, karşılaştıkları hayati tehlikeler; tüm bunlar ortadan kalkmadan bir pazardan söz etmek, dolayısıyla en büyük homojenleştirici olan mübadele ilişkilerinin tam geçerliliğinden söz etmek olanaksızdı. Örneğin 1550 yılı civarında Avrupa'da "sadece Baden yöresinde, 112 değişik uzunluk ölçüsü,... tahıllar için 63, sıvılar için 123 değişik ölçü, içki için 63 özel ölçü ve 80 değişik ağırlık ölçüsü bulunmaktaydı".[6] Bir pazarın ve bir "ekonominin" ortaya çıkışı bütün bunların indirgenmesini de içeren çok geniş bir politik ve toplumsal entegrasyon sayesinde mümkün olmuştur. Avrupa'daki son ürünlerinden biri adı üstünde Ortak Pazar. Batı dışındaki dünyada ise birçok yerde sömürgeleşme, son dönemde uluslaşma veya kültürel tüm etkileri de içerecek biçimde "modernleşme" terimiyle kapsanmaya çalışılan, diğer yandan "yerelden giderek evrenseli kucaklamayı amaçlayan" bir süreç söz konusu. Bu süreç içerisinde dünyamızda herşey yerelden giderek kendiliğinden veya cebren ve hile ile evrenseli kucakladı ve kucaklıyor. Evrensel olmayan ya da olamayan öğelerin ise, bütün bir kültür ve/veya toplum da olabilir, "yerelden giderek" yok edilmeleri de evrenselleşme sürecinin bir biçimi oldu ve olmakta.

"Evrenselleşme" terimi de böylece burada kullanıldığı biçimiyle "soyutlama", "homojenleşme", "bütün" sözcüklerinin çağrışım zincirine eklendi. İstatistiksel termodinamiğin ilk adımlarını attığı, Quetelet'in ilk kitaplarının yayınlandığı ve Darwin'in "Türlerin Kökeni"nin ilk baskılarının yapıldığı yıllarda, yani tam 19. yy. ortasına rastlayan dönemde yayınlanan "On Liberty" adlı kitabında J.S.Mill, çevresinde gördüklerini "ahlakın iyileştirilmesi" yönünde çok güçlü bir akım, yerleşik "filantropist" eğilim gibi terimlerle tanımlarken bunların "davranışlarda düzenlilik", "aşırılıkların desteklenmemesi" gibi uzun vadeli etkilerinden söz ediyor. Mill şöyle devam ediyor:

Değişik sınıfları ve bireyleri çevreleyen, onların niteliklerini biçimlendiren koşullar günden güne çözülüp benzeşmeye başlıyorlar. Önceden farklı rütbeler, farklı mahalleler, farklı sanatlar ve meslekler, değişik dünyalar diyebileceğimiz ortamlarda yaşarlardı; şimdi ise büyük ölçüde aynı dünyada yaşıyorlar. Eskiye kıyasla artık aynı şeyleri okuyorlar, aynı şeyleri dinliyorlar, aynı şeyleri görüyorlar, aynı yerlere gidiyorlar, umutları ve korkularını aynı nesnelere yöneltiyorlar, aynı hak ve özgürlüklere ve bunları ifade etmenin aynı yöntemlerine sahipler. Konumlarında hâlâ var olan farklılıkların büyüklüğüne rağmen, yok olmuş farklılıklara kıyasla bunlar hiçbir şey değil. Ve asimilasyon hâlâ sürüyor. Çağın her politik değişimi bunu hızlandırıyor çünkü bu değişimler aşağıdakini yükseltme, yukardakini alçaltma eğilimindeler. Eğitimdeki her genişleme bunu hızlandırıyor çünkü eğitim insanları aynı etkilere maruz kılıyor ve onlara aynı gerçek ve duygu birikimine ulaşım imkânı veriyor. İletişim yöntemlerindeki her gelişme birbirlerinden uzaktaki insanları karşılıklı kişisel ilişki içine sokarak ve herkesin sürekli ordan oraya taşındığı bir ortam yaratarak bunu hızlandırıyor. Ticaret ve imalatın artışı rahatlığı geniş biçimde yaygınlaştırarak en yüce olanlar dahil her ihtiras nesnesini genel çekişmeye açık kılıp yükselmeyi sadece bir sınıfın değil tüm sınıfların niteliği haline getirerek, bunu hızlandırıyor. İnsanlar arasında benzeşme sağlamada bunlardan da güçlü bir etken ise bu ve diğer özgür ülkelerde Devlet içinde kamuoyunun yükselişinin tam ve kesin olarak yerleşmesidir. Çoğunluğun fikrini görmezden gelme imkânı tanıyan bazı toplumsal doruk noktaları yavaş yavaş düzleştikçe, halkın bir iradesi olduğunun kesinleşmesi ile bu iradeye direnme fikri politikacıların kafasından yavaş yavaş silindikçe, sayıların yükselişine direnen, kamuoyundan farklılaşan bir uyumsuzluk için herhangi bir toplumsal destek kalmıyor ortada.[7]

Mill'in tarifleri bir tür "1984" romanı için malzeme oluşturabilirmiş gibi görünüyor. Oysa "1984" romanı Mill'in anlattığı koşulların akla gelebilecek en yoğun biçimde enine ve derinlemesine yayıldığı çağımızda yazıldı. Mill'in zamanında bu oluşumlar bütün dünyayı ve özellikle Batı ülkelerini saran homojen bir kabuk biçimini alıp sonunda yavaş yavaş çatırdamaya ve çatlakların arasından anlamsız bir boşluk belirmeye başlamamıştı belki de. Henüz sokaktaki insanın sorunu değil, Mill gibilerinin gözlemlerinden ibaretti anlaşılan. Tutucu veya radikal bir çok akım, durumu Mill'inkiler gibi karamsar yorumlarla değil, insanlığın ve toplumun gelişmesi, ilerlemesi ve mükemmelleşmesi gibi fikirlerle ilişkilendirilecekti. Amaç "en fazla sayıda insana en fazla mutluluğu sağlamak" olduğunda, bunu halihazırdaki toplumsal ve ekonomik düzen ve istatistikten daha iyi sağlayabilecek yöntemler düşünmek gerçekten olanaksızdı. İnsanların doğumlarından ölümlerine kadar uzanan süre içinde sahip olabilecekleri her özelliğin, bu iki nokta da dahil olmak üzere başlarına gelebilecek herşeyin sayı yığınlarına dönüştürülmesi ve bunların belli normal değerler etrafında birbirlerini götürmeleri yoluyla "toplum ve insanlığı idare eden yasaların" bulunması ve bu sayede insan ömrünün uzatılması, yaşam koşullarının iyileştirilmesi, salgınların önlenmesi, besin dahil her tür kaynağın planlı bir şekilde kullanılması, üretimin ulusal hatta global

düzeyde optimize edilmesi; daha fazla ne beklenebilir? Bu programa günümüzde pek rağbet görmeyen "eugenics", yani "genetik olarak eksik veya hatalı aile ve sınıfların üremesinin kısıtlanması" da dahildi uzun bir süre. Her Batı ülkesinde istatistik enstitülerinin kurulduğu, uluslararası istatistik kongrelerinin yapıldığı ve istatistik dergilerinin hızla çoğaldığı uzun bir dönemden sonra 1914 yılında Amerikan İstatistik Birliği'nin 75. kuruluş yıldönümünde bir konuşma yapan Birliğin yetkililerinden biri şöyle diyordu: "İstatistik nihai amacına sadece, özdeş nitelikteki veriler mümkün olan en geniş alanı kapladığı zaman ulaşabilir. Gerçek istatistikçinin rüyası, yeryüzünün tümünde demografik bilginin özdeş bir taban üzerinde toplanmış olduğu zamandır. Bu hayal gerçek olduğunda, karşılaştırılabilir uluslararası istatistikler gerçekten ve heryerde var olduğu zaman, insanın ilerleyişini belirleyen yasaları bilecek ve onları etkin bir biçimde uygulayabileceğiz."[8]

Bütün, zaman ve/veya mekân içinde dağınık durumda bulunan heterojen bir topluluğun oluşturduğu hammaddeden, bu topluluğu oluşturan öğelerin bazı özelliklerinin öne çıkması ve diğerlerinin "rasgele" hale gelmesiyle ortaya çıkar. Soyutlama sözcüğünü "dışarda bırakma", "tecrit etme" gibi anlamlarıyla alırsak bir bütünün bireysel oluşturucu öğelerinin bazı özellikleri üzerinde soyutlama yaptığı, binlerce çizginin kesişim noktalarında bulunan bireyler üzerinde bu çizgilerden birkaçını seçip diğerlerini dışarda bırakma yoluyla bir soyutlama işlemi uyguladığı söylenebilir. Bütünün bilimi olan istatistik ve olasılık teorisinde bu işlemi örneklemek için yazı tura atma konusuna bakalım. Bir tek madeni paranın arka arkaya atılmasıyla ortaya çıkan sonuçları toplarsak zaman içinde, birçok paranın aynı anda atılmasının sonuçlarını biraraya toplarsak mekân içerisinde bir popülasyon oluştururuz. Gerçek hayatta karşılaşılan popülasyonlar genellikle bu iki türün karışımından meydana gelir. İstatistikte bir parayı on kere atmakla on parayı bir kere atmak arasında sonuç bakımından bir fark yoktur. Bu nokta bir tek gaz molekülü ve gazın bütünü arasında daha önce bahsedilen birtakım ilişkilerle ilgilidir: bir tek molekül zaman içinde her yere gidebiliyorsa, moleküllerin bütünü bir anda her yerdedir. Yazı-tura'da istatistiksel termodinamikte daha önce anlatılana benzer bir homojenleşme işlemiyle karşılaşılır. Bir parayı birçok defa, birçok parayı bir defa (vs.) attığımızda, tek tek paraların ne zaman ne sonuç verdikleriyle ilgilenmezsek, bir düzenlilikle karşılaşırız: yazı ve turaların adedi birbirine yaklaşık olarak eşit çıkar. Para sayısı ve/veya tekrarlama sayısı arttıkça bu sonucun gitgide daha kesinleştiğini, sapmaların mutlak olarak artmakla beraber oransal olarak azaldıklarını farkederiz. Ancak tüm bunlar sonuçlarla tek tek ilgilenmemek koşulu ile geçerli. Bir tek para atımının genel sonuçla ilgisi olamaz. Genel sonucu ne doğrulayabilir ne de yanlışlayabilir: o her şeyi yapabilir; çünkü "rasgele" bir sonuçtur. Tek bir

para atımının sonucu hakkında bütün bize üç şey öğretir: birincisi sonucun rasgele olduğu, ikincisi tüm diğer tekil sonuçlardan bağımsız olduğu, sonuncusu ise yazı ve tura gelme olasılıklarının 1/2 olduğudur. Burada da bütün, o tekil olayı değil kendini anlatmaktadır aslında; çünkü bir para atımının sonucu bir çok etki altında ortaya çıkmış somut bir olaydır ve hiç nedensiz gökten inmemiştir. Ancak bu tekil noktada belirleyici olmuş olan sayısız etken bütün açısından önemsiz olduklarından (bütünü ortaya çıkaran tam da budur) sonuç "rasgele", "gelişigüzel" hale gelmiştir. Tekil sonuçta olasılığın 1/2 olması ise bütünde yazı ve tura adetlerinin yarı yarıya çıkmasının başka sözcüklerle ifadesidir.

1859 yılında "biyolojide devrim", "19. yy.ın en önemli kitabı", "sadece biyolojiyi değil insanın fiziksel evreni kavrayışının tümünü baştan sona dönüştüren bir devrim" gibi nitelemelere konu olan bir kitap yayınlandı: Türlerin Kökeni. Hemen üç baskı yapan Darwin'in kitabında ortaya atılan teori gerçekten çok geniş ve çeşitli bir etki uyandırmıştır. Bilim adamları arasında yaptığı etkinin yanı sıra, halk arasında da yankı uyandırmış, insanın evrendeki konumunu sorgulayan dini görüşlerle ilişkiye girmiş, yayınlanışından bu yana yerleşik düzenin savunucuları, komünistler ve Nasyonel Sosyalistler tarafından kendi fikirlerine destek olarak kullanılmış ve biyolojinin sınırlarını çok aşan gerçek bir odak noktası haline gelmiştir. Bu durum belki de, bu oldukça değişik, ilgisiz ve çelişkili uygulama alanlarıyla arasında bulunan derin bir bağlantıdan kaynaklanıyordur. Bir tür "paradigma" veya "epistem" Darwin'in teorisinin kavramsal yapısında odaklanıp keskin bir biçim alıyor olabilir. Bu derin bağın ne olduğunu keşfettiğimiz veya tanımladığımız iddiasına pek yanaşmadan sadece evrim teorisini şu ana kadar gördüğümüz kavramların ışığı altında ele alalım şimdi.

Darwin teorisine açıkça istatistiksel ve matematiksel bir biçim vermedi. İstatistikle biçimsel bir ilgisi yoktu. Evrim teorisinin matematikselleşerek istatistik yöntemlerle birleşmesi Darwin'den sonra gerçekleşmiştir. Evrim teorisinin en vurucu noktası ne insanların maymundan geldiğini iddia etmesi, ne türlerin değişebilir olduğunu söylemesi, ne de doğadaki çekişme ve mücadeleyi ortaya çıkarmasıdır. Darwin'in yaptığı en önemli iş Doğal Tarih alanında, yani canlıların dünyasına ait herşeyin gözlemlenip kaydedildiği ve sınıflandırıldığı bilgi alanında, var olan sınıflandırmaları *ortaya çıkaran* doğal mekanizmayı açıklamasıydı. Darwin bunu canlılar dünyasına *popülasyon* kavramını uygulayarak başardı.

Canlıları aralarındaki benzerlik ve farklardan yola çıkarak derece derece birbirlerini içeren sınıflar içine yerleştiren ve bu alanda bilginin, soyut sınıfların ve ideal biçimlerin keşfi ile oluştuğu yaklaşımına dayanan Doğal Tarih, cansız

maddeden minerallere, hayvanlara, insana ve nihayet Tanrı'ya kadar uzanan bir Varlık Zinciri tasarımına dayanıyordu. Bir Aristotelesçi olan Linnaeus'un 18. yy.da ona verdiği son biçim altında Doğal Tarih doğadaki herşeyin engin bir tasarımın ürünü olduğu fikriyle birleşme eğilimindeydi. Evrensel kategorilerin yorumundaki nominalizm-realizm tartışmasını düşünürsek, Linnaeus'un realist bir yaklaşım izleyerek evrensellerin "gerçek" oldukları ve görüngülere "yukardan" kendi ideal biçimlerini empoze ettiklerini olumladığını söyleyebiliriz: "karakter genusu değil genus karakteri oluşturur" der Linnaeus.[9] Darwin'in teorisindeyse bu sınıflandırmalar, doğal dünyadaki belli işlevlerin ve daha temel nitelikli *süreçlerin ürünleri* haline geldiler. Sınıf içinde sınıflardan oluşan büyük sistem bir açıklama değil açıklanması gereken şeyin ta kendisi haline geldi. Canlıları benzerlik ve farklılıklara dayanarak sınıflamak yerine Darwin bu sınıfları, bireysel organizmaların birbirleriyle etkileşimlerinin oluşturduğu biyolojik süreçlerin ortaya çıkardığı popülasyon özelliklerinden türetti. Sınıflamalar dinamik bir sürecin ve belli bir geçmişin anlık kesitlerine dönüştüler. Artık bireysel canlılara kendilerini tepeden empoze eden ideal biçimler değil, bireysel canlıların belli bir çevrede karşılıklı etkileşimleriyle açıklanan popülasyonlar söz konusuydu. Popülasyon da ideal biçim gibi tekil organizmanın üzerinde ve başka bir düzeyde yer almasına rağmen artık tekil organizma kendi ideal biçiminin yeryüzündeki mükemmel olamayan bir belirtisi, bir gölgesi olmak yerine, bir popülasyonun içsel ve oluşturucu öğesi haline geldi. "Darwinci Yöntemin Zaferi" adlı kitabında Ghiselin diyor ki "biyoloji 'at' gibi soyut sınıflarla uğraşmak yerine 'bu at' ve 'şu at' arasındaki etkileşimi ele almaya başladı". Darwin'in teorisindeki tür kavramı bu duruma paralel bir nitelik taşıyordu. Ghiselin: Tür "birbirleriyle genetik alışverişte bulunan ve üreticilik açısından diğer popülasyonlardan yalıtılmış biyolojik bireyleri kapsar. Bu anlamda bütünleşmiş bir biyolojik işlev birimidir, sadece birbirine benzeyen şeylerin oluşturduğu bir sınıf değil".[10] Darwin'in türlerin doğası hakkındaki açıklamaları yöntem açısından termodinamik yasaların moleküllerden yola çıkılarak yapılan açıklamalarına benziyor: her iki alanda da birey ve popülasyon arasındaki ilişkinin niteliği ön plana çıkıyor. Aynı anda hem "totalize edici" hem de "bireyselleştirici" bir yöntem demek pek yanlış olmayacak. Bu duruma paralel olarak bireysel organizmaların özellikleri moleküllerde olduğu gibi rasgele hale gelirler. Bir canlının yaşamının uzunluğu veya kısalığı ve diğer özellikleri rasgele değişkenlerdir: türün oluşturduğu norm etrafındaki dağılımı ortaya çıkarırlar. Ancak bu özelliklerden bazıları onlara sahip olan canlının yaşama olasılığını artırırlar. Bütünde, bu olasılık bazı canlıların daha uzun yaşamaları ve popülasyon düzeyinde onların özelliklerinin yaygınlık kazanması sonucunu doğurur. Evrimin sonuçları çok uzun sürelerde ve çok geniş ölçekte etkin olurlar. Tekil canlı için evrim diye birşey yoktur. Bir molekül için sıcaklık ve basınç olmadığı gibi.

Birey ve bütünün ilişkisini Darwin şöyle ifade ediyor: Doğal seçme yoluyla evrim "tamamen, bizim cahilliğimiz sonucu spontan ya da kaza eseri dediğimiz değişimlere dayanmaktadır. Bir mimarın herhangi bir yamaçtan düşmüş taşlardan bir yapı inşa etmek zorunda kaldığını düşünelim. Her parçanın biçimi şans eseridir diyebiliriz. Diğer yandan her birinin şekli doğal yasaların belirlediği olaylar ve şartlarla oluşmuştur. Ama bu yasalar ve inşa eden kişinin amacı arasında hiçbir ilişki yoktur. Aynı şekilde her canlıdaki değişimler belirli ve değişmez yasalara bağlı olarak oluşur; ama bunların seçme yoluyla yavaş yavaş meydana çıkan yaşayan yapıyla bir ilişkileri bulunmaz".[11] Bu tanımda beliren noktalardan biri şu: türün nitelikleri ve davranışı tekil canlıların bireysel özelliklerinin yer aldığı düzeydeki koşulların içinden çıkıyor. Ancak bu özelliklerin bulunduğu düzlem ve türün bulunduğu düzlem arasında temel bir kopukluk var. Bireysel özellikler türün oluşumu için vazgeçilmez durumda; diğer yandan bireysel özelliklerin rasgeleliklerini ve uzun vadedeki genel yapılarını türün varlığı belirliyor. Tür düzeyindeki evrim yasaları bireysel özelliklerin etkileşimlerinin içinden başka bir yerden çıkmamakla birlikte bu özelliklere indirgenebilecek bir yapıdan, bir mimarın, kullandığı taşlara olduğu kadar, uzak.

Artık şu noktaya işaret edilebilir: Tanımlanan bu ilişki biçimleri akla "diyalektik" sözcüğünü getirmiyor mu? Rasgelelik ve zorunluluk arasındaki ilişki: bireysel canlı, molekül veya para atımı, gökten inmiş gibi *mutlak olarak* rasgele değil, bütündeki zorunluluk ifade eden yasalarla olan ilişkisi içinde rasgelelik özelliğine sahip. Hegel "belirli özelliklerin" kategorilerle olan ilişkisini anlatırken kendi garip diliyle bu durumu şöyle ifade ediyor: belirli özellikler "tam da bu evrenselliğe katılmak suretiyle tek tek birbirlerine ilgisizdirler" (The Phenomenology of Mind). Nitelik ve Nicelik arasındaki ilişki: bireysel canlı, molekül veya para atımlarını birer birer yan yana getirmeye başlayalım; önce hâlâ elimizde bireysel varlıklar var; ama bir süre sonra onların niceliksel toplamlarından ortaya niteliksel bir dönüşümün sonucu olarak farklı bir düzey, popülasyon, çıkıyor; ve popülasyonun niteliksel farklılığı oluşturucu öğelerinin sayısı arttıkça iyice belirginleşiyor. Canlıların niceliksel topluluğu taşların mimara dönüşmesi kadar dramatik bir niteliksel dönüşüme neden oluyor. İstatistiksel termodinamiği incelerken özne ve nesnenin bilgi ilişkisi içindeki iç içe geçişlerinden söz edilmişti. "Soyutlamayı kim yapıyor?" sorusu biçiminde bu konuyu tartışırken birey ve bütün arasındaki diyalektik ilişkinin özne-nesne ilişkisinde oynadığı rolden söz etmiştik. Sonuç olarak istatistiksel termodinamik ve evrim teorisinin kavramsal yapılarında görülen ilişkilere bir ad koyalım: diyalektik ilişkiler. Bütün sadece bireylerden oluşur ama onların toplamından ibaret değildir. Başından beri hep bu çelişkili diyalektik temanın, aynı anda hem totalize edici

hem de bireyselleştirici olan bu temanın çeşitlemelerini gördük.

İstatistiksel termodinamikte bireysel düzeydeki simetri, gaz davranışındaki zamansal asimetrinin kökeninde yatıyordu. Bu zamansal asimetri entropinin her zaman tek yönü gösteren oku ile örtüşmekteydi. Darwin'in teorisinde ise bireysel organizmaların popülasyon düzeyinde "homojenleşmeleri" yani Darwin'in deyişiyle bir yamaçtan düşmüş taşların gelişigüzel şekilleri kadar önemsizleşmelerine paralel olarak popülasyon düzeyinde ortaya bu düzeye özgü bir zamansal asimetri çıkıyor: türlerin evrimi.

Evrim teorisi, jeolojik evrimi de kapsayan genel bir evrim anlayışının oluşmasına paralel olarak ortaya çıkmıştır. Bugün hâlâ, "Big Bang" ile başlayıp günümüze kadar ulaşan bir evrensel evrim panoramasının yapıtaşları yerlerine yerleştirilmeye çalışılıyor. Doğal nesnelerin sürekli bir hareketlilik içinde durmadan yeni düzenlemeler içine girerek, yeni düzeyler ve sistemler oluşturarak evrildiği düşünülüyor ve bu genel perspektifin detaylarının çözümü için nükleer fizikten antropolojiye kadar her alanın bilgilerini kullanmak mubah. Üç temel aşama var: inorganik dünya, organik dünya ve insan. Başka bir deyişle, fizik, biyoloji ve tarih. Biyolojik sistemlerin inorganik maddenin çok uzun bir evrimi sonucu ortaya çıkışı biyoloji içinde başlıbaşına bir alan oluşturuyor. Daha önce sigortanın bazı özelliklerinden söz etmiştik. Yaşamın ortaya çıkışı orda sözü edilen anlamda kendini "sigortalayabilen", dolayısıyla inorganik maddenin üzerindeki daha güvenli ve dengeli bir üst düzeye "demir atan" sistemlerin ortaya çıkışı olarak tasarlanıyor. Biyolojik evrim de en genel anlamıyla "rastlantısal olarak ortaya çıkan çözümlerin ezberlenmesi" biçimine dönüştü. Sonuç: doğal nesnelerin oluşturdukları yeni düzenlemeler ve yasalar, bu düzeylerden önceki daha basit biçimlerin içinden başka bir yerden çıkmaz, buna karşın bu biçimlere indirgenemezler. Bir önceki aşamayı içeren ve onu yadsıyarak aşan yeni aşamaların belirmesi: diyalektik dönüşüm. Entropi hakkında daha önceki bazı yorumlarımızın temelini de bu çerçeve oluşturuyordu: inorganik madde ile "çelişen", onunla mücadele etmek zorunda olan canlılar ve insanlar. Entropi bu düzeylerin kesişim noktasında ortaya çıkıyor demiştik.

Marx'ın maddeci teorisinin de aynı bağlamda ele alınması gerekir. Descartes hayvanları nasıl makine olarak gördüyse, Engels'e göre, 18. yy. maddecileri de insanı bir makine olarak, molekül hareketlerinin doğurduğu etkilerden *ibaret* varlıklar olarak tasarladılar. Marx'ta ise madde yukarda bahsedilen anlamda tarihsel bir gelişim içinde, en basit varlıklardan "akıllı" varlıklara uzanan bir gelişim gösterebilecek bir iç dinamizm kazandı. "Akıl" da maddenin tamamen dışında var olmak yerine, böylece, maddesel organizasyonların belli bir düzeyi haline geldi.

Daha önce görmüştük: moleküller tam da molekül olarak davrandıkları için (mekanik yasalardan başka bir yasaya bağımlı olmadıkları ve bu yasalar termodinamik düzeyden tamamen bağımsız ve ona duyarsız oldukları için) bu moleküllerin biraraya toplanması sonucu "gaz" denilen özgün madde ortaya çıkıyordu. Ekonomi politik başından beri, ekonomik yasaların oluşumunu benzer terimlerle açıklamıştır. Smith'e göre toplumsal yasalar, bireylerin bu yasalara uyarak veya onları düşünerek davranmalarıyla değil tam da birey olarak davrandıkları için oluşur. Smith bu iki farklı düzeyin ilişkisini kurar: pazar mekanizması. Kendi çıkarlarından başka birşey düşünmeyen bireylerin birarada toplu davranışları sonucu oluşan pazar mekanizması yeni bir toplumsal uyum doğuruyor; kimse bunu planlamadığı halde. Sonuçtaki reçete: topluma iyilik yapmaya çalışmayın. Bırakınız "iyilik" bencilliğin sonucu olarak kendiliğinden ortaya çıksın; bırakınız pazar mekanizması toplumun gereksinim duyduğu üretim miktarları, çeşitleri ve üretilenlerin doğal fiyatlarını kendiliğinden oluştursun. Bu şekilde kendiliğinden ortaya çıkan toplumun "Doğal Yasaları" Smith için toplam faydayı maksimize eden yani herkesin iyiliğine olan bir denge durumunu ifade ediyordu. Marx'ta ise bu şekilde ortaya çıkan toplumsal bütün, kör bir güç halini aldı. Aralarındaki bu ayrıma rağmen klasik ve Marxçı ekonomi politiğin birleştikleri nokta toplumsal bütünün, bireylerin kendilerine göre bilinçli olarak gerçekleştirdikleri eylemlerin toplamından oluşan ama bunların hiçbiriyle örtüşmeyen farklı düzenliliklerden oluşmasıydı. Marx'ta da, Smith'te olduğu gibi, ekonomik yasalar veya Marx'ın deyimiyle toplumun hareket yasaları (örneğin kâr oranının düşmesi, emeğin toplumsal üretkenliliğinin artması, metaların emek içeriğinin azalması, sermaye birikimi) bireylerin kendilerini içinde buldukları karmaşık ortamda kendi çıkarları veya ekonomik hayatlarını sürdürebilmek için gerçekleştirdikleri dolayımsız davranışların ikinci dereceden sonuçları olarak ortaya çıkarlar. Bu konuda aralarındaki temel ayrım ise klasik ekonomi politikte toplumu oluşturan bireylerin ve sonuçta ortaya çıkan ekonomik düzenin, baştan verili ve değişmez bir "insan doğası" tarafından, Marx'ta ise bir toplumsal ve kültürel çerçeve içinde belirlenmesiydi. Bu açıdan bakıldığında Smith'in toplumsal bütünü bireysel davranışlara *indirgediği* söylenebilir belki.

Marx'ın ekonomik teorisi ve onu bütünleyen tarih anlayışı entropinin ortaya çıktığı noktada, insanların "kendileri gibi olmayan" bir dünyaya kendi amaç ve isteklerini empoze ederek onu kendilerine göre biçimlendirdikleri noktada başlar: üretim. Üretim konusunu en geniş anlamı içinde düşünelim. Bir insan veya canlının varlığı, entropiden söz edilirken gördüğümüz tersinmez süreçlerin tersine, "akıntıya karşı" hareket ettirilmeleri üzerine kurulmuştur. Biyolojik süreçlerin gerçekleştirdiği, daha önce sözünü ettiğimiz gibi, budur. Toplumsal düzeyde gerçekleştirilen üretim süreci de toplumun, varlığını sürdüre-

bilmek için akıntıya ve "zamana" karşı kürek çekmesi olarak düşünülebilir. Bir insan veya canlının kendini sürekli var edebilmesi oldukça zor, tersi yani yok olması ise çok kolaydır demiştik. Çünkü örneğin bir insan, "insan" olabilmek için öncelikle maddi ve biyolojik bir varlık olmak zorundadır. Öyleyse öncelikle bu "alt" koşulları yaratmak zorundadır kendisi için. Maddi ve biyolojik varlığı bu anlamda tüm insani özellik ve yeteneklerine kıyasla önemli bir önceliğe sahiptirler. Tarihsel maddeciliğin meşhur ilkesi: toplumsal varlığın temelinde işte bu gereksinimlerin karşılanması yatar. "Bütün tarihin birinci önvarsayımından, yani insanlar 'tarihi yapabilmek' için herşeyden önce yaşayabilecek durumda olmalıdırlar önvarsayımından işe başlamak zorundayız. Ama yaşamak için herşeyden önce içmek, yemek, barınmak, giyinmek ve daha bazı başka şeyler gerekir. Demek ki, ilk tarihsel olay, bu gereksinimlerin sağlanmasını gerekli kılan araçların üretimi, maddi yaşamın üretimidir ve bu, binlerce yıl önce olduğu gibi, bugün de insanları hayatta tutmak için günbegün, saati saatine yerine getirilmesi gereken tarihsel bir olay, bütün tarihin temel koşuludur."[12]

Üretim sadece Marx'ın değil, başından beri ekonomi politiğin, toplumun temeline yerleştirdiği bir süreç olmuştu. Foucault'nun "Zenginliğin Çözümlenmesi" ("Analysis of Wealth") adını verdiği teoriler, Smith'e gelene kadar, hem değişimin (exchange) nedeni hem de değişilebilir olanın ölçüsü, yani değişim sırasındaki çeşitlenme sürecinin kökeni, olarak insan gereksinimlerini aldılar, Foucault'ya göre. Smith'in bu konuya getirdiği büyük yenilik "değişimin nedeni ve değişilebilir olanın ölçümü arasında yaptığı ayrımdı". Smith pazarda eşdeğer hale gelen varlıkların değerlerinin ölçüsünü, "değerin" ölçüsünü *emek* olarak ele aldı. Emek, insanların toplumsal olarak zamana karşı varoluşlarının merkezini ve kaynağını teşkil eden üretim sürecinin, akıntıya karşı durmadan kürek çekiş eyleminin en soyut biçimi haline geldi. Smith "emeği, yani zamanı ve uğraşı, insan hayatını hem düzenleyip hem de tüketen iş-gününü ortaya çıkardı". "Arzulanan nesnelerin eşdeğerliliği artık başka nesneler ve arzuların aracılığıyla" teşkil edilmeyecekti. "Bir şey diğerini satın alabiliyorsa, altın gümüşün iki katı değerliyse bunun nedeni insanların arzularının karşılaştırılabilir olması değildi... Bunun nedeni tüm bunların, zamanın, uğraşın, yıpranmanın ve son kertede ölümün egemenliği altında olmasıydı" diyor Foucault ve bu emek tanımından yola çıkarak ekonomi politiği şöyle tanımlıyor:

> Ekonomiyi mümkün ve gerekli kılan şey demek ki sürekli ve temel bir kıtlık durumudur... Ekonomik ilkenin ifade bulduğu yer artık... yaşamın ölümle yüzyüze durduğu o tehlike dolu alandır... *Homo oeconomicus*... çevresinde kol gezen ölümü bertaraf etmek için yaşamını geçiren, yıpratan ve harcayan insandır.[13]

Bu açıdan, üretim sürecinde ortaya çıkan soyut değerin toplum içindeki işlevi, dağılımı ve tüketilişi biyolojik gövdeye giren neg-entropinin yani "besinin" (ki bu da soyut bir varlıktır) çeşitli biçimlere bürünerek metabolizmanın sürekliliğini sağlamada kullanılması gibidir. Birinci bölümdeki benzetmeleri kullanacak olursak üretim her tarafa dağılmış kutuları üst üste koyarak ev yapan çocuğun gerçekleştirdiği eylemdir. Veya çöl ortasında, o çölde hiçbir zaman kendiliğinden ortaya çıkamayacak olan bir ev yapmaktır. Veya bu eve bakmak, "kendiliğinden", "zamanla" dağılan, bozulan yerlerini tamir etmek, düzene sokmaktır. Üretim, değer, emek ve emek-zaman kapitalist sistemde en soyut biçimlerine bürünerek, değişik biçimleri tamamen birbirine dönüştürülebilir hale gelirler. Böylece her çeşit besinin hücre metabolizmasında soyut neg-entropiyi temsil eden ATP'ye dönüşerek her türlü işlevde kullanılması gibi, emek, ürettiği somut nesne ne olursa olsun aslında onun içindeki değeri, yani o "iyi" ve arzulanır özelliği yaratarak toplumsal mekanizmanın onsuz dönmeyecek olan binlerce çarklarına zerk etmektedir. Üretim bu anlamda bir mücadele olması sayesinde zamanın geçişinin algılanmasına neden olur. Çünkü herşey kendi haline bırakıldığında "zamanla" dağılmakta, işe yaramaz hale gelmekte, "ölüm kol gezmektedir". Zamanın geçişi üretimin öyle içsel bir parçası olur ki, ortaya çıkardığı değerin miktarı soyut emek harcanırken geçen soyut zamanın miktarıyla doğru orantılı hale gelir. Değerin ölçüsü emek-zaman olur: "eklenen değerin belli bir miktar olması, emeğin özel bir yararlı içeriği olmasından değil, belli bir zaman sürmesinden kaynaklanır."[14]

Yeri gelmişken buradaki zaman kavramının soyutluğu hakkında da birkaç belirleme yapılabilir. Bir kere, "vakit nakittir" sözüne uygun biçimde sürekli saatine göz atarak ordan oraya koşuşturan, her eylemi için belli bir süre ayırarak günlük zamanının, o değerli malzemenin, dağıtımını dikkatle yapan modern insanın 19. yy.da ortaya çıktığını söylememiz gerek. Diğer taraftan, zamanın emek-zaman teorisinde yer alabilecek veya "nakit" nitelemesine konu olabilecek kadar nesnel bir varlık haline gelmesi aslında Avrupa'daki çok uzun bir tarihsel gelişimin ürünüdür ve çok çeşitli etkiler altında ortaya çıkmıştır. Newton 17. yy. sonunda "mutlak, gerçek ve matematiksel zaman, kendiliğinden ve doğası gereği, dışsal hiçbir şeye bağlı olmadan düzenli ve düzgün biçimde akmaktadır" dediğinde bu yönde önemli bir teorik adım atılmıştı. 1880'li yıllarda ise insanların gezegen yüzeyindeki tüm eylemlerini koordine etmelerine imkân veren "evrensel" Greenwich saati oluşturulduğunda, batılı bireyin cebinde gezdirebileceği hassas, ucuz, standart mekanik saatler iyice yaygınlaşmış ve zamanın nesnelliği geniş boyuttan mikro düzeye kadar yerleşmiş bulunuyordu. Homojen bir üretim kavramının toplumun merkezine yerleştiği bir dönemde bu üretimin yukarda bahsedilen anlamda en önemli boyutu olan zaman da homojenleşmek zorundaydı. Yoksa üretimi zamanla

ölçmek mümkün olamazdı zaten. (Oysa dillerinde zaman sözcüğü bulunmayan veya fiil çekimlerinde bizim bildiğimiz zamanlar bulunmayan toplumların var olduğu biliniyor.)

19. yy. ortalarında enerjinin korunumu yasasıyla bütün enerji türlerinin birbirlerine dönüştürülebilirliği formüle edilmişti. Bu, fizikte soyut bir "enerji" kavramının doğmasına yol açtı. Bu anlayışa göre enerji belli bir biçimde bir kere ortaya çıkınca bir biçimden diğerine, mekanikten elektrik enerjisine vs., defalarca dönüşerek bir sistem içinde dolaşıma girebilirdi. Örneğin günümüzdeki biçimiyle ifade edersek, güneş ışınları ile buharlaşan ve yükselen su (yüksek raflar) nehirler biçiminde "kendiliğinden" denize dönerken bir baraj sayesinde biriktirilip önce mekanik enerjiye sonra da elektrik enerjisine dönüştürülür ve enerji şebekesinde dolaşıma girer. Bu arada başka biçimlere (ampul: ışık, elektrik motoru: mekanik enerji, elektrik sobası: ısı) dönüştürülerek tüketilir. Suları buharlaştırıp yükselten güneş enerjisinin kökeninde ise hidrojen çekirdeklerinin birleşmesiyle ortaya çıkan nükleer enerji yatmaktadır. Böylece sürüp gidiyor. Termodinamikte enerjiye "iş" de denir. İş ise bir kuvvet ve bu kuvvetin uygulandığı mesafenin çarpımına eşittir. Örneğin bir yükü belli bir yüksekliğe kaldırdığımızda onun ağırlığı ve kaldırılan yüksekliğin çarpımı kadar bir iş yapılmış ve cisim bu miktara eşit bir potansiyel enerji kazanmış olur: "yüksek rafta duran cisim" haline gelir. Bu noktada soyut bir enerji kavramıyla ekonomik değerin ne kadar kuvvetle rezonansa girdikleri açıkça görülüyor. Termodinamik "iş", ekonomik "değer" yaratıyor. "İş" sözcüğünün kendisi zaten fiziksel ve insanmerkezcil anlayışların iç içe geçişlerine fazlasıyla tanıklık etmektedir. Georgescu-Roegen'in termodinamik hakkında "kıt kaynakların fizik bilimi" biçimindeki tanımının son derece yerinde olduğu anlaşılıyor.

"Kıt kaynaklardan" söz ederken bunu sadece ekonomi içindeki anlamlarıyla almak yerine daha geniş ve derin bir açıdan ele almak mümkün. Termodinamiğin ikinci yasasını "kıt kaynakların fiziği", ekonomi politiği de "kıt kaynakların ekonomisi" haline getiren yaklaşım aslında daha genel bir "*sonluluk*" anlayışına dayanır diyebiliriz. Emeği sıkıntılı bir uğraşa, üretimi durmadan sürmesi gereken bir sürece dönüştüren budur. Üretimin hep sürmesi gerekir çünkü üretilen şeyler "sonludur", kullanıldıkça veya kendiliklerinden, "zamanla" dağılır, bozulur, çürür, tükenirler. "Kıt" nitelemesinin esas anlamı burada yatar. Bir devridaim makinesi yani enerji gerektirmeden sonsuza dek hareketini sürdürebilen bir düzeneğin imal edilebilirliği hayaline son darbeyi indiren gelişmenin termodinamiğin ikinci yasasının ortaya çıkışı olduğunu hatırlayabiliriz bu noktada. Ama sonluluğun anlamı çok daha geniştir; dünyanın ve hayatın derinliklerine sinmiş bir algı ve duyuş biçimidir. En geniş anlamıyla, hiçbir şeyin sonsuza kadar sürmeyeceğinin, sonsuz olan tek

şeyin sonluluk olduğunun bilincidir. Hiçbir sistem, hiçbir düzen, hiçbir birey ve hiçbir düşünce egemenliğini ve varlığını uzay-zaman içerisinde sonsuzcasına yayamaz. Bir mucize sonucu insanlar çalışmadan yaşamlarını sürdürebilecek hale gelseler, artık kaynaklar kıt olmasa bile, bu durum insanların yaşamlarının "kısalığını" ve "ölümün kol gezmesini" değiştirmeyecektir. Her varlık ne kadar dengeli, kalıcı ve durağan gözükürse gözüksün aslında her an durmadan kendi kendini tüketerek, belli bir noktaya, dağılıp çözüleceği, artık var olmayacağı, yokluk anına doğru ilerlemektedir. I. Bölüm'de dünya gezegeni ve biyo-kürenin, güneşin gitgide soğumasına bağlı olan sonluluğundan söz etmiştik. Burdan da anlaşılıyor ki bireysel düzeyde yaşamın kısalığı, global düzeyde sonsuz bir süreklilik anlamına gelmiyor. Tersine, bize bazen mutlak ve sonsuz ufku tanımlar gibi görünen koskoca bir "insanlık tarihi", evrendeki bir toz zerresinin üzerinde olup biten (ve içerdiği tüm umutlar, istekler, mutluluklar, acılar, hayaller, savaşlar, kıyımlar, ölümler, doğumlar ve aşklar ile bir gün gerçekten de biten) bir maceradan başka birşey değil. Bir şairin "Bu dünya soğuyacak günün birinde/boş bir ceviz gibi yuvarlanacak.../şimdiden çekilecek acısı bunun" dizelerinin bizi derinden kavrayabilmesinin nedeni, bu sözlere zaten başından inanıyor olmamızdır. Astronomiden bir örnek alalım. Antik ve ortaçağda "sabit yıldızlar" olarak bilinen yıldız toplulukları, mükemmel "göksel maddeden" yapılmış gök-kürenin üzerindeki ezeli ve ebedi yerlerinde, onlar kadar ezeli ve ebedi olan evreni süsleyen ışıklı kürelerden oluşuyorlardı. Astronomi ve fiziğin geçirdiği dönüşümler sonucu bugün artık, gökyüzünde görmeye alıştığımız yıldızların çeşitli yönlere doğru çok yavaş ve dağınık bir hareket içinde oldukları biliniyor. Dolayısıyla, bir zamanların "sabit yıldızları", yeterli uzunlukta bir zaman sonra şimdi bilinen yıldız kümeleri olmaktan çıkacak ve tanınmaz hale gelecekler. Ama zaten yeterli uzunlukta bir zaman sonra dünyadan onlara bakabilecek gözler veya "yıldızlı gökyüzü" vs. gibi şeyler de olmayacak. Çünkü güneş, yakıtı biten kendi türündeki diğer yıldızlar gibi, bir "kızıl dev" haline gelerek bir yandan Merkür ve Venüs'ü yutarken (akşam yıldızı, çoban yıldızı vs.) diğer taraftan dünyayı fırına çevirecek. "Boş ceviz kabuğunun" bilimsel tarifi böyle. Bugün evrenin belli bir yaşının olduğunun (10-20 milyar yıl), yıldızların belli doğum, gelişim ve ölüm süreçlerine bağımlı olduklarının bilinmesi başlı başına fiziksel evrenin sonluluğuna tanıklık ediyor. Bunların da ötesinde, 17. yy. bilimsel devriminin temel ilkelerinden birini oluşturan, fiziksel evrenin *yasalarının* mutlaklığı ve değişmezliği de sanırız yavaş yavaş geçerliliğini yitiriyor. Kara delikler ve Big-Bang gibi tekillik noktalarının izin verdiği matematiksel olanakların, "başka" fiziksel evrenleri mümkün kılabileceği söyleniyor. Newton evreni gibi tanrısal bir düzen içinde değil, *belli* bir evrenin içinde "hapsolmuş" durumda olduğumuz sonucuna varmak mümkün gibi artık. Genel rölativite de kendine göre bir sonluluk formüle etmişti: Evrenin "sınırsız"

ama "sonlu", "dışı" olmayan ama yine de sonlu yapısını.

Burada belki de biraz belirsiz bir biçimde örneklenen "sonluluk anlayışı" başka düzeylerde, Darwin ve Marx'ı düşünecek olursak, türlerin zamansal sonluluğu ve toplumsal sistemlerin geçiciliği olarak ortaya çıkıyor. Türler ve toplum, kozmik bir düzenin parçaları değil, zaman içinde değişerek ve dönüşerek kendilerini sürekli var etme uğraşı içinde olan düzenlilikler olarak ortaya çıkıyor Darwin ve Marx'ta. Sonluluk teması hâlâ bizimle; ve çok çeşitli biçimlerde dallanıp budaklandı. Günümüzde, örneğin, Batı kültürü kendi sonluluğunu da keşfediyor günden güne. Geçmişteki veya halihazırdaki diğer kültürlere duyulan ilgi ve onların "da" kendi gerçekliklerinin olduğu fikrinin yaygınlaşmasının yanında bilimsel nesnelliğin yoğun biçimde sorgulanması söz konusu. Bu konuda oldukça popülerleşmiş olan T.S.Kuhn, bilimsel gerçekliğin sonsuz geçerliliğini "normal bilim" sınırları içine hapsetmiş durumdu.

Sonluluğun bilinci, sürekli bir tedirginlik veya bir tür "hafiflik" biçiminde ortaya çıkabilir. Diğer taraftan sonluluk fikri ve algısı, kendini sonlu, uçucu ve geçici görüngülerin üzerine çıkarak en geniş anlamıyla "sigortalamaya" çalışan sistemlerin varlığı ile temelden bağlantılıdır. Sonluluğu aşma çabasının, bir anlamda, "öteki yüzüdür" denilebilir. Bireylerin üzerindeki toplum, inorganik maddenin üzerindeki biyolojik sistemler, biyolojik bireyin üzerindeki tür, uçucu görüngülerin üzerindeki "gerçek", sonluluğu aşmaya çalışırken aslında onun tanımını yaparlar. (III. Bölüm'de benzer konulara tekrar değineceğiz.) İstatistiksel bütün, tekil olayı "rasgele", "Gerçek" fikri görüngüleri "kaotik" hale getirirken, hayat sigortasının ve benzeri tüm kurumların sunduğu makro güvenlik, yaşama moleküler düzeyde "dayanılmaz bir hafiflik" getirir. Demek ki sonluluk bir taraftan, I. Bölüm'de incelediğimiz tersinmezlik konusu ve dolayısıyla entropi ile ilgilidir ve bu açıdan maddenin insani veya biyolojik düzenlemelere direnmesi, dağılıp "bozulma" eğiliminde olması ve buna bağlı olarak "zamanın geçmesi" eğilimi olarak belirir. İnsani, biyolojik, fiziksel sistemlerin geçiciliği ve zamansal sonluluğudur. Diğer taraftan sonluluk, tam da "sonsuzluğa özenen" düzenlemelerin 19. yy.da ortaya çıkardığı bir tanımlamadır. 19. yy., bütünü nasıl somut bireylerden kurmaya yöneldiyse, bütünün zaman ve mekân içindeki kalıcılığını da zamana karşı somut bir direniş içinde olan ve zamana karşı durmadan kürek çeken öğelerin toplamı olarak tasarladı. Sonsuzluk veya ona özenen bütünler, sonlu olanın dışında ve ondan tamamen kopuk bir varoluşa sahip değildi artık. Sonsuzluk, sonluluğa karşı mücadele eden öğelerin bütünü tarafından gerçeklenmek zorunda kaldığında (yani sonlu olanın içinden başka bir yerden çıkmamakla beraber ondan ibaret de olmayan bir özellik haline geldiğinde) "Doğa Yasaları"nınkine benzer durağan bir yapıdan kurtularak, "zamanda sürekli olarak tersine hareket etme eylemi" biçimine büründü. 19. yy.ın meşhur ilerleme il-

kesi, zamanda sürekli tersine hareket etmekten başka birşey değildir. Bütün düzeyinde, makro düzeyde, böylece sağlanan güvence ve kalıcılık, durmadan daha "iyiyi" aramak gibi bir nitelik kazandı. Olduğu yerde kalabilmek bile, sonlu olanın, entropinin, istilasına karşı sürekli mücadeleyi gerektiriyordu. O güne kadar insanların gerçekleştirdikleri en etkin makro-güvencenin bedeli, belki de bu yüzden, bitmek bilmeyen bir mikro-tedirginlikle birarada ortaya çıkacaktı. Başka bir deyişle Batılı insan, yaşam koşullarını iyileştirdikçe, standartlarını yükselttikçe, hastalıkları ve salgınları kontrol altına aldıkça, ekonomik verimliliğini kat kat artırdıkça ve "değiştirip yönlendirebileceği kuvvetlere ve bunların optimum olarak dağılabilecekleri bir uzaya sahip olduğunu" anladıkça, bir taraftan da "ölümün her tarafta kol gezdiğini" daha iyi anlar oldu. Kıt kaynakların arasına "insan ömrü" de katılmıştı çünkü. Şöyle de söylenebilir: bir "Yeryüzü Cenneti" kurma mücadelesinin yaygın başarısı, cennetin hiçbir yerde bulunmadığının ortaya çıkması ile birarada yürümek zorundaydı. Bir taraftan "biyo-güç" adı verilen düzenlemeler, diğer taraftan ekonomi politik ve kıt-kaynakların fizik bilimi termodinamiğin ortaya çıkışları birbirlerini bu anlamda tamamlayan oluşumlardı. Ekonomik üretim nasıl "entropi azaltma eylemi" biçiminde formüle edilebiliyorsa, evrim teorisindeki zamansal asimetri yani türlerin evrimi de entropiye bağlı olan zamansal asimetri ile ilişkilendirilebilir: evrim, entropi artışının *tersidir.* Daha kesin olarak ifade edersek, bireysel düzeyde entropi artışının boyunduruğu altında olan canlılar, tür olarak yani bütün düzeyinde, entropi artışını yenmenin bir yolunu bulmuşlardır. Entropinin istatistiksel salınımları sırasında tesadüfen azaldığı, yani canlının yararına durumların ortaya çıktığı anların tür düzeyinde "dondurulması" veya "ezberlenmesi" ve bunların biriktirilmesi, türün zamanda (entropinin zamanında) geriye doğru hareketini sağlar. "Sonluluk" hakkındaki bu parantezi kapayarak bıraktığımız yerden tarihsel maddecilik konusuna geri dönelim şimdi.

Ekonomik süreçlerin insanın biyolojik ve fiziksel konumuna emek kategorisi üzerinden bağlanmalarına paralel olarak tarihsel maddecilikte, bilindiği gibi, insanın en "yüce" yaratımları, en soyut düşünce ve teorileri, estetik anlayışı ve ahlak sistemleri kaçınılmaz olarak somut bireylerin içinde bulundukları maddi koşullarla ilişkiye girerler. Düşünen bir varlık olarak insan bu yeteneğe sahip olmayan sistemler içinden nasıl evrilerek oluşmuş ise, düşüncesinin yapısı ve gelişimi de her zaman diğer düzeylerle ilişki içindedir. Örneğin yemek, su veya hava bulamayan bir insan ahlaki ilkeleri ne kadar yüce olursa olsun yok olmaya mahkûmdur. Daha önemlisi, bilincin tek ve mutlak kökeni hiçbir zaman bireyin kendi deneyimleri ve aklı değil, kendini doğduğundan itibaren içinde bulduğu kavramsal çerçeve ve düşünce dünyasıdır. İnsanı ortaya çıkaran onun toplumsal hayatı ise, düşüncesinin varlığı ve biçimini de bu

toplu varoluş belirlemektedir. İşte bu anlamda tarihsel maddecilik der ki "düşünceyi madde belirler". Burada dikkati çeken nokta "Düşünce" ve "Akıl" gibi kategorilerin "Doğa Yasalarının" statü kaybına benzer bir dönüşüm geçirmeleridir. Bunlar artık bireyin verili olarak bulduğu, kendi bilinci dahilinde bütününü kapsamayı hayal edemeyeceği ve kendisine *dışsal* olan koşullara tamamen bağımlı durumdadırlar. Bu anlamda bireysel bilincin yer aldığı düzlem ile toplumsal koşullar arasında bir kopukluk ortaya çıkmıştır. Descartes'in felsefesinde bireyin bilinci, bilinç denen şeyin tamamı olabiliyor ve Aklın dünyası bireyin bilincinde doğrudan bir yansımasını buluyordu. Oysa bir tür "Doğa Yasası" gibi, maddesel olan herşeyin üzerinde yer alan bu bilincin somut varoluş koşulları Marx'ın toplumsal ve tarihsel teorisiyle formüle edilmeye, yani somut bireyin bilinci ile Akıl arasındaki karşılıklı ilişki anlaşılmaya başladığında, bireysel bilinç ve Akıl birbirlerine dışsal hale geldiler. Bu duruma paralel olarak Aklın varoluş koşullarını belirleyen toplumsal ve tarihsel alanlar da bireysel bilinçle olan anlamlı ve doğrudan bağı yitirdiler: toplum "madde" haline geldi. Antik dünya ve ortaçağda her şeyi anlamlandıran, canlı ve cansız her cisme atfedilen, Horkheimer'in deyimiyle "insan ve amaçları da içinde olmak üzere bütün varlıkları kapsayan..., yalnız bireyin zihninde değil, nesnel dünyada da, yani insanlararası ve sınıflararası ilişkilerde, toplumsal kurumlarda, doğada ve doğanın görünüşlerinde"[15] var olan akıl, modern çağda "öznel akıl" haline gelerek Kartezyen bireyin zihnine hapsoldu. Bu bireysel zihnin dışında kalan herşey aklın terimleri ve değerlerine yabancı olan "madde" haline geldi; dünyanın "ruhu" yok oldu. Ancak 19. yy.a kadar, toplumsal sözleşme teorisi insan zihni ve toplumsal düzen arasında, Doğal Tarih de insan ve canlıların düzeni arasında anlamlı ve doğrudan bir ilişki kurmayı sürdürdü. 19. yy.da ise Darwin canlıların dünyasından, Marx da toplum alanından bireyin bilinciyle olan doğrudan ilişkileri sildiler: biyolojik ve toplumsal alanların da "ruhları" yok oldu. Toplum bir sözleşme konusu değil, kendi yasaları ve davranış biçimleri olan bir doğal nesne haline geldi. "İnsanlar kendileri için şu ya da bu biçim seçmekte özgür müdürler? Asla" demiştir Marx.[16] Bireysel ve bütünsel olan arasındaki işlevsel ilişkinin belirlenmesi bu iki düzeyin doğrudan örtüşmelerini engelleyerek onları birbirinden kopardı. Bu anlamda bütünsel zorunlulukların bireysel koşullardan tamamen türetilmesi veya bu zorunlulukların bireylerin tamamen dışından Doğa Yasaları gibi belirmeleri olanaksızlaştı. İki düzey artık ne örtüşebilir ne de aralarında anlamlı bir ilişki olabilirdi. Marx'ın düşüncesinin temel noktalarından biri kapitalist sistemde bireysel eylemlerin büyük ölçüde birbirlerinden bağımsız ve karşılıklı koordine edilmeden gerçekleştirilmesiydi. Bunun sonucu olarak her birey tek başına amaçlı, iradi ve akılcı eylemler gerçekleştirse de sonuçtaki bütün, bireylerin istemlerinden bağımsızdı. Bütün olarak sistem mikro düzeydeki akılcılığa karşın akıllı ya da akılcı değildi:

"sayısız bireysel irade ve eylemlerin çatışmaları tarihsel alanda, bilinçsiz doğa alanında hüküm sürmekte olana tıpatıp benzer bir durum yaratır."[17] Bu durum kapitalist sistemin o güne kadar varolmuş en az saydam ve "yabancılaştırıcı" bir yapıya sahip oluşunun da kökeninde yatıyordu. Darwin öncesi teleolojik evrim teorilerini Darwin'den ayıran nokta da tam burada, yani bütün ve birey arasına giren kopmada yatar. Teleolojik evrimle kastedilen şudur: türün evrimi bireylerin bilinçli olarak istedikleri yönü izler; eylemleri sırasında kazandıkları yararlı özelliklerin kalıtımıyla tür de zamanla bu özellikleri kazanır. Darwin'de ise, kendi sözleriyle ifade edersek, "onlara sahip olanların yaşamında ve üremesinde avantaj sağlayan farklılıklar... bu bireylerin yaşama ve üreme gereksinimlerinin sonucu olarak ortaya çıkmazlar... Belli bir farklılığın bir bireyin yaşama ve üremesini iyileştireceği gerçeği bu farklılığın söz konusu bireyde ortaya çıkma olasılığını artırmaz."[18] Monod, Darwinci evrim teorisi hakkında "bu teorinin ilginç yönlerinden biri de herkesin onu anladığını sanmasıdır" der. Belki de bu nokta için söylenmiştir bu söz. Tekrar ifade edecek olursak, evrim vardır ama evrilmeyi isteyen kimse yoktur ortada.

Marx "kapital bir toplumsal ilişkidir" derken bireysel ve bütünsel olan arasındaki ilişkiyi ekonomi alanı içinde formüle ediyordu. Bu yönden kapital, "At" türü nasıl "bu at" ve "şu at" arasındaki ilişki sonucu ortaya çıkıyorsa, "bu kapitalist", "şu kapitalist" ve toplumu oluşturan diğer öğeler arasındaki ilişkilerden oluşan bir bütündü. Bu bütünün en önemli yanlarından biri ise daha önce istatistiksel termodinamikte gördüğümüze benzer bir süreç, *emeğin homojenleşmesi* süreciydi. Toplumun tekil emek süreci üzerindeki etkisi homojenleştirici bir etkiydi:

Metalar dünyasının değerlerinde kendini gösteren toplumun toplam emek gücü, birçok bireysel emek gücü biriminden oluşsa da, burada homojen bir insan emek gücü kütlesi olarak geçerlilik kazanır. Bu birimlerin her biri toplumsal olarak ortalama bir emek gücü birimi olduğu ve bu biçim altında etkisini gösterdiği, yani bir meta üretmek için sadece ortalama olan veya toplumsal olarak gerekli olan bir emek-zamana gereksinim duyduğu ölçüde, herhangi bir diğer birimin aynısıdır. Toplumsal olarak gerekli emek-zaman, bir toplumun *normal* koşulları altında yani ortalama beceri ve... emek yoğunluğu içeren üretim koşulları altında kullanım değeri üretmek için gereken emek zamandır.[19]

Quetelet'i düşünmemek olanaksız; özellikle de toplumsal ortalamanın "normal" koşullara tekabül ettiğini gördüğümüzde. Marx'ın teorisinde açık ve matematiksel bir istatistiksel uygulama ile karşılaşılmaz. Ancak içerdiği bütün ve ortalama anlayışları tamamen istatistiksel kavramlara ait sonuçlar ortaya çıkarırlar. Bu yüzden, Darwin'in teorisi gibi, "örtük" istatistiksel bir teoridir denilebilir belki. Marx soyut ve homojen emeği bir başka yerde şöyle tanımlar:

Değerde nesnelleşen emek, ortalama bir toplumsal nitelik taşır... Diğer yandan

herhangi bir ortalama büyüklük hepsi aynı cinsten olup miktar olarak birbirinden farklı büyüklüklerin ortalamasıdır. Bütün işlerde, her işçi ortalama işçiden farklıdır. Bu bireysel farklılıklar veya matematikte dendiği gibi "hatalar" birbirlerini telafi eder ve belli bir minimum sayıda işçinin birarada bulunduğu her durumda birbirlerini götürürler.[20]

Bu tanımı verdikten sonra Marx, Quetelet'e atıfta bulunur ve homojen emek kavramı ile onun "ortalama insanı" arasında paralellik kurar. Yukarda kullandığı "hata" terimi Gauss'un istatistiksel hata eğrisinden alınmıştır.

Bu arada Marx'ın Kapital'in birinci cildinin İngilizce baskısını Darwin'e ithaf etmek istediğini biliyoruz. (Bu önerisini Darwin kibarca reddetmiştir.) Darwin'in teorisine duyduğu ilgi kendi teorisiyle Darwinci evrim teorisi arasında bulduğu paralellikten, bu teorilerin birey ve bütün arasında kurdukları daha önce sözü edilen özel ilişki biçiminden kaynaklanır. Bu ilişkinin çerçevesi içinde ekonomik alandaki "zorunluluk" ve ekonomiyi oluşturan bireysel olay ve öğelerin "rasgelelikleri" arasında şu istatistiksel bağlantı kurulmaktadır:

"Kapitalist üretimde genel yasa, ancak çok karmaşık ve yaklaşık biçimde egemen bir eğilim ve sürekli dalgalanmaların hiçbir zaman kesinlikle belirlenemeyen ortalaması olarak işler."[21] Başka bir deyişle Darwin'de olduğu gibi kendini rastlantısal olaylar yoluyla açığa vuran zorunluluklar söz konusudur. Örneğin fiyatların oluşması: "fiyatlardaki sürekli dalgalanmalar, yükselip alçalmalar, birbirlerini telafi ederek etkisizleştirir ve kendilerini onların içsel düzenleyicisi olan bir ortalama fiyata indirgerler."[22] Marx başka bir yerde tekrar fiyatların oluşumundan söz ederken, uzun vadeli bir inceleme sonucunda "bunların karşılıklı olarak birbirlerini dengelemelerindeki düzen karşısında insan şaşkınlığa düşer" diyerek ekler: "Quetelet'in toplumsal görüngüler konusunda işaret ettiği düzenleyici ortalamalarla ilgili aynı egemenlik burada da görülecektir."[23]

Marx'ın teorisiyle ilgili olarak ele alacağımız iki konu var şimdi. Her ikisi de soyutlama ile ilgili. Birincisi "Marx'ın toplumsal ve tarihsel teorisinde soyutlamanın statüsü nedir?" biçiminde ifade edilebilir. Bu sorunun benzerini daha önce istatistiksel termodinamik bağlamında ele almıştık. İkinci konu ise soyutlama ile toplumun zaman boyutu, yani tarih ve gelişme boyutu arasındaki ilişkilerden oluşuyor.

Birinci konuya girerken, Marx'ın soyut emeğinin soyutluğu hakkında, daha önce istatistiksel termodinamik için sorduğumuz eski sorumuzu yineleyelim: "Kim yapıyor bu soyutlamayı?" veya: "Soyut emek neden soyut? Soyut emek nerede?"

Bu soruların yanıtlarından biri soyutlamayı "Marx yapıyor" biçiminde olanıdır. Bu durumda TDK sözlüğünün deyimiyle Marx "gerçekte ayrılmayanı

düşüncede ayırıyor" yani bazı şeyleri açıklamak için hayali bir takım modeller kullanıyor demektir. Marx'ın kendi düşüncesi bu yönde değil. Ona göre bu soyutlama toplumsal hareketin gerçek bir etkisi olarak ortaya çıkıyor ve bu hareket içinde açıkça gözlemlenebiliyor. Başka bir deyişle toplum soyut emek "varmışçasına" davranıyor. "Farklı emek türlerinin basit emeğe indirgenmelerindeki çeşitli oranlar üreticilerin farkına varmadığı bir toplumsal süreç içinde gerçekleşmektedirler... deneyimler bu indirgemenin sürekli olarak yapıldığını gösteriyor."[24] Gazların moleküller üzerinde yaptığı soyutlama gibi. Lukacs Marx'ın soyutlamayı ele alış biçiminden şöyle söz ediyor: "Bu soyutlama süreci gerçek toplumsal dünyada meydana gelen gerçek bir süreçtir... emeğin ortalama niteliği kendiliğinden ve nesnel olarak, gelişiminin çok erken bir döneminde ortaya çıkar."[25] Lukacs "gerçek soyutlama" fikrinden yola çıkarak emeğin ontolojik biçiminin bilinçten tamamen bağımsız ve mutlak bir nesnellik içinde var olduğu sonucuna varıyor ve emeğin soyut karakterinin gelişiminin belirlenmesi "herhangi bir değer yargısı içermez" diyor. Gazın moleküller üzerinde yaptığı gerçek soyutlamayı ele alırken, Lukacs'ın çıkardığı bu sonuca benzer sonuçların tartışmasız doğru kabul edilemeyeceklerinden söz etmiştik: çünkü soyutlama gerçekte ve nesnel olarak yapılmakla beraber, bu gerçeğin ve nesnelliğin belli bir teorinin gerçeği ve nesnelliği olduğu fikrinden kaçınmak olanaksızdır.

Şimdi de gelişme ve ilerlemenin ortaya çıkışında soyutlamanın oynadığı role değinelim. Bireylerin üzerinde yer alan ekonomik ve toplumsal alan, Darwin'in türlerinde olduğu gibi, bir gelişme alanıdır. Ancak herhangi bir noktadan diğerine herhangi bir gelişmenin söz konusu olabilmesi için öncelikle bu noktaların belli bir açıdan karşılaştırılabilir hale gelmeleri, belli bir ortak tabana oturmaları gerekir. İstatistiksel termodinamikte bu ortak taban, hatırlayabileceğimiz gibi, bütün makro-durumların, homojenleşmiş mikro-durumlar açısından ifade edilmeleriyle oluşturuluyor ve makro-durumlar arasındaki zamansal asimetri bu şekilde bir açıklamaya kavuşuyordu. Ekonomi politikte ise bu ortak taban tarihteki tüm toplumsal sistemlerin varoluşlarının temel bir noktası olarak emeğin keşfedilmesiyle oluşmaktadır. Artık tarihin tüm heterojen oluşumları belli bir zaman çizgisi üzerinde sıralanabilirler. Emek açısından gelişim, emeğin insanlık tarihi içinde gitgide verimlileşmesi yani daha az soyut emekle daha çok kullanım değeri yaratılması biçiminde ortaya çıkar. Marx'ın soyut emeği gelişmenin tanımında o kadar önemlidir ki, Lukacs, değer teorisi olmazsa tarihte gelişmeyi tanımlayacak hiçbir şey kalmaz, demiştir. "Emek" soyutlaması ile "Enerji" soyutlaması arasındaki paralelliğe ve ortaya çıkışlarındaki paralelliğe daha önce değinmiştik. Enerji soyutlaşınca bir "enerji kullanımı tarihi" yazılması da mümkün olur. En eski zamanlardan beri şimdi "enerji kullanımı" adını ver-

diğimiz öğeyi içeren eylemler var oldu; hayvanla tarla sürme, at sırtında seyahat, esirlere çeşitli işler yaptırma, yelkenle deniz seyahati, odunla ısınma ve aydınlanma, su ve yel değirmenleri, sonraları kömür, derken petrol ve nihayet nükleer enerji... 19. yy.da formüle edilen Enerji kavramı sayesinde bütün bu değişik oluşumların içinde yer alan, bir biçimden diğerine dönüşerek varlığını sürdürebilen soyut bir nesne keşfedilmiştir. Bu tam da enerjinin endüstride böylesine elastik bir biçimde kullanılmaya başladığı dönemde meydana gelmiştir. Böylece, "insanlar en eski çağlardan beri 'rüzgar enerjisini' kullanıyorlardı" vs. gibi önermeler mümkün olur. Tıpkı Marx'ın "Emek... tüm toplumsal biçimlerden bağımsız olarak insan varoluşunun temel koşulu... ezeli ve ebedi bir doğal gerekliliğidir" ifadesindeki gibi.[26] Enerji açısından insanlık tarihi, kullanılan enerjinin gitgide "yoğunlaşması" yani birim kütle yakıttan açığa çıkan enerjinin gitgide artışı olarak belirir. Bu tarihsel gelişimin zirvesinde nükleer enerji bulunmaktadır.

Diğer taraftan gelişimin Darwin ve Marx'ta ortaya çıkan başka bir özelliği, "başıboş" ve anlamsız bir değişimler dizisine dönüşme eğiliminde oluşudur. Evrim teorisinin ilk andan itibaren dini çevrelerle girdiği çatışmalar malum. Gerçi Darwin yer yer "türlerin mükemmelleşmesi" terimini kullanır, Marx'ın teorisi de toplumsal gelişimi ilkel toplumlardan en adil ve mükemmel ortaklaşmacı topluma uzanan teleolojik bir çizgiye oturtma eğilimine kapıyı açık tutar. Ancak evrim teorisi ve Marxist ekonomi politik, canlıların ve toplumun gelişimindeki "ruhu" en azından kendilerinden önceki teorilere kıyasla yok etmişlerdir. Darwin "nature knows no 'good of the species'" der. Darwin öncesi evrim teorileri evrimi her zaman baştan verili bir fikir veya planın kendini açığa vuruşu olarak görmüşlerdi. Darwin'in ellerinde ise, en yüce yaratık olan insan bile sonu başından belli olmayan başıboş bir değişimler zincirinin ürünü haline geldi. Marx da tarihi benzer bir asefaliye uğrattı: "İnsanları *kendi* amaçlarını gerçeklemek için kullanan —sanki kendisi bir insanmış gibi— bir 'tarih' yoktur. Tarih kendilerine göre bazı amaçların peşinden koşan insanların eylemlerinden başka birşey değildir."[27]

Darwin ve Marx'ın kendi alanları dahilinde yaptıkları bu belirlemeler "kralın tahttan indirilmesi" anlamına geliyor. Bütünü oluşturan öğe, Tanrısal yetkilerle toplumun üzerinde yer alan bir Kral'a karşı uyruklarının duyduğu bağlılık yani aralarındaki bu doğrudan ilişki değil, yurttaşların birarada oluşturdukları anonim ve demokratik topluluk olacaktı artık.

NOTLAR:

1. Michel Foucault, *The History of Sexuality*, vol. 1. (Penguin, 1981), s. 25, 141-144.
2. Michel Foucault, "Truth and Power", der. C.Gordon, *Power-knowledge* (Sussex, 1980), s. 119.

3. Michel Foucault, "The Subject and Power", der. P.Rabinow ve H.Dreyfus, *Beyond Structuralism and Hermeneutics: Michel Foucault* (New York, 1983), s. 213-214.
4. Ian Hacking, "How Should We Do The History of Statistics?", *Ideology and Consciousness*, Spring 1981, s. 18.
5. Hacking, *a.g.y.*, s. 15.
6. Robert L.Heilbroner, *The Worldly Philosophers* (New York, 1972), s. 20.
7. John S.Mill, *Essential Works of J.S.Mill*, der. M.Lerner (New York, 1961), s. 321.
8. S.N.D.North, "75 Years of Progress in Statistics", der. John Karen, *The History of Statistics* (New York, 1970), s. 47.
9. Aktaran Charles Darwin, *The Origin of Species* (Penguin, 1968), s. 399.
10. Michael Ghiselin, *Triumph of the Darwinian Method* (Berkeley, 1969), s. 53, 90.
11. Aktaran June Beatty, "Chance and Natural Selection", *Philosophy of Science*, June 1984, vol. 51, s. 186.
12. Karl Marx ve Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, 1. Cilt, (Ankara, 1976), s. 33.
13. Michel Foucault, *The Order of Things* (New York, 1970), s. 224-225, 257.
14. Karl Marx, *Capital*, vol. 1 (Pelican, 1982), s. 308.
15. Max Horkheimer, *Akıl Tutulması* (İstanbul, 1986), s. 62.
16. Karl Marx ve Friedrich Engels, *Felsefe İncelemeleri* (Ankara, 1979), s. 176.
17. *a.g.y.*, s. 51.
18. Darwin'den aktaran Beatty, *a.g.y.*
19. Marx, *Capital*, vol. 1, s. 129.
20. *a.g.y.*, s. 440.
21. Marx, *Kapital*, 3. Cilt (Ankara, 1978), s. 172.
22. Marx, *Capital*, vol. 1, s. 269.
23. Marx, *Kapital*, 3. Cilt, s. 899.
24. Marx, *Capital*, vol. 1, s. 135.
25. Georg Lukacs, *Marx's Basic Ontological Principles* (London, 1983), s. 40, 46.
26. Marx, *Capital*, vol. 1, s. 133.
27. Aktaran Maurice Merleau-Ponty, *Humanism and Terror* (Boston, 1969), s. 17.

R U H

İçindekiler

—DERLEME — *Ebû Abdûlmûmîn Tekin. bin Muhârrem el-Kayseri*

— E– M A İ L — *tekin_mihci@hotmail.com*

— BELÇIKA — 2001 - 2015 — Çalışmaları .

“Andolsun Biz Mûsâ’ya Kitab’ı verdik. Ondan sonra ardarda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa’ya da mûcizeler verdik. Ve onu, Rûhu’l-Kudüs (Cebrâil) ile destekledik. (Ne var ki) gönlünüzün arzulamadığı şeyleri söyleyen bir elçi geldikçe, ona karşı büyüklük tasladınız. (Size gelen) peygamberlerden bir kısmını yalanladınız, bir kısmını da öldürdünüz.“ (2/Bakara, 87)

Rûh; Anlam ve Mâhiyeti

“Ruh” sözlükte; can, nefes, öz, ilham, vahy, Cebrâil gibi anlamlara gelmektedir. Rûh, insana hayat veren, onu düşünen, anlayan biri haline getiren manevi ve ölümsüz özün (cevherin) adıdır.

Ruhun ne olduğu konusunda İslâm ve felsefe tarihinde ortaya çok çeşitli fikirler atılmış, bir çok izahlar ileri sürülmüştür. Ancak ruhun ne olduğunu tam anlamıyla bilmek mümkün değildir. Çünkü Kur’an bu konuda şöyle demektedir: *“(Ey Muhammed) Sana ruhtan soruyorlar. De ki: ‘Ruh Rabbimin emrindendir (işlerinden biridir veya bir emridir). Size ilimden ancak az bir şey verilmiştir.”* (17/İsrâ, 85) Buradaki ifade, ruhun ne olduğunu tam anlamıyla bilmenin mümkün olmadığı şeklindedir. Yoksa, “ruh konusunda hiç bir şey bilemezsiniz” demek değildir. Zira Kur’an’ın başka âyetlerinde ruh hakkında çok sınırlı da olsa bilgi verilmektedir.

İslâm âlimleri genel olarak “ruh”a üç çeşit açıklama getirmişlerdir: **Bazılarına göre ruh, varlıkları harekete geçiren şeydir. Bazılarına göre ruh, hayatın başlangıcıdır.**
Bu anlamda **‘ruh, canlılarda hayatı meydana getiren bir parçadır’** denmiştir. Kimilerine göre de **ruh, lezzet, sevgi, nefret gibi duygu ve duyuma; düşünme, algı, hayal etme gibi zihne; irâde gibi üç kuvvete ait merkezdir.**

Ruh, çeşitli maddelerden yaratılmış varlıkların oluş sebebi, onlara varlık kazandıran, ama onlarla bağlı olmayan, onlar gibi ölümlü olmayan, hareketin, anlamanın, iradenin merkezi; ölümsüz, Yaratıcının doğrudan kendisine bağladığı özdür. Birtakım kelime ve cümlelerden meydana gelmiş bir yazıyı düşünelim: Yazının anlamı ve içeriği onun ruhudur. Bu ruh açıldığı zaman sesler kelimeleri, kelimeler cümleleri, cümleler paragrafları, paragraflar da yazıyı meydana getirirler. Kâinat da tıpkı geniş ve canlı bir yazı gibidir. İçerisindeki her bir varlık birer kelimedir. Yazı içindeki her bir kelime asıl anlamıyla vardır. Evrendeki varlıklar da onlara varlık kazandıran ruhları ile vardırlar. Yazı silinse veya kelime ortadan kalksa bile mana kaybolmaz. Tıpkı bunun gibi, varlıklar ölse bile, Allah’ın onlara kendinden verdiği öz olan ruhları ölmez.

Gördüğümüz maddelere hayat veren, onlara ait ruhtur. Bizim madde olarak gördüğümüz her şey, aslında ruhun ‘ete kemiğe bürünmüş’ bir şeklidir. Maddenin ‘ten kafesine bağlı olan’ ruh; duyan, yaşayan, anlayan, bilen bir fonksiyonu yerine getirir. İrâdenin kötü kullanılması sonucunda tıpkı nefis gibi kirlenir. Eğer irâde iyi yolda, Allah’ın emri doğrultusunda çalışırsa; ruh, hep temiz ve parlak kalır. Bu bakımdan melekler ve muttakî insanlar için “iyi ruhlar” denmiştir. Kirlenmiş, arzularının peşine takılmış, ölçü tanımayan ruhlar, şehvetin ve hevânın emrine girerler, bütün bunları insana tavsiye eden şeytanla irtibat kurarlar. Böyle insanlar yeryüzünde şeytanın yardımcıları olurlar.

İnsan, hayvan, cin ve melekler gibi canlı varlıkların ruhları vardır. Bitkiler ve hayvanlar için ise, kimilerinin ‘içgüdü’ dedikleri, Allah’ın onlar için tayin ettiği kanun (fıtrat) vardır. Onlar bu fıtratlarına uygun olarak yaşarlar, şükrederler ve Allah’ı tesbih ederler. İnsanın ruhu bir taraftan bedene ‘can’ katarken, bir taraftan da, irâdeyi doğru yolda kullanarak, doğru görüşün, ilmin ve faziletin merkezi olup, Allah’tan bir ruh olarak gelen vahy ve Kur’an’la ilişki kurar.

Ruh Kelimesinin Türevleri: Kur’an-ı Kerim’de ayrıca ruh kelimesi ile aynı kökten gelen rîh, ravh, riyah ve reyhan gibi kelimelere de rastlıyoruz; bu kelimeler, Kur’an’da 36 âyette geçer.

“Rîh”, hareket halindeki hava veya rüzgârdır. Kur’an’da bazen azap olarak gelen rüzgârın yerine kullanılır (10/Yûnus, 22; 46/Ahkaf, 24). Bir yerde ise koku anlamına gelmektedir (12/Yusuf, 94). “Rîh” aynı zamanda ‘güç, kuvvet, kudret’ manalarına da gelir: *“Allah’a ve Rasûlüne itaat edin; çekişmeyin, yoksa korkuya kapılırsınız ve rîhınız (rüzgârınız) gider.”* (8/Enfâl, 46)

“Ravh”; beklenti, umut, rahatlık, bekleme demektir. Böylesine bir umut veya rahatlık, ruh gibi görünmeyen, güzel kokular taşıyarak insanı rahatlatan bir şeydir. *“Allah’ın ravh’ından ümidinizi kesmeyin. Çünkü, kâfirler topluluğundan başkası Allah’ın ravh’ından ümitsizliğe düşmez.”* (12/Yusuf, 87)

“Riyah”, rahmet taşıyan rüzgârdır ve “ruh”la ilgilidir. *“O ki, riyah’ı rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderir.”* (7/A’râf, 57; 3/Âl-i İmrân, 164)

Aynı kökten gelen ‘reyhan’, hoş kokusu olan şey demektir. Reyhan ayrıca, ni’met, rızık, yenilen şey, göz nuru anlamlarına da gelir. “Çocuklar Allah’ın reyhanındandır” sözü buna işarettir. Peygamberimiz (s.a.s.) Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için *“Cenette iki reyhandırlar”* benzetmesini yapıyor. Kur’an’da şu şekilde geçmektedir: *“Yapraklı taneler ve reyhan (hoş) kokulu bitkiler.”* (55/Rahmân, 12) *“Ravh, reyhan ve cennet nimetleri”* (56/Vâkıa, 89).

Türkçe’de kullanılan ‘rahat’ ve ‘istirahat’ kelimeleri de aynı kökten gelirler. Bunların manalarının ruh, rüzgâr, güzel koku, umut ve rahatlık ile ilgilerinin olduğunu hatırlayalım.

İslâm inanışına göre insanların ruhları bedenle beraber ölmezler. Onlar Kıyamete kadar Allah’ın bildiği bir şekilde bekleyecekler. Kıyametten sonra yeniden diriliş, ruhlarla beraber olacaktır. (1)

Ruh: Mâhiyet itibariyle beden denen özel cesede benzemeyen ve gülsuyunun gülde, zeytinyağının zeytin tanesinde yayıldığı gibi, bedene yayılan ve hayatla bizzat vasıflanan, nûrânî, ulvî, hareket ettirici, latif ve şeffaf bir cisimden ibarettir. Çözülme ve parçalara ayrılmayı kabul etmez. Beden ruhla birleşmeye elverişli olduğu sürece onunla birleşir, ona hayat verir. Bu denge bozulduğu zaman da hayat kesilir ve ölüm meydana gelir, yani ruh bedeni terk eder.

Ruh, mahlûktur, sonradan yaratılan her varlık gibi tek Yaratıcı olan Allah tarafından yaratılmıştır. Ruh, bedenden önce yaratılmıştır. *“Sizi (ruhlarınızı) yarattık, sonra size şekil verdik (cesetlerinizi yarattık), sonra da meleklere ‘Âdem’e secde edin’ diye emrettik. İblisten başka hepsi secde ettiler. Fakat o secde edenlerden olmadı.”* (7/A’râf, 11)

Allah Teâlâ, Hz. Âdem’le başlayan ve Hz. Muhammed (s.a.s.) ile son bulan vahiy süreci içerisinde insanoğlunu birçok gaybî meselede bilgilendirmiştir. Madde dışı âleme dair bilinen bilgilerden sağlıklı ve güvenilir olanı sadece, Allah’ın peygamberleri aracılığıyla insanlara ulaştırmış olduğu bilgilerdir. Kur’ân-ı Kerim’de insanı canlı kılan anlamdaki ruhun mâhiyeti hakkında hemen hemen hiçbir bilgiye yer verilmemiş olmasından hareketle; ilâhî hikmetin, ruhun hakikatini, Allah’ın insanoğluna vermiş olduğu ve bütün bilginin yanında çok cüz’î kalan mâlûmatın dışında tuttuğu söylenebilir.

Rûhu’l-Kudüs; Anlam ve Mâhiyeti

“Rûhu’l-kudüs”, kelime anlamı olarak, fevkalâde temizlik, nezâhet, bereket rûhu, veya mukaddes ruh demektir. Kur’an’da ve terim olarak ne anlama geldiği konusunda bazı farklı görüşler vardır: Bazı âlimlere göre “Allah’ın rûhu” demek olabilir. Bu anlamda Hz. İsa’ya da Rûhullah denilir. Bazılarına göre, Allah’ın ism-i âzamıdır (en büyük ismi) ki, Hz. İsa bununla ölüleri Allah’ın izniyle diriltirdi. Kimilerine göre İncil’dir. 42/Şûrâ sûresi 52. âyetinde Kur’an vahyine de “ruh” denilmiştir. Tercih edilen görüşe göre ise, Rûhu’l-Kudüs, Cebrâil’dir. Bu görüş, rivâyet ve görüşlerin en sıhhatlisidir. Peygamber Efendimiz, Hassan bin Sâbit (r.a.)’e: *“Kureyş’i hicvet; Rûhu’l-Kudüs seninledir”* buyurduğu gibi, başka zamanda da: *“Ve Cebrâil (a.s.) seninledir.”* diye buyurmuştur (Müslim, Fedâilu’s-Sahâbe 157; Ahmed bin Hanbel, IV/298, 301, 303). Demek ki Rûhu’l-Kudüs Cebrâil (a.s.)’in

“Rûhu’l-Emîn” gibi diğer bir ismidir. Cebrâil’e “Rûhullah” da denilmesi, diğer ilâhî isim olan “Rûhu’l-Kudüs”’ün aynı manaya geldiğini doğrular.

Kur’an diline ait bu kelimelerin gözönünde bulundurulması ile Rûhu’l-Kudüs’ün Cebrâil demek olduğu anlaşılır. Akla şöyle bir soru gelebilir: “Cebrâil, Hz. İsa’dan başka peygamberlere de indiği halde, burada *“Onu Rûhu’l-Kudüs ile destekledik”* (2/Bakara, 87) ilâhî ifadesinde söz konusu zamire Hz. Mûsâ bile dahil edilmeyerek doğrudan zamir niye sadece Hz. İsa’ya tahsis edilmiştir? Bu ifadeden Rûhu’l-Kudüs’ün Cebrâil’den başka bir özel ruh olduğu anlaşılmaz mı?”

Tefsircilerin açıklamasına göre, cevap; “hayır!” Bu tahsisin anlamı şudur: Cebrâil’in Hz. İsa’yla başka türlü bir ilişkisi vardır ki, diğer peygamberlerde bunun benzeri yoktur. Hz. Meryem’e onun doğumunu müjdeleyen Cebrâil’dir. Hz. İsa onun nefhi (üflemesi) ile doğmuş, onun terbiye ve desteğiyle büyümüş, her nereye gittiyse beraberinde gitmiştir. Nitekim Kur’an’da *“Ona rûhumuzu gönderdik, o ruh ona beşer şeklinde şekillenip göründü.”* (19/Meryem, 17) buyurulmuştur. Âyette geçen *“Rûhanâ”, “Rûhullah”, “Rûhu’l-Kudüs”* Cebrâil’dir.

Bunun dışında, bilindiği gibi İsrâiloğullarının Hz. İsa ve annesi Meryem hakkında iffet ve ismete, onların kudsiyetlerine aykırı sözler söylemiş olmaları ve âyette esas muhâtap olan da yahûdiler olduğundan, Hz. İsa hakkındaki bu âyet, tahsis için değil; fakat özellikle yahûdilerin isnat ve iftiralarına karşı Hz. İsa’yı tenzih etmek için bu te’yid, özellikle sözkonusu edilmiştir. İşte bundan dolayıdır ki, tahâret ve temizlik anlamına gelen “Rûhu’l-Kudüs” ismi tercih edilmiştir. Hz. İsa, Rûhu’l-Kudüs ile te’yid edilmiştir, fakat, bilinmelidir ki, Rûhu’l-Kudüs ile te’yid edilen yalnızca Hz. İsa değildir: *“De ki, Rûhu’l-Kudüs, onu (Kur’ân’ı) Rabbinden hak olarak indirmiştir.”* (16/Nahl, 102) buyrulduğu şekilde Peygamber Efendimiz’e Kur’ân-ı Kerim’i indiren de Rûhu’l-Kudüs’tür. Oysa Kur’ân’ı ona indirenin Cebrâil olduğu bilinen bir gerçektir. Demek ki, Rûhu’l-Kudüs Cebrâil’dir. Güç ve kuvvet açısından Cibrîl veya Cebrâil, ismet ve nezâhet açısından da Rûhu’l-Kudüs’tür. (2)

Kur’ân-ı Kerim’de Ruh ve Rûhu’l-Kudüs

Kur’ân-ı Kerim’de “ruh” kelimesi 21 yerde; “Ruhu’l-Kudüs” 4 yerde, ruh kelimesi ile aynı kökü paylaşan kelimeler de toplam olarak 57 yerde geçer. Bir âyette Kur’an’ın bizzat kendisinin bir “ruh” olduğu hatırlatılmaktadır (42/Şûrâ, 52). Kur’an, her şeyden önce bir şifâdır, nurdur ve ruhtur. Hasta ve ölü kalpleri diriltir. Topraktan yaratılan beşer, Allah’ın üflediği ruhla canlı hale gelen insan (15/Hıcr, 29), Kur’an’la mânevî olarak dirilir, hayat bulur. İsrâ sûresi 85. âyetinde geçen ‘ruh’un ‘vahy’ olduğu da söylenmiştir. Bu anlamda Allah’ın insanlara gönderdiği vahy, insanların kalplerini, tıpkı yağmurun yeri dirilttiği gibi diriltir ve onlara ‘can’ getirir. Nitekim Kur’an Hz. Muhammed (s.a.s.)’in dâvetini “insanı dirilten şey” olarak nitelemektedir (8/Enfâl, 24).

Kur’an’da ruh, “kalplere hayat veren vahiy ve Allah’ın öğrettiği hikmet” (40/Mü’min, 15; 42/Şûrâ, 52); “kuvvet, sebat, dayanma gücü” (58/Mücâdele, 22); “Hz. Meryem’e çocuk üflemek üzere gönderilen melek (26/Şuarâ, 193), Allah’ın emir âleminden olduğu bildirilen ve mâhiyeti tümüyle kavranamayan şey (17/İsrâ, 85) ve Allah’ın melek aracılığıyla üflediği hayat soluğu (21/Enbiyâ, 91) gibi anlamlara gelmektedir. Ama, her şeyden önce, Kur’an’da ruh, “ilâhî emir” anlamına gelir (17/İsrâ, 85).

“Ruh” kelimesi ayrıca “Rûhu’l Kuds” veya “Rûhu’l Emîn”’ şeklinde Cebrâil (a.s.)’in yerine de kullanılmaktadır (2/Bakara, 87, 253; 26/Şuarâ, 193-195). Kadir Gecesinde melekler ve “Ruh” bir iş için yeryüzüne inerler (97/Kadr, 4). Pek çok tefsirciye göre buradaki Ruhtan maksat Cebrail (a.s.)’dir. Çünkü Kur’an, Cebrail’e Rûhu’l-Emîn demektedir (26/Şuarâ, 193).

Yine Mahşer günü melekler ve Ruh saf halinde dururlar ve Allah’ın izin verdiğinin dışında kimse bir şey konuşamaz (78/Nebe’, 38). Şüphesiz ki “ruh”, Rabbimizin emrine bağlı bir şeydir. O’nun ne olduğunu, nasıl bir fonksiyonu bulunduğunu, neye işaret ettiğini en iyi Rabbimiz bilir (17/İsrâ, 85; 16/Nahl, 2; 40/Mü’min, 15; 42/Şûrâ, 52). Âyet ve hadislerde, öldükten sonra ruh; çıkma, inme, alınma,

dönme, gök kapılarının kendisine açılması gibi fiillerle nitelendirilmektedir. O yüzden bu nasslar, ruhun bir kişiliğe sahip olduğuna işaret etmektedir. (Bkz. 6/En'âm, 93; 89/Fecr, 27-30). Yine bir âyet-i kerîmede *"Nefse ve onu şekillendirene and olsun!"* (91/Şems, 97) buyrularak, nefsin düzenlenerek bir şekle sokulduğu ortaya konmaktadır.

"Sana ruhtan soruyorlar" (17/İsrâ, 85) âyetinde geçen Ruh'un Cebrâil olabileceği de söylenmiştir. Nitekim yukarıda geçtiği gibi bir çok âyette Cebrail "ruh" diye nitelendirilmiştir. Böyle olunca insanlar bu Ruh'un ne olduğunu, O'nun getirdiği vahyi'n özünü ve şeklini tam bilemezler. Onlara düşen az bir ilimle, gelen vahye teslim olmaktır.

Rabbimiz ilk insanı yarattığı zaman ona kendi Ruh'undan üflemiş ve onu bir canlı insan haline getirmiştir (15/Hicr, 29). *"Sonra onu tesviye etti (düzene koydu), ona Kendi Ruhundan üfledi ve sizin için kulak, gözler ve gönüller var etti."* (32/Secde, 9) Buradan da anlaşılıyor ki ruh, bir yönüyle insana hayat veren, onu harekete geçiren candır ve Allah'ın kendisine bağlı kıldığı bir özdür (cevher). İnsanın bedeninin topraktan veya topraktan çıkan gıdalardan meydana gelmesi, onun nefsine verilen günah işleme isteğine, bunun sonucu olarak düşeceği alçak seviyeye; Allah'ın ona kendi ruhundan üflemesi de, insana verilen iyi duygulara, itaate, kulluğa, fazilete olan meyle ve kazanacağı yüce dereceye işaret etmektedir. Bunu böyle anlamak da mümkündür.

Kur'an, Hz. İsa (a.s.) için de "Hz. Meryem'e üflenen bir ruh" demektedir. Bu ifade Hz. İsa'nın babasız yaratıldığını, tıpkı Hz. Âdem'in yaratılışındaki gibi O'na ruh üflenmek suretiyle canlı bir insan haline getirildiğini ortaya koymaktadır. Bununla beraber Hz. İsa, bir mucize olarak çamurdan kuş heykellerine üflüyordu ve onlar da canlı bir kuş oluyor ve uçuyorlardı. İnsanın hayat vermek üzere kuş heykeline ruh üflemesi, Hz. İsa'nın "üflenen bir ruh" olması ile O'nun bu mûcizesi arasında ilginç bir bağ görülmektedir. Hz. İsa (a.s.)'ya 'Ruhullah' yani Allah'ın (üflediği) ruhu' denildiğini hatırlayalım.

Ölüm ânında rûhun bedenle ilgisi tamamen kesilir. Uykuda rûhun bedenden ayrılışı, zâhirî bir ayrılıştır. Ölüm veya uyku halinde rûhun bedenden hakikaten ve zâhiren ayrılışı, Allah'ın öldürmeye ve yaşatmaya kadir olduğuna ve ölümden sonra tekrar diriltmeye gücünün yeteceğine delildir. *"Allah, ölenin ölüm zamanı gelince ölmeyenin de uykusunda nefisleri/ruhları alır. Bu sûretle hakkında ölümle hükmettiği (rûhu) tutar, ötekini muayyen bir vakte kadar (bedene) salıverir. Şüphe yok ki bunda, iyi düşünecek bir kavim için kesin ibretler vardır."* (39/Zümer, 42)

"Sana ruhtan soruyorlar. De ki: 'Ruh, Rabbimin emrindendir (işlerindendir). Size, ancak az bir bilgi verilmiştir." (17/İsrâ, 85) Bu âyette belirtildiği gibi Kur'an'da ruhla, ruhun mâhiyetiyle ilgili teferruatlı bilgi verilmemiştir. Bunun sebebi, Kur'an'da, bir konu hakkında bilgi vermenin esprisinin insanların maddî ve mânevî tekâmülüne sebep olmasıdır. Bilgi vermenin hedefi, insanların çoğunluğudur. Ruhun varlığı ve mâhiyeti çok derin konulardandır. İnsanların ancak binde birinin anlayabileceği bir meseledir. Eğer Kur'an, binde dokuz yüz doksan dokuz yerine binde biri tercih etseydi, âdil bir hitap olmayacağı gibi, aynı zamanda da bu binde dokuz yüz doksan dokuzun aklını karıştırmış olurdu. Kur'an'ın maksadı bu değildir. Fahreddin Râzî gibi İslâm âlim ve düşünürleri ruh konusuyla uğraşmanın dinî emirlere aykırı olduğu iddiasını reddederek tam aksini savunmuşlardır.

"Meryem oğlu İsa'ya da mûcizeler verdik. Ve onu, Rûhu'l-Kudüs (Cebrâil) ile destekledik." (2/Bakara, 87)

"De ki: 'Kur'an'ı, Rûhu'l-Kudüs (Cebrâil), Rabbimin katından hak olarak indirdi." (2/Bakara, 253)

"Ölüm sarhoşluğu içinde bulunan zâlimler, meleklerin ellerini uzatmış; 'nefislerinizi (ruhlarınızı) çıkarın' (derlerken) onların halini görsen!" (6/En'âm, 93)

"Uyarıcılardan olasın diye, bu Kur'an'ı açık bir Arapça lisanıyla senin kalbine, Rûhu'l-Emîn (Cebrâil) indirmiştir." (26/Şuarâ, 193-195)

"Irzını koruyan Meryem'i de hatırla. Biz ona rûhumuzdan üfledik." (21/Enbiyâ, 91)

"Her şeyi en güzel şekilde yaratan, insanı önce balçıktan var eden, sonra insan soyunu âdi bir suyun özünden yaratan, sonra şekil verip düzelten, ona kendi ruhundan üfleyen... O'dur." (32/Secde, 7-9)

"Hani bir zaman Rabbin meleklere: 'Ben balçıktan bir insan yaratacağım, şeklini tamamlayıp rûhumdan üflediğim zaman hemen ona secde edin' demişti." (38/Sa'd, 71-72)

"Allah, öldükleri sırada nefisleri (ruhları) alır, ölmeyenleri de uykularında (bedenlerinden alıp kendinden geçirir); sonra ölümüne hükmettiğini yanında tutar, ötekilerini de belli bir süreye kadar (bedenlerine) gönderir." (39/Zümer, 42)

"Ey mutmain olan nefis! Râzı olmuş ve râzı olunmuş olarak Rabbine dön, kullarımın arasına katıl, gir Cennetime!" (89/Fecr, 27-30)

Hadis-i Şeriflerde Ruh

"Ruhlar toplu cemaatlerdir. Onlardan birbiriyle tanışanlar kaynaşır, tanışmayanlar da ayrılırlar." (Buhârî, Enbiyâ, 1; Müslim, Birr 159)

"Şüphesiz sizden birinizin oluşumu, annesinin karnında kırk günde toplanır. Sonra orada o kadar bir müddette (yani kırk günde) aleka (yapışkan madde) haline gelir. Sonra, o kadar bir zamanda mudğa (bir parça et) olur. Sanra Allah ona bir melek gönderir. Meleğe; 'amelini, ecelini, rızkını, şakî ve saîd olacağını' yazması şeklinde dört kelime emrolunur. Sonra da ona ruh üfürülür." (Buhârî, Enbiyâ 1, Kader 1, Tevhîd 28; Müslim, Kader 1; Ebû Dâvud Sünnet 16; Tirmizî, Kader 4; İbn Mâce, Mukaddime 10; Ahmed bin Hanbel, I/382)

"Mü'minin ruhu çıktığı zaman, onu iki melek karşılar, yukarıya çıkarırlar. Gök ehli; 'Yer tarafından güzel bir ruh geldi. Allah sana ve yaşattığın cesede salât (duâ) etsin' derler. Peşinden onu Rabbine götürürler. Sonra, 'bunu sınırın ötesine (sidretü'l müntehâ'ya) kadar götürün' diye buyurulur. Kâfirin ruhu çıktığı zaman gök ehli; 'Yer tarafından pis bir ruh geldi' derler ve 'bunu sınırın sonuna (Cehennem'e) kadar götürün' diye söylenir." (Müslim, Cennet 75, hadis no: 2872, 4/2202)

"Biriniz öldüğü zaman sabah akşam ona oturacağı yer gösterilir. Eğer cennet halkından ise cennet halkındandır (orası cennettir); eğer cehennem halkından ise cehennem halkındandır (o makamı cehennemdir). Ona: 'İşte Allah seni kıyâmet günü tekrar diriltinceye kadar oturacağın yer burasıdır' denilir." (Tirmizî, Cenâiz 70)

Bedir savaşında Kureyş ölüleri, bir kuyuya dolduruldu. Allah'ın Rasûlü, kuyunun içindeki ölülere hitap ederek: *"Ey falan oğlu falan ve ey filân oğlu filân, Allah ve Rasûlü'nün size vaad ettiklerini gerçek buldunuz mu? Ben, Allah'ın bana vaad ettiğini gerçekleşmiş buldum"* dedi. Hz. Ömer: 'Ey Allah'ın Rasûlü, ruhsuz cesetlere nasıl hitap ediyorsun?' diye sordu. Rasûlullah: *"Benim söylediklerimi, siz onlardan daha iyi duyamazsınız. Fakat onlar cevap veremezler"* buyurdu. (Müslim, Cennet 76-77; Buhârî, Cenâiz Bâbu Mâ câe fî azâbi'l-kabr)

"Kişi kabre konulup arkadaşları yanından ayrıldıklarında, onların ayak seslerini duyar. İki melek gelip onu oturtur, 'bu adam, yani Muhammed (s.a.s.) hakkında ne diyorsun?' derler. Mü'min: 'Ben onun, Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna tanıklık ederim' der. Ona: 'Cehennemdeki yerine bak, Allah onu cennete çevirdi' denilir. O kimse her iki makamı da görür. Münâfık ve kâfir ise bu soru karşısında: 'Bilmiyorum, insanların onun hakkında söylediklerini söylüyorum' der. Ona: 'Sen anlamadın ve okumadın (ne kendin gerçeği anladın, ne de bilginlerden sorup öğrendin)' denilir. Ve demirden coplarla ona vurulur. Adam öyle bağırır ki, cinlerden ve insanlardan başka herkes onun sesini işitir." (Buhârî, Cenâiz Bâbu Mâ câe fî azâbi'l-kabr; Ahmed bin Hanbel, III/26)

Allah'ın Rasûlü, ümmetine, bir kabristandan geçerken: *"Esselâmu aleyküm dâre kavmin mü'minîn (Selâm size ey mü'minler yurdunun sâkinleri)"* şeklinde selâm vermeyi emretmiştir (Müslim, Cenâiz 102; Ebû Dâvud, Cenâiz 79; Nesâî, Tahâret 109; İbn Mâce, Cenâiz 36)

Rûh; Çok Bilinmeyenli Denklemden Bilebildiğimiz Bazı Özellikler

Nassların kesin olarak ortaya koyduğu gibi ruh, cesedin ölümünden sonra yaşamaya devam etmekte, ceza ve mükâfat ile muhatap olmaktadır. Allah Kur'an'da: *"Allah yolunda öldürülenlere ölüler demeyin; bilakis onlar diridirler; fakat siz farkında değilsiniz."* (2/Bakara, 154) buyurmaktadır. Rasûlullah (s.a.s.): *"Allah'ın peygamberleri ölmezler. Onlar bir dünyadan ötekine nakledilirler."* ve *"Kabir, ya Cennet bahçelerinden bir bahçedir ya da Cehennem çukurlarından bir çukurdur"* buyurmaktadır. Bu ifadeler, insan olarak isimlendirilen varlığın, cesedin ölümünden sonra da yaşamaya devam eden rûh olduğuna delâlet etmektedir. Yani insan bu ceset ve kalıptan başka bir şeydir.

Kur'ân-ı Kerim'de: *"Rabbın, Âdemoğlunun sülblerinden zürriyetlerini çıkarmış, onları kendi nefislerine şahit tutarak; 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' demiş, onlar da; 'Evet şâhidiz, Sen bizim Rabbimizsin' diye cevap vermişlerdi. Bu, kıyâmet gününde, 'Bizim bundan haberimiz yoktu' dememeniz içindir."* (7/A'râf, 172) meâlindeki âyetin tefsirinde âlimler çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşler hakkındaki farklılıklar, Allah Teâlâ'nın, insanlara; bu soruyu sormasının ne zaman, insanın yaratılışı ve gelişiminin hangi aşamasında ve ne şekilde olduğu gibi konular çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Tirmizî'nin naklettiği bir hadiste Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: *"Allah Teâlâ, Âdem'i yarattığında onun sırtını sıvazlamış ve kıyâmet gününe kadar Allah Teâlâ'nın onun zürriyetinden yaratacağı her insan onun sırtından düşmüştür."* (İbn Kesir, Hadislerle K.K. Tefsiri, 7/3135). Başka bir hadiste de şöyle denilmektedir: *"Allah Teâlâ Âdem'in sülbünden Nu'man yani Arafat'ta ahit almıştır. Onun sülbünden yarattığı her zürriyeti çıkarmış, önünde yaymış, seçmiş, onlarla doğrudan konuşup; 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' demişti. Onlar şöyle cevap vermişlerdi: 'Evet, biz buna şâhidiz."* (7/A'râf, 172; İbn Kesir, Hadislerle K.K. Tefsiri, 7/3133).

Müfessirler bu konuda deliller çerçevesinde değişik görüşler ileri sürmüşlerse de, insanların Âdem (a.s.)'in yaratılışından sonra topluca yaratılmış oldukları, dolayısıyla *'Ben sizin Rabbınız değil miyim?'* sorusuyla, ruhların muhatap olduğu sonucu da çıkarılabilir. Nitekim Ubey bin Kâ'b'dan gelen bir rivâyette o; *"Rabbin Âdemoğullarının sülblerinden zürriyetlerini çıkardı"* (7/A'râf, 172) âyeti hakkında şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, kıyâmet gününe kadar ondan olacakların tamamını o gün huzurunda toplamış, önce onları ruh haline getirmiş, sonra onlara şekil vermiş, sonra da onları kendi nefisleri üzerine şahit tutarak *'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?'* diye sormuştu." (İbn Kesir, 7/3136-3147). Bu rivâyetten açıkça anlaşıldığı gibi, ruhların, anlayan, idrâk eden ve kelâma muhatap olup cevap verebilen kişilik kazanmış yapıda yaratılmış oldukları kabul edilmektedir. Ebû Hüreyre (r.a.) de bu konuda şöyle demiştir: "İlim erbâbı, ruhların bedenlerden önce olduğu ve Allah'ın onları konuşturup şahit kıldığı hususunda ittifak etmişlerdir. (A.g.e. 7/3145).

Rasûlullah'tan nakledilen *"Ruhlar toplu cemaatlerdir. Onlardan birbiriyle tanışanlar kaynaşır, tanışmayanlar da ayrılırlar."* (Buhârî, Enbiyâ, 1; Müslim, Birr 159) hadis-i şerifi de ruhların bedenlerden önce yaratılmış olduğuna işarettir. Ruhların bedenlerden önce toplu olarak bir defada yaratıldıkları ve sonra da cesetlere dağıtıldıkları, Allah Teâlâ'nın *"Ben sizin Rabbınız değil miyim?"* (7/A'râf, 172) sorusuna muhâtap oldukları ve sonra da ana rahminde yaratılmasıyla cesetlere nefhedildikleri âlimlerce ifade edilmektedir.

Ruhun anne karnındaki cenine nefhedilmesi (üfürülmesi), insanın rahimde oluşumu ve gelişimi hadis-i şerifte şu şekilde ifade edilmiştir: *"Şüphesiz sizden birinizin oluşumu, annesinin karnında kırk günde toplanır. Sonra orada o kadar bir müddette bir parça et haline gelir. Sonra, Allah ona bir melek gönderir. Meleğe; 'amelini, ecelini, rızkını, şakî ve saîd olacağını' yazması şeklinde dört kelime emrolunur. Sonra da ona ruh üfürülür."* (Buhârî, Enbiyâ 1) Abdullah bin Mes'ud (r.a.)'dan rivâyet edilen bu hadis, Müslim tarafından ruhun üfürülmesi, dört emirden önce zikredilerek rivâyet edilmektedir (Müslim, Kader 1).

Ruhun ölümlülüğü ve ölümsüzlüğü üzerinde de tartışmalar yapılmıştır. Ruh, ölümden sonra nerede kalmaktadır? Her insanın ömrü, Allah tarafından takdir edilmiş olup bir artma ve bir eksilmeye tâbi tutulmaz. Allah'ın takdir etmiş olduğu zaman dolunca, ya bir sebep çerçevesinde veya sebepsiz olarak insan ölür. Yani, ölüm meleği Azrâil tarafından ruh kabzolunur, bedenden geri alınır. Ölümden sonra ruhun kıyâmet gününe kadar geçici olarak kalacağı âleme "Berzah âlemi" denir. Berzah âlemi, dünya ile âhiret arasında bir geçiş yeridir ve bu iki âlemden de farklı olup, mâhiyetini ancak Allah Teâlâ bilmektedir. Ancak, Berzah âleminde ceza ve mükâfatın ruhlar üzerinde etkili olacağını hadis-i şerif bildirmektedir: *"Kabir, ya Cennet bahçelerinden bir bahçe veya Cehennem çukurlarından bir çukurdur."* (Tirmizî, Kıyâmet 26).

Âlimlerin çoğunluğuna göre (ki doğru olan görüş budur), ruhlar beka (süreklilik) için yaratılmışlardır. Ezelî değillerdir; ancak, ebedîdirler; ölen, insanın cesedidir. Ruhun bedenden ayrıldıktan sonra, kıyâmete gününde tekrar bedenine dönünceye kadar, Allah'ın nimet veya azabına muhâtap olacağı bir gerçektir. Şehitlerle ilgili âyet (2/Bakara, 184) buna delâlet etmektedir. Yine Allah Teâlâ; *"Her nefis ölümü tadacaktır."* (3/Âl-i İmran, 185) buyurmaktadır. Nefsin ölümü tatması, bedenin ölümü esnasında ölüm acısını hissetmesi, bedenden ayrılırken acı duymasıdır. Tatmak için diri ve duyarlı olmak gerekmektedir. Nefsin ölümü, ruhun bedenden ayrılmasıdır. Bedenden ayrılan ruh, içinde kazandığı şekli bedensiz olarak sürdürür.

Ölüm, mutlak yokluk değil; bir halden diğer bir hale geçmektir. Şehitlerin Allah indinde diri ve rızıklandırılmakta olmaları, kendilerinee verilen nimetten ötürü sevinmeleri de bunu gösterir. Şehitler diri olduklarına göre peygamberler de diri olmalıdırlar. Nitekim Peygamber (s.a.s.), Mirac gecesinde, Mescid-i Aksâ'da ve göklerde peygamberlerin ruhlarıyla karşılaşmış, onlarla görüşmüştür. Öte taraftan Hz. Peygamber (s.a.s.), kendisine salât u selâm veren herkese selâmını iâde edeceğini haber vererek, bedeninin ölümüyle, ruhunun ölmediğini ve verilen selâm ve salâtların kendisine ulaşacağını bildirmektedir.

Sûra üflendiği zaman, henüz dünyada bulunan bütün canlılar derhal ölürler. Fakat, daha önce ölümü tatmış ve bedeninden ayrılmış olan ruhlar ise Sûr'un dehşetinden düşüp bayılırlar. Ruhların içinde Hz. Mûsâ'dan sonra ilk ayılacak olan Hz. Peygamberimiz olacaktır (Buhârî, Tefsir 9; Müslim, Fedâil 10, 161, 162)

Ruh, muhtemelen, bedene girmeden önce belirli bir şekle sahip değildir ve o durumu hakkında insanoğlunun hiçbir bilgisi yoktur. Anne karnında oluşan insan bedenine üflendikten sonra bir kişiliğe sahip olur. Ancak, **ruh bedenle birlikte gelişir, olgunlaşır ve bir kişilik kazanır. Zaman, bedeni yıpratır; fakat ruh, zamanın yıpratıcılığından etkilenmez. Kişinin iyi işleri, ibâdetleri ruhu güzelleştirir, kuvvetlendirir ve olgunlaştırır. Kötü ameller ise ruhu çirkinleştirir.**

İbn Kayyım el-Cevziyye şöyle demektedir: Yüce Allah, bedeni ruha kalıp olarak düzenlemiştir. Beden, ruhun kalıbıdır. Ruh bedeninden bir şekil alır ve onunla diğerlerinden ayrılır. Ruhun taşıdığı özellikler ve kabiliyetler bedene tesir eder. Bundan dolayı beden, ruhun iyilik veya kötülüğünden etkilenir. Dünyada bedenle ruh kadar birbirine sıkı sıkıya bağlı olan ve birbirini etkileyen başka iki şey yoktur. Bundan dolayı ruh, bedenden ayrılınca, iyi bedende olan ruha: "Ey mutmain nefis, çık!" denilir. Kötü bedende olan ruha da: "Ey habis nefis, çık!" denilir.

Yüce Allah; *"Allah, öldükleri sırada nefisleri (ruhları) alır, ölmeyenleri de uykularında (bedenlerinden alıp kendinden geçirir); sonra ölümüne hükmettiğini yanında tutar, ötekilerini de belli bir süreye kadar (bedenlerine) gönderir."* (39/Zümer, 42) âyetiyle nefislerin alındığını, sonra bazılarının bırakıldığını bildirmiştir. Tutulup bırakılmak, bir ferdiyeti gerektirir. Hz. Peygamber (s.a.s.) de *"Ölenin gözü, alınan ruhun ardından bakakalır"* demiş; meleğin kabzolunan ruhun elinden tuttuğunu, bu sırada yeryüzünde benzeri hiç görülmemiş bir koku meydana getirdiğini haber vermiştir. Eğer ruh, bir ârazdan ibaret olsaydı, kokusu olmazdı. Çünkü ârazın kokusu olmaz, elinden de tutulmaz. Kendisinden koku gelmesi, elinden tutulması, onun insan şeklini koruduğunu gösterir. (3)

Hadislere göre kabzolunan ruhlar göklere çıkarılmakta, orada melekler iyi ruhları selâmlamakta, nihayet Rabbin huzuruna sokulmaktadırlar: *"Mü'minin ruhu çıktığı vakit, onu iki melek karşılar, yukarıya çıkarırlar. Semâ ehli: 'Güzel bir ruh yer tarafından geldi. Allah sana ve yaşattığın cesede salât eylesin' derler. Peşinden onu Rabbine götürürler. Sonra 'bunu hududun sonuna kadar götürün' buyurur. Kâfirin ruhu çıktığı vakit, semâ ehli; Pis bir ruh yer tarafından geldi' derler ve 'bunu hududun sonuna kadar götürün' denilir.* (Müslim, Cennet 17)

İyi amelle beslenmiş ruh, dünyadaki şeklinden daha mükemmel, daha parlak, daha nurlu olmakta, ibâdeti vücuduna ruh olarak yansımaktadır. Günahlarla bulanmış ruh ise dünyadaki şekline benzemekle beraber çirkin bir hal almaktadır. Yine hadislerden öğrendiğimize göre iyi ruhlar, yeşil kuşlar haline girip Cennetin ağaçlarına konmaktadır. Bu, ruhların başka şekillere de girebileceğini gösterir. Fakat her durumda ruhlar, birbirinden ayırdedilir. Ve kendi kişiliklerini muhâfaza ederler.

İbn Kayyim el-Cevziyye ise, ruhların bedenlerden daha net olarak birbirinden ayırdedilebileceğini söylemektedir. Bedenlerin birbirine benzemesi, ruhların benzemesinden fazladır. Ruhun, kendisini diğer ruhlardan ayırdedecek özellikleri ve sıfatları, bedenin ayırdedici özellik ve sıfatlarından daha çoktur. Mü'min ve kâfirin bedenleri birbirine benzer ama, ruhları asla benzemez. Düşünce ve davranışları çok farklıdır. Bu iki ruh, bedenlerinden çıkınca, ayrılmaları gayet açık biçimde ortaya çıkar. (Bkz. İbn Kayyim, Kitabu'r-Ruh).

Akaid kitapları genellikle ruhun, kabirde cesedine döneceğini bildirir. Bu inanç şu hadise isnat etmektedir: *"Gerçekten ölü, kabrine konulduğu vakit, kendisini getirenlerin oradan ayrılırken ayakkabılarının seslerini pekâlâ işitir."* (Müslim, Cennet 17) Bu konuda âlimlerin görüşleri üçe ayrılır: a) Ruh, kabirde cesede girecektir. b) Cesetten ayrılan ruh, kabirde değil; ancak kıyâmette bedene girecektir. c) Cesetten ayrılan ruh, artık hiçbir zaman cesede girmeyecektir. İbn Kayyim el-Cevziyye, ruhların kabirlerde cesetlerine döneceğini bildiren bazı hadislere dayanarak, öldükten sonra ruhun kabirde cesede döneceğini, fakat bu dönüşün, dünyadaki bedene hayat vermesi şeklinde olmayacağını söylemektedir. Ona göre ruhun, bedenle beş türlü ilişkisi vardır. Kabirde ruhun cesetle irtibatı, uykuda bedenle irtibatına benzer. Kabirde ruhun bedene dönmesi, bedenle bizim fark edemeyeceğimiz biçimde irtibat kurmasıdır. (4)

"Sana ruhtan soruyorlar. De ki: 'Ruh, Rabbimin emrindendir (işlerindendir). Size, ancak az bir bilgi verilmiştir." (17/İsrâ, 85) Bu âyet-i kerîmede Yüce Allah, rûhun Rabbımızın emrinden/işlerinden bir şey olduğunu ve insan olarak bizim bilgimizin Allah'ın bilgisi ile karşılaştırıldığında çok az olduğunu, bize sınırlı bilgi yeteneği ve bilgi verildiğini ifade ediyor. Âyetteki ifadeye dikkat edilince görüleceği gibi, ruh konusunda veya genel alanlarda insanların hiç bilgisi olmadığını ve bize hiç bilgi verilmediği söylenmiyor. Felsefede her şeye şüphe ile yaklaşmanın, insanın hiçbir şey bilmediğinin, eşyanın hakikatini algılamaktan uzak olduğumuzun ve daha ileri giderek her şeyin birer hayal ve yanılsamalardan ibaret olduğunun ileri sürüldüğü görüşün yanlış olduğunu görüyoruz.

Aynı zamanda, materyalizm ve hümanizm gibi maddî eşyayı veya insanı putlaştıran anlayışların yanlışlığını da değerlendirebiliyoruz. İnsan olarak yeteneğimiz, kapasitemiz ve bilgimizin çok sınırlı ve az olduğu, Allah'ın sonsuz ilmi ile karşılaştırıldığında okyanusta bir damla gibi olduğunu da anlıyoruz. Bu yeteneğin sınırlı oluşu ve bilgiden az şeye sahip olunması, sadece ruh konusuna ait değil; bütün mâlumatımız için geçerlidir. Dolayısıyla bu âyetten mesaj çıkararak anlıyoruz ki, ilimde ilerlemenin sonu yoktur ve insan için az olan ilmi artırma gayreti olmalı, fakat, ne seviyeye çıkarsa çıksın beşer olarak bilgimizin bilmediğimize oranla ve hele de Allah'ın ilmi ile mukayese edildiğinde çok çok az olduğunu anlayıp ilimle övünüp gururlanmamamız gerekir.

Âyette "ruh"la ilgili temel özellik olarak ifade edilen, "Rabbın emri" konusunu irdelememiz gerekir. Kur'an'ın en sağlam ve birinci tefsiri yine Kur'an'la olacağından, bu âyette geçen "Rabbın emri" ifadesini Kur'an bütünlüğünden öğrenelim: *"Onun (Allah'ın) emri, bir şeyin olmasını murad edince, ona sadece 'ol!' demektir, o hemen oluverir."* (36/Yâsin, 82) *"Bizim emrimiz de ancak, göz*

açıp kapama gibidir (âni bir irâdeyle, kolaylıkla hemen oluverir).” (54/Kamer, 50) Ruhun Allah'ın emrinden olması, Allah'ın “ol!” emriyle hemen ortaya çıkan başka hiçbir şeye ihtiyaç duyulmadan yaratılan ilâhî sanat eseri olmasıdır.

Ruh; “Allah'ın Emrindendir.” Onun Emri İse “Ol” Demesidir

Gözlerimizle şâhit olduğumuz mevcut eşya, kendi irâdeleriyle, kendi kudretleriyle mi yokluktan kurtulup varlık âlemine geldiler; yoksa bir emirle, bir kudretle mi? Hiç kimse birinci şıkka “evet” diyemeyeceğine göre, ikinci şık doğru oluyor. Bu emrin mâhiyetine gelince:

Tefsir-i Kebir sahibi Fahreddin Râzi, *“ol!”* emri hakkındaki değişik görüş ve te'villeri sıralar ve en kuvvetli te'vil ve tefsir olarak şunu kaydeder: “Cenâb-ı Hakk'ın *“ol!”* demesinden maksat, eşyanın yaratılmasında ilâhî kudretin sür'atle nüfuz ettiğini göstermektir. Bir de bu, Hak Teâlâ'nın eşyayı düşünmeksizin, denemeksizin yarattığını gösterir.” Risâle-i Nur müellifi Said Nursî de: “Eşya fenâ ve zevâle (fâni olmaya ve yok olmaya) gitmiyor; dâire-i kudretten dâire-i ilme geçiyor” diyor. Gözümüzden kaybolan eşyanın yokluğa gitmeyip Allah'ın ilminde bâkî kaldığını belirtiyor. Yaratılmadan önce her şey, Allah'ın ilim dairesinde mevcut. Bu şeylerden hangisinin yaratılmasını irâde buyurursa, onu ilim dairesinden kudret dairesine geçiriyor; yani var ediyor. İşte *“ol!”* emri, ilim dairesinde mevcut olan bu eşyaya veriliyor. Yani, Allah'ın onları yaratmayı irâde etmesi ve onların da böylece varlık sahasına çıkışları sanki bir emirle oluyor. O halde *“kün (ol)!”* emri, bir temsildir. “İlim dairesinden kudret dairesinegeç” mânâsını ifade eder. *“Kün (ol)!”* emriyle ilgili âyet-i kerîmelerden iki örnek verelim: *“Göklerin ve yerin mübdiidir (onları önceden hiçbir örneği bulunmaksızın yaratandır). Bir şeyin olmasını isteyince ona sadece ‘ol!’ der, o da oluverir.”* (2/Bakara, 117)

Burada *“ol!”* emri, kudretin hemen faâliyete geçmesi manasına geliyor. Tıpkı *“herşeyin melekûtu, O'nun elindedir”* âyetindeki *“el”* tâbirini âlimler, “kudret” olarak tefsir ettikleri gibi, bu *“ol!”* emrini de yine kudret ve irâde olarak tefsir etmişler. Ve bundan murat, “Allah'ın dilediği şeyin hiçbir engel olmaksızın hemen meydana gelmesidir” demişlerdir.

Diğer bir âyet-i kerîme: *“Doğrusu Allah indinde İsa'nın misali, Adem örneği gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra ‘ol!’ dedi, o da oluverdi.”* (3/Âl-i İmrân, 59) Bu âyet-i kerîmede geçen *“ol!”* emrinin manasına bir derece yaklaşmak için, eşya hakkındaki şu sınıflandırmayı dikkate almak gerek. Bilindiği gibi eşya iki âleme ayrılıyor. Birisi “halk âlemi”, diğeri ise, “emir âlemi.” Beden, halk âleminden, ruh ise emir âleminden. Halk âlemi bu hikmet dünyasında safha safha meydana gelmekte. Tedrîcen, yani kademeli olarak yaratılmakta. Emir âlemi için ise, bu tarz bir yaratılış sözkonusu değil. O âlemde her şey bir anda vücut buluyor. Ruh, değişik safhalardan geçip de sonunda o hali almış değil. Doğrudan ruh olarak yaratılmış. İnsan bedeninde vazife görmeğe başlaması da yine bir anda. Önce topraktan yaratılan Âdem babamıza, daha sonra *“ol!”* emrinin verilmesiyle oluvermesi, ruhun üflenişine işarettir. Bunun, emir âleminden olduğunu gösterir. Önceden bedenin yaratılışı gibi bir madde ve müddete ihtiyaç kalmadığını ifade eder.

Bu âyetler, akla engin bir ufuk açıyor. Önce topraktan Hz. Âdem (a.s.) yaratılıyor ve sonra ona *“ol!”* emri veriliyor. Bu emirle Hz. Âdem (a.s.)'in topraktan inşâ edilen cesedi ruha, hayata kavuşuyor. Nitekim bu *“ol!”* emrini büyük müfessir Elmalılı, “canlı bir mahluk kesil” şeklinde tefsir etmekte. Zira, zaten var olan bir nesneye yeniden *“ol!”* emri verilmesi, onun yeni bir şekle girmesi demek olmalı, aksi halde bu emre bir anlam vermek mümkün olmaz. Buna göre “insan bir anda yaratılıyor” diyebiliriz. Ama, elbisesi dokuz ayda inşâ ediliyor. Diğer varlıklar da öyle. Çekirdeklerdeki ilâhî şifrenin oluşumu, yarı canlılık gibi özellikler de ruh gibi bir anda, daha doğrusu zamansız yaratılır, ama çekirdeğin ağaç olması yıllar sürer.

Şimdi bu âyetin penceresinden etrafımızdaki sonsuz faâliyetlere bir göz atalım ve *“ol!”* emrini onlarda görelim, okuyalım. Hidrojen ve oksijen bir *“ol!”* emriyle su oluvermişlerdir. İki zıt kutup bir emirle birleşmiş ve bambaşka bir şey olmuşlardır. Yenilen gıda bir süre sonra insan tohumu olur, yine

“ol!” emriyle. Bu emir olmasa, yani ilâhî kudret yaratmasa, gıdayı insanın yapması mümkün mü? Ve rahimde nutfeye yeni bir emir gelir: “Aleka ol!” Bu emir ve benzerleri aralıksız tekrarlanır. İlâhî kudret ve irâde o tohumu halden hale çevirir ve sonunda insan, vücut bulur. Demek ki nutfeye “insan ol!” denmemiş, sadece “aleka ol!” denmiştir. Eğer “insan ol!” emri verilseydi rahimde o an bebek teşekkül ederdi. Dünya, hikmet âlemi olduğu için, yaratılış sebepler tahtında ve kademeli olarak icrâ edilmekte. Ve bu safha safha yaratılışla nice sanatlar sergilenmekte.

Bir anda insan yapmak, Allah'a ait bir sanat. Aynı şekilde nutfe yaratmak, onu halden hale çevirmek ve devamlı yaratma fiilini göstererek sonunda insan haline sokmak da ayrı birer ilâhî sanat. Bu hikmet dünyasında bu ilâhî sanatların sergilenmesi için *“ol!”* emri, “son şeklini al!” şeklinde değil de; “bir sonraki tavrına gir!” tarzında verilmiş oluyor. Emdiğimiz havaya gırtlakta, ağız boşluğunda ve dudakta ayrı emirler veriliyor ve böylece değişik harfler dökülüyor ağzımızdan. Demek ki havaya bir emir var, “ses ol!” diye. Hem de değişik şekillerde. Allah, ağız fabrikasında havadan ses yaratıyor; yine *“ol!”* emriyle. O ses, mübârek bir kelime ise, Rahmânî bir hakikat terennüm ediyorsa, yeni bir emir alıyor: “Melek ol. Okunan tesbihlerden, tekbirlerden, hamdlerden, yani bütün mukaddes kelimelerden melek yaratılıyor. Havaya “ses ol” diyen, sese de “melek ol” diyebilir. Bu emre, bu irâdeye karşı çıkacak kimdir?

Güneşte her an nice emirler... Nâra emir veriliyor, “nûr ol!” , “enerji ol!” Göz fabrikasına giren ışık da benzer bir emir alıyor: “Göz nuru ol!” Güzel bir cümle işitiyoruz. O söz aklımızda bilgi oluyor, yine *“kün/ol!”* emriyle. Kalp o sözden hoşlandımı, yeni bir emir geliyor : “feyz ol”, “huşû ol”, “sevgi ol!” diye... Kısacası kâinat *“kün!”* emrinin tecellîleriyle dolu. Toprağa “çiçek ol” deniliyor; buluta “yağmur”... Çekirdeğe “ağaç ol!” emri geliyor, yumurtaya “civciv”...

Yediğimiz gıda, bedenimizde nice emirler almakta: Et ol, ilik ol, kan ol, kemik ol, sinir ol, saç ol, tırnak ol... gibi. Bir zamanlar maddeleri bir olan güneş sistemi de benzer emirler almıştı. Dünya ol, Merkür ol, Ay ol... gibi. *“Kün!”* emrine akıl erdiremeyenlerin hayatları bu emrin cilveleriyle kaynaşmada, ama gaflet bunu görmelerini engelliyor. Bu kadar tecellînin içinde *“ol!”* emrinden gâfil olarak yaşayanlar, ömürlerinin sonunda “öl!” emrini alırlar. Bu emirle birlikte dünyada akıl erdiremedikleri nice hakikatleri anlar hale gelirler; ama artık iş işten geçmiş olur. (5)

Rûha ve Rûhu’l-Kudüs’e Tapılması

İnsanlık tarihinin belki de ilk dönemlerine kadar uzanan ve insanları üzerinde düşündürmeye sevk eden ruh kavramının doğuşunu ilk insanın Allah’tan vahiy alan bir peygamber olmasıyla izah etmek mümkündür. Ruh, insanların vahiy çizgisinden sapmalar gösterip, putperest yönelişlere meyletmeleriyle birlikte, değişik anlamları içeren ve tapınma, korku, ümit gibi hisleri harekete geçiren bir doğa üstü varlık haline geldi. İlkel puta tapıcılık dinlerinde, cansız, donuk cisimlerden yapılan şekil verilmiş putlar veya kutsal sayılan diğer cansız varlıklar, hareketsiz oldukları ve yerlerinden kımıldamaya güç yetiremeyecekleri bilindiği halde onlara tapınılır ve onlardan isteklerde bulunulurdu. Bu, çağdaş putperest toplumlarda devam eden bir davranış şekli olarak varlığını sürdürmektedir. İnsanların böyle bir yola sapmalarının sebebi, tapındıkları bu cisimlerde rûhî bir kuvvetin ve yaptırım gücünün var olduğuna inanılmasıdır.

Hıristiyanlıktaki ruh anlayışı da şirk ögeleri taşır. Hıristiyanlıkta ruh, antik batının putperest etkisiyle vahiy gerçeğinden farklı bir platforma oturtulmuştur. Meselâ, Allah bir rûh olarak telakki edilir ve Ruhu’l-Kudüs (Cebrâil), teslis inancının bir unsuru olarak Allah’a şirk koşulur. Öte taraftan, insanlara ait ruhlar konusunda da birtakım gerçek dışı ve mesnetsiz iddialar ortaya atılmıştır. Meselâ, muharref İncil’de şöyle denir: “Ruh, rüzgâr gibi, istediği yere eser. Rab ile birleşen onunla bir ruh olur.”

Ruhu inkâr eden materyalist Batı kültürü, yine kendi içinden, karşıt yanlışı olan spritualizmi/ruhçuluğu ortaya çıkararak ruhu ve onun etkinliğini abartılı bir şekilde insana sunarak, şirk

unsuru haline getirmiştir. Hollywood filmleriyle herkesin evine rahatça giren ve insanımızı etkileyen Batı, kötü ruh ve onun egemenliğini, insanı ve evreni ele geçirme mücadelesini, şeytan ve satanizmi bazen câzip ve bazen abartılı olumsuz etkinliğini korku motifleriyle insan ruhuna kazıyor.

Animizm (Ruhlara Tapma İnancı): Animizm, insan değer yargısı açısından gizemciliği ön plana alan bir şirk anlayışıdır; Ataların ruhlarına tapma esasına dayanan politeist bir inançtır. “Animizm” terimi, latince “anima”dan gelmektedir ki, batı dillerinde hayvan anlamını veren “animal” kelimesi de bu kökten gelir. Temelde hayvan veya animal, “canlı” demektir. Dolayısıyla canlılığın kaynağı olan ruha tapınmaya bu ilgiyle “animizm” denilmiştir.

Tevhid dinlerinin tahrif edilip yozlaştırılmasındaki faktörlerin başında animist yaklaşımlar gelir. Yani, vahiy denen ilâhî mesajlar doğrultusunda yaşayan insanlar, başta yalnız Allah'a ibâdet ederlerken çeşitli sebeplerin etkisi altında bazı şahsiyetleri yüceltmeye ve onlara bir zaman sonra mitolojik birtakım kimlikler mal etmeye çalışırlar. Bu yüceltilmiş insanlar ölünce, ruhları şâd olsun diye ilk başlarda düzenlenen mâsum törenler zaman içinde farklı içerikler kazanarak onlara tapınma törenlerine dönüşür.

Kur’ân-ı Kerim, bu konuda örnekler verir. Nuh kavminin şirki anlatılırken, kendilerine tapılan Vedd, Suvâ, Yeğûs, Yeûk ve Nesr isimleri geçmektetedir. (Bkz. 71/Nuh, 23). Bu adların, vaktiyle Nuh peygamberin kavminden mü’min ve sâlih kimseler olduğu, ölümlerinden sonra tanrılaştırıldığı belirtilir. Onlar ölünce, şeytan onların kavmine, onların daha önce oturmuş oldukları yerlere anıtlar (ensâb) dikmelerini ve bunlara onların adlarını vermeleri telkin etti, onlar da böyle yaptılar. Bunu yapanlar ölünceye kadar onlara tapılmadı. Fakat onlar ölüp de buna dair ilim kalkınca onlara taptılar (Buhârî, Tefsir, Nûh Sûresi, 6/73; Suad Yıldırım, Kur’an’da Ulûhiyet, s. 372). Arap müşriklerin de aslında taş ve benzeri maddelerden yapılmış putlara değil; onların temsil ettiği ruhlara taptığı bazı kaynaklarda ifade edilir.

Henüz tazeliğini koruyan Kurân-ı Kerim’in içinde en ufak bir değişiklik sözkonusu olmamasına rağmen, İslâm dünyasının mensupları arasında da animist eğilimler hızla yayıldığına göre, eski dinlerin türlü türlü yorumlarla ne hale gelmiş olabileceklerini tahmin etmek hiç de güç değildir. Bugün İslâmımsı dünyanın her yerinde geçerli bir din modeli olarak benimsenmiş bulunan “istimdatçı” mistik inanışlar bu gerçeği çok çarpıcı bir şekilde kanıtlamaktadır. İstimdat, ulularin, erenlerin, yani velilerin ruhlarından, rûhâniyetlerin rûhâniyetlerinden medet ve bereket dilemektir. Bazı türbeleri, kabirleri, anıt mezarları animizmin mâbetleri/tapınakları olarak işlev görmektedir. Binlerce türbede yatan insanların hiç birinin “ben öldükten sonra üzerime türbe yapın” dediği asla kanıtlanmadığı halde, bu yapıların İslâm’a rağmen gerçekleştirilmesi ve hergün yüz binlerce insan tarafından ziyaret edilerek buralarda çeşitli dileklerde bulunulması, animist inancın nasıl yerleşip kemikleştiğini çok açık şekilde ortaya koymaktadır.

Animist bir temele dayanan inanışlar, her toplumun, zaman içinde geleneklerinin, dünya görüşünün, tarihî gerçeklerinin ve genel kültürünün etkisi altında farklı biçimler aldığını göstermektedir. Meselâ, İslâm’ı kabul etmiş toplumlardan bazıları âlimlere veya âlim kisvesinde gördükleri şeyhlere, kahramanlara ve ozanlara kutsal kimlikler mal etmiş, onlara, öldükten sonra “evliyâ” diye bir sıfat takarak olağanüstü yüceltmeye çalışmışlardır.

Animizm, çok açık bir şirktir. Geçmişlere saygı olarak açıklanması mümkün değildir. Hâlâ, nice insan, memleketini kurtaran, koruyan ve kollayanların (hoş, kimden ve ne kadar koruyup kurtardığı tartışılır ya), kutsallaştırılan bazı ruhlar ve rûhâniyetler olduğuna inanır. “Onlar olmasa, biz çoktan düşman esâretine düşmüş veya helâk olmuştuk” der.

Mü’min ataları sevmek ve saymak; ancak onları rahmetle anmakla, Allah’ın merhametine her zaman muhtaç olduklarına, ölmüş ve Rableriyle artık başbaşa kalmış bulunduklarına, bu insanların hepsinin de -çoğunluğun zannettiği gibi- istisnasız kurtulmuş, cennetlik evliyâlar olmayabileceklerine, herkes gibi onların da Allah'a hesap vereceğine, belki çoğunun cennete bile giremeyeceğine,

durumlarının tamamen meçhulümüz olduğuna, hatta onların soyundan gelip gelmediğimizi bile kesinlikle bilemediğimize, onun için sadece onlara değil; bütün müslüman ölüleri hayır ve duâ ile anmamız, günahlarının affolması için Allah'a yalvarmamız gerektiğine inanmakla olur. Onlara gerçek saygı ve sevgi ancak böyle olur; onları putlaştırarak, şirke âlet ederek değil!

Üzerlerine koca koca kubbeler, kale gibi anıtlar Firavunlar gibi anıtkabirler dikerek, sandukalar yaparak şebekelerine çaput bağlayıp yüz sürerek, anılarına görkemli törenler düzenleyip Firavunlara yapıldığı gibi huzurlarında saygı duruşunda bulunularak, onlardan himmet ve bereket bekleyerek, bizi muradımıza erdirmeyi isteyerek, sorunlarımızın çözümlenmesinde bize yardımcı ya da ilham kaynağı olmalarını dileyerek, onlara yazılı dilekçeler ve hediyeler sunarak, hele savaşlarda ordunun ön saflarında düşmana karşı çarpıştıklarına inanarak (ki ordu, böyle bir şeye asla inanmaz), onlara saygı göstermek, tevhid dini İslâm’ı yalanlamaktan farksızdır. Gerçek animizm budur. (6)

Cinciler, cinciler, medyumlar, ruh çağırdığını iddia edenler aracılığıyla ruhu, olması gerekenden çok farklı yerlere çıkaran sömürücü sahtekârlar da ruh konusuna büyük çapta şirk ögeleri katmaktadır. Tevhid dini İslâm’ın mücadele ettiklerinin başında gelmesine rağmen, halk arasında çok yaygın şekilde hükmünü sürdüren, kapı ve duvarlara asılan nazar boncuğu, at nalı, öküz gözü, muska ve levhaların, binaya veya arabaya gelecek kaza ve belâları def edeceğine inanılan kurbanın(!) alna sürülen kanı gibi, örneklerin çoğaltılabileceği endâd ve ensâb, temsil ettiği simgeler veya koruyucu(!) ruhî güç anlayışı, ruha tapmanın bulaşıcı mikroplarının ne denli salgın itikadî hastalıklara yol açtığını göstermektedir. Totem anlayışına benzer motifler taşıyan bazı parti, spor klübü, ırk, ulus sembollerinin de temsil ettiğine inanılan simgesel özellikleri, onlarda var sayılan ruhsal özelliklerle ilişkilendirilebilir.

Ruhun Varlığının İsbatı

Çağımızdaki psikoloji ilmi, ruha, beyin fonksiyonlarının bir gölge hâdisesi olarak bakar. Bu tanıma göre ruh, beynin faâliyetleri ile tezâhürleridir. Dolayısıyla insan bir makine ya da sibernetik bir sistemdir. Görüldüğü gibi bu tanımda, ayrı bir varlığı olan bir ruh yoktur. Ruh, sadece maddî beynin davranış biçimidir. Yani beynin davranışlarının adıdır. Dolayısıyla, duyularıyla müşâhede edemediği her şeyi inkâra kalkışan materyalist anlayış, mânevî özellikleri ve bunların kaynağı olan ruhu kabul etmeme basitliğine düşebilmektedir.

Ruh, maddesel bir varlık olmadığından, onun varlığının niteliği ve niceliği, algılarımıza ve aklımıza pek hitap etmemektedir. Ancak, insan aklı, varlığına ve özelliğine ait birçok delili rahatlıkla kavrayabilir.

Ruhun tanımı; çoğu hakikati bilinmeyen, fakat sıfat ve özellikleri ile mâhiyeti, varlığı kavranabilen mevcutların tanımlarına benzer şekilde yapılabilir. Esasen, biz gözle gördüğümüz nesnelerin dahi hakikatini bilmiyoruz ki, ruhun hakikatini bilebilelim. Bir şey hakkında bildiklerimiz, bilmediklerimiz yanında ihmal edilebilecek kadar azdır. Örneğin, elimize aldığımız ve en çok bildiğimizi sandığımız bir taş, toprak vb. ile alâkalı bildiğimiz, ağırlığı ve hacmi olduğu, bitkilere analık ettiği gibi o nesneye ait bazı sıfatlardır. Ancak, o nesnenin atomlardan oluştuğunu bilmemiz bilim tarihi gözönüne alındığında sadece bir yüzyıl gibi kısa bir süre önce oluşmuştur. Ayrıca bir maddenin atomlarına inmemiz, onun hakikatini de bildiğimizi göstermez. Atomdan sonra karşımıza, kuant denilen enerji titreşimi çıkar ve en çok algılarımıza hitap eden maddenin de enerjiden ibaret olduğunu görürürüz.

Demek ki; mâhiyetini bildiğimizi zannetiğimiz çoğu şey hakkında çok az şey biliyoruz. İnsanın maddesel kısmı olan bedeni, varlık ve yokluk arasında mütereddit enerji obitlerinden ibarettir. Yani, en çok hakikatini anladığımız madde dahi, daha çok madde sıfat ve özelliklerini taşımayan, meçhul bir mâhiyettedir. Hakikatini bildiğimizi sandığımız maddenin mâhiyeti meçhul olursa; ruh gibi algılarımıza hitap etmeyen bir varlığın hakikakitinin ve yapısının ne kadar meçhul olduğu daha iyi anlaşılır. Ancak, yapısının hakikatini bilmemek, inkâr etmeyi gerektirmez.

İnsanoğlunun evrende görebildiği, göremediği yanında çok sınırlıdır, çok azdır. Dolayısıyla insan, göremediğine "yoktur" deyip geçemez. Nice şeyler vardır ki, varlığını bildiğimiz halde onları hiç göremiyoruz. Örneğin; elektrik, çekme ve itme kuvveti ve virüsler gözle görülmez. Ancak, varlığı hakkında hiç şüphemiz yoktur. Demek ki; bir şeyi görmemek, yokluğuna sebep teşkil etmez. Bir şeyi görmemize engel olan birçok neden olabilir. Bunlar, görme algımızın o nesneyi görmemize yeterli olmaması, o nesnenin göremeyeceğimiz kadar küçük olması, gözün görme sınırları dışındaki ışık spektrumunda olması, ortamda ışık olmaması, gözün sağlıklı olmaması gibi sebepler olabilir.

Çok önemli bir görememe nedeni de, varlıkların, "varlıklarının şiddeti"nden dolayı görülememesidir. Örneğin, aşırı ve yüksek şiddetteki ışığa biz ne bakabilir, ne de onu görebiliriz. İşte ağırlık, hacim ve diğer maddesel özelliklerinden kısmen soyutlanan ışık, ışın, elektrik, kuvvet ve ısı gibi yarı maddî varlıkların varlıklarının şiddetlenmesi sebebiyle, onların mâhiyetini sınırlayamayacağımızdan dolayı algılayamamaktayız. Bir şeyi algılayamamamızın diğer bir nedeni "zıddının olmayışı"dır. Zıddı olmayan varlıkları insanoğlu algılayamaz. Bir şeyin nicelik ve niteliğini bizim algılamamıza takdim eden şey, ona zıddının müdâhalesidir. Karanlığın derecesi ve şiddeti aydınlığa bağlıdır. Tek başına aydınlık ve karanlık, bir mana ifade etmez.

Tüm yukarıda zikredilenler gösteriyor ki; bir şeyi hissedip görmemek, beş dış duyumuzla algılayamamak, onun olmadığına kanıt değildir. Ayrıca bir varlığı bizim görüp bilmemiz, onun var olma nedenlerinden biri değildir. Yani varlıkların var olması, mâlumat ve bilgimize bağlı değildir. Öyle anlaşılıyor ki, bizim görmediklerimiz ve bilmediklerimiz; gördüklerimiz ve bildiklerimizden çok çok fazladır.

Bilgisayarın düğmesine basan olmayınca o bilgisayar hiçbir zaman çalışmayacaktır. Diyelim ki yürümemiz gerekiyor. Bu emri nörona kim veriyor da, ondan sonra fizyolojik ve biyokimyasal olaylar devreye giriyor? İşte, beynin ve tüm bedenin çalıştırılmasını sağlayan, bedeni bir piyano ya da robot gibi kullanan varlığın ruh olduğuna inanıyoruz. Ruhun varlığı, fiillerinden daha kesindir. İnsanda ruh gibi bir mâhiyete yüklenebilecek birçok fiil/eylem olduğuna göre ruha ait fiiller de vardır. Dolayısıyla ruha ait fiiller sayısınca kanıtlar vardır.

Ruhu Kabul Etmeyenler: Ruhun kabulü, aslında enerji, elektrik gibi maddesel olarak algılarımıza hitap etmeyen varlıkların kabul edilmesiyle aynı şey olduğu halde, bazı insanlar, neden ruhun varlığını kabul etmezler? Bunun sebebi aslında basittir. Ruhun kabul edilmesi demek, daima etki altında kalan maddenin ve onun felsefesi olan materyalizmin yıkılması demektir. Böylece evrendeki varlıkların anlamı değişecek, herşeyin bir anlamı olacak, evren ve içindekilerin yaratılması tesadüfî patlamalara bağlanamayacaktır. Tesadüf ki, kâinatta kesinlikle yeri olmayan bir kavramdır. Ancak tesadüf; kural, ilim ve düzen gibi kavramları açıklamaya yarayan, bunların zıddı bir kavram olarak bir işleve sahiptir. Onun dışında, bir şeyin çözülemediğinin bir kanıtı olarak, kendimizi aldatmak ya da rahatlatmak için kullandığımız bir kelimedir. Ilmin en büyük düşmanıdır. Çünkü, bir şeye tesadüf denildimi o konuya dikkat azalır, ilmîlikten çıkar. İlim, kurallar zinciri; tesadüf, kuralsızlıktır. Kâinatta tesadüfün yeri ve karşılığı yoktur.

Böylece kâinattaki akıl almaz düzeni "doğa" ya da "kendi kendine" kavramıyla çözdüğünü sanan düşünce de iflas edecektir. Çünkü doğa denen şey, bir bilimsel kanunlar tüzüğüdür. Hiç kanun, tek başına bir şey yapmayı isteyebilir ve bir şeyi yapma gücünü kendinde bulabilir mi? Herhangi bir ülkenin anayasa veya kanunları, onu uygulayan ve koruyanlar olmadan ne işe yarar? Bir katili bir ceza kanununun kendi başına cezalandırdığı görülmüş müdür? Burada egonun inkâr mekanizmasını kullanarak, tabiattaki bu ilâhî kanunları (sünnetullah'ı) koyanı, onları idare edeni inkâr için bazı olayları bir kavram içinde toplayıp (doğa, tesadüf, kendi kendine olma gibi) gerçeğe gözünü kapamasından başka bir şey yoktur. Ancak, gözün kapanması ile gece olmaz. Sadece o insan kendi âleminin ışıklarını söndürüp ışıktan hoşlanmayan yarasalar gibi gerçeğe karşı kapılarını kapamış olur. İşte, ruhu kabul etmek istemeyen materyalistlerin bu inkârlarının altında, önce Allah'ı gönüllü kabul

etmemek yatmaktadır. Ruh kabul edilmeksizin insan davranışlarının açıklanması, bir bilgisayarın insan olmadan işlem yapması ve bir otomobilin sürücüsüz hareket etmesine benzer. Çünkü beyin ve beden cihazını kullanan yapı ruhtur.

Ruhun Mâhiyet ve Sıfatları

Madde, ilk şekli bozulmadan başka şekle giremez. Misal olarak, biz metal 25 bin liralık paranın şeklini bozmadan, elli bin liralık para haline getiremeyiz. Ancak, ruh, aynı anda sayısız eşyanın plan, şekil, program, desen ve nakışlarının en küçük ayrıntılarını kendi hüviyetinde yerleştirebilir. Onun mâhiyetinde herhangi bir sıkışma ve yer darlığı yoktur. İnsan, hiç görmediği ve bilmediği şeyler hakkında fikir yürütebilir. İnsan beyni aynı anda birçok şeyin görüntü ve planınna kaynaklık etmiş gibi görülebilir. Hatta bazen olur ki, aynı anda hem ağlar, hem güler. Biz, bir şeyi yaparken hiçbir zaman sadece tek bir şey yapmaz; aynı anda birçok şey yaparız. Esasen insanoğlu her an birbirine zıt ve benzer birçok eğilimi içinde taşır. Beyinle olabildiğini sandığımız bu işlem, esasen ruh sayesinde mümkün olabilmektedir.

Maddede ve maddî şeylerde, maddesel nitelikler arttıkça yer darlığı ve sıkışma artmakta; ancak, antimadde/mânevî varlıklara geçtikçe yer darlığı ve sıkışmadan uzaklaşılmaktadır. Aynanın karşısındaki görüntüleri almada, ayna için bir darlık ve sıkışma sözkonusu değildir. Hatta ayna içindeki görüntüler, şuurlu, nuranî olup ve kendilerine kaynaklık eden cisimlerden ayrılabilseler, her biri müstakilen, esas cismin özelliklerini taşıyabilir. Bunun en iyi örneği; görüntüdeki lambanın aydınlatmasıdır. İşte beyin de ruhun bir aynası gibidir. Ruhun binlerce birbirine zıt fiiline kaynaklık eder, darlık ve sıkışma olmaz.

İşte insan denen, tüm ilimlerden süzülmüş bir ilim ve kudretin sonucu olan organizmada, bir diğerine engel olmadan, meselâ yazı yazarken, beyni düşünürken, mide bağırsak sisteminde çalışan yüz binlerce enzim ve bunun gibi nice fonksiyon aynı anda çalışıyor. Bunlardan kişinin haberi bile olmayabiliyor. Bu da gösteriyor ki, madde dışı bir varlık, bu işlere aracılık ediyor. Onda ne sıkışma ve ne de yer darlığı vardır. Bir fiil diğer bir eyleme veya duygulara engel olmaz.

Maddî varlıklarda ilim elde etme, tabiatı anlama ve hatta kendini anlama hırsı hiç görülmez. Yine insanoğlunun bir eseri olan bilgisayarlar maddenin en gelişmiş şekilleri olarak kabul edilebilir. Ancak en gelişmiş bir bilgisayar, bir insan hücresi kadar mârifetli değildir. Ne anlama kabiliyeti, ne de anlatma özelliği vardır. İnsan, gerektiği zaman düğmesine basar ve onu kullanır. Bu ilim yapma gayreti ve hırsı madde sıfatlarını taşıyan bedenin bir sıfatı değil; farklı mâhiyetteki bir varlığa ait bir özelliktir. İşte bu varlığa biz ruh diyoruz.

İnsan beyni, onun icat ettiği beyinlerden (bilgisayar) farklı olarak, ne kadar çok mâlûmat edinirse, mâlûmat edinmeye karşı o kadar çok arzu ve yetenek artışı olur. Beyin ne kadar bilgi ve veri elde etmişse o nisbette bilgiye ihtiyacı ve yeteneği artar. Bir bilgisayar ise, hard diskindeki bilgi arttıkça yavaşlar ve daha çabuk yorulur. Yani bilgi muhâfaza etme kapasitesi gittikçe azalır. Ancak, insan beynindeki durum, bu durumun tam tersinedir. İşte bu farkın nedeni, beynin maddî yapısıyla ilgisi olmayan bir mâhiyettir. Çünkü beynin yapısı ve bilgisayarın yapısı maddîdir. Maddede yer darlığı ve daralması vardır. Bu daralmanın sebebi ise, maddedeki hacim sıfatının varlığıdır. Ancak, beyne bu özelliği veren, madde dışı mâhiyeti olan ruhtur. Ruh, mânevî varlık olduğundan, onda, maddenin özelliği olan hacim sıfatı yoktur.

Beynin ilgili bölgeleri uyarılarak vücutta bazı davranış ve hareketlere sebep olunabilir. Meselâ, frontal bölgedeki el bölgesiyle ilgili merkez uyarılırsa el hareket eder. Bu deney, açıkça şunu gösterir: Beyin kendi dışında bir etkenle harekete geçirilir. Buna biz ruh diyoruz. Otomobilin hareketi nasıl direksiyona, değişik çarklara ve tekerlere verilemezse, aynen insanın davranış ve hareketleri beyne verilemez. Zira, bunlar harekete aracılık eden, kuvveti aktaran düzeneklerdir. Otomobile hareket veren

gerçek şey olan kuvvet, benzinin yanması sonucu açığa çıkan enerjidir. Enerji ise ruh gibi maddesel sıfatları barındırmayan bir varlıktır.

İnsan, kendinden bahsederken, “ben iki gözü, iki kulağı olan hârika bir varlığım.” “Benim şöyle bir beynim, aklım var; ben böyleyim” gibi daima gizli bir “ben”den bahseder. Bu “ben”, ne gözdür, ne kulak, ne ayaktır. Hepsinin dışında bir şeydir. Yani, insan kendinden bahsederken, daima ne etten, ne kemikten bahseder. Burada bahsi geçen ve daima altı çizilen, ruha bağlı bir duygu olan benliktir. Beden ise, ruhun konakladığı yerdir. Sultansız saray düşünülemediği gibi, ruhsuz insan vücudu da düşünülemez. Şâir, “Bir ben vardır, bende; benden içeru” derken bu gerçeği anlatmaktadır.

İnsan, hayal âleminde, düşünce ufkunda kendine tepeden bir baksın, bakan ruhtur. Acı ve lezzet alan ruhtur. Namus, hayâ, iffet, iman, sevgi, nefret... hep rûha ait özelliklerdir. Birini sevdiğimizden bahsederken, seven aslında ruhtur. Sadece et kemik yığınından, maddî elementlerden ibaret olan ceset, ruh kendinden ayrıldığında; düşünen, hareket eden bir canlı olmadığı gibi; sevilecek, hatta tahammül edilecek biri de değildir.

Ruh, müşâhede âleminde varlıkları algılamak için, her zaman vücuttaki organları kullanmaya muhtaç değildir. Meselâ; insan rüyada, göz olmadan görür, kulak olmadan işitir, el olmadan tutar, ayaksız yürür, hatta kanatları olmadan uçar, hiç görmediği insanlarla konuşur. Maddeyi ve maddenin özelliklerini algılayan beyinde ise, aracısız algılama yoktur. Hatta beynin kendisi bir aracıdır; ancak ruh her zaman bu aracıyı kullanmamaktadır. Ruh, her zaman beyinde depo halindeki verileri kullanmaz. Şöyle ki; hayal atına binen ruh, hiç görmediği bir ülkeyi gezer, oralarda güzel ve çirkin anılar yaşar.

Bir saray, onu meydana getiren taş, tuğla, demir, boya, şekil, tezyinat vb. için yapılmaz. İçinde ikamet edecek bir konuk ya da sultan için yapılır. İnsan da, bedenindeki hücreler ve organlar için yaratılmamıştır. Ancak, beden içindeki ruh dediğimiz bir varlığa konut olsun, çevreyi değerlendirmek için alıcı ve verici fonksiyonu görsün diye göz, kulak vb. yaratılmıştır. Düşünen her insan, vücut organlarının bizzat kendileri için, yani gözün göz için yaratılmadığını; aksine bunların başka bir varlığa hizmet etmek maksadıyla yaratıldıklarını kolayca anlayabilir.

Ruh, maddî ölçülere girmeyen ve daha çok, kanunların, ilmî kuralların hâkim olduğu âlemin ve sistemin bir ferdidir. Kanunlardan farkı şuurlu, yani kendi varlığının farkında olmasıdır. Kanunlar âleminde olduğunu, insan vücudunda değişik fizyolojik ve biyokimyasal kuralları hiç aksatmadan, intizamı bozmadan işletmesi gösterilebilir. Ancak bu işleyiş maddesel işleyişlere benzemeyip orduda emir-komuta zincirindeki bir emirle tüm ordunun yatıp kalkması örneğine benzer. Ve emir, bir kanun olduğundan, bir kanun koyucuyu gösterir.

Ruhun canlılardaki tesirine hayat diyoruz. Madde, maddî özelliklerinden soyutlandığı zaman etkilerinin çeşitliliği artar. Meselâ, elektriğin birçok etkisi vardır. Isı, ışık, hareket gibi, tesirli olduğu yere göre fonksiyonları değişir. Ruhun etkisi de zekâ olur, hareket olur, hayat olur, görmek ve işitmek... olur. Hayat, ruhun en önemli bir davranış biçimidir. Bu davranış biçimi ile ruhun etkileri çeşitlenir.

İnsanın ihtiyacı olan protein, karbonhidrat ve yağ, maddî yapısının ihtiyaçları değildir. Çünkü maddenin bir şeye ihtiyacı olduğunu hiç müşâhede etmiyoruz. İnsanın sınırsız ihtiyaçları, bütünüyle ruhun ihtiyaçlarıdır. Elem, yani acı duyma da maddenin elemi değildir. Hiç ağlayan tepe, deniz görülmüş müdür? Oysa ki insanda olan tüm maddeler dağda, tepede vardır. Hiç maddenin lezzet aldığı söz konusu olabilir mi? Bir madde ile üzülme, zevk alma gibi duygusal durumların ilişkili olduğu şeklinde algılanmasına rağmen işin aslı şudur: Beden, ruhun konuk olduğu yerdir. Veya beden bir bilgisayar, ruh onun tuşlarına basan varlıktır. Evi tahrip olan bir insanın rahatsızlandığı gibi, klavyesi, faresi, ekranı ve özellikle de hard diski bozulan bir bilgisayar, kullanıcısının işini bozmaz ve bu bilgisayarı kullanan üzülmez mi?

Her sanatkârın sadece bazı büyük ve meşhur eserleri tam olarak, onun sanat sıfatını yansıttığı gibi, ruh da, Yaratıcının sıfat ve isimlerine tam ayna olabilen hârika ve ilginç bir varlıktır. Öyle sanıyoruz ki; Allah'ın yarattıkları sadece maddeden ibaret olup ruhu yaratmamış olsaydı, o durumda sanatını tam olarak icrâ etmiş olmayacak ve biz O'nun sıfat ve isimlerini anlamaya yol bulamayacaktık. İşte ruhun bu mâhiyette bir varlığı vardır.

Bir şeyi görmek için göze ihtiyacımız vardır. Ancak, sadece maddesiyle gözün varlığı, görmemiz için yeterli değildir. Görmek için aynı zamanda beyin fonksiyonları aralıksız devam etmelidir. Zaten görme, sadece göze has olan bir özellik de değildir. İnsan rüyada gözsüz görür. Göz âdeta bir pencere, görme de beyne ait bir fonksiyondur. Beyin için de durum bundan farklı değildir. O da kendisinde bulunan merkezleri çalıştırmak için, merkezî bir idare kuvvetine ve devamlı surette kumandayı elinde tutan bir kumandana muhtaçtır. Bu kumandan ise ruhtur.

Ruh vücuttan ayrılıp seyahat edebilir ve aynı anda birkaç değişik yerde belirip görülebilir. Mekanizması tam olarak açıklanmamış olsa da bir kanaat olarak, ifade edebiliriz ki; hipnozda ve uykuda ruh bedenden uzaklaşabilmektedir. Hipnozla hipnozitörün telkini altında ruh gezintiye çıkmaktadır. Hipnoz, insanda bedenden ayrı bir hakikati, bedene bağlı olmayan bir varlığı, yani ruhu açıkça göstermekle birlikte; ruhun vücuttan ayrılıp gezebildiğini de gösteriyor.

Ruhun diğer bir özelliği de, bede sürekli değiştiği halde (altı ay, bir yıl içinde), ruhun değişmemesidir. Bu nedenle bedeni değişmeden önce suç işleyen bir katil, "Bu adamı bir yıl önceki bedenimle işledim, şu andaki bedenim mâsumdur" diyemez. Ancak maddeyi esas alıp mânâyı ve ruhu kabul etmeseydik, durum çok karışacaktı. Ne bir yaşındaki çocuk bizim şu andaki bedenimizin çocukluğu, ne de meselâ bir yıl önceki nikâhlandığımız eşimiz, o eşimiz olurdu. Sosyal hayat, hukuk ve ahlâk diye hiçbir mefhum kalmazdı. Demek ki; ruhu kabul etmeyenler, esasen maddeye de hiç önem vermiyorlar demektir. Buradan şöyle bir sonuç çıkarmak da mümkündür: Yapısal materyalizme inanan bir insan, bu inancıyla hiçbir sorunu çözemez. Esasen bu inancında ciddi de olamaz.

Ayrıca vücuttaki bütün fizyolojik ve biyokimyasal faâliyetler benzer olmasına rağmen, insanlar arasında akıl, irâde, şuur, düşünce ve fikir farklılıkları olmaktadır. Eğer bu fizyolojik ve biyokimyasal mekanizmaların bir idarecisi ruh kabul edilmezse; bu mekanizmalar sonucu benzer fabrikasyon usulü akıl, irâde, şuur, düşünce ve fikirler çıkması gerekirdi; aynen bilgisayarda olduğu gibi. Aynı şartlarda çalışan ve aynı hammeddeyi dokuyan tezgâhlardan aynı mallar çıkar. Kumaş fabrikasından çimento elde edilmez. Kimya laboratuarında ekmek pişirilemez. İnsan vücudundaki bu garip çelişki; insanın akıl, irâde, şuur gibi yeteneklerin kaynağının beden değil; ruh olmasıyla ilişkilidir. Beden değiştiğinde, değişmeyen şeyin ruh olduğunu biliyoruz. Ruh, mürekkep/birleşik olmayıp basit olmasından dolayı, değişmez, tahrif olmaz ve dağılmaz. Beden ise terkiptir; değişmeye ve dağılmaya mahkûmdur.

Ruh; hayat sahibi, şuurlu, nuranî, parlak ve kesif olmayan, fiilî bir varlığı olan ve maddî bir vücut giymiş, evrende hüküm süren tüm sıfat ve çeşitliliklerle ilişkili ve onların kendinde örneklerini barındıran tüm bu sıfatlarla vasıfalanma kabiliyeti olan, emir ve görüntülenmeye benzer şeylerle/yansımayla icraatlarını yapabilen şuurlu bir kanundur.

Ruhun yapı ve hakikatini, çoğu şeyde olduğu gibi tam olarak anlayamayız. Biz elle tutulan, gözle görülen ve beş duyumuza hitap eden maddenin dahi hakikatini bilemediğimize göre, ruhun yapısının anlaşılması için dünyanın ömrü yetmeyecek ve bu, Yaratanın ilminde gizli bir hazine olarak kalacaktır. Biz ruhun sadece bazı yapısıyla ilgili sıfat ve özelliklerini anlayabilmekteyiz. (7)

Ruh-Beden İlişkisi

Ruh, emir âleminden olup, beden ülkesini idare etmesi için kendisine müstakil bir varlık verilen bir kanundur. Beden olmayınca da varlığını devam ettirebilen lâtif bir cisimdir. Rûhun kendi mâhiyetini bilmede de aczi vardır ki, bu âcizlik, nice hakikatlere pencereler açıyor. Ruhla beden arasındaki ilgi, gerçekten, çok mükemmel. Beden hizmetçi, ruh ise efendi. Hizmetçi efendiye tâbi. Gözden akan yaş, üzüntüden haber veriyor. Üzülen ne göz, ne de onun takılı olduğu beden makinesi. Zira bedenin kederle bir ilgisi yok. Ruhtaki üzüntü, gözden yaş olarak dökülmekte.

Ters yönden giden bir arkadaşımıza, "Dur! Geri dön!" diye sesleniriz. Bu sesleniþte muhâtabımız, ne onun kulak zarı, ne de ayaklarıdır. Kulak sadece bir âhizedir, ayaklar ise doğru veya yanlış yoldan anlamazlar. Bedenin ruh namına hareket etmesi, gayb âleminin şu şehâdet âlemine hâkimiyetini temsil ediyor. Ayaklar diledikleri yöne gitmedikleri gibi, şu dünya da kendi keyfince dönmüyor. Göz, kendi arzusuyla bakmadığı gibi, güneş de ışığını kendi irâdesiyle vermiyor. **Beden şu âlemdeki birçok olayın etkisinde kalır. Ama ruhun bedene tesiri bunların hepsinin üstündedir. Aşırı soğuk da sinir sistemi üzerinde olumsuz etki yapar; ama bu tesir, hiçbir zaman bir ihânetin, bir zulmün, bir vefâsızlığın tesiriyle kıyaslanamaz. Bazı gıdalar da tansiyonu yükseltici etkiye sahip; fakat bu yükseltme, üzüntünün, heyecanın etkileri yanında küçük kalır.**

Ruh ile beden arasındaki ilgi, bir bakıma, sesle anlam arasındaki ilgiye benzer. Ses, mananın bedeni, mana ise sesin ruhudur. Bu ruh o bedenin ne sağındadır, ne solunda; ne içindedir, ne dışında. Mana, hayatiyetini devam ettirmek için sese muhtaç değildir. O, hâfızada sessizce durur, dimağda gürültüsüz meydana gelir, kalpte kelimesi bulunur. Ancak, görünmek ve bilinmek istedimi, işte o zaman, sese görev düşer. Ses, muhâtabın kulağına varınca ömrünü tamamlar. Mana ise ondan sonra da varlığını sürdürür. Mana, sesten önce de vardı, sesle birlikte göründü, sesten sonra da varlığını devam ettirmede.

Ruh, Allah'ın kanunu, beden O'nun mahlûku. Bu bedeni, o kanunla tanzim ve idare ediyor. Allah'ın mahlûkata benzemekten münezzeh olduğundan gaflet etmemek şartıyla, insan kendi ruhunda, birçok Rabbânî hakikatlere işaretler bulabilir. Bu işaretleri hakikate tatbik ederken, çok dikkatli olmak gerek. İşaretle asıl arasında bir benzerlik kurma gafletine düşülmemeli. Haritadaki bir nokta, bir şehre işaret eder, ama o nokta ile şehir arasında bir benzerlik kurmak cehâlettir. Bir yazı, kâtibini gösterir, onun sanatına delil olur; fakat, kâtibi yazıya benzetmek veya yazının özelliklerinde yazarın sıfatlarını aramak anlamsızlıktır. Meseleye bu şuurla nazar ettiğimizde, ruhumuzda bazı hakikatlere işaretler bulabiliriz:

Ruh, beden ülkesinin yegâne sultanıdır. Ruh, bedenin hiçbir cüz'üne, hiçbir organına benzemez. Ruhun zâtı, bedenin zâtına benzemediği gibi, sıfatları da bedenin sıfatlarına benzemez. Ruhun bir meseleyi tefekkür etmesiyle, midenin bir lokmayı yoğurması arasında benzerlik düşünülemez. Ruh, doğmaz, doğurmaz, bedende mekân tutmaz. Bunlar, hep bedenin, maddenin özellikleridir.

Ruhu, mâhiyetiyle kavramak mümkün değildir. Bir bedende iki ruh bulunsa, beden fesâda gider. Bedenin eliyle ne alınırsa alınsın, şükür daima ruha yapılmalıdır. Ruhun bedendeki icraatı, güneşin gezegenlerini döndürmesi gibi, dokunmaksızın, temassız yapılır. Bir hücreyi idare etmekle, bütün hücreleri idare etmek arasında, ruh için bir fark düşünülemez; birincisi ona daha hafif, ikincisi daha zor değildir.

Bir başka açıdan: **Bedeni kafese, ruhu ise kuşa benzetirler. Bu güzel teşbihten alacağımız çok ders var. Bunlardan birkaçı: Beden ruh içindir, ruh beden için değil. Kafesin boyanmasıyla kuş güzelleşmez. Beden sıhhati de ruhun olgunluğuna delil olamaz. Kafesi büyütmekle kuşu geliştirmiş olamazsınız. Onun büyüme yolu daha başkadır. Kuş, kafesten dışarıyı seyreder, ama gören kafes değildir. Kuşsuz kafesi kimse evinde barındırmaz. En yakınımızı bile ölümünden sonra kaç gün misafir ediyoruz? Kuş, kafesten önce de vardı, kafesten uçtuktan sonra da varlığını devam ettirir. Şu koca kâinat sarayı, ruh için bir oda gibi. Beden ise kafes. Ruh kafesten**

uçtuğu gibi, saraydan da çıkar gider, daha geniş âlemlere kavuşmak üzere. Kafeste boğulmayan, odaya aldanmayan, kendini unutmayan ruhlara müjdeler olsun! (8)

"Ruh, nasıl bir şey?" diye soranlara, doğru cevap: "Bilmiyorum!" olmalı. Ya da, en doğrusu ve en güzeli olan, Kur'an üslûbunu ölçü alarak, "çok az şey biliyoruz" denilmeli. Böyle demekle sorunun gerçek cevabı verilmiş olmakla kalınmaz, insan kendini ve haddini de bilmiş olur. Mâhiyeti bilinmezler hakkında en ileri ilim, "bilmiyorum" kelimesinde ifadesini bulur. Böyle demeyip de, onun hakkında birtakım tahminlerde bulunulsa, "uzundur" veya "kısadır" denilse, "bedenin şurasında veya burasındadır", "şu veya bu renktedir" gibi lâflar edilse, kişi aldanmış ve aldatmış olur. Çünkü ruh, beden cinsinden değil. Biri ev, diğeri misafir; biri tezgâh, beriki usta.

Beden ve evren. Her ikisi de kesif ve maddî. Ruh ise latîf ve nûranî. O halde ne beden, ne de şu âlem bize ruhun mâhiyeti hakkında bir bilgi vermez. Onlara dayanarak yapacağımız bütün tahminler, yanıltıcı olmaya mahkûm. Toprağa bakıp yer çekimi hakkında tahminler yürütmek gibi bir şey. Ruh, zâtıyla bedene benzemediği gibi, onun gördüğü işler ve yaptığı icraatlar da bedeninkiyle karşılaştırılamaz. Penceremizin perdesini elimizle açıp kaparız; göz kapaklarımızı ise elsiz açar kapatırız; ama nasıl? Konuşurken ses tellerimizi dokunmaksızın titreştiririz; ama nasıl? Yere düşen kalemimizi elimizle tutup kaldırırız; kolumuzu ise bir yerinden tutmaksızın kaldırırız; ama nasıl?

Bu soruların cevabı, ruhun tarif cümlesinde geçen *"Rabbın emri",* kanun-ı emrî ifadesinde saklı. Emir âlemine ait bir kanun. Tâbiri câizse, idare edenler âlemine "emir âlemi", idare edilenlere ise "halk âlemi" diyoruz. Toprak, halk âlemindendir, yer çekimi ise emir âleminden. Güneşin cirmi halk âleminden, câzibesi ise emir âleminden. Halk âlemi, en mükemmel şeklini insan bedeninde bulduğu gibi, o bedenin idarecisi de en mükemmel bir kanun olacaktır; o ise ruhtan başkası değil.

Med-cezir olayında Ay, denize dokunmaksızın dalgaları kaldırır ve indirir. Dünya da Ay'ı yine dokunmaksızın etrafında döndürür. Atom çekirdeklerinin elektronlardaki tasarrufu da bunun bir başka örneği. İşte bu sayısız örneklerin en mükemmeli, ruhun bedendeki icraatı ve tasarruflarıdır.

Ölüm kanunu ile bedenden göç eden ruh, aslî fonksiyonlarını çok daha mükemmel olarak yerine getiriyor. Uyanıkken karşımızdaki apartmanın arka tarafını göremediğimiz halde, rüyada kıtalar ötesini görebilmemiz bunun ilk işareti değil mi?

Daha önce verdiğimiz örnekle ifade edersek, kafesle kuş, ayrı birer varlık. Kafesi sökmekle kuşu parçalamış olamazsınız. Can kuşu denilen ruh ile beden kafesi arasında da benzer bir ilgi mevcut. "Ceset ruh ile kaimdir. Ruh onunla kaim değildir. Ruh, kendiliğinden kaim ve hâkim olduğundan, ceset istediği gibi dağılıp toplansın, ruhun bağımsızlığına zarar vermez." İnsanoğlu "ben", "ben" der durur. Yaptım, ettim, gittim, geldim gibi laflar eder. O "ben" derken bilerek veya bilmeyerek ruhunu kasdetmektedir. Dolayısıyla ağzından çıkanı kulağı işiten bir insan ruhu inkâr edemez.

Birisinin koştuğunu görsek, "acelesi var" deriz; "ayaklarının acelesi var" demeyiz. Ağlayan birisinin kederli olduğundan söz ederiz; gözlerinin üzüntülü olduğunu söylemeyiz. Öfkeli bir şekilde el kol hareketleri yapan kimse için de, "kollarının âsâbı bozulmuş" demeyiz. Aynı şekilde, "şu koku burnumun çok hoşuna gitti", yahut "şu manzarayı gözüm çok sevdi" de demeyiz. Heyecandan kalbin çarpmasını, korkudan ellerin titremesini, üzüntüden rengin kaçmasını ifade ederken de bedeni değil; ruhu ön plana geçiririz. Bütün bu tür konuşmalarımızda bedeni; mahkûm, irâdesiz, ilimsiz, sevgisiz, korkusuz... olarak tanır, bütün bu ve benzeri fonksiyonların o bedende misafir olan ruha ait olduğunu çok iyi bilir ve kelimelerimizi ona göre seçeriz. Ruha inanmayanların, konuşma düzenlerini de bu inançsızlık istikametinde ayarlamaları gerekir. Böyle yaptıklarında saçmalamış olacaklarını çok iyi bilir ve bu yola girmezler. Ama bu hal, ruhu inkâr etmek kadar gülünç olmaz.

Ruh, zâtında hayat ve şuur sahibi; girdiği cismi de hayata kavuşturan özelliktir. Cahil bedene şuurlu işler yaptırır. Yol, iz tanımayan ayakları diyar diyar gezdirir. Akılsız beyin hücrelerinden bilgi

fışkırtır. Bir şey bilmeyen dudaklardan ilim ve hikmet akıtır. Gerçeği böylece tespit eden ruhlar, varlık âlemini çepeçevre kuşatan ve akıllara durgunluk veren rahmet, kudret ve hikmet tecellîlerini ibretle seyrederler. Bunu başaramayanlar ise, bedende kaybolur, tabiatta boğulur ve mahvolurlar. Bir cenazenin kabre konulmasından sonra, böcekler bedene ilişinceye kadar, hısım akraba da tâziyelerini hemen hemen bitirmiş oluyorlar. Daha sonra, mirasçılar mal bölüşme görüşmelerine, böcekler de bedeni parçalamaya koyuluyorlar. Her iki faâliyet de bir bakıma, birlikte yürütülüyor. Beden tüketiliyor, servet dağıtılıyor. Bu hali hayretle seyreden ruh, birçok yaptıklarına şimdi pişman olarak elini dizine vurmak istiyor, ama ortada artık ne el kalmıştır, ne de diz! (9)

Ruh ile beden arasındaki ilişki, elektrikle mükemmel bir fabrika arasındaki ilişkiye benzer. Ruh-beden ilişkisinin konumunu düşündüğümüzde, ruhun bedene dahil olmadığı gibi, hariç de olmadığını görürüz. Bir şeye dahil ve hariç olma, cisim ve maddenin özelliğidir. Ruh ise, maddenin sıfat ve özelliklerinden soyulmuş bir varlıktır. Dahil ve hariç meselesini bir örnekle açıklayabiliriz: Bilindiği gibi, elektrik, ışığa dönüştüğü avizeye dahil olmadığı gibi hariç de değildir. Çünkü, elektriğin ışığı onda ortaya çıkmaktadır. Dahil de değildir. Çünkü kırıldığında, onun parçalarında elktrik bulunmaz. Buna başka bir örnek: Bir fabrikadaki bütün çarkları çalıştıran elektriktir. Elektrik kesilince, faaliyetin duracağı muhakkaktır. Elektrik, o fabrikaya vücut veren maddelere dahil değildir. Zira, aynı fabrikanın çarklarında elektrik yoktur. Ancak, fabrikayı çalıştıran o olduğundan, elektrik o âlet ve çarkların dışında da değildir. Çünkü, fabrikaya hareket veren odur.

Ruh, aynen elektrik gibi, bazen gördüren, bazen işittiren, bazen kimyasal ve bazen fizik bir enerjidir. Elektrik de ruh gibi bazen ısı, bazen ışık ve bazen hareket enerjisidir. Hayat, ruhun canlılardaki tesiridir.

Ruhun madde ve bedenle ilişkisi, kanunidir. Yani, çoğa-aza, büyüğe-küçüğe bir bakar, farklı bakmaz. Meselâ, yerçekimi, en küçük bir çakıl taşını nasıl çekiyorsa, en büyük dağı da öyle etkilemektedir. Çünkü yerçekimi bir kanundur. **Ruh bir piyanisttir; beyin ise bir piyanodur.** Vücut ruhun emirlerine, piyanonun piyanistin komutlarına uyması gibi kolaylıkla uyar ve itiraz etmez.

Davranışlarımızın ortaya çıkması açısından ruh ile biyolojik yapı arasındaki ilişkiler şöyle anlaşılmalıdır: Biyolojik yapının enerjisi ruhtur, onu çalıştırır ve kullanır. Ancak davranışlarımızın kaynaklarının tam karşılığı biyolojik yapı değildir. Bu, aynen şuna benzer: Bir sürücünün davranışını etkileyen otomobilinin bazı özellikleri vardır. Hızı, yakıtı ve konfor gibi özellikleri. Ancak, sürücünün her hareketini bu otomobil düzenlemez. Bazen otomobilsiz de sürücü hareket eder. Bu örnekteki sürücü ruhtur. Misal olarak; rüyada ruh, beden verilerinden etkilenir. Ancak, yalnız da hareket edebilir. Bedenin karşılamadığı, görmediği insanlarla konuşur. Maddî bedenin kullandığı zamanı pek kullanmaz. Hareketlerinde yer ve zaman darlığı ve zahmeti yoktur. Yeme, içme ve istirahat gibi ihtiyaçları yoktur.

Ancak onu rahatlatan, Allah'a kulluk ve itaat, nizam ve intizam, sâlih amel, insanlık yararına yapılan şeyler, fedâkârlık ve sükûn gibi moral değerlerdir. Bunu hissetmemiz zor değildir. İhtiyacı olan bir insana, karşılıksız bir yardım elini uzatın. Kötü olarak bilinen bir alışkanlığı yapmayın. Ne hissedeceksiniz? Sebebini anlayamadığınız bir mutluluk. Acaba, çok zor durumda kaldığınız zaman, yalan söylemediğinizde organik yapınız ve maddeniz için ne yapmış oldunuz? Bir mazluma infak olarak yardım elinizi uzatın. Bedeniniz ne kazandı? Allah yolunda kurşuna hedef oldunuz. Maddeniz ne kazandı? Aldığınız haz neye aittir?

Bugüne kadar insan davranışını açıklayan sayısız model vardır. Öğrenme, davranışçı, sosyal, mekanik, biyolojik ve mistik. Bunların hepsi de eksiktir. Her model, insanın bir kuvvetini alıp diğer sıfatlarını inkâr eden modeldir. Modern psikiyatrinin "biyopsikososyal" kavramıyla bütünleştirip topladığı model kavramsal olarak, mükemmeldir. Ancak, vahyi reddeden anlayışların tümünde neyin biyolojik, neyin psikolojik ve neyin sosyal faktör olduğu belli değildir. Herhangi bir tek modelle insan davranışlarını anlamak mümkün görünmemektedir. Bu olay, körlerin bir fili tanımlamalarına benzer.

Filin hortumunu tutan biri filin bir borudan ibaret olduğunu, kuyruğunu tutan biri filin uzun kıllardan ibaret olduğunu ve Freud gibi filin cinsel organanından tutan biri de filin sadece cinsel organdan ibaret olduğunu ve filin diğer yapılarının bu organa hizmet ettiğini iddia etmesi gibi bir şeydir.

Ruha Ait Kuvvetler

Ruhun temel özelliği olarak üç ayrı görünüşten bahsedilir. Bunlar da, hareket, hayat ve idraktir. Bunların tümü, evrendeki yaratıklar içinde detaylı olarak insanda vardır. Bitkilerde, kendilerine gerekli olan gıdayı almak, büyümek ve tohum saçarak üreme özelliği olarak en basit şekilde ruhun eseri/kuvveti görülür. Hayvanlarda bunlara ek olarak canlı özelliğinin biraz daha gelişmişi olan serbestçe hareket edip bir yere bağlı kalmama, neslini devam ettirmek için cinsî zevk alma ve kısmî ve basit şekilde de olsa şuur. Bu özelliklerin en gelişmiş şekliyle insan ruhunda teşekkül ettiğini görüyoruz. İrâde, şuur, akıl yürütme, faydasını zararını idrak edebilme, Yaratanı ve sayısız nimetler vericisini tanıyıp şükredebilme, Allah'a irâdesiyle ibâdet edebilme/kulluk özellikleri... Acı duyma, tad alma, hoşlanma, nefret etme gibi **duyusal kuvvetler**; idrak, düşünce, tasarı ve tasavvurlar gibi zihinsel ve **aklî kuvvetler**; istek ve irâde gibi **harekete geçirici kuvvetler** olmak üzere ruhun üç ana kuvvenin kaynağı olduğu bilinmektedir. İnsan ruhu denilirken, bağlı bulunduğu bedeni ve **kendi kendini hareket ettirebilme, canlılık ve idrâk** gibi özelliklerin üçü birden gözönünde bulundurulmalıdır. Ruha ait bu temel görünümlerden farklı olarak ruhun bazı kuvvetlerinden bahsedilir.

Devamlı değişimlere, dağılmaya, hastalıklara ve felâketlere mâruz, birçok ihtiyacı olan ruhun yaşayabilmesi için bedeni ve ruhu yaratan Yaratıcı, bedene bazı kural ve kuvvetler koymuştur. Bu kuvvetler “ben”e (“ego”ya) bağlı kuvvetlerdir. Yani, ben’in üç önemli sıfatı ve kuvveti vardır. Ben, sosyal, kültürel ve mistik çevreyle ve başka yapılarla olan ilişkilerini bu kuvvetlerle sürdürür. Ayrıca biyolojik yapı ile ben’in ilişkisi ve etkileşimi bu kuvvetler yoluyla olur.

Birinci Kuvvet: İnsanı **maddî ve manevî menfaati elde etme**ye yönelten kuvvettir. Kâinatta öyle bir düzen ve Yaratıcının öyle bir ikramı var ki; her canlı, yaşamının devamını sağlamak zorunluğunu duymakla, **Allah’ın ruha bahşettiği bu özellik sayesinde, kendine olan görevinde büyük bir lezzet alır. Öyle ki bir varlığın kendine hizmetinin mükâfatı, hizmetin içine konulmuştur.** Yaptığı fonksiyon ve icraatın kendisi âdeta ücret ve hazdır. İşte bu sır nedeniyle, canlılar, hatta cansız nesnelerin dahi, tâbi oldukları kanunlara uymaları, o kuralı tatbik etmeleri, ileri ve gelişmiş bir şevk ve bir çeşit lezzettir. Arıdan, sinekten, tavuktan tutun da güneş ve aya kadar her şey, ileri bir lezzetle vazifelerine çalışıyor. Demek ki hizmetlerinde bir haz var ki, akılları olmadığından, sonuç ve neticeleri düşünmeden, mükemmel bir şekilde görevlerini yerine getiriyorlar.

Görevin haz verdiğine bir delil de; horoz veya yavrulu tavuk gibi hayvanların vazifelerinde gösterdikleri fedâkârane tutumlarıdır. Horoz aç olduğu halde, tavukları kendine tercih edip bulduğu rızka onları çağırır, kendisi yemez, onlara yedirir. Bir haz ve gururla o vazifeyi görür. Demek ki o hizmette, yemekten daha fazla bir lezzet bulmaktadır. Küçük yavrularına çobanlık eden tavuk da, yavrularının hatırı için ruhunu feda etmeye hazırdır; yavrularına zarar vereceğini zannettiği kendinden çok güçlü olanlara bile saldırır. Kendini aç bırakıp yavrularını doyurur. Demek ki bu hizmetten öyle bir lezzet almaktadır ki, açlık acısına ve ölmek elemine bu hazzı tercih etmektedir.

Anne hayvanlar, yavrularını küçükken, vazifeleri bulunduğundan lezzetle himayeye çalışır. Büyüdükten sonra görev kalkar, lezzet de gider. Yavrularını bazen dövdükleri, elinden yiyeceği aldıkları görülür. Ancak, insanoğlunun annelerinin görevleri bir derece devam eder. Çünkü; insanlarda, zaaf ve acziyet itibariyle, daima bir çeşit çocukluk vardır. İnsan, her yaşında, her zaman şefkate muhtaçtır. İşte tüm hayvanların annelerine baktığımızda, onların kendi hesabına ve kendi menfaatlerinden dolayı o vazifeyi yapmadıklarını görürüz. Görevleri; onları o vazife ile görevlendiren ve o hizmetlerde rahmetiyle bir lezzet koyan, nimetleri ikram eden Razzak, Rab ve Rahman olan

Yaratıcıları namına, nesillerini devam ve koruma için yapıyorlar. Bu görevleri yaparken tarif olunmaz bir haz alıyorlar.

Hizmetin kendisinde ücret bulunduğuna bir delil de şudur ki; bitkiler ve ağaçların dağıttıkları kokular, müşterileri olan hayvan ve insanların arzularını kamçılayacak ziynetlerle süslenmeleri ve sümbülleri, meyveleri çürüyünceye kadar kendilerini fedâ eder pozisyonlar takınmaları, onların kendilerine verilen görevden lezzet aldıklarını gösterir. Çünkü akıllları yok ki, neticeleri düşünsünler. Meselâ, hindistan cevizi ve incir gibi meyveler, süt gibi bir gıdayı alır, meyvelerine yedirir. Ağacın kendisi çamur yer. Demek ki bundan büyük bir lezzet alır.

Kâinattaki her nesnede görülen bu kanunun sırrındandır ki, işsiz, tembel, istirahatte yaşayan ve rahat döşeğinde uzananlar, genellikle çalışanlardan daha çok zahmet ve sıkıntı çekerler. Çünkü daima işsizler hayatından şikâyet eder, eğlence ile ömürlerinin çabuk geçmesini isterler. Sonra da dikkatleri kendi bedenlerine döner, kendini koruma dürtüsüyle değişik ruhsal bozukluklara yol açılır. Sonuçta o rahat ve istirahat döşeğinde yatamaz ve o kanuna mecburen uyma yoluna şifa arama davranışıyla girer. Sonuç değişmez, onlar da kâinatın diğer fertlerinin devamlı uydukları kurallara uyacaklardır. Bu sebepledir ki; psikiyatride **meşguliyet, çok önemli bir tedavi şeklidir. Gayret eden ve çalışan ise, genelde halinden memnundur.** Ömrünün geçmesini istemez. Bundan dolayı da "İnsanın rahatı zahmette; zahmeti rahattadır" ifadesi, bu gerçeği vurgulayan önemli bir sözdür. Tabii, zahmetler, gayret ve çalışmalar ne kadar meşrû ve Allah için, O'nun razâsı doğrultusunda olursa; ruhun tatmini, haz ve lezzeti o derece büyük olur.

Evet, kâinatta hayat sahiplerinin ödev ve fonksiyonlarını yapmaları, onlara verilen değişik vazifeleri sonunda alacakları lezzet ve ihtiyaç çeşitleriyle yazılan pusulaya bağlıdır. O pusula ile Yaratan, bir nevi emirleri hükmünde olan kanunlarla ilgili program ve hizmet listesini onlara vermiştir. Dikkat edilecek olursa, Yaratan, kendi ilim kitabından, meselâ arının vazifesine ait miktarını bu emir pusulasında yazmış ve arının beynindeki hâfızaya koymuş, yani arıya vahyetmiştir. (Bkz. 16/Nahl, 68). Arının belleğindeki bilgilerin anahtarı, arıya has bir lezzettir. Belki de arının yönlenişi tamamen zevke meyletme ve uyarılma derecesiyle ilgili olabilir. Hayvanlardaki bu vaziyeti "içgüdü" şeklinde bir kavram uydurarak çözdüğümüzü sanmamız, düşünme ve araştırma yapmaya kapıları kapamak olduğu gibi, kolaycılığa kaçmaktır da. Neden acaba arı durup dururken içgüdüsünü çalıştırıyor; Uygun çiçeklere yöneliyor, çok uzaklaşsa da kovanını bulabiliyor?! Bazen de bu içgüdü sayesinde arı kendini fedâ eder. Acaba tavuğa yavruları için köpeğe atlayıp onun pençeleri altında hayatını kaybettiren içgüdü, vazifesinin icrâsındaki haz ve lezzet dışında, neyle ifade edilebilir? Bu içgüdü denen bilgi fihristleri ve reçetelerini kim, neden koymuştur? Her bilgiyi bir hayvan neden takip eder, ona uyar? Ayrıca bu hayvanlar bu görevlerini icrâ ederlerken, evrendeki düzene katkıları olan ödevlerini nasıl düşünebiliyorlar? Tüm bunlar, haz ve lezzetin kâinatta çok esaslı bir gerçek olduğunu gösteriyor. İnsan davranışlarının da bu gerçeğin dışında kalmayacağı açıktır. Haz ve lezzet, evrende canlı ve cansızların davranış ve hareketlerinden sorumlu olduğunu, haz ve lezzetin sadece cinsel nitelikli olmadığını görüyoruz. Cansızlarda bile neticesi bilinmeden yapılan baş döndürücü hareketin temelinde Yaratıcının eşyaya koyduğu kurallara uymanın verdiği lezzetten bahsetmek gerekir.

Eşyanın kendi mâhiyetindeki ilâhî emirler olan kanunlara şevk ve lezzetle uyduğunu müşâhede ediyoruz. Atomdaki esrarengiz, çok karmaşık, insanı çıldırtan faâliyet ve yıldızlardaki mistik danslar, hep bu lezzetin ipuçlarıdır. Aksi halde, akılsız güneş bu kadar vazifesini nasıl düşünsün, inek insanı düşünerek nasıl süt versin? Hepsi bebek gibi olan insanoğlunun ihtiyaçlarına niçin titresinler? Bütün bunlar, Yaratıcı'nın eşyaya koyduğu kanun ve emirler sâyesinde olmakta ve arzın efendisinin, yeryüzünün halifesinin insan olduğunu, diğer yaratıkların ona hizmet ettiğini göstermektedir. İnsanın da âfaktaki ve enfüsdeki tüm hârika düzeni görmesi ve Yaratanına şükretmesi gerekmektedir.

İnsanın, davranışları sayısınca haz ve lezzet çeşidinden bahsetmek mümkündür. Ruhu koruyan diğer iki kuvvette de olduğu gibi, bu kuvvetin üç mertebesi vardır: Aşırı oluşu,

vasat/orta oluşu ve yetersiz oluşu. Bu kuvvetlerin her çeşidinde bu dereceler sözkonusudur. Aşırısı ve yetersiz oluşu patolojik, orta derecesi sağlıklı olanıdır. Her davranışını zevk ve haz almaya göre şekillendiren insan, bu kuvveti fazla kullanmaktadır, böylece aşırılığın getirdiği anormallik ve problemlere yuvarlanmaktadır. Meselâ, yeme zevkinin aşırısı, birçok yönden zararlıdır. Beden ağırlaşarak hareket kabiliyeti azalır. İnsanı, bedenî hastalıklara açık hale getirir. Yenmeyecek şeylere iştah şeklinde artış olursa, örneğin, bağımlılık yapan maddeleri hele aşırı şekilde tüketirse hem organik ve hem de ruhsal sağlığı bozulacaktır. Yeme, içme ve diğer zevklerin yetersizliği ise organik sağlığın ve bunun sonucunda da ruhsal sağlığın bozulması demektir. Sağlıklı olan, mubah ve doğru olan ise, orta derecedir. Gereksinimler vücut için zararlı olmayacak ve yeterli derecede, toplum ve insan haysiyetini ortadan kaldırmayacak kadar mûtedil tarzda karşılanmalıdır. **Aslında insan davranışlarında hazzın nedeni, ihtiyacın giderilmesidir. İnsanoğlunun davranışlarını, ihtiyaçlarının türü belirler. İhtiyacın hissedilmemesi sosyal ve doğal çevre ile alışverişin sonlanması ve ilişkinin bitmesi ve dolayısıyla uyumun sona ermesi demektir.**

İkinci Kuvvet: Ruhu koruyan insan davranışlarının ikinci kaynağı, **öfke** kuvvetidir. **İnsanın bedensel ve ruhsal bütünlüğüne karşı yönelen tehditleri ortadan kaldırmaya yönelik bir kuvvettir.** Öfke, genel olarak negatif yönleriyle anılan bir davranıştır. Ama gerçekte böyle değildir. Öfke, saldırganlık ve şiddet kuvvetinin hiç bulunmaması ve yetersizliği, uyumu bozar, patolojiktir. **Öfkenin yetersizliği durumunda, çaresizlik ortaya çıkar.** Bunun sonucunda fobi denen, korkulmaması gereken korkma hastalıkları görülür. Hastalık hastalığında da esas bozukluk, agresif/öfkeye dayalı kuvvet yetersizliğidir. Kişi, bu hastalıkta, mantıksız şekilde hasta olmaktan korkar. Normali ise, sağlığına dikkat etmek, temiz olmaktır. **Aşırı derecede artmış saldırganlık kuvveti de bozukluktur, dengesizliktir.**

Üçüncü Kuvvet: Ruhu koruyan bir diğer özellik de **"akıl"**dır. Akıl; maddî olan ile maddî olmayanı idrak eden, anlayan bir kuvvettir. Akıl; tasavvurları, düşünceleri ve arzuları seçip mantık kurallarına göre eşya ve olaylar arasındaki müşterek noktaları bulup tahlil ve tesbit ederek bir sonuca varır. Böylece mevhumlarla dıştaki varlıklar arasında mutabakat temin eder. Kıyas ve karşılaştırma yoluyla, bildikleri yardımıyla bilmediklerini öğrenir. Hem basitten komplekse, hem kopleksten basite doğru düşünüp neticeler çıkarır.

Aklın algılayıcı fonksiyonları beş dış ve beş iç olmak üzere ayrılırsa, anlaşılması kolaylaşabilir. Ayrıca beyin, vücudun otonomik fonksiyonlarının icrâsını ve hareketi de gerçekleştirir. Akıl kuvvetinin kaynağı ruh (Kur'an, buna "kalp" der) ve beyindir. Şöyle ifade etmek daha doğrudur: Ruh, aklî eylemlerini beyin yoluyla gerçekleştirir. Beş dış kuvvet; görme, işitme, dokunma, tatma ve koku gibi dış duyulardır. Bu algılar yoluyla beyne çevreden bilgiler taşınır. Fakat dış algılar, bir aynanın önüne geleni gördüğü gibi görür ve algılar. Aynadaki görüntüyü etkileyen birçok sebep vardır. Aynanın cinsi, rengi, büyüklüğü ve ışık durumu gibi. Ayna, önündeki her şeyi alıp değerlendirdiği ve birçok dış ve iç nedenin, gerçeği değiştirdiği gibi, beyne ulaşan bilgiyi birçok durum değiştirir. Beş duyudan herhangi birinin tıbbî hastalığı, algılamayı engeller. Ruhsal hastalıklarda da algılanma engellenmese bile bozulur ve değişir; illüzyon ve hallüsinasyonlar şeklinde, olmayan nesnelerin algılanması gibi anormallikler ortaya çıkabilir. (10)

Ben Kavramı

"Ben" (ego), ruhun bir sıfatıdır. Kendine has bir varlığı yoktur. Nasıl ki, sıfat ve isimlerin, vasıflandırdıkları ve isimlendirdikleri varlık ve şahıslardan ayrı vücutları yoktur. Aynen bunun gibi, ruhtan ayrı ben'in vücudu da yoktur. Yine, **vicdanın (süperego) da ruhtan ayrı bir vücudu yoktur. Ruhun sıfatı veya bazı özellikleri bu isimler altında toplanmıştır.**

Ben, insanın farklı yapılarını birbirine bağlayıp tek bir mâhiyet içinde toplayan bir bağdır. Böyle olmasaydı; insan kendinden bahsederken; hücre, doku ve organlarına sahibiyet duyamayacaktı. Ancak, burada derin bir aldatmaca vardır. Bir şeye sahip olmak için, onu yapmasını bilecek ilim, yapmayı

tercih edecek irâde, yapımına lâzım olacak maddeye de yine bu yönleriyle sahip olma ve bu maddeleri bir araya getirme güç ve kudreti kendisinde bulunmalıdır. Söz gelimi, 50 yaşındaki bir insanın, 50 sene önce var olmayan ben'i, nasıl oluyor da, birçok ihtimaller içinde; kendi ruhuna uygun (tabii ki, ruhun varlığı ve onun yaratılması için de aynı şeyler geçerli) bir vücut, doku, organ, cinsiyet ve niceliğe sahip olduğunu düşündüğümüz varlığı yapmaya karar vermiş, sınırsız ihtimaller içinde, şu andaki en uygun bedeni seçmiş olsun, bunu yapmasını bilebilsin, yapısı için gerekli maddeye sahip olsun ve yapma kudretinde olsun ve yapsın ki, kendisinin sahibi olsun? Bunlar "benim" desin!

Sahip olması için bunlar da yetmiyor. Vücudunda, her cihaz tüm evrenle ilgilidir. Gözünün güneşle ve onun ışınlarıyla, dolayısıyla ozon tabakasının yapısıyla, diğer cihazlarının da her şeyle ilgisi vardır. Vücudunun kendi dışındaki en küçük bir olumsuzlukta dahi varlığını devam ettiremeyeceğinden, çevreye de hâkim olması gerekiyor. Olabilir mi? Varlık sahnesinde meselâ 50 sene önce hiç olmayan biri, bunlara nasıl sahip olabilir? Demek ki, egonun bu sahipliği, bir çeşit ön kabuldür; gerçekle alâkası yoktur. Bir çeşit sahip olmaya bir niyet ya da bir çeşit hayalî bir sahip olmaktır. Ben'in bu hayalî sahipliği, başkasının "verme" fiiline bağlı olduğundan, bir çeşit hürriyettir. Hürriyet başkasına bağlı ve başkası tarafından verilen bir sıfattır.

Ego, ruhun kendine bir vücut ve kıymet verme sıfatıdır. Ego, bir ölçü âleti gibi kendi sınırlarını çizerek varlığının farkında olur. Çünkü sınırları çizilemeyen bir şeyin özellikleri tam anlaşılamaz. Ego, kendi dışındaki varlıkları anlayacak çok özel bir ölçü âletidir. Yani ego, kendinde olmayanı farazî kendinde olma durumuyla ölçer. Diğer ölçü âletleri, var olan bir maddeyi ölçmek için, ego ise kendinde olmayanı ölçmek için vardır. Böylece gereksinimlerinin farkında olur. İhtiyaçlara gücünün yetmediğini de, ölçtüğünün kendinde olmadığını anlarsa, bir teşekkür âletidir. Bir şeyi ölçme özellikle var-yok şeklinde ise, egonun tercih fonksiyonu vardır.

Ego; kâinatın her tarafında kendini gösteren kanunları, eşya ve evrenin anlamını açan bir anahtardır. Ancak, egonun kendi anlam ve özellikleri de çok gizli olan birer tılsımlardır. O, egonun gerçek anlamının bilinmesiyle, o garip muammâ, o enteresan tılsım açılır ve evrenin tılsımını ve evrenin niçin var edildiğini kavratan hikmetli Yaratıcı, insana emanet olarak, Rab'lığının sıfatlarını ve işlerinin anlamlarını gösterecek, ayrıca diğer insanlarla ilişkilerinin devamı için tanıttıracak, işaret ve örnekleri içine alan bir benlik vermiştir. Böylece benlik, karşılaştırmalarla ölçen bir ölçü âleti gibi, ölçeği, anlayacağı ve varlığının amacı olan; kendini yoktan var edenin yaratıcılığını ve O'nun işlerini bilir. Egonun yapısı; sınırsız bir ilmi, varlığı, sınırsız bir kuvvet ve irâdeyi anlamaya uygundur. "Ben" dünyayı yutsa doymaz bir sahiplik duygusuna sahiptir. Varlığı sonradandır. Öyleyse kendi dışında biri tarafından yaratılmıştır. Yaratanın yarattığı eşyada bir maksadı vardır. O yüzden, egonun sıfatı olan ruhun yaratılmaktan amacı, Cenâb-ı Hakk'ın hakkıyla bilinmesidir.

Mükemmel bir sanat eseri olan insana yaratıcının, egoyu vermesinin anlamı şu olmalıdır: Tüm tercihlerini eksiksiz ve sınırsız hikmete uygun yapan yaratıcı, bu yaratma sıfat, ilim, irâde ve kudretini ve işlerini bilecek bir cihaz olarak, insanın ruhuna benlik diye bir sıfat verdi. Zira sanatkârlık sıfatının en önemli gereği, sanatın sergilenip gösterilmesidir. Yaratıcının tüm bu sınırsız ilim, irâde ve kudretini göstereceği ve bunu tartıp anlayabilecek bir varlık yaratması, yaratma sıfatının gereğidir. İnsan ve kâinat çok ince ve her basit noktada sınırsız bir faydaya cevap verecek şekilde yaratıldığına göre, bunların yaratılmasındaki maksat, Yaratıcının kendisini onlara bildirmektir.

Bu sınırsızlığın anlaşılmasının gereği de, ona en azından hayalî bir sınırlama getirmektir. Çünkü, sınırsız ilim, irâde ve kudreti, ego anlayamaz. İşte bu hayalî sınırlamayı yapıp kendisini yaratanın ilim, irâde ve kudretini anlayan egodur. Yoksa insan bir robottan farksız olacaktı. "Ben" diyemeyecekti. Ben dese de sahiplik hissetmeyecekti. Öncelikle de, kendilik sınırları olmadan ilim yapamayacaktı. Müşâhede edeceği, inceleyeceği objeleri kendi varlık sınırlarından ayıramayacaktı. Kendine bir sınır çizemediğinden, diğer insanlara da bir sınır çizemeyecek, toplumsal iş bölümü, paylaşma ve sınır

tanıma diye bir şey olmayacak, dolayısıyla sosyal hayat olmayacaktı. Egonun varlığı, kendinden değildir; çünkü bu bir sıfattır; insan ve kâinatın varlığı kendinden olmadığı gibi.

Öyleyse, kendinin sahip olduğunu sandığı ilim, vücut, irâde ve yapma fiili de gerçekte kendine ait değildir. Bu, geçici bir kabul sıfatıdır. Ego, aslında hiçbir şeye gerçek anlamıyla sahip değildir. Ben dediği vücudundan başlayalım. Acaba, ben dediği vücudunun hangi hücre zarını, çekirdeğini vb. o düşünüp karar verip yapmıştır? Her maddî varlığın yapıtaşı olan atomu, o mu kurmuştur? O zaman insan neye sahiptir? Demek ki ben'in de iddiası hayalîdir, ancak çok yararlı bir hayal, çok faydalı bir tasavvurdur.

Gerçeği değerlendirme yetisinin en kapsamlı tanımı da budur. Yani, ben sahibim derken de sahip olamadığımızı bilmek, sınırlarımızı doğru çizmek. Eğer böyle anlamazsak, hayalde düşündüğümüze sahip olduğumuzu zannedersek (hiç sahip olsak verir miydik kendimizi basit toprağa), ilimde olanla kudrette olanı karıştırırsak benlik sınırlarımız kaybolmuş demektir. Bu da, tam olarak ruhun dengesinin bozulup hastalanması demektir. Biz, insan olarak hepimiz sahip olmadığımız halde, sahip olduğumuza inanan mecnunlarız. Tüm varlıklara kendimize göre hatlar çiziyor, bizim olmayanı esas sahibinin râzı olmayacağı şekilde değerlendiriyor, kullanıyoruz.

Egonun Özellikleri:

1- Ego, kâinat ve insanda görülen sıfat, isim ve fiilleri tartan ve ölçen bir ölçüm cihazıdır. Egonun en önemli özelliği budur. Bir örnekle bu özelliği özetleyelim: Sınırsız ve her şeyi kuşatan bir güzelliği, seyredenlerin kavrayabilmeleri için, ya o güzelliğin zıddı ile mukayese edecek (ki, bu gerçekte bir sınırlamadır; demek, o güzelliğin dışında kalanlar var), ya da kendisinde o güzellikten bir numune olacak ki; şöyledesin: "benim güzelliğim buraya kadar, bundan sonraki onundur." İşte ego, her ikisini de yapar. Önce kendisinde bir sahiplik farz eder. Onunla kendi dışındakileri karşılaştırarak kendi sınırını anlar. Diğer taraftan kendi kusurlarını görerek, kendi dışındakilerin isim, sıfat ve kudretini anlar. Kendi sınırlılığını, noksanlığını fark ederek hem kendi türündeki insanları, hem diğer varlıkları ve hem de sınırsız olan Yaratıcıyı kavrar. Bu nedenle Allah'ı bilmenin esas şartı, kendini bilmektir.

Kendini bilemeyecek kadar benlik sınırları belirsiz bir kişi, Allah'ı bilemediği gibi, eski Yunan filozofları gibi, benliği şişen bir insan da, diğer insanlarla, canlılarla ve tüm evren içinde ne varsa onlarla herhangi bir uyum geliştiremez. Kendini onların sahibi sanır. Biraz daha ileri giderek, ilâh/tanrı yerine koyar tüm âcizliğiyle birlikte kendini. *"Kendi hevâsını (kötü duygularını) ilâh/tanrı edinen ve Allah'ın bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ ibret almayacak mısınız?"* (45/Câsiye, 23)

Benliğin bu yapısı nedeniyle, sınırsız ve mutlak olan bir varlığı anlamak için var olduğu anlaşılır. İlk çağlardan beri, insanoğlunun bir şeye muhakkak inanması ve bu inanma gereksiniminin kaynağı işte buradadır. Kâinatta, nesnelerin algılanma şartlarından biri, zıddının olmasıdır. Ya da zıt sıfatların birbirine müdahalesidir. Nisbiyet (rölavitive) Einstein tarafından fark edilen en önemli fizik kuralıdır. Gerçekten eşyanın kendini fark ettirmesinin en önemli şartı nisbiyettir. Ego, bu yönüyle ruhun bir nisbiyet cihazı gibidir. Nisbîliğin tersi mutlaklıktır ve sınırsızlıktır. Öyleyse egonun esas var oluş nedeni mutlak olan Allah'ı bilmektir.

İnsanoğlunun müşâhedeleri göstermiştir ki, kâinatta her şeyin zıddı vardır; nisbîliğin de zıddı vardır, o da mutlaktır. Mutlak olan, madde olamaz; öyleyse mutlak ve sınırsız varlık Allah'tır. Nisbiyet, eşyalar arasındaki bağlardır. Yani, iki eşya arasındaki nisbîlik, bir nesnenin diğerine karşı kendi kuralının dışına çıkmasıdır. Ona karşı durum almasıdır. Bu nedenle, evrendeki kurallar kadar da nisbiyet kuralları sözkonusudur. Bu nisbiyet kuralılıyla ego, insanları anlar, onların varlığını fark eder, diğer insanlarla ilişkilerini sağlar. Böylece insanlar arası sosyal bir sistem oluşur. Ego, aynı zamanda gerçeği değerlendirme ve ölçme cihazıdır.

2- Ego, kendini dünyada ebedî/sonsuz zanneder. Başkalarının başına gelen birçok ölüm olayının kendi başına gelebileceğini kendiliğinden düşünemez. Bunun sebebi, dikkatsizken ve ortalık sisliyken kendi sınırlarını aşırı genişletmesidir. Ancak, ruhun koruyucu kuvveti olan akıl, dikkatli bir incelemeyle bunun kavrar. Bu duruma ego itiraz edemez.

İnsan hayatına dikkat edildiğinde şöyle bir gerçekle karşılaşılır: Âdeta insan 60-70 yaşlarında hükmü infaz edilecek olan, müebbet hapisteki bir idam mahkûmu gibidir. Bu idam ve ölüm kanununun dışına hiç kimse çıkamadı, çıkamaz. Bilimsel gelişmelerle -olması kesinlikle mümkün değildir ya- farz-ı muhal dünyada ölümsüzlüğün yolu bulunsa, o zaman da dünyanın zenginlikleri o nüfusa karşılık vermeyecek ve bazıları azla tatmin olmayacaktır. O yüzden, insanlar arasında çıkacak büyük savaşlarla yine hüküm aynı olacaktır. İnsan, akıl ve mantığıyla konuya dikkat ettiğinde, bu gerçeği kavrar. Ancak egonun rengiyle konuya bakıldığında, ego kendini ebedî sanır. Sonuçta bir çelişki doğar. Buna temel çatışma denir. Bu temel çatışma, birkaç yoldan çözülebilir, ya da kişinin inanç durumuna göre hiç çözülemez. Sonuçta, çözülemeyen bu çatışma, insanlarda temel bir mutsuzluğun nedenidir. Çatışmanın birinci ve en sağlam çözüm şekli, biyolojik ölümün gerçekte bir ölüm olmadığını kabul edip âhirete yakînî bir şekilde iman etmektir. İslâm, bu temel çatışmayı âhiret inancıyla tamamen çözmüştür.

Egonun kendini ebedî/sonsuz sanmasıyla, akıl kuvvetinin aksini (ölümü) kavraması sonucu doğan temel çatışmanın ikinci çözümü, akıl kuvvetini yok sayma yoludur. Bu ise, zevk ve eğlence ile ölümü hatırlamak istemeyip unutmak, alkol gibi sahte keyif veren ve bağımlılık yapan maddelerle aklı ortadan kaldırmakla yapılabilir. Zaten insanların bir kısmı da böyle yapmaktadır. Ancak, bu yol, maksadın aksine, azap ve elemlerle doludur. Çözmek için çabaladığı çatışma, çok daha kompleks hale gelip başka çatışmaları doğurur. En huzurlu ve doğru yol, egonun şu itirafıdır: "Ben, sonsuz ve ebedî değilim, başkasının varlık vermesiyle hayattayım. O, benim varlığımın ebedî olmasını isterse ancak o zaman sonsuz olurum. O, dünyada duyu ve algılarla koyduğu gereksinimlerimin hemen tamamanı karşıladığı gibi; içimdeki ebed arzusunu da âhirette karşılayacaktır." İşte bu inanç ve itiraf, temel çatışmanın tek gerçek çözümüdür.

3- Egonun diğer bir özelliği; ego haz ve lezzetin kaynağıdır. Ego, yani bir şeye sahip olmayı ölçen cihaz olmasaydı; lezzet ve haz sadece bir bilgi olarak kalırdı. Bu haz bilgisi, lezzet alana ait olmazdı. Eğer insan, gereksinimi olan bir şeyi, tek Yaratıcı'dan bilmezse, hem ihtiyaçlarının kendine ulaşmasında cimrilik, yavaşlık, düzensizlik, zorluk, pahalılık ve karmaşa olacağı düşüncesini yaşayacaktır; hem de ihtiyaç maddelerini rahat kullanamayacaktır. Meselâ; bir meyve, insan teknolojisiyle yapılsaydı, siz onu zevk ve haz alarak yiyebilir miydiniz? Bunun imkânsız olduğunu, vitamin haplarından rahatlıkla anlayabiliriz. Bundan daha büyük haz, kalbin huzur ve mutluluğudur, o da Yaratıcı'nın kabulü ve O'na itaat edilmesiyle gerçekleşecektir. Ego, mutlak tek Yaratıcı'yı kabul ederek, sınırsız sayıda sahte tanrıya kul ve köle olmaktan kurtulup, huzur-ı kalbe ulaşır, gerçek mutluluğu yakalar. Ego, tek Allah'a inanmadan fıtratının istediği gerçek saâdeti yakalayamaz.

4- Egonun bir özelliği de, ödül gördüğü zaman "keşke ben de öyle yapsaydım, böyle olsaydım" demesidir. Ego, bu düşünceyle de yetinmeyip biraz daha ileri giderek o ödüle sahip çıkar. Hizmet ve ceza ile muhâtap olduğu zaman ise, hiç üzerine almaz, görmezlikten gelip "bana ne" deyip hizmetten kaçmak ister, cezayı üstüne almaz. Ödül dağıtılağında hemen hazır olduğu halde, hizmet zamanı yoktur. Ego, bu özelliğiyle sorumluluktan kaçar. Hem sorumlu olmasın; hem de bazı değer ve ödüllere sahip olsun ister. Yani ego, bencil ve benmerkezcidir. Egoya göre, başkaları hizmet için, kendisi ücret için vardır. Ego, iman ve akılla dizginlenmezse, onun şu istekleriyle yer fesada uğrayacaktır: "Ben tok olayım, başkası açlıktan ölse bana ne?", "Sen çalış, ben yiyeyim."

5- Egonun kendine özel ve çok geniş bir dünyası vardır. Bu dünyanın esasını arzu ve emelleri, ümitleri, yakın çevresi ve ihtiyaçları oluşturur. İnsanın ihtiyaçlarının bitmesi demek, hayat ve dünya ilişkilerinin kesilmesi demektir. Her insanın hayalî dünyası kendine özeldir.

6- Ego, içte olanın hükümleriyle dışta olanın hükümlerini karıştırır. Egonun bu sıfatı, insanı haktan, gerçeklerden uzaklaştırır. Böylece hayalde olan ya da olduğu farz edilen ile dıştaki olaylar sübjektif şekilde bencillikle yorumlanmaya çalışılır ve hata edilir.

7- Ego, sabırsız ve acelecidir. Her şeyin ânında vukua gelmesini ister. Yer-zaman sınırlarını tanımaz.

8- Ego, kendine hiçbir yararı olmayan işlerle uğraşmayı sever. Bu nedenle de esas sorumluluklarına zaman bulamaz. Ego, yetenek yönünden tüm hayvanlardan üstün olduğu halde, gereksinimlerini karşılama yönünden en küçük bir kuştan dahi geridir. Çünkü kuşun ihtiyaç ve arzuları sınırlıdır. İnsanınki ise, sınırsızdır. İnsanoğlu, hayvanlardan farklı olarak terakki etmek, öğrenmek, olgunlaşmak zorundadır.

9- Ego, kendi zaafları yüzünden, gerçekleri kavramak istemez. İstemediğine ve işine gelmeyen doğrulara karşı kör ve sağırdır.

10- Ego, zayıf, âciz, fakir ve tembeldir. Ego, menfaatin kaynağıdır.

Ego, tasavvuf geleneğinin ve halkın "nefis" dediği, ruhun bir alt sıfatlar kümesi olarak tanımlanmaktadır. Egonun, bütün bu çelişki ve çatışmalardan kurtulması, yanlışlardan kaçınıp neticede kendisinin zarar göreceği hususlardan sakınması için; ilim, irâde ve kudreti sonsuz olan Allah'a inanıp güvenmesi ve O'nu sevmesi, sevdiğini göstermesi ve O'nun kendisini sevdiğini, merhametiyle davrandığını kabul etmesiyle mümkündür. Bu, ruhun bir görevidir. Nasıl ki, beyin, beş dış algı verilerini toplar; bunları işler ve bütünleştirir. Sonuçta net bir değerlendirme ortaya konulur. Burda, görme ya da işitme duyusunun bütünleyici, birleştirici ve uyum sağlayıcı rolünden bahsetmek mümkün olmaz.

Ego da içten ve dıştan verileri alır. Hatta bunları, çoğu zaman kendi zaafları istikametinde çarpıtarak ve ruhun gerçeği görmesini gölgeleyerek yapar. Bu veriler ruhun kendisinde toplanır. Fıtratının sağlamlığı veya bozulması ve imanı oranında ruh bu verileri değerlendirir; İnsanın mutluluğu ya da elemleri, ruhun tercihi doğrultusunda gerçekleşir. Nefis veya benlik de dediğimiz "ego", ruhsal uyumları temsil eden bir özellikler bütünü değildir. Bu uyuma yarayan cevapları toplayıp dengeleyen ve faydalı bir âhenk meydana getiren, ruhun kendisidir. Ruh, bir taraftan ego kavramı altındaki sıfatları toplarken; diğer taraftan, fıtrat, vicdan ve iman kavramı altındaki özellikleri değerlendirir ve tümünden bir sonuca ulaşır. Şuur ve irâdesiyle davranışa hazır hale gelir. Bu analiz ve değerlendirme sonunda beyindeki davranış tuşlarına basılır: Böylece konuşulur, yürünür, uyunur, saldırılır, ya da kaçılır. Yani Allah'a teslim olmuş ve O'na her an kulluk içinde huzurlu bir hayat yaşanır veya egonun kulu veya egonun arzu ve seçimiyle başkasının kulu ve kölesi olunur. (11)

Hayat: Yer ve gökteki yaratıklar, direkt veya dolaylı olarak insana hizmet etmekte. Ama insanın fâni maddesine değildir bu hizmet. Madde, asıl amaç değildir ki, varlık ona hizmet etsin ve ona tâbi olsun. Eğer öyle olsaydı, ölü ve meselâ 80 kg. olan insanın cesedi, 3 kg. olan bebekten daha önemli olurdu. Ama gerçek böyle değildir. Biz o cesedin önemli olmadığını, onu bir an önce toprağa vererek insanlık tarihi boyunca fiilen göstermekteyiz. Bu örnek, bize maddenin mânâya hizmet ettiğini, o mânânın da ruh ve ruhun ışığı olan hayat ve hayatın nuru olan şuur olduğunu; hayatı, ruhu, şuuru ve aklı olanlara açıkça gösteriyor. Madde, hayat ve ruhun gösterdiği yönde hareket eder.

Evrenin en önemli neticesi ve yaratılış hikmeti hayattır. Elbette bu hakikat, geçici, kısa, noksan, elemli dünya hayatına münhasır değildir. Olsa olsa, bu hayat ağacının gâyesi, neticesi ve o ağacın büyüklüğüne lâyık meyvesi, ebedî hayattır. Yoksa, bu önemli cihazlarla techiz edilen hayat ağacı ve şuur sahibi insan; meyvesiz ve faydasız bir şekilde yokluğa karışacak ve belki mutluluk yönüyle bir serçeden daha aşağı olacak, zelîl ve bîçare yaşayıp yok olup gidecek. Halbuki insan, cihaz ve sermaye

yönünden yeryüzünün halifesi/efendisi makamındadır. İşte bu dünyada başlayıp esas şekliyle âhirette yaşanacak hayat, ruhun bir çeşit görünümüdür.

Varlığın mükemmelliği hayat iledir. Esasen varlığın hakiki varlığı hayat iledir. Hayat, varlığın nurudur. Şuur, hayatın ışığıdır. Hayat, her şeyin başıdır ve esasıdır. Hayat, her şeyi bir hayat sahibi olan şeye mal eder. Bir şeyi bütün eşyaya mülk ve sahip hükmüne geçirir. *“Ey iman edenler! Sizi kendinize hayat verecek şeylere dâvet ettiği zaman Allah'a ve Rasûlü’ne icâbet edin ve bilin ki Allah, gerçekten kişi ile kalbinin arasını açar ve siz O’na haşrolunacaksınız.”* (8/Enfâl, 24)

Ruh, hayat kaynağı olduğu gibi, vahy/Kur’an da insanı ihyâ eden, mânen ölü durumundaki canlı cesetleri dirilten hayat menbaıdır.

Güdü: Eskiden “sevk-i tabiî” , yani sevk eden doğal kuvvet denilen güdü veya içgüdü, mekanik ve maddesel olmayan gereksinimlere doğru yönelen davranış demektir. İnsanın daima mazluma acıması, güvendiği ortama doğru meyletmesi ve haklıya sahip çıkma eğilimi, güdüye örnek verilebilir. Bu sebeple haklı olanlar, ümitli olmalıdırlar. Hal-i hazırda insanlar onu desteklemeseler, onu rencide etseler ve ona bir zâlim gibi davranıp zindanlarda dolaştırsalar da, bir zaman gelip insanlardaki doğruya ve hakka olan güdüleri nedeniyle onun saflarına geçeceklerdir.

Bu gerçeği bilen ve insanın fıtratını iyi tanıyan insanlığın zirveleri, hiçbir zaman ümitsizliğe düşmemişlerdir. Dıştan onu gözleyen insanları da onların bu halleri şaşırtmıştır. O hal-i hazırda tektir, fakirdir, âcizdir ve tüm dünya onun karşısındadır. Ancak o şöyle söylemektedir: “Gecelerimiz çok karardı ve karanlık gecelerin sabaları pek yakın olur.”

Güdü, nice zamanlar, bulunduğumuz durum itibarıyla, farkında olmadan, esasen aksini istememiz gerekmesine rağmen, farklı tercihler yapmamızdır. Ancak, bu tercihlerin belki yıllar sonra en uygun yönelimler olduğunu kavrarız. Şöyle deriz: “Neden böyle yaptığımı bilmiyorum. Ancak, en güzelini yapmışım. Daha doğrusu bana yaptırıldı.”

Doğada itme ve çekme kanununun olmaması durumunda, hayat nasıl mümkün değilse, insanda da vicdana ait fiiller olmazsa, sosyal ve ferdî hayat mümkün değildir. Demek, davranışlarımızın en önemli kaynaklarından biri de, doğada olan itme ve çekme kanunlarının karşılığı olan sevme, sevdirme ve aşk gibi duygulardır. Vicdanda dört ana unsur vardır: İrâde, zihin (beyin aktivitelerini içermeyen), his ve latifeler, duyular üstü idrâk. Vicdan bu dört öge ile mutlak mutluluk olan mutlak gerçeği arar.

Vicdan

Vicdan, hangi ırktan, hangi din ve mezhepten, hatta inançlı ya da inançsız, kadın-erkek, yaşlı ve küçük, hangi sosyoekonomik ve kültürel gruptan olursa olsun, insanlar arasındaki ortak değerlerin temsilcisidir. Eğer sosyokültürel çevreyle bağlantılı olsaydı, farklı çevrelerde birbirinden tümüyle farklı vicdanî değerler gelişecekti. Ancak vicdan, sosyal değerlerle şekillenmeyen ortak insanlık değerlerine neden olur. **Vicdan, ayrı bir zatî varlığı olan bir yapı değildir. Ruhun mutlak gerçekliğe, Allah’a dönük sıfatlar manzûmesidir. Fıtratın sesidir.** Sevgi, insan hakları ve haksızlığa tahammülsüzlük, mazluma acıma gibi değerlerde insanlar arasında fazla bir fark yoktur. Bunlar ruhun vicdan kavramı altında toplanan özellikleridir. Sosyokültürel ve biyolojik farklılıklardan etkilenmeden, hakka/mutlak doğruya yönelen vicdanın, ya da bu kavram altındaki sıfatların, vardığı sonuçlarda sebeplere ve verilere ihtiyacının olmadığı görülür. Vicdanın tüm insanlarda ortak değerleri doğuran bir özellik olması, tüm insanların yaratacısının tek olduğunu gösterir. Esasen, insanda sosyal hayatın kurulmasına öncülük eden de vicdandır. Çünkü bu, insanlar için ortak değer manzûmesidir.

Biz yokken, ya da dünyaya yeni geldiğimiz anda bir şeye karar vermemiz ve tercih etmemiz imkân dışı iken, yaratılmamıza karar veren Yaratıcıyı, vicdandaki dayanak ve medet noktası olarak belirtilen özellikler nedeniyle (yani fıtratla) bilmekte ve unutmamaktayız. Bu da Yaratıcının yaratılana danışmadan koyduğu, bir ressamın sanatı altındaki imzasına benzer şekilde bir imzadır. O ister istemez,

O’nu gösterecektir. Zira, arzu ve gereksinimleri sonsuz olan insan için gerçek dayanak ve medet noktası, kudreti sonsuz bir Yaratıcıdır. İnsanoğlunun tüm arayışları vicdanın bu iki özelliğinin sonucudur. Sağlam, güvenilir, ezelî ve ebedî bir kurtarıcı bulmak. Çünkü insan ilmi, sanatı, siyaseti, hukuk ve adâleti... hep sınırsız ihtiyaçlarını karşılamak için yapmaktadır. İhtiyacın karşılığı ise, sonunda mutlak bir dayanak ve ihtiyaçlarının giderildiği bir hâcet kapısıdır. Acz ve yoksulluğu ise, her zaman ve her yerde karşısındadır. Vicdan, âdeta delil ve verilere ihtiyaç görmeden anlayabilen ve sezebilen biliş üstü bir bilinç ve şuurdur. (12)

“Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de fücur ve takvâyı (kötülüklerini ve iyiliklerini) ilham edene yemin olsun ki, nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklere gömen de ziyan etmiştir.” (91/Şems, 7-10). **Kur’an’ın bildirdiğine göre nefsin iki ayrı yönü olduğunu, bir kısmının “hevâ”dan, yani insanı Allah’ın yolundan alıkoyan bencil tutku ve hırslardan oluştuğunu biliyoruz. Nefsin öteki kısmı ise, insanı Allah’a ve dinin içerdiği doğrulara yöneltir, nefsin içindeki “fücur”dan sakınmasını sağlar. Nefsin bu kısmı, vicdandır. Vicdan, insana Allah tarafından üflenmiş ruhtan kaynak bulur. Kur’an’da Allah’ın insana kendi ruhundan “üflediği” haber verilir:** *“O, yarattığı her şeyi en güzel yapan ve insanı yaratmaya çamurdan başlayandır. Sonra onun soyunu bir sülâleden (özden), bayağı bir sudan yapmıştır. Sonra onu düzeltip bir biçime soktu ve ona ruhundan üfledi.”* (32/Secde, 7-9)

İşte insanın sahip olduğu tüm güzel vasıflar, Allah’ın kendisine üflemiş olduğu ruhtan kaynaklanmaktadır. İnsan, eğer nefsin fücuruna (hevâsına) saplanarak bu ruhu örtmezse, Allah’ın bazı sıfatlarını üstünde taşımaya, Peygamberimiz’in ifadesiyle *“Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanmaya”* başlar. Allah, sonsuz akıl sahibidir; O’na kulluk eden bir mü’min de üstün bir akla sahip olur. İnsan Allah’a ne kadar yakınlaşır, O’na ne kadar teslim olursa, O’nun ahlâkıyla daha çok ahlâklanır ve *“yaratılmışların en hayırlısı”* (98/Beyyine, 7) olur.

Ruh, insanı vicdana yöneltir. Nefsin içinde, insanı daima kötülüğe çağıran hevâya karşın, onu daima iyiliğe çağıran bu vicdan da vardır. Dolayısıyla insan, içinde, kendisini sürekli olarak doğruya çağıran şaşmaz bir pusulaya, yani vicdana sahiptir. Allah, insana nefsinin fücurundan sakınmayı ilham etmektedir. Bu ilham, vicdandır. Dolayısıyla vicdan, bir anlamda Allah’ın sesidir. İnsan sürekli olarak bu sese kulak verdiği ve Kur’an’ın gösterdiği temel prensipleri tam olarak özümsediği takdirde, sürekli olarak doğru yolda ilerleyecektir. *“Hayır, zulmedenler, hiçbir bilgiye dayanmaksızın kendi hevâ (istek ve tutku)larına uymuşlardır. Allah’ın saptırdığını kim hidâyete erdirebilir? Onların hiçbir yardımcıları yoktur. Öyleyse sen yüzünü hanîf (Allah’ı birleyen) olarak dine, Allah’ın o fıtratına çevir; ki insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allah’ın yaratışı için hiçbir değiştirme yoktur. İşte dimdik ayakta duran din (budur). Ancak, insanların çoğu bilmez.”* (30/Rûm, 29-30)

Âyetlere göre, inkâr edenler nefislerinin fücuruna, yani hevâlarına uyarak sapmışlardır. Buna karşın mü’minlerin yapması gereken, Allah’ın insanlara vahiy yoluyla ulaştırdığı dine uymaktır. Ve bu din, Allah’ın insanları yarattığı fıtrata (yaratılışa), yani Allah’tan kendilerine üflenmiş olan ruha, vicdana uygun düşmektedir. Mü’min, günlük hayatta sürekli olarak birkaç seçenek arasında tercih yapmak durumunda kalır. Karşılaştığı alternatifler içinde, Allah’ın rızâsına en uygun olanını, dinine en yararlı olanını seçmekle yükümlüdür. Bu seçimi yaparken önce Kur’an’ın, sonra da vicdanının hakemliğine başvurmalıdır. Çoğunlukla, muhâtap olduğu seçenekler karşısında vicdanı ilk olarak devreye girer ve hangi seçeneğin Allah’ın rızâsına daha uygun olacağını ona söyler. Ancak, ikinci aşamada hevâsı da devreye girecek ve onu diğer alternatiflere yöneltmeye çalışacaktır. Bunun için de genellikle insana mâzeretler (daha doğrusu bahaneler) fısıldar. Mü’min, nefsinin kendisine fısıldadığı şeytânî vesveselere, bahanelere kulaklarını tıkamalı ve vicdanının kendisine gösterdiği ilk doğruyu uygulamalıdır.

Nefsini arındırıp temizleyen, yani nefsinin fücurunu kabul edip Allah'ın ilhamına uyarak ondan sakınanlar kurtulacaklardır. Bu, ebedî ve gerçek kurtuluştur, yani Allah'ın rızâsını, rahmet ve cennetini kazanmak... Buna karşılık, nefsini örten, yani onun fücurunu, pisliğini dışarı atıp temizlemeyen, içinde saklı tutan kişi ise yıkıma uğrayacaktır. Yıkım da Allah'ın lâneti ve cehennem azâbı demektir. Herkesin nefsinde mutlaka kötülük vardır. Bir insanın, nefsindeki kötülükten temizlenmesinin tek yolu ise, bu kötülüğün varlığını kabul etmesi ve Allah'ın gösterdiği biçimde ondan sakınmasıdır.

İşte mü'minlerle kâfirler arasındaki önemli farklardan biri, bu noktada ortaya çıkmaktadır. İnsan, ancak İslâm'ın verdiği bilgi ve terbiye sonucunda nefsinin içinde kötülük bulunduğunu ve ondan sakınması gerektiğini öğrenir ve kabul eder. İnkârcılar, nefislerindeki kötülüğe teslim olurlar ve bu nedenle nefislerine/hevâlarına aykırı gelen şeyleri kendilerine tavsiye eden hak dini ve o dini tebliğ edenleri yalanlarlar.

Âyette (91/Şems, 10) ifade edildiği gibi, nefsini örter ve onun fücuruna esir olur. Bu, bilinçten yoksunluk, nefislerdeki kötülüğe teslimiyet, bir tür içgüdüsel yaşamdır. İnsana verilen akıl ve şuuru, iman ve takvâ fıtratını kullanmayıp içgüdülerine göre hayatlarını düzenleyenleri Kur'an'ın "hayvan"a benzetme hikmetlerinden biri budur. Bu yolun sonu, nefsi putlaştırmaya, hevâ ve arzuları ilâhlaştırmaya, insanın kendi nefsinin kulu haline gelmesine çıkar (25/Furkan, 43; 45/Câsiye, 23). (Ayrıca bkz. 5/Mâide, 48-49; 6/En'âm, 56, 119; 23/Mü'minûn, 71; 30/Rum, 29; 47/Muhammed, 16).

Nefse, aynı zamanda fücurdan sakınmasını sağlayan bir kabiliyet (takvâ) de ilham edilmiştir. İnsanı Allah'a ve dinin bildirdiği doğrulara, hayırlara yönelten, iyiyi kötüyü ayırdetmesini sağlayan nefsin/ruhun bu yönü, halk arasında "vicdan" olarak tanımlanır. (13) Halk arasında nefis, sadece olumsuzlukların, yani hevânın temsilcisi sayılması, yanlış, daha doğrusu eksik bir tanımlamadır. Kur'an'ın açık beyanına göre nefsin içindeki, insanı daima kötülüğe çağıran hevâya karşı; onu daima iyiliğe çağıran vicdan da vardır. Dolayısıyla, insan, içinde, kendisini sürekli doğruya, mutlak hakikate çağıran şaşmaz bir pusulaya da sahiptir. Nefsin/ruhun sahip olduğu bu ses fıtratın, ilham edilen takvânın sesidir; Allah'ın üflediği ruhun ilâhî tecellîye ayna olmasıdır.

Nefs ve Ruh Aynı Şeyler midir?

"Nefs": Öncelikli olarak bir kimsenin kendisi veya özü anlamına gelir. Açık ve gizli, dünyaya ve ahirete bakan duyuları, maddî ve mânevî becerileri, arzu, heves ve ihtiyaçları, canı, ruhu, hayatı ve istekleriyle kişinin bizzat kendisi, benlik demektir. "Nefs", ruh ve kalp manasında da kullanılmıştır. Klâsik dinî literatürde ise, şehvet (cinsî ve her türlü aşırı istek) ve kızgınlığın başlangıcı olan, insanın içindeki mânevî güce nefs denilmiştir.

Nefs kelimesi, zaman içerisinde bir çok anlam kazanmıştır ki, bunların bazıları şunlardır: Can, kalp, benlik, kan, iç, kimse, beden, izzet, görüş, kötü göz, arzu, yücelik, bir şeyin özü gibi. Nefs kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de, 'kendiniz, kendileri, kendin, kendim' gibi ifadelerle tek tek kişi ve çoğul olarak kişiler hakkında kullanılmaktadır. Yine Kur'an-ı Kerim'de, can (6/En'âm, 93), kişinin iç dünyası (2/Bakara, 235) anlamındadır. 3/Âl-i İmrân 61. âyetinde Hz. Muhammed (s.a.s.) ve Hz. İsa (a.s.) anlamında, bir kaç âyette Allah (c.c.)'ı (5/Mâide, 116), bir âyette sahte ilâhları (25/Furkan, 3), bir âyette de insan ve cin topluluklarını işaret etmek için kullanılmıştır (6/En'âm, 130).

Nefs, tek tek her varlığa işaret ettiği gibi, bu varlıklara yön kazandıran mânevî güce de verilen addır. Bu anlamda nefs, maddî hayatın kaynağıdır, yani isteklerin merkezidir. İnsan; şekil/madde, yani cisim ve mânevî cephe sayılan ruhtan meydana gelir. İnsanın ruhu onun nefsidir de denmiştir. Hayatın devamı için bedenin bazı şeylere ihtiyacı vardır. Nefs bu ihtiyaçların şekillendiği ve çıktığı yerdir. Nefsin istekleri hayatın devamı için gereklidir. Ancak, nefs başıboş bırakıldığı zaman, aşırı istekler gündeme gelir ve insan o noktada hataya düşer. Kişinin yeme içme, soluk alıp verme, barınma, uyuma, sahip olma arzuları nefsin normal istekleridir. Ancak bu istekler başıboş

bırakıldığında, kişi cahil, cimri, hasetçi, gözü doymaz, azgın, sapıtmış, gurura kapılmış bir varlık haline gelebilir. Çünkü nefsin yapısı buna uygundur.

İşte dünya hayatının anlamı nefsin bu istekleriyle mücadele etmede şekilleniyor. İslâm, bir başka deyişle Allah'ın dâveti, kişiye bu mücadeleyi öğretmektedir. İslâm'ın getirdiği ölçüler nefsin isteklerini olumlu bir şekilde yönlendirmeyi sağlar.

Nefs kökünden türeyen 'nefes' solunan hava, sevinç ve rahatlık getiren rüzgâr demektir. Yine aynı kökten gelen 'nifas' kadının doğum yapması, 'teneffüs' ırmağın veya sabahın ortaya çıkması ferahlanma (rahatlama), 'nefis' çok hoş, kendisine tutkun olunan şey anlamında kullanılmaktadır. (14)

Dikkat edilirse, nefs ve bazı türevlerinin anlamı "ruh" kelimesi ve türevlerinin anlamıyla çok yakındır. Her iki kavram arasında büyük bir yakınlık, hatta bazı kullanımlar için aynılık vardır. "Ruh" ile "nefs" terimlerinin aynı mı, yoksa farklı şeyler mi olduğu, üzerinde tartışılan konulardan biridir. "Nefs" ile "ruh"u İslâm âlimlerinin çoğu aynı kabul eder. Nefs ile ruhun birbirinden ayrı şeyler olduğunu söyleyenler, bu farklılığı hep sıfatlar yönünden açıklayabilmektedirler. Öyleyse nef ile ruh arasındaki fark, zâtla ilgili olmayıp, sadece sıfat ve özellikler yönündendir. Aslında nefis ile ruh aynı varlıklar olduğu halde, klâsik İslâm geleneğinde nefs, mânevî varlığımızın daha dünyevî, hayvanî ve menfî yönünü; ruh ise daha ulvî, mânevî ve müsbet yönünü ifade eder. Kur'an, insandan söz ederken iki ifade kullanmaktadır: İnsan, topraktan yaratılmıştır ve insan Allah'tan bir nefha (üfleme) taşımaktadır. Sûfîlerin nefs anlayışlarıyla Kur'an'ın bu insan anlayışını birlikte düşünürsek; ruha, insanın Allah'tan kaynaklanan yönlerinin bütünü, nefse de toprak kaynaklı vasıflarının tümü demek mümkün olur.

Nefs ve ruh arasındaki ayrımın zât, mâhiyet ve hakikat açısından değil; sadece sıfat ve özellikler yönünden yapıldığı anlaşılmaktadır. Yani nefs ile ruh aynı cevherdir. Ancak, ruh güzel ve övülmüş vasıfların yeri; nefs de kötü huy, davranış ve özelliklerin kaynağı kabul edilmiştir. Bu itibarla, ruh terbiye edilmiş nefs, nefs ise terbiye edilmemiş ruhtur denilebilir.

Ruhla Nefsî Arzular Arasındaki Dengesizlik

İnsandaki rûhî bunalımların, akıl hastalıklarının nedenleri arasında, ruhla, bazılarının nefis dediği hevâ (kötü duygu ve aşırı istekler) arasındaki dengesizlik ve ilişki bozukluğu gösterilir. İnsanı hayvandan ayıran vee metafizik âlemle ilişki kurmasını sağlayan üstün ruh hali ile, yine ondaki içgüdüsel eğilimler arasında bir dengenin sağlanması zorunludur. Eğer bu denge bozulur, ruhun ihtiyaçları karşılanmazsa insan bunalıma düşer. İnsanı ele alan gayr-i müslim psikologlarda görüldüğü gibi, nefsin bir yönü ön plana çıkarılmış, insan ruhuna nüfuz edilmemiş ve onun ihtiyaçları bir bütünlük içerisinde ele alınmamış olur. Halbuki Kur'an, bedenin istek ve ihtiyaçlarını karşılamanın, nefsin isteklerini helâl yolla ve ölçülü tarzda tatmin etmenin meşrûluğu yanında; insanın Allah'a olan ruhî gereksiniminin de bir bütünlük içinde değerlendirilmesini öngörür. (Bkz. 3/Âl-i İmrân, 14). İçgüdü ve arzular, dünya hayatının gereklerini sağlamak ve Allah'a giden yolda vasıta olmak için verilmiş nimetlerdir. Bu eğilim ve arzulara aşırı ilgi göstermek, Allah'ı ve âhireti unutmak; âhiret saâdeti yanında, dünya mutluluğu için de zararı büyük yanlış tutumlardır.

Ruhun Yüce Allah ile olan ilişkisini kesmek, insanı sadece doymak bilmeyen içgüdüsel arzuların kucağına teslim etmek, sıkıntı ve bunalımların vücudun bütün hücrelerine yayılmasına yol açar. Hayat, o kimse için bir azap ve endişelerle dolu bir açmaz halini alır. Sebepsiz, gayesiz, sahipsiz gördüğü bu âlem, onun için musibet, belâ ve cehennem kesilir. Din gidince fazilet anlayışı da kaybolur, yüksek duygular adına kalpte ne varsa hepsi silinir gider, kalp bomboş kalır. Yerini bir kaos, sonu olmayan bir uçurum kaplar. Bu zindanda müthiş bir belirsizlik içinde olan insan, olaylar ve insanlar tarafından bilinçsizce sürüklenip gider.

Haram arzulara olan tutkunluğun ağır basmasıyla Yaratıcısıyla olan bağlarını zayıflatan insan, hayvanlar seviyesine düşer. Benliğini hissî bir katılık kaplar, mânevî duyarlılığını kaybeder. Şehvet ve arzularını ne kadar doyurursa doyursun, ruhu sürekli açlık çeker. (15)

İlham

Gerek sanat, gerek bilim alanında; duyu organları, beyin ve hâfıza kartları dışında âni bir zekâ esprisi vardır ki buna ilham denir. Bildiğimizin, belleğimizin bittiği yerde, iç dünyamızdan bir güç gelir ve aklımıza sınırsız fonksiyon yaptırır. Bize, ilgi alanımıza göre şiir sunar, bilim kapısını aralar. İlham, bazen mecalsiz hastalara güç ve şifa verir. Bu akıl almaz, hesaba girmez olay, ruhun bedene direkt müdahalesidir.

İlham olayını, sadece çok büyük sanat olaylarında, bilimsel keşiflerde aramaya lüzum yoktur. Herkesin günlük hayatında nasiplendiği pekçok ölçülü ilhamlar vardır. “İçimden geldi, böyle yaptım” dediğimiz nice teşebbüslerimiz gözden kaçan ilhamlardır. İlham, bazen nefs çizgisinden saparak yansır. Ruhtan gelen güç, nefs laboratuarında şer görünümlere bürünür, ihtiraslar ve kavgalara yataklık eder. İlham, özellikle ruh varlığının çok açık belirtisidir. Mekânı yoktur, zamana eğilmez ve insan kompleks bütününde ruh yönetiminin hârika bir tecellîsidir.

İlhamı inkâr etmek; medeniyeti, sanatı inkâr etmek demektir. Mekân ve zaman çizgisi üzerinde beyin, duyu organları ve tüm sinir sistemi fizyolojisi dışında bir mânâ olayıdır ilham. Tertemiz bir gönül ışığında ilâhî sanatın ruh koordinatlarından yansımasıdır.

Ruh konusunda bilimsel gerçekler sayılamayacak kadar çoktur. Zaten hayatın, bilimin, sanat ve edebiyatın kaynağı, ruhun beyin kompütürüne verdiği güç, yansıttığı hayal enerjisinde doğmuştur. (16)

Ruh Göçü (Reenkarnasyon/Tenâsuh)

Ölen insanların ruhunun bir hayvan ya da bir insan bedenine girmesi inancına tenâsuh, batı dillerinde reenkarnasyon denir. Reenkarnasyon, şahsiyetin temelini oluşturan anlamda bir ruhun bedenden bedene geçmesi fikridir. Burada ruh, bazen bir hayvan, bazen bir bitki gövdesinde yeniden doğar. Tekâmülünü tamamlayıp daha üst bir ruhanî varlık oluncaya kadar bu seyahat devam eder. Eski Mısır’da reenkarnasyon inancı, sadece Firavunlara özgüydü ve zaman geldiğinde, yarı tanrı kabul edilen Firavun, tekrar dirilip yeryüzüne dönecekti. Piramitlerin inşası altında yatan düşünce bu idi. Bu yüzden de o akıl almaz anıt kabirleri, piramitleri inşâ etmişlerdi ve hayata döndüğünde Firavun aç kalmasın diye, ehramların içlerine gıda yerleştirirlerdi.

Tenâsuh inancı, Hindistan’da Hinduizm’den doğmuş ve buradan Hint adaları, Tibet, Çin, Kore, Japonya ve eski Yunan’a yayılmıştır. Bu inanç, Hinduizm (Brahmanizm) ile beraber, Budizm, Taoizm, Caynizm, Maniheizm gibi Asyanın eski dinlerinde de görülür. Tenâsuh inancında manevî mükâfat veya ceza, yaptığı kötülük ya da iyiliklerin karşılığı olarak ruhunun bir hayvan veya bir insan cesedine girerek alçalması ya da yükselmesidir. Hinduizmde ruhların bir bedenden diğer bedene göçünün başlangıcı belli değildir. Ruh, daha önce bir bedendeki durumuna göre bir hayvan veya bir insan, yahut bir tanrı olarak dünyaya gelebilir. Hindulara göre tenâsuh, yalnızca insana mahsus değildir; tanrılar da ölür ve yeniden başka bir kalıpta doğabilir.

Tenâsuh inancı Hinduizm’in esasıdır. Ruhun kalıptan kalıba dolaşması insanı kemale erdirebilir. İnsan ruhu, hayvan veya beşer bedenlerine girerek çok sayıda varoluşlar yaşadıktan sonra saflaşırsa bu dünyadan giderek saadete ulaşır ve tanrı Brahma’ya veya kâinatın ruhuna ulaşabilir. Budizme göre, bir ruh intikali en küçük böcekten insana varıncaya kadar bütün canlılara şâmil olur. Nirvana adı verilen kurtuluş, insan varlığı safhasında ruhun bütün arzularını yenerek dünya ile alâkasını kesince meydana gelir.

Tenâsuh inancı, eski Yunan'da, Kelt ve İskandinav dinlerinde ve yahudiliğin bazı bâtınî mezheplerinde de görülür.

Bize göre tenâsuh inancı kesinlikle bâtıldır. Tenâsuh ehli, yeniden dirilmeyi, cennet ve cehennemi inkâr ederler. Tenâsuha inanmak, imanla ve özellikle âhiret inancıyla bağdaşmaz. Bir insan, bu dünyada yaptıklarından sorumludur. Sorumlulukta ruhun bedeninin de payı vardır. Bir insanın ruhu, sadece kendisine ait tek bir beden ve bedenin canı ile iyi vasıflar veya kötü özellikler kazanır. Tenâsuha inanılmakla tek bir insan, ayrı ayrı pek çok sayıda hayvan ve insan olarak kabul edilmiş olunur ki, bu imkânsızdır. Bu inanca göre bir insan ruhunun yüzlerce bedeni olmuş olur. Ceza ve ödülü bu bedenlerden hangisi alacaktır? Halbuki âhirette her bir insanın bedeni diriltilecek ve ruhu buna iâde edilecektir. Meselâ, bir insan ruhu yüz tane insan cesedine girmiş olsa, gerçekte bu cesetlerin tek bir ruhu bulunur, diğerleri ruhsuz kalmış oldukları için diriltilmez. Hepsi diriltilse, biri ruhlu olarak diğerleri ruhsuz olarak diriltilmiş olur. Ruhsuz beden ise insan değildir. Hem ruhun hem de cesetlerin/bedenlerin sorumluluktan payı vardır. İnsan ruhu, ne bir başka insan bedenine ve ne de bir hayvan bedenine nakledilemez. (17)

Ruh göçü anlayışı, insanın ölümle birlikte yok olup gitmekten duyduğu korku ve tedirginliği ortadan kaldırma hayalinden kaynaklanmaktadır. Reenkarnasyona akılcı bir yaklaşım kazandırabilmek için iyi kimselere ait ruhların yüce şahsiyetlere, kötü kimselere ait ruhlarınsa hayvanlara intikal edeceği şeklinde bir yakıştırma yapılmıştır. Esasen, başta vahiy olmak üzere, varlığın evrensel akışı da, insanın sonsuza dek yaşama özlemini karşılamak bakımından İslâm'daki âhiret hayatını bir gerçek olarak ortaya koymaktadır. Dolayısıyla insan, reenkarnasyon gibi bâtıl bir inanışa iltifat etmeden, vahye ve âhirete yakînen iman eder, İslâm'a tâbi olursa, hakikati, ölümsüzlüğü, yani âhirette sonsuz yaşayışı kavramış ve iknâ olmuş olur. (18)

Tenâsuh inancı, mantığa da terstir. Tenâsuh gerçek olmuş olsaydı, dünyadaki hayvan ve insan nüfusunun artmaması gerekirdi. Çünkü ruhların sayısı sâbit olacak, bir insan öldüğünde, başka bir bedende onun ruhu hayat bulacaktı. Böylece sâbit sayıda canlılar mevcut olacak, ruhlar, sınırlı olduğundan, ölü ile yeni doğumların sayısı hep aynı kalacaktı. Hayvan ve insan nüfusu, hep belirli sayıda donmuş olacaktı. Kur'an'da nice âyetler, tenâsuh anlayışını reddeder:

"Onlardan her birine (insana) ölüm gelip çatınca şöyle diyecektir: 'Rabbım, beni dünyaya geri gönder. Tâ ki ben kaybettiğim ömrüm karşılığında sâlih/iyi amelde bulunayım.' Hayır, asla! (artık dünyaya dönülmez). Onun söylediği bu söz, şüphesiz faydasız/boş sözden ibarettir. Önlerinde ise diriltilip kaldıralacakları güne kadar (dünyaya döndürülmelerine) bir engel/berzah vardır." (23/Mü'minûn, 99-100)

"İnkâr edenlere de cehennem ateşi vardır. Öldürülmezler ki ölsünler, cehennem azâbı da onlara biraz olsun hafifletilmez. İşte Biz, küfürde ileri giden her nankörü böyle cezalandırırız. Onlar orada: 'Rabbımız! Bizi çıkar, (önce) yaptığımızın yerine sâlih amel/iyi işler yapalım!' diye feryat ederler. Size düşünecek kimsenin düşünebileği kadar bir ömür vermedik mi? Size uyarıcı da gelmedi mi? (Niçin inanmadınız?) Şimdi tadın (azabı)! Zâlimlerin yardımcısı yoktur." (35/Fâtır, 36-37)

"(Fakat onlar), Onun te'vilinden başka bir şey beklemiyorlar. Te'vili geldiği (haber verdiği şeyler ortaya çıktığı) gün, önceden onu unutmuş olanlar derler ki: 'Doğrusu Rabbımızın elçileri gerçeği getirmişler. Şimdi bizim şefaatçılarımız var mı ki, bize şefaat etsinler veya (dünyaya) geri döndürülmemiz mümkün mü ki, yapmış olduğumuz amellerden başkasını yapalım? Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdukları şeyler (putlar) de kendilerinden kaybolup gitti." (7/A'râf, 53)

"Kim hidâyet yolunu seçerse, bunu ancak kendi iyiliği için seçmiş olur; kim de doğruluktan saparsa, kendi zararına sapmış olur. Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü üstlenmez." (17/İsrâ, 15)

“Onların ateşin karşısında durdurulup ‘ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabbımızın âyetlerini yalanlamasak ve mü’minlerden olsak!’ dediklerini bir görsen! Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler (günahlar) kendilerine göründü. Eğer (dünyaya) geri gönderilseler, yine kendilerine yasak edilen şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancıdırlar. Onlar, ‘hayat ancak bu dünyadaki ihayatımızdan ibarettir; biz, bir daha diriltilecek değiliz’ demişlerdi.” (6/En’âm, 27-29)

“Size âyetlerim okunurdu da, siz onları yalanlardınız, değil mi? Derler: ‘Rabbımız! Azgınlığımız bize üstün geldi; biz bir sapıklar topluluğu idik. Rabbımız! Bizi buradan çıkar. Eğer bir daha (ettiklerimize) dönersek, artık belli ki biz zâlim insanlarız.’ Buyurur ki: ‘Alçaldıkça alçalın orada! Bana karşı konuşmayın artık!” (23/Mü’minûn, 105-108) (ve bkz. devamı.)

Ruh Çağırma

Ruhun varlığını kabul eden, fakat hakkında sapık ve gerçek dışı bir anlayışa sahip olan bazı kimseler, ölmüş insanların ruhlarıyla irtibat kurulabileceğini ve böylece gayb âleminden bilgi alınabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu kimseler düzenlemiş oldukları ruh çağırma seanslarıyla insanları kandırmakta ve onların cehâletlerinden istifade ederek menfaat elde etmektedirler. Ruh, Allah Teâlâ’nın emrinde ve denetiminde olan bir varlıktır. Onun insanlar tarafından çağrılıp bazı istekleri yerine getirmesinin mümkün olduğuna inanmanın hiçbir dayanağı yoktur. Ruh çağırma seanslarında cin, ruh kimliğinde insanlara çoğu yanlış ve uydurma şeyler söylemektedir.

Müzik Ruhun mu Gıdasıdır?

Sabah-akşam müzikle iç içe yaşayanların kendilerini savunmak için dört elle sarıldıkları bir söz vardır: “Müzik ruhun gıdasıdır.” Konfüçyüs’e ait olan bu söz bir nass gibi; tartışılmaz, kesin doğru kabul edilir. Rejimler okullarda müzik dersi verir. Her yıl Eurovizyon müzik yarışmalarına iddialarla, devlet bütçesinden yardımla ve aylarca süren telaş sonrası katılınır. Bazı tv.ler ve radyolar, günde yirmi beş saat müzik yayını sunar. Kasetçalarlar, olmadı volkmenler, o da yetmedi müzik setleri, plaklar demode olduysa gelsin CD.ler, daha neler neler. Dolmuşlarda ha bire çalınan kasetler, konserler, FM radyolar... Hepsinin tek amacı vardır: Ruhlara gıda vermek! Evler bile meyhaneye, sinemaya, gazinoya dönüştü; mescide hiç benzemiyor.

Bunca uğraşa rağmen, ruhların tatmin olmadığını görüyoruz. Rûhî özellikler yok olmuş, sevgiler tükenmiş, gönüller harâbeye dönmüş, mânevî özellikler gıdasızlıktan ölümcülleşmiş. Öyleyse bir yanlışlık var. Ruha bu kadar gıda verilecek, ama rûhî özellikler gittikçe kaybolacak. Kur’an’ın ve sahih hadisin dışında her söz eleştirilir. Doğru da olabilir, yanlış da. Konfüçyüs’ün sözünü incelerken ruh ve nefsi tanımak gerekir.

İnsanın iç dünyası çok zengin. Böyle olduğu halde, bir elini okyanusların dibine, diğerini de uzayın esrârengizliğine uzatan insanoğlu, kendini tanımaya uğraşmıyor. Onun için de mutluluğu yakalayamıyor. Zaten kendini tanısa, yeri ve göğü daha iyi bilecek, aralarındaki irtibatı görecek. Kendini tanısa Rabbını tanımış olacak... İnsanın iç benliğinde yerleştirilmiş iyi vasıfların, iyi ahlâkın ve güzelliklerin merkezi ruh; kötü vasıfların yeri de nefis olarak bilinir. Sanat, rûha hitabettiği, gönlü coşturabildiği oranda sanat olur. Nefse hitabettiği müddetçe de şeytanî vesvese ve oltanın ucundaki yem.

Rûhî yönümüzle yükseklere kanatlanabilir, melekleri geçebiliriz. Nefsi ön plana aldığımızda ise dört ayaklıların tabanlarını seyrederiz. İnsan irâdesi (nefsi), istekte sınır tanımamaktadır. İnsan, sonsuz oranda istekten ibarettir. İnsan, nefisle, hoşuna giden herşeyi kendine maletmek, zevklenmek ister. İçimizde devamlı fışkırıp duran bu istek kaynağının arzuları mutlak surette verildikçe, o, sırnaşık insan gibi daha da arsızlaşır. Verdikçe azar, daha da ister. Nefsin midesi yoktur, doymak bilmez. Doysa bile az sonra yine acıkır. Sahibini de yemeye ve yenmeye başlar. Nefsi taşkınlıktan (tuğyan) korumak için

hudûdullah'a riâyet şarttır. Nefsi, aklın ve ruhun, daha doğrusu imanın emrine vermeden insanın mutlu, başkalarının ondan memnun ve Rabbının râzı olması mümkün değildir.

Kur'ân-ı Kerim, ruhun gıdasının müziğin dışında başka şeyler olduğunu söylüyor, ama müziksever, Konfüçyüs'ün sözü kadar itibar etmiyor, doğruluğunu kabul etmiyorsa din tercihini yapmış demektir. Artık müziksever değil; müzikperesttir. Ruha, gönle "zikir" gıdası verilmediği, gıda yerine "zehir" verildiği için şikâyet, sıkıntı, bunalım, stres, intihar gibi problemler gittikçe artıyor. Tatmin olmayan ruh sıkılıyor. Nefsin de doyacağı yok. Yedikçe azıyor, azdıkça gıdalanıyor. Daha değişik zevk ve gıdalar arıyor, sahibini felâkete ve helâke sürüklüyor.

İnsanlar zevk almak için eğlenceye, müziğe çokça yer ayırırlar. Halbuki maddî zevk, hiçbir zaman hakiki zevkin yerini tutmaz. Hakiki zevk kısa süreli değildir, maddî zevk ise saman alevidir; bir varmış bir yokmuş gibidir. Aynı zamanda zevkten kısa bir müddet sonra hazzın yerini yorgunluk, acı, maddî-mânevî kayıp, rahatsızlık gibi problemler alır. Meşrû olmayan maddî zevklerin peşinden gelecek gam ve kederler bir yana, yine vicdanı rahatsız etmesi ve Allah katındaki sorumluluk. Bütün bunlara değecek bir getirisinin olmadığından zevk bile sayılmaz maddî zevkler.

Rûhî zevklerinse sonunda böyle problemler yoktur. Rûhî zevklerle ruh, sağlığını korur, gıdasını almış olur. Stres gibi çağdaş problemler, çağdaş insanın çağdaş zevkleri ve tercihleriyle ilgilidir. Gerçek zevk (rûhî zevk) en çok üç şeyde bulunur:

a- Her çeşit ibâdette, özellikle namaz ve Kur'an okumada; yani zikirde.
b- İlim tahsil etmekte, öğrendiklerini yaymakta; yani tebliğ ve cihadda.
c- Âciz ve sayıflara yardımda; yani ihsanda.

Bunların dışındaki zevkler geçicidir. Devamı olmayan bir kuruntu ve aldanmadan ibarettir. Altın kadeh içindeki zehirdir.

Bugün tûbâ ile zakkum farkedilmez olmuş, sanatla sahtesi birbirine karıştırılmış. Nefis ruhun yerini almış. Rûhî özellikler yok gibi; yaşayan ölüler, yani ruhsuzlar topluluğu halinde cahilî toplumlar. Müzik ilâhları ve tanrıçaları, kullarının müzikhollerde, gazinolarda âyin ve ibâdetleriyle yetinmiyor; stadyumlar, açıkalanlar gibi daha büyük mâbedlere toplanmalarını istiyor artık. Nefis, bu tapınma ve kendinden geçerek mest olmayla da tatmin olmuyor. Günlük ve saatlik âyinler de emrediyor: Radyolar, müzik setleri, tv.ler kalabalıkların neredeyse her dakikasını ibâdet vecdi içinde kaplıyor. İşyerinde müzik, arabada müzik, evde müzik, okulda derste müzik, filmde müzik.

Hz. İsa, ruha önem verilmeyen bir topluma rûhî özellikleri yeniden ihyâ etme yönüyle çeşitli mûcizelerle geldi: Ölüleri diriltme, hastaları iyileştirme, körlerin gözlerini açma, dilsizi konuşturma gibi. İşte günümüz toplumunda da bu rûhî özellikleri ihyâ eden İsa nefesli insanlara ihtiyaç var. Böylece yahûdilerin katı kapitalist etkileriyle ruhları, rûhî özellikleri bombardıman edilen insanların ölümcül kalpleri ve ruhları dirilsin, ruh maddenin önüne çıksın, böylece tatmin olsun. Hasta kalpler ve ruh hastalıkları iyileşsin. Hakkı göremeyen gözler açılsın, basîret ve ferâset sahibi olan insanlar eşyaya Allah'ın nuruyla bakabilsin. Sadece görünenleri değil; perdenin arkasındakileri de görebilsin. Hakka kilitli dilleri açılsın, bülbül gibi şakısın. Bunların yerine gelmesi için Hz. İsa'nın gökten inmesini beklemeye lüzum yok. Hz. İsa'nın nefesine, Hz. Mûsâ'nın asasına, Hz. Muhammed'in Haktan getirdiği mesaja mirasçı sensin. Kurtuluş istiyorsan kurtarıcı beklemekten vazgeç; vazifeni yap. Hem sen kurtul, hem toplum kurtulsun ey İsa nefesli müslüman! (19)

Ruh Çeşmesinden Sızıntılar

İnsan, ruhuyla birini sever. Ve sevdiğinin ruhunu sever. Ruhun şekli olmadığından bu sevgisini kalp resmiyle simgelediği olur. Madde, ruhsuz sevilmez. Hâtıranın değeri, o yüzden büyüktür. Ruhsuz maddeye değer verilmesi, ya ona atfedilen ruhsal özelliklerden dolayıdır veya sevenin ruhundaki ona duyduğu meyille ilgilidir.

Rüya, nazar, hipnotizma, insanı etkileme gücü, keşif, ilham, duâ ve bedduânın etkisi, buğzun kötülüğü değiştirme gücü, aşkın zincirleri kıran büyüsü, candan sevmenin fedâkârlığa sevki, insanın kullanabildiği ve kullanmasını bilmediği olumlu ve olumsuz enerjisi... hep ruhla ilgili, Allah tarafından üflenen ruhun gücüne bağlı muhteşem imkânlardır. Göz, rûhun esrârengizliğinin aynasıdır; Söz, rûhun enginliğinin yansıması. Öz ise, nazargâh-ı ilâhî.

İnsanla ilgili esrârengiz tüm özellikler, ruhuyla ilgilidir; hep ruhun sırlarından kaynaklanır. Altıncı his, ruhlar âleminde birbiriyle kaynaşan ruhların birbirini sevmesi, evlât için büyük fedâkârlık, karşı cinste sükûnete kavuşma ve her şeyin başı ibâdet ihtiyacı ve zevki... Ruh olmasa, bütün bunlar da olmayacak, güzellikten ve sanatın anlamından bahsedilmeyecekti. Zaten güzelliğin zirvesinde, keşfedilemeyen bir gizlilik, izah edilemeyen ama etkileyen bir câzibe yok mudur? Ruh tümüyle keşfedilemeyeceğinden, insanın anlaşılamayan sırları da olacak, esrârengizlikler insanın hayret düğmesine basmaya devam edecektir.

Utanma, öfke, sevinç, hüzün, mutluluk, tabii ki iman... hep ruhun halleridir. Vücut, bunları belli eder; çünkü beden ruhun emrindedir. Ruhu bedenin ve hevânın hizmetine vermek, ruha en büyük zulümdür.

Seven, sevdiğini herşeyiyle sever. Allah'a tevekkül edip teslim olan bir müslüman için zenginlik de birdir, fakirlik de; Hakkın kahrı da hoştur, lütfu da. Güncel hayatın ve dünya sınavının zorluklarıyla yaralanan ruhlar, iman ve teslimiyet gıdalarıyla yeterli beslenmeyen ruhlardır. Allah'a kulluğun zevkini tadamayan ruhlar, kendisini esir alacak efendiler peşinde koşturup duracaktır. Bu, ruhun intiharıdır; zaten inançlı insan hiç intihar eder mi? Peygamberler kutsal ruhla kuvvetlendirilmiştir (bkz. 2/Bakara, 87). Insan da güçlenmek istiyorsa, vahiyle -ki bir adı ruhtur- aküsünü şarz etmeli, ruhunu ruhla takviye etmelidir. Beden için ruh/can ne ise, mânevî hayat için de vahiy odur, hatta ondan da ötedir: *"Ey iman edenler! Hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah ve Rasûlüne uyun. Ve bilin ki, Allah kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz mutlaka O'nun huzurunda toplanacaksınız."* (8/Enfâl, 24) Ve vahy, öncelikle ruh için şifadır, rahmettir, ışıktır/nurdur, kılavuzluktur/hidâyettir.

Ruhun huzur ve tatmini, meşgûliyette, zahmet ve gayrettedir. Ama hayırlı bir yönde değilse bunlar, ruh değil; ego/nefis beslenmiş olacaktır. Allah'a kulluk ve itaatte, ibâdette ve Allah yolunda Allah için çalışmadadır ruhun huzuru. Gece gündüz, gizli açık ibâdet ve Allah için gayretten ayrılmayan peygamberlerin ruhları onun için daha çok arınmıştır, mutmaindir. İşleyen demir ışıldar, tembel demir pas tutar. Ruh da törpülendikçe keskinleşir. İnsanın rahatı zahmettedir. Tembel ya da gereksiz işle meşgul olan kişi, mutsuzdur, huzursuzdur. Başkasına faydası olmayan, kendine/ruhuna da zarar verir. Zahmetsiz rahmet olmaz. Arı bal yapmaktan zevk alır, bal yapmanın ve eserini başkasına ikram etmenin lezzetini tadan arı, bal yemekten daha tatlı gelen bu uğraştan ölünceye dek vazgeçmez. Vermenin tadını alan, ibâdetin hazzını duyan kimse, tembellikte değil; cihadda bulur huzuru.

Ruhu, maddeyle tatmin etmeye kalkmak, atı etle beslemeye çalışmak demektir. Kalp/ruh, vahyin nurundan ışığını almadıysa, karanlıklar içinde bocalayıp duracak, ışıksız yerdeki ayna gibi, hiçbir şeyi göstermeyecektir. Çarpıtılmış fıtrat ve sindirilmiş vicdan lambalarının sızdırdığı cılız ışıkla, aydınlık çehreleri bile bulanık, sisli ve karanlık gösterecektir o ruh aynası. Esas körlük budur işte; bedendeki gözlerin görmemesi değil, ruh ekranının kararması. Vericiler sağlam olduğu halde, yansıtıcıların, alıcıların bozukluğu. Ekranın olması yetmiyor; bu araç, elektrikle/enerjiyle irtibatı olmazsa hiçbir işe yaramayacaktır.

Ruhun arındırılması/tezkiye edilmesi lâzımdır; ibâdetlerle cilâlandırıp parlatılması gerekir. Yoksa, çevrenin pislikleri ruh aynasını işlevsiz hale getirecektir. Aynanın sırları dökülünce, çevreden yayılan pislikler aynanın parlaklığını kaybettirince, tertemiz nesnelerin de görüntüleri câzip olmayacaktır. Problem, doğuştan tertemiz verilen aynayı kirletmekte, onun temizliği için gayret sarfetmemekte düğümleniyor.

Net ve doğru gösterebilmesi için aynanın düz (sırâtı-ı müstakîm üzere hidâyette) olması da şarttır. Bâtıl düzen ve inkârcıların ezip çukurlaştırdığı ya da şişirip kamburlaştırdığı aynalar da, nesneleri olduğundan çok farklı gösterir; aynasına göre bazıları cüce, bazıları dev görülecektir. Vahy ölçeğiyle doğruluğunun sağlaması yapılmayan, o teraziyle ayarlanmayan ayna, olduğundan çok farklı gösterecektir her şeyi. Yıpratıcı, tahrip edici araçlarla çizilen, kırılan aynalar da herşeyi çizik ve kırık gösterir. Ayna, düzelmeden sağlıklı görüntü yansımayacaktır.

"Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için (dünya ve âhirette) büyük bir azap vardır." (2/Bakara, 7) *"Onların kalplerinde/ruhlarında hastalık vardır."* (2/Bakara, 10) Gözlerinde perde olan, ruh aynası kararmış insanlar; kara vicdanlı, karanlık zihniyetli insanlardır; taktıkları şirk gözlükleri kara olduğu için, güneşi bile kara görürler onlar.

Gözdeki şaşılık veya uzağı görememe gibi hastalık düzeltilmeden, böyle göze sahip insan, nasıl herşeyi farklı görür veya uzağındakileri göremezse, görüntülerin değerlendirildiği ruhun/kalbin hastalığı, görülmesi gerekenleri, uzak saydığı âhireti göremeyecek, hastalığının şiddetine göre sanal görüntüler, rüya, serap, hayal, illüzyon, hallüsinasyonları gördüğü kadar hakkı göremeyecek, doğruyu eğri görecektir.

Günümüz insanı, sadece Kur'ânî kavramları değil; dünyevî kavramları bile çarpıtıyor. Beyinlerinde hastalık olanlara "ruh hastası" diyor; ruhun varlığını kabul etmeyen anlayışla ruh hastalığı ele alınıyor. Eski ismi "ilmü'n-nefs" olan bilgi dalına "ruh bilim" anlamına gelen "psikoloji" adı veriyor. Ruh konusunun gündeme hiç getirilmediği "psikoloji"ye, bugünkü içeriğiyle "karakter bilimi" gibi bir isim verilmesi daha uygun olacaktır. Ama müşriklerin âdetidir bu; kavramların içini boşaltıp çarpıtarak kendi görüşleri doğrultusunda doldurmak. *"Sözlerini bozmaları sebebiyle onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değiştirirler, tahrif ederler."* (5/Mâide, 13) Ruhu inkâr eden Batılı, "ruhun bilgisini" okuyor, okutuyor!

Bunun yanında, tabii ki, ruhu hasta olanlar var. Mânevî hayatı, ümit, güven, korku gibi duyguları dengede tutamayan, onlara doğru hedefler gösterip istikamet veremeyen kişinin ruhu hastadır. Zaten kendi psikolojik/rûhî durumunu, kısmen de olsa hasta görüp şikâyetçi olmayan, depresyon, bunalım, doyumsuzluk/tatminsizlik, can sıkıntısı, iç daralması, stres içinde olmayan çağdaş insan pek bulunmaz. *"Kim Benim zikrimden (Kur'an'ımdan, Beni hatırlamak ve anmaktan, namazdan) yüz çevirirse, şüphesiz onun sıkıntılı/sıkıcı bir hayatı olacak ve Biz onu kıyâmet günü kör olarak haşredeceğiz."* (20/Tâhâ, 124) Ve çözüm: *"...Bunlar, iman edenler ve gönülleri Allah'ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilin ki, kalpler/ruhlar ancak Allah'ı zikirle (O'nu hatırlayıp anmakla, Kur'an okumakla, namazla, ibâdet ve tâatla) huzur bulur."* (13/Ra'd, 28).

Ruh, terbiye edilmeye muhtaçtır; onun da gıdaya ihtiyacı vardır. Ruh, mânevî bir varlık olduğundan onun terbiyesi de, gıdası da mânevî olacaktır. Onu doyuracak Razzâk'ın ve eğitip yönlendirecek Rabb'ın vahyi ile ihtiyaçlarını gidermezse, ruh tatminsizlik içinde çırpınıp duracaktır. Tek kanatlı kuş uçar mı? İnsanın da sadece madde tarafı tıka basa doyurulmaya çalışıldığı halde, ruh tarafı mânâ cephesi gıdasızlıktan ölümcül hasta. Gideceği yere tek kanadıyla uçup gidebilir mi dersiniz? İşte, yükseleceğim derken devamlı tökezleyip yere çakılması ve bunun ha bire tekrarı, kanadın birinin durumu, içler acısıdır.

"Hayat varsa ruh da vardır."
"Gören, duyan yalnız ruhtur; geri kalan her şey sessiz ve sağırdır."
"İnsan ruha bakmalı. Güzel bir vücutta güzel bir ruh olmazsa neye yarar?"
"Ruhun da vücut gibi ihtiyaçları vardır.
"Ruh ve ceset, bu âlemde iki ortaktır. Bunun için, âhirette insan, hem ruhuyla hem de cesediyle ödül veya ceza görür."

“Ceset, ruhun evi ve elbisesidir.”

“Ceset, ruha dayanarak ayakta kalır. Ruh ise kendi başına kaimdir. Ceset harap olursa ruh daha çok serbest olur, melek gibi göğe uçar.”

“Ceset, ruhla zevk alır, mutlu olur; Ruh ise vicdanla.”

“Ruh, yaşlı doğar, fakat gençleşir; hayatın komedisi bu. Vücut da genç doğar, gitgide yaşlanır; bu da hayatın trajedisi.”

“Ruhun büyüklüğü, büyük yerlerde değil; gösterişsiz yerlerde çıkar ortaya.”

“Büyük ruhlar, ıstıraplarına sessizce katlanırlar.”

“Başkalarının ruhu, karanlık bir ormana benzer.”

“Bizi şartlardan çok, ruh yapımız mutlu kılar.”

“Mutlu olmak istiyorsak, hayatın cisimde değil; ruhta olduğuna inanmalıyız.”

“Ruhlar, bölüklere ayrılan askerler gibidir. (Ruhlar âleminde) birbirleriyle tanışmış olanlar, dünyada da uyuşurlar, anlaşırlar. Tanışmayanlar da anlaşamazlar, sevişemezler.” (Hadis-i Şerif)

“İnsanın gıdaya ihtiyacı olduğu gibi zevke de ihtiyacı vardır. Nefis ve hevâ yönünden tatmin edilmezse, ruh tarafından zevkini arayacaktır.”

“Şuur, ruhun ziyâsıdır.”

“İnsanın ruh gücüne sınır çizilmemiştir. Enâniyet/bencillik ile öyle aşağı düşer ki toz kadar kalır. Allah'a kulluk ile o kadar yükseğe çıkar ki Hz. Muhammed (s.a.s.) gibi iki cihanın güneşi olur.”

“Ruh, zamana mahkûm değil. İnsan duyguları ruh seviyesine çıkınca, yaşanılan zaman genişler. Başkalarına nisbetle mâzi ve istikbal olan vakitler, ona şimdiki zaman hükmüne geçer.”

“Bu elem yurdu denî dünyanın; Derdine, mihnetine gâyet yok.Bir çürük diş gibidir bence bu can, Çıkmadan sahibine râhat yok.” (Ferit Kam)

“Kim demiş, ‘sağlam kafa sağlam vücutta bulunur’ diye? Doğrusu şöyle olmalı: ‘Sağlam iş, sağlam ruh sahibinden çıkar.”

“Ruh sağlıklı ve doğruysa, bütün beden doğru olur, güzel iş yapar; Ruh hasta ise, bütün beden ve tüm davranış da bozuk olur.”

“Cânânsız can, hayvanda da var.”

“Ruh kuştur; beden kafes.”

“Ruh misafirdir; beden ev/konut.”

“Ruh kanundur, sultandır; beden de ülke.”

“Ruh âmirdir; bedense memur.”

“Ruh anlamdır; beden söz/kelime.”

“Ruh ustadır; beden tezgâh.”

“Ruh enerjidir/elektriktir; beden fabrika.”

“Ruh sürücüdür/şofördür; beden araba/otomobil.”

“Tuğyân eden/azana ve dünya hayatını âhirete tercih edene, şüphesiz cehennem tek barınaktır. Rabbının makamından korkan ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştıran için ise şüphesiz cennet yegâne barınaktır." (79/Nâziât, 40-41) *“Ey huzura kavuşmuş nefs/ruh! Sen O’ndan hoşnut, O da senden râzı olarak Rabbine dön. (Seçkin) kullarım arasına katıl ve cennetime gir.!”* (89/Fecr, 27-30)

Faydalinan Kaynaklar

1- Hüseyin K. Ece, İslâm’ın Temel Kavramları, s. 543
2- Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, Azim Y. c. 1, s. 343-344
3- İbn Kayyim el-Cevziyye, Kitabu’r-Ruh, s. 46-47
4- Şâmil İslâm Ansiklopedisi, c. 5, s. 272 vd.
5- Alâaddin Başar, Nurdan Kelimeler, s. 45 vd.
6- Ferit Aydın, İslâm’da İnanç Sistemi, s. 133-135
7- Ramazan Özcankaya, Ruh, s. 17 vd.
8- Alâaddin Başar, a.g.e. s. 161 vd.
9- A.g.e. c. 2, s. 9-13
10- Ramazan Özcankaya, a.g.e. s. 43 vd.
11- A.g.e. s. 87 vd.
12- A.g.e. s. 131 vd.
13- Cavit Yalçın, Kur’an’da Temel Kavramlar, s. 47-48

14- Hüseyin K. Ece, a.g.e. s.
15- Abdurrahman Kasapoğlu, Kur'an'da İman Psikolojisi, s. 227-228
16- Halûk Nurbaki, İnsan Bilinmezi, s. 87
17- Şâmil İslâm Ansiklopedisi, 6/180-182
18- Ferit Aydın, İslâm'da İnanç Sistemi, s. 321
19- Ahmed Kalkan, Sanat Bilinci, s. 50-54

Ruh Konusuyla İlgili Bazı Âyet-i Kerimeler

Ruh Allah'ın Emrindedir: 17/İsrâ, 85.
Ruh Bilgisi İnsanlara Az Verilmiştir: 17/İsrâ, 85.
Ruhlar Âleminde "Elestü bi Rabbiküm" Hitabı: 7/A'râf, 172; 57/Hadîd, 8.

Geniş Bilgi Alınabilecek Kaynaklar

1. Hak Dini Kur'an Dili, Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Neşriyat c. 1, s. 406-413; c. 4, s. 3197-3205
2. Tefhimu'l Kur'an, Mevdudi, İnsan Y. c. 3, s. 121
3. Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri, İbn Kesir, Çağrı Y. c. 2, s. 411-413
4. El-Câmaiu li-Ahkâmi'l Kur'an, İmam Kurtubî, Burûc Y. c. 2, s. 210-212
5. Kur'an Mesajı, Muhammed Esed, İşaret Y. c. 1, s. 24
6. Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri, Mahmut Toptaş, Cantaş Y. c. 1, s . 187
7. Mefatihu'l-Gayb (Tefsir-i Kebir), Fahreddin Razi, Akçağ Y. c. 3, s. 204-206
8. Kur'an Mesajı, Muhammed Esed, İşaret Y. c. 2, s. 527
9. Dâvetçinin Tefsiri, Seyfuddin el-Muvahhid, Hak Y. c. 1, s. 181-183
10. Şâmil İslâm Ansiklopedisi, Şâmil Y. c. 5, s. 271-275; 278-279
11. Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Risâle Y. c. 3, s. 320-325
12. İslâm Ansiklopedisi, M. E. B. Y. (E.E. Calverley), c. 9, s. 179-183
13. Kur'an'da Temel Kavramlar, Ali Ünal, Kırkambar Y. s. 201-205
14. İslâm'ın Temel Kavramları, Hüseyin K. Ece, Beyan Y. s. 543-546
15. Kur'an'da Temel Kavramlar, Cavit Yalçın, Vural Y. s. 47-50
16. İnanç ve Amelde Kur'anî Kavramlar, Muhammed el-Behiy, Yöneliş Y. s. 117-119
17. Kur'an'da Nefs Kavramı, Ahmet Ögke, İnsan Y. s. 25-28
18. Kur'an ve İnsan, Celal Kırca, Mârifet Y. s. 169-178
19. Kur'an'da İman Psikolojisi, Abdurrahman Kasapoğlu, Yalnızkurt Y. s. 227-229
20. Nurdan Kelimeler, Alâaddin Başar, Zafer Y. c. 1. s. 161-165; c. 2, s. 9-14
21. İnsan ve İnsanüstü, Ruh, Melek, Cin, İnsan; Süleyman Ateş, Dergâh Y. s. 15-20; 51-187
22. Reenkarnasyon Var mı? Sevim Asımgil, Gonca Y. s. 45-88
23. İnsan Bilinmezi, Haluk Nurbaki, Hilâl Y. s. 74-113
24. Kur'an ve Sünnete Kalbî Hayat, Adem Ergül, Altınoluk Y. s. 114-123
25. İslâm'da İnanç Sistemi, Ferit Aydın, Kahraman Y. s. 133-135, 319-321
26. Kur'an'da Ulûhiyet, Suad Yıldırım, Kayıhan Y. s. 372-373
27. Sanat Bilinci, Ahmed Kalkan, Denge Y. s. 50-54
28. Ruhî Bunalımlar ve İslâm Rûhiyâtı, Mehmed Tevfik, Bedir Y.
29. Ruhî Çöküntü, Hamdi Gülal, Bahar Y.
30. Ruhsal Yozlaşma Toplumsal Çürüme, Sadık Kılıç, Akçağ Y.
31. Ruh'un Özü Kudsi Sırlar, Fatma Temir, Furkan Kitabevi Y.
32. Kitâbu'r-Rûh, İbn Kayyim Cevziyye, İz Y.
33. Ruh, İçimizdeki Biz, Ramazan Özcankaya, Hayat Y.
34. Ruh Çağırma, Ömer Sevinçgül, Zafer y.
35. Ruh Gerçeği ve Reenkarnasyon, Ömer Sevinçgül, Zafer Y.
36. Ruh Dosyası, Ahmed Ersöz, Nil A.Ş. Y.
37. Ruh Nedir? Mehmet Kırkıncı, Zafer Y.
38. Ruh Üzerine, Alaaddin Başar, Zafer Y.
39. Ruh-İnsan-Cin, Ahmed Hulûsi, Kitsan Kitap Kırtasiye
40. Ruhlar ve Ötesi, Safvet Senih, Nil A.Ş. Y.
41. İtikad, İbâdet ve Ruh Terbiyesi, Ebu'l-Hasan Nedvî, Risâle Y.
42. Ruh Terbiyemiz, Said Havva, Kayıhan Y. /Petek Y.
43. Ruh Âleminde Bir Seyahat, Kemal Osmanbay, Kitsan Kitap Kırtasiye
44. Ruhlar Alemi, İslâm'da Vasiyet ve Iskat Meselesi, Ali Rıza Karabulut, Kalem Y.
45. Sihirbaz, Büyücü ve Ruh Çağıran Ehl-i Bid'ata Reddiye, Seyyid Ali Göleli, Şühedâ Y.
46. Çağdaş Ruhçuluğun Maske ve Yüzleri, Julias Evola, İnsan Y.
47. Ölümden Sonraki Hayat, Süleyman Toprak, Konya
48. Felsefî Doktrinler Sözlüğü, Süleyman Hayri Bolay, Akçağ Y.
49. Hüvel Baki, Mustafa Özdamar, Kırk Kandil Y.
50. Mezar Notları, Muammer Özkan, İnsan Dergisi Y.
51. İslâm'a Göre Ruh Çağırma, H. H. Muhammed, Pamuk Y.
52. Ruh Sağlığı, G. Kozacıoğlu, Alfa Basım Yayım
53. Ruh Sağlığımız ve Davranış Bozuklukları, Aydın Ankay, Turhan Kit. Y.
54. Ruhsal Çatışmalarımız, Karen Horney, Öteki Y.
55. Reenkarnasyon, Arif Arslan, Adese Y.

56. Ruhbilim Sözlüğü, Orhan Hançerlioğlu, Remzi Kitabevi Y.
57. Sihirbaz, Büyücü ve Ruh Çağıran Ehl-i Bid'at'a Reddiye, Seyyid Ali Göleli, Şüheda Y.
58. Parapsikoloji Dersleri, Paul Krafchik, Ruh ve Madde Y.
59. Psikiyatrinin ABC'si, Cengiz Güleç, Simavi Y.
60. Ruhsal Deneyleri Uygulama Kitabı, Sheila Ostrander, Ruh ve Madde Y.

صَلَّى اللهُ عَلىَ سَيِّدِنا مُحَمَّدٍ وَعَلىَ آلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ

Ve'l Hamdû li'llahi Rabbi'l Alemin…

—Derleme— *Ebû Abdûlmûmîn Tekin. bin Muhârrem el-Kayseri*
—E-Mail— *dayioglu_@hotmail.com*
—E-Mail— *tekin_mihci@hotmail.com*
—BELÇIKA— 2001 - 2015 — Çalışmaları .

https://www.facebook.com/groups/704621039621341/files/
https://www.facebook.com/groups/islami.e.Kitap.indir/files/
https://www.facebook.com/groups/129830423826445/files/
https://www.facebook.com/groups/Silahtar38/files/
https://www.facebook.com/groups/1529611830591132/files/
http://tevhiddersleri.com/
http://ebumuaz.blogspot.com/
http://www.ehlieser.tr.gg/
http://www.islamhouse.com/
http://islamqa.info/tr
http://tevhidvesunnet.com/
http://www.davetulhaq.com/tr/index.php
http://www.tevhididavet.com/
http://www.tevhidyolcusu.com/
http://islamiekitap.blogspot.be/
http://ilimehli.blogspot.be/
http://www.sahihhadisler.net/
http://gurabayolu.tr.gg/

Bilim, İlim, Din ve Cahillik

"Bilimin konusu ne Tanrı'nın varlığını veya yokluğunu ve ne de O'num sözlerinin doğruluğurıu veya yanlışlığını kanıtlamaktır"

Prof, Dr. Tuncer GÜVENÇ
H.Ü. Jeoloji Müh, Bölümü

Geçenlerde bir öğrencim Yer Küresi Tarihi dersinde İnsanın Evrimi konusuna deyinip deyinmiyeceğîmi sorduktan sonra» halka sokakta ücretsiz dağıtılan, iki yahudi peygamber adı taşıyan birisi tarafından yazılmış bir kitapçık gösterdi. Evrimin aldat™maca olduğunu söyleyen yazarın materyalizm, mikrobiyoloji, yaradılış, yahudilik, masonluk, kapitalizm, strateji vd. konularda da yapıtları olduğu kitapçığında belirtilmektedir. Bu kadar farklı ve üst düzey bilim, ekonomi, felsefe vd. konuları içeren yapıtları verebilmek için yazarın çok yönlü ve yüksek düzeyde bir eğitim görmüş olması gerekir. Bu düzeyde bir kimsenin (kitapçığını) peygamber adıyla yayınlamasını anlamak olanağını da bulamadık. Kitapçığında belirttiği kaynakların % 90'nın üzerinde ABD kökenli olması bana, "vizyon" sahibi özal döneminde bir bakanın (MEB) bir ABD gezisi dönüşünde ABD'nin en geri bir protestan kilisesinin propaganda kitabını türkçeye çevirtip islamiyet adına yahudl-hriatiyan propagandası yaparak ücretsiz dağıttığını anımsattı» Bilim, Evrim v© Din konusunu daha sonraya bırakarak "Neden dini ve bilimi anlayamıyoruz?" sorusu ve bu cahilliğin nedeni öncelik kazandı.

Bugünkü anlamı ile bilim, Rönesans ve Aydınlanma dönemlerinde yeni bir mantık ve felsefe sayesinde akla, deneyime, gözleme ve eleştiriye dayanarak oluştu ve hız kazandı. Bilimin getirdiği yeniliklerin tekniğe uygulanması İle de pek çok yeni ve ileri bilim dalları oluştu. Bugün artık bazı bilimler ve bilim felsefesi ile uğraşmadan bu bilimler hakkında kısmen de olsa konuşabilecek bilgi sahibi olmak artık olanaksızlaştı. Bugün doğa bilimleri, insan bilimleri ile birlikte evrende ve insan topluluklarında her konuyu incelemektedir. Bilimde eleştiri de yine bilimsel yöntemlerle ve acımasızca yapılmaktadır. Bilim ne olursa olsun "müsbet" dediğimiz tanitlaşmış her şeyi inceler.

Bilimin konusu ne Tann'nın varlığını veya yokluğunu ve ne de O'nun sözlerinin doğruluğunu veya yanlışlığını kanıtlamaktır. Din de fizik, kimya, mikrobiyoloji, paleontoloji vd. konularını incelemez, çünkü konusu değildir. Dolayısı ile konuları farklıdır, Çatışma ise biri diğerini yarım yamalak, yüzeysel bilgilerle yorumlamaya kalkınca ortaya çıkar. O da yorumlayanın yanlışları veya eksikliklerinden kaynaklanır, Her iki tür de kendi uğraşı dallarından nasiplerini alamamışların eseridir,

Osmanlıcada bugün' bilim sözcüğü de ilimdi. Genelde onbeşinci yüzyıldan beri artık "ilim" denince İbn-i Haldun'dan beri ayrılan "naklî ilimler** anlaşılmaktadır. Bugün ise bilime "dayanarak" dinsel konulan yorumladıklarını sananlar ilmi ve bilimi çok kolay sanan, en uleması ise yarım yamalak bir Arapça bilgisi ve adına üniversite denilen sonradan arapiaşmış bir ülkenin en ortaçağ (Islamın Orta Çağı) kalıntısı bir medresede elde ettikleri ezbere öğretiler ile doğrudan Tanrı Buyruğu'nu (Kur'an) yorumlamaya kalkan kişilerin elinde İlim, tam anlamıyla cahil ola-

rak ahkam kesmek anlamına geliyor. Ayrıca İlimden gelen "ulema" sözcüğü ise, eğer mecazi anlamda kullanılmamışsa, nakli ilimlerle uğraşan kişi anlamına gelir, Bugün ilim, tefsir, kıraat, hadis, fıkıh, kelam vd, dallarını ve eski islam bilim, ilim ve din adamlarının yorumlarına» felsefelerine ve her tür katkılarına kapalı öğretileri içerir.

Bilim ilk dönemlerinde din ile birlikte incelenmiş ve gelişmiştir. Ortaçağ sonlarına kadar bilim genelde ilimdir. Mezopotamya'da, Mısır ve Hindistan'da din ve bilim birliktedir. Anadolu'da ve Öreklerde dinin çok basit oluşu insanları felsefeye yöneltmiş, felsefe ile bilim birlikte gelişmiştir. Romada ise bilim ve felsefeye önem verilmemiştir. Hıristiyanlığın doğuşu ile Roma (Katolik) Kilisesi bilim ve felsefenin insanları hristiyanlık dışı yönlendireceğine felsefe ve bilim unutulmadıkça eğitimli insanların hristiyanlaşmıyacağına inanıyordu. Tüm eski bilgileri kilise kuruluşlarında saklayan yönetim bu işleri Papa'nın ve kilisenin yanılmazlığı *(infailibllité pontificale)* doğması ile kilise kontrolünde yalnızca din adamlarına ait bir konu olarak gördü. Bizans'taki eski felsefe kitapları Bizans'ın yıkılması ile Batı'ya (genelde İtalya'ya) götürülerek daha önceden Endülüs'ten geçen bilgilerle hristiyan dünyasını etkiledi. Rönesans v© aydınlanma laikliğin doğmasına neden oldu. Bu da bilim ve felsefenin gelişmesi için gerekli bir koşuldu.

Doğuda ise İslamlığın ortaya çıkışı ile ilk fetihler sonucu müslüman ulema İskenderiye geleneği ile tanıştı. Böylece Doğu için gerçek bir parlak dönem başladı. Felsefe ve bilimsel birikimle tanışan ulema fetihler ilerledikçe süryani, fars. latin, hint ve bizans kültürleri ile tanışıp, dillerini öğrenerek bunlardan pek çok yapıtı arapçaya kazandırdılar. Önceleri Plotinos» Eflatun ve Aristoteles gibi felsefecilerin etkisinde kalarak o zamanın bilim ve felsefesini islam inançları ile bağdaştırmaya veya doğrudan bunlar üzerinde akıl ve gözlem yoluyla geliştirmeye başladılar. Iran ve hint eserlerinin incelenmesi ise Tanrı Buyruğu'nun (Kur'an) yorumlanmasında önemli farklılıklar yarattı. Yorumlamada XII. ve XIV. Yüzyıllardan sonra bir yenilik getirilemedi, Artık nakli ilimler ile bilim özdeşleşti ve felsefe konu dışı sayıldı. Bu dönemden sonra İslam dünyasının merkezi arap veya araplaşmış ülkelerden Anadolu'ya ve Orta Asya'ya kaydı. Tarihsel olayların özellikle günümüzde d© süren Haçlı Seferlerinin etkisi ve diğer nedenlerle bu merkezlerdeki ilerleme de yeteri kadar süremedi.

İslamiyetin parlak döneminde, özellikle XIV, Yüzyıla kadar olan süre içinde din ve bilim adamlarının eğitimlerine ve uğraşı konularına kısaca değinerek amacımız din ve bilim arasındaki ilişkiler için ne gibi birikimler gerektiğini vurgulayarak o dönemde bu gibi konularda islam din ve bilim adamlarının neler söylediğini göstermek, yüzyıllarca bilimden uzak kalarak günümüze gelen "ulemâ" veya islamda olmayan, fakat yüzyıllardan beri arapça sayesinde islam dışı olarak islamda Tanrı ile kul arasına giren ruhban sınıfının islamın bilim va felsefe kazançlarından bile haberleri olmadığını gtetermektadlr.

Bu dönemlerin ileri gelen din, felsefe ve bilim adamlarından bazıları El Kindi, Farabı» Ibn-I Sina, Ibn-I Rüşt, Ibn-I, Bâcee, Ibn-I Haldun, Bîrunl vd.'dir. Tüm dünyada üstün değerleri ve eserleri kabul edilmiş, yapıtları latince başta birçok dile çevrilmiş (DU kişilerin ortak yanları hepsinin Anadolu ve Grek felsefelerine hakim, çoğu Arapçadan başka Türkçe, Farsça, Ibranice, Süryanice, Hintçe, Grekçe ve Latince dillerinden birkaç tanesini iyi bilen, astronomi, tıp, doğa bilimleri, matematik, mantık vd. ve islam ilimleri, kısaca o zamanın tüm bilim ve ilimlerinin birçoğunu öğrenmiş ve öğretebilir bir düzeye gelmiş kişi olmalarıdır.

Şimdi bu dönemlerde bu kişilerin söylediklerini bu günkü bilim ve felsefe İle karşılaştırmayı düşünelim. *"Bilginin kaynağı akıl ve duyudur. İnsan bilim ve felsefe ile yaşadığımız dünyayı ve doğayı kavrayabilir. Temel yöntem mantık ve akıl yürütmektir. İnsanı başarıya ulaştıran, bilmeyi sağlayan akıldır, bu İnsanı adım adım yükselterek peygamberlik katma* ***ulaştım."*** (Ibn-I Bacce XILyy.); *"Din bir toplum ürünüdür, insan düşüncesinin eseridir. Bilimin kaynağı toplumdur, akıl, deney, gözlemle bağlantılıdır."* (Ibn-i Haldun XIV yy.); *Din için bilim gereklidir. İman şaşmaz bir çözüm yolu değildir.* ***Madde yaratılmamıştır,***

sonsuzdur. Oluş, yaratılış, ortaya çıkış yoktan var olma anlamh na gelmez. Oluş sınırlı değil süreklidir. Tanrı akılla birleşmiştin İnsan iradesi dışında verildiği söylenen birtakım ilkelere kesinlikle bağlı kalamaz. Bilginin geçerliliği aklın kurallarına bağlıdır. Tann evreni yöneten güçlere dahi etmez. "(İbn-i Rüşt XII.yy.)", Her *varlık belli sıra ile ve uyum içinde görüş alanı içine çıkar, Ademden önce başka ademler gelmiştir.* "(Muhittin Arabi XII-XII .yy.), *"Ademden önce milyonlama ademler gelip geçmiştin* (İmam Bakr VII.yy.) vd, bu örnekler* çoğaltılabilinir. Gerçek odur ki islamın bilim ve felsefedeki kazançlarından bu günkü bilim için bile önemli değerlerdir ve günümüz din adamlar», daha doğrusu kendilerini böyle sunan ruhban sınıfı veya "ulema" habersizdir ve Hristlyahlık ortaçağını aşamamıştır ve bu kişiler tam bir cahillik içerisindedirler. Zamanın dîn ve bilim ve nakli ilimlerini özümsemiş bu din, bilim ve felsefe adamlarının Tanrı ve islam karşıtlığını ve aklı başında hiç kimse bunların kafir veya zındık olduğunu İleri sürmemiştir. Bu kişilerin eserlerinin Batı'da rönesans ve aydınlanma çağındaki gelişmeleri etkilediği de bilinmektedir. Unutmayalım ki bu kişilerin döneminde XIV."-yy'iara kadar Batıda Katolik kilisesi, ademin ilk insan olduğunu ve dünyanın yedi veya kırk bin yıl önce yaratıldığını öğretmekte ve kimse farklı bir görüşü İleri sürememekteydi. Bugün, geri kalmış ABD kır bölgelerindeki birkaç protestan kilisesinden başka Sümer-Babil-Yahudi hikayelerini Tevrat'ta anlatıldığı gibi benimseyen aklı başında kimse kalmamıştır. Buna bizim islam bilim ve felsefesini bile bilmeyen "ulemayı"da ve Özal dönemi MEB bakanını da eklemek gerekir,

XV. yüzyıldan sonra medrese eğitimi yozlaşarak XX, yüzyıla kadar genelde yalnızca nakli ilimlerle uğraşan softalar yetiştirdi, Medreselerden bilim ve felsefenin kovulması ise dînde yozlaşma, cahillik ve sapmalara yer verdi. Bilimden, felsefeden uzak ulemanın yanında islam öncesi ve VI. yüzyıl çöl kenti ve bedevisi yaşamını islam sanan gizli açık, ama her zaman takiyyeli tarikatlar yayıldı, Islamda ruhban sınıfı olmamasına karşın yozlaşma sonucu kuramsal oh mayan bir ruhban sınıfı oluştu ve bu ruhban sınıfı genelde ve özellikle dinde cahilliğin doruğunda olduğundan arapçadan başka dilde islamlık olamıyacağını ileri sürerek, diğer deyimle varlıklarını sağlayan, kendilerine ekonomik, sosyal ve siyasal itibar kazandıran ve sanki Tanrı Arapçadan başka dili anlayamazmış gibi arapçayı savunan ve arap milliyetçiliği yaparak İslamlığın Türkçeleşmesine de karşı çıktılar. Halka Arapça ve dini bildiklerine inandırarak Anadolu insanın Tanrı sevgisini Tanrı korkusuna dönüştürerek onları hem ekonomik, hem sosyal ve hem de siyasi yönden sömürdüler.

Bugünkü ve yakın geçmişimizdeki din adamlarının, risale yazarlarının, daha doğrusu islamda olmayan bu "islam ruhban sınıfının" cahilliği, bilimsizliği ile XV. yüzyıl öncesi islam din ve bilim adamlarının seviyeleri karşılaştırıldığında Isiam dünyasının çöküşünü de, bugünkü din sömürüsünü de anlamak kolaylaşıyor»

Bugün de "hoca efendilerin, efendi hazretlerinin, şeyhlerin, şıhların, mollaların, pek çok imam, vaiz ve müftülerin (emekli veya değil) yaptıkları nedir? Halkı kandırarak hem sosyal, hem ekonomik ve hem de siyasal güç kazandılar, pekçoğu dünya ve ülke çapında holdinglere sahip oldular, Uluslararası ilişkilere girdiler, aslında ona dayanarak bu konumu elde ettiler, Bu din tacirlerinin siyaset adamları ile ilişkisine değinmek istemiyorum. Demokrasiye geçme çabalarından beri (1946) başlamış ve günümüzde iğrenç bir hal almıştır ve bazıları teröre bile bulaşmışlardır.

Bunun düzelmesi ise uzun vadeli bir din eğitimi politikası oluşturmakla, felsefe çalışmaları ve eğitimi sağlamakla, İsiamiyeti türkçeleştirip, ortaya çıkmış olan ve halkı sömüren bu "ruhban" sınıfını devre dışı bırakmakla olur. Ufukta böyle bir çaba veya eğitim görülmemektedir. Yüksek eğitimi yozlaştıran, değil eğitim politikası iki "profesör" bir bina İte üniversiteler açmakla bile görüşü alınmaya değer görülmeyen, tarikatçı'rektör v© dôkan atayablIen, ÂBD'de Hrtotlyan ve Yahudi "hocalardan fslamı öğrenmek üzer© burslu öğrenciler gönderen YÖK bu konuda ancak Cumhuriyet karşıtı beşinci kol yetiştirebilir.

BEYİN YALANLARI ve GERÇEK BİLİM- Christian JARRETT

Giriş

“Biz insanlar milyarlarca ışık yılı ötedeki galaksileri keşfedebiliyor ve atomdan küçük parçacıkları analiz edebiliyoruz. Buna rağmen kulaklarımızın arasındaki 1,4 Kg ağırlığındaki maddenin sırrını henüz çözemedik.”

Bunlar 2013 Nisan’ında multimilyon dolarlık BRAIN Initiative (BRAIN İnisiyatifi) Projesi'nin lansmanında konuşan AB Başkanı Barack Obama'nın sözleriydi.

Nörobilime gösterilen ilgi yeni değil. 1990 yılında ABD Başkanı George W. Bush bir dizi toplumsal farkındalık yayını ve etkinliğiyle, 1990'1arı “Beynin On Yılı” olarak tanımlamıştı. O zamandan beri nörobilime olan ilgi ve yapılan yatırımlar daha yoğun bir biçimde büyüdü; yirmi birinci yüzyıldan “Beynin Yüzyılı” olarak söz edenler bile vardı.

Nöro dediğimiz her şeye tutkun olmamıza rağmen Obama'nın mevcut bilgiye dair tespiti doğruydu. Beyni anlama konusunda büyük adımlar atmış olsak da hâlâ çözümlenemeyen büyük sırlar var.

Bu kitap sayesinde sizi, beyninizin sadece %10’unu kullandığınıza dair yaygın olarak kabul edilen görüşten, sarası tutan bir kişinin dilini yutmasına engel olmak için ağzına bir nesne yerleştirilmesi gerektiğini iddia eden yanlış yönlendirmeler gibi daha belirgin ve tehlikeli beyin hastalıklarına uzanan, en popüler, kalıcı ve riskli beyin efsaneleriyle ve hatalı kavramlarla dolu bir yolculuğa çıkaracağım.

Tevazu İhtiyacı: Beyinle ilgili yanlış kavramları açığa çıkarmak ve beynin gerçekte nasıl işlediğiyle ilgili gerçeği ortaya koymak için yüzlerce makale inceledim, yeni çıkmış kaynak kitaplara başvurdum ve birçok durumda dünyanın önde gelen uzmanlarıyla doğrudan iletişime geçtim. Kanıtları önceden var olan bir gündeme bağlı kalmadan gözden geçirmek için mümkün olduğunca nesnel hareket etmeye çalıştım.

Tüm bunlara rağmen zamanını beyin efsanelerini araştırmakla geçirmiş herkes kısa süre sonra günümüzde yaygın olan pek çok efsanenin modasının geçtiğini fark eder. Size en yeni ve güncel kanıtları temel alan yeni bir anlatım sunarken, aynı zamanda tevazu göstermem gerektiğini de biliyorum, zira gerçeklerin değişebileceğinin ve insanların hata yapabileceğinin farkındayım.

Beyinle ilgili en ölçüsüz ve şişirilmiş hikayelerin çoğu gizli bir gündemi olan insanlar tarafından yayılır. Belki satacakları bir kitap vardır ya da yeni bir tür eğitim ya da terapi pazarlıyorlardır. İddialarını desteklemek için beyne baş vurmak, bu insanların kullandıkları alışılmış bir taktiktir.

Beynin Anatomisi Hakkında Bir Başlangıç: Beynin dehşete düşürücü karmaşıklığı çıplak gözle görülemez. Süngersi gövdenin içinde yer alan yaklaşık 85 milyar ***nöron*** 100 trilyondan fazla afallatıcı bağlantı oluşturur. Ayrıca, yeni araştırmalara göre eskiden inandığımızın aksine ev sahibinden çok daha fazlası olan ve bilgi işleme ile ilişkili olan benzer sayıda **gliyal hücreler** vardır. Ancak beynin yapısıyla ilgili fazla hürmetkar olmamaya dikkat etmeliyiz; çünkü öyle ya da böyle mükemmel bir tasarım değildir.

Kortekste, nöronlar her biri farklı türde ve yoğunlukta nöron içeren tabakalar halinde dizilmiştir. Beyin için popüler bir ifade olan- "**gri madde**"- büyük oranda nöron hücre yapılarından oluşan dokunun anatomik adından gelmektedir. Griden ziyade pembe görünmekle birlikte tamamen gri maddeden yapılmıştır; en azından gençken. Bu korteksin altında bol miktarda bulunan "**beyaz maddenin**" tersidir; beyaz madde büyük ölçüde yağla kaplı nöronal **aksonlardan** oluşmaktadır (aksonlar nöronun bıyığa benzeyen kısmıdır ve diğer nöronlarla iletişim sağlar. Beyaz maddeye beyaz görünümünü veren yağla kaplı aksonlardır.

Nöronlar birbirleriyle **sinaps** adı verilen küçük gruplar halinde iletişim kurarlar. Burası kimyasal habercinin **("nörotransmiter")** nöronun aksonunun ucundan salındığı ve sonra alıcı nöronun **dendritine** (dala benzeyen bir yapı) aktarıldığı yerdir.

Geleneksel olarak, sinirle ilgili farklı alanlara dair içgörüler **beyin hasarı olan hastalar** üzerinde yapılan araştırmalardan elde edilmiştir.

ÖLÜ EFSANELER

Bazı efsanelerin pili biter, modası geçer ya da sadece popüler inanışın sınırlarında var olurlar. Ama diğerleri çarpıcı bir biçimde zombi benzeri kalıcılık gösterir, çelişkili kanıtlarla verilen dayanaklara karşı ilerler.

Uydurma kurslarını ya da yanlış yönlendirilmiş kampanyalarını desteklemeye çalışan kendinden menkul gurular ve vaizler tarafından yaygın olarak benimsenenler de bu inatçı ve popüler inanışlardır. Bazı klasik efsanelerin dayanıklılığı baştan çıkarıcı cazibelerini de destekler; doğru olmuş olsalar harika olabilecek olguları göklere çıkarırlar.

Bu yönüyle öne çıkan YANLIŞ EFSANELERİN bazılarını aktarıyorum…

*EFSANE: Beynimizin Sadece %10'nu Kullanıyoruz

Bu, çoğumuzun serebral potansiyelimizi büyük ölçüde âtıl halde bırakarak beyinlerimizin çok küçük bir kısmını kullanmakla yetindiğimize dair ölümsüz bir efsanedir. Hesapsızca tükettiğimiz söylenen gri maddenin miktarı yıllar içinde çoğalıp azalmış olsa da en popüler iddia %90 olduğudur. İşin cazibesi ortada. Derinliklerde kilidinin açılmasını bekleyen gizili beyin gücü rezervi taşıdığına kim inanmak istemez ki?

Modern araştırmalar insanların, bilgeliklerini gelecek nesle aktarmak isteyenler arasında olanlar dahil, %10 efsanesine süregelen yaygın inanışı gösteriyor. Merhum psikolog Barry Beyerstein efsanenin kaynağının izini sürmeye kalktığında tek bir kesin delil yerine çok sayıda kusurlu aday buldu.

Aynı zamanda bu saçmalıkların çoğunun yanlış bilgiye ve yanlış

aktarmaya dayalı olduğunu buldu.

20.yüzyıl başlarında öncü psikolog William James insanların *"gizli zihinsel enerjiye"* sahip olduğu fikri hakkında yazdı ancak bu konuda net rakam vermedi. Unutmayın, James'in aydınlatmak istediği beyinlerimizin ne kadarını kullandığımız değildi.

Maalesef, ilk iddia kolayca ikinciye dönüşüyor. Gazeteci Lowell Thomas, Dale Carnegie'nin 1936 yılında basılan çok satan *Dost Kazanma ve İnsanları Etkileme Sanatı* isimli klasik kişisel gelişim kitabına yazdığı önsözde bu süreci destekledi. Hassas %10 rakamını James'in potansiyel vurgusuna ekleyerek şöyle yazdı: *"Harvard Profesörü William James ortalama inanın gizli zihinsel yeteneğinin sadece %10'unu geliştirdiğini söylerdi."* Bunu yaparken Thomas milyonlarca okuyucuyu beyin efsanesinin ilk versiyonlarından birini gösterdi.

Bir başka muhtemel kaynak Albert Einstein'a atfedilen alıntıdır. Söylendiğine göre bir röportajında dehasının sırrının beyninin bizlerin kullandığı %10'luk kısmı yerine tam kapasitesini kullanması olduğunu açıklamıştı. Ancak Beyerstein bu alıntıyı bulmak için Albert Einstein Arşivlerindeki uzmanları aradığında bu sözün nerede geçtiğini bulamadı; dolayısıyla bu da bir başka uydurma hikayeydi.

%10 efsanesini besleyen yakıtlardan biri de nörobilim araştırmalarının yanlış yorumlarıdır.

Örneğin 1930'larda Kanadalı beyin cerrahı Wilder Penfield epilepsi hastalarında doğrudan beyinlerinin yüzeyini uyararak çeşitli hisleri kışkırtabildiğini buldu (bunu yapabilme fırsatı nöbetlerini hafifletmek için yapılan cerrahi müdahaleler sırasında ortaya çıktı).

Son olarak, normalden daha küçük beyni olan ancak işlevini sorunsuz olarak yerine getirdiği görülen hidrosefali hastalarına (kafalarında su birikmesi olan hastalar) ait vaka raporları var. Bu vakaların belirgin anlatımları en prorvokatif haliyle 1980 tarihli *Science* dergisinde "Beyniniz gerçekten gerekli mi?" isimli bir araştırmada yer almaktadır; burada üniversitesindeki hidrosefalisi olan, *"126 IQ'ya sahip genç bir matematikte onur öğrencisi olduğunu ve sosyal olarak tamamen normal olduğunu"* anlatan İngiliz nörolog John Lorber'dan alıntı yapılmıştır. "*Çocuğun neredeyse hiç beyni yoktu."*

Beyerstein'a göre belgelenen vakalarda korteks açık bir biçimde deforme olmuş olsa da beyin sapının üzerinde "neredeyse hiç beyni olmadığı" doğru değildi.

Hakikat: Beynimizin gerçekte ne kadarını kullanıyoruz? Gerçek şu ki, tamamını kullanıyoruz: etrafta iş verilmesini bekleyerek uzanan yedek sinir maddesi yok. Bu, katılımcılardan hiçbir şey düşünmemeleri istendiğinde bile aktivite dalgalarının beynin tamamında aktığı görülen, binlerce beyin taramasıyla onaylanmıştır. Aslında, tüm alanları içine alan, *"varsayılan mod ağı"* olarak adlandırılan bütün bir ağ var ve bu ağ insanlardan dış dünyayla bağlantılarını koparmak için ellerinden geleni yapmaları istendiğinde daha aktif hale geliyor.

%10 efsanesinin tersini kanıtlayan diğer kanıtlar beyin hasarı olan, en küçük lezyonun bile kendisi için yıkıcı sonuçları olabilen, hastalar üzerinde yapılan araştırmalardan elde edilmiştir. Beynin zaman içinde hasara adapte olmak için olağanüstü bir kapasitesi olduğu doğrudur.

Beynimizin sadece küçük bir kısmını kullandığımız fikri evrimsel bakış açısıyla da mantıksızdır, Beyin, vücut kütlemizin sadece %2'sini oluşturan bir organ olduğu halde enerji tüketimimizin %20'sinden sorumlu olan, kötü namlı bir yakıt canavarıdır. Doğal seçilimle evrim verimsiz olanı ayıklama eğilimindedir; dolayısıyla fazla enerji tüketen bu kadar maliyetli bir organa sahip olmamız mantıklı değildir. Personelinin çoğunluğunun hiçbir şey yapmadan oturduğu bir şirket düşünün; bu personel işten atılırdı. Beyin hücrelerimiz için de durum aynıdır.

Yeni beceriler öğrenmek ve yaralarımızın iyileşmesi için büyük bir potansiyelimiz var mı? Kesinlikle doğru. ***Beynimizin sadece %10'unu mu kullanıyoruz?*** **Kesinlikle YANLIŞ!**

*EFSANE: Beyinde Bir Tanrı Noktası Bulunur

Yakın geçmişte temporal lopla dini deneyimlerin bağlantılı olduğu fikri saygın nörobilimci Ramachandran tarafından yayıldı. Örneğin, Sandra Blakeslee ile birlikte yazdığı "Beyindeki Hayaletler" isimli popüler kitabında[1] kanıt olarak dini kelimeleri gördüğünde olağanüstü duygusal tepkiler (el terlemesi gibi) veren iki temporal lop hastasına atıfta bulundu.

Ramachandran o zamandan beri bunun Tanrı noktasıyla ilgili olduğu fikrini düzeltmek için zahmet çekti. 2003 yılında katıldığı BBC Horizon programının "Beyindeki Tanrı" yayınında *"Birkaç yıl önce popüler basın doğru olmayan bir biçimde benim temporal loplarda Tanrı Merkezi ya da G-noktası olduğunu iddia ettiğimi aktardı. Bu tamamen saçmalık. Temporal loplarda Tanrıyla ilgisi olan belli hiçbir alan yok fakat temporal loplarda faaliyeti bir biçimde dini inanca yol açan kısımlar olması mümkün,"* dedi.

Temporal lopla ilgili belli iddiaları bir kenara koyarsak, beynin herhangi bir kısmında Tanrı noktası olduğu fikrinin saçma olduğu beyinleri taranan rahibe ve rahiplerden alınan sonuçlarla da açığa çıkmıştır. Genel olarak çelişkili olan bu araştırmanın baskın mesajı dini inançların ve deneyimlerin beynin her yanındaki çeşitli faaliyet şablonlarıyla ilişkili olduğudur.

Son tahlilde, *Scientific American Mind* dergisine konuşan Montreal Üniversitesi'nden Mario Beauregard araştırma bulgularını şöyle özetledi: *"İnsan beyninin özellikle temporal lobunda yerleşik tek bir Tanrı noktası yoktur."*

*EFSANE: Beyin Ne Kadar Büyükse, O Kadar İyi

İnsan türleri içinde, uzmanların "orta derecede" ilişki olarak tanımladıkları, insan beyninin tüm hacminin zekâ ile korelasyon ilintisi 0,3 ila 0,4'dür (1 mükemmel korelasyon oluyor).

İnsan beyninin gücü, daha büyüğün daha iyi olmasından ziyade doğru ve daha az etkileyici deyişle, *"hızlı ve etkili bağlantıların çokça yardım etmesiyle, daha büyük bazı beyin bölgelerinde daha iyi anlamına gelir."*

Daha fazla zekâ ile beynin ilintili, önemli bir özelliği nöral beyin hücrelerinin glial beyin hücrelerine olan hassas oranıdır. Bunun la birlikte bu iddiayı kanıtı oldukça eksik olduğundan dolayı biraz kuşku ile ele

[1] V.S. Ramachandran & Sandra Bakeslee-***Beyindeki Hayaletler***-*İnsan Zihninin Gizemlerine Doğru*

almakta yarar var, çünkü bu esas olarak Albert Einstein'ın beyninin incelenmesinden kaynaklanır (ki bu arada onun beyni ortalamanın altında bir büyüklükteydi).

Büyük fizikçinin beynini *11 "normal insan"'* beyniyle karşılaştıran Marian Diamond ve meslektaşları sadece özel bir bölgede, parietal bölgede her nöron için normalden daha fazla glial hücreye sahip olduğunu ortaya çıkardı.

Fakat bu çalışma, Einstein'ın küçük bir beyni olması gerçeği, zekanın beynin tüm hacminin büyüklüğünden ziyade bölgesel özellikler ile ilintili olduğuna işaret etmektedir.

Hayvan Beyinleri: Dikkatimizi tüm hayvan krallığı içindeki beyinlere çevirirsek, daha büyük olanın daha zeki olması durum zorlaşır. Birçok hayvanın bizden daha büyük beyinleri olmasına rağmen genellikle kendimizi gezegendeki en zeki yaratıklar olarak düşünürüz. Filler ve balinalar bize açık ara fark atar, bize göre 6 kat büyük beyinleri ile böbürlenir. Nöronları da daha fazladır, 1,3 kg ve 85 milyar nöron hücresi olan tipik bir insan beyni ile karşılaştırılınca, 9 kg'lık bir balina beyninin 200 milyardan fazla nöron hücresi olduğu görülür. Zekanın haricinde daha büyük bedende daha büyük beyin olmasının tek nedeni basit anatomik ve sayısal hesaplama nedeniyledir.

Büyük hayvanlarda daha büyük duyusal organlar vardır, yani daha fazla veri gelmekte ve bunu işleyecek daha fazla beyin maddesine ihtiyaç vardır.

Giderek artan biçimde farkına varıldığı üzere zekâ ile ilgili açığa çıkan şey beynin boyutundan ziyade ensefalizasyon katsayısı (EQ) denilen beyin vücut oranıdır. Böyle bir ölçüm egolarımızı daha rahatlatmaktadır; çünkü 7,6'lık oranla öne çıkıyoruz (*yunuslar 5,3, şempanzeler 2,4, kediler 1).* Aslında beynimiz en yakın akrabalarımız olan şempanzelerden 3 kat daha büyüktür.

Dahası 1999 yılında yayınlanan, 11 tür primatla karşılaştırmalı olarak insan beyninin görüntülenmesini inceleyen araştırmada gösterilmiştir ki insan beyninde daha fazla neokorteks (beynin ön tarafında bulunan ve daha karmaşık zihinsel işlevlerden sorumlu bölge), beklenenden daha fazla kıvrım (bunlar korteks yüzeyindeki kıvrımlardır ve daha fazla kıvrım daha fazla işleme gücü demektir) ve daha yaygın beyaz madde bağlantısı vardır.

Çocuklar arasındaki genel bir alay şekli *"Kuş beyinli!"* demektir; sanki bir kuş beynine sahip olmak utanılacak bir şeymiş gibi. ***Gerçekte, kuşların birçok türü bizlerden çok daha küçük beyinlere sahip olmalarına rağmen sıra dışı biçimde zekidirler***. Bu özellikle davranışları ile sosyal zekâ gösteren KARGA familyası üyeleri için doğrudur.

*EFSANE: Düşünce Kalpte Yaşar

Düşüncelerin ve aklın beyinde yerleşik olduğu bizim için artık gün gibi ortada. Ama, Yunanlılardan Mısırlılara kadar pek çok eski medeniyetin zihinsel fonksiyonun yuvasının beyinde değil kalpte yer aldığına inanmasına belki de şaşırmamalıyız. Bu, söz konusu kültürlerin beynin fonksiyonel önemi hakkında fikir sahibi olmadığı anlamına gelmez.

Aristo, beyni düşüncenin merkezi olarak görmese de önemli bir organ olduğunu düşünüyordu; beynin kan içermediğine, kalbin fazla ısınmasını engelleyen bir soğutucu olduğuna ve uykuyla ilgisi bulunduğuna inanıyordu.

MÖ 3. Yüzyılda tüm Stoacı filozoflar aklın ve ruhun kalpte yerleşik olduğuna inanmaya devam etti.

Aslında, kalbin zihinsel fonksiyonu olduğu inanışı Rönesans'a kadar çok uzun süre varlığını sürdürdü.

***EFSANE: Kafatasında Delik Açmak Kötü Ruhları Serbest Bırakır**

Tarih öncesi çağlarda başlamış bir uygulama olan trepanasyon, kafatasında kasten delik açma işlemidir. İşlem bugün hâlâ cerrahlar tarafından keşif amacıyla, kafatasının içindeki basıncı azaltmak için ya da beyin yüzeyindeki kan pıhtılarını gidermek için uygulanıyor.

Ancak tarihsel olarak anestezisiz uygulanması beyinle ilgili kötü ruhların ya da iblislerin salıverilmesi gibi mitsel inanışlar etrafında gerçekleşmiştir.

En eski tasdikli trepanasyon uygulanmış kafatası Fransa'da bulundu ve yaklaşık 7.000 yıllık olduğu tahmin ediliyor.

Günümüzde, son tahlilde, trepanasyonun psikolojik ya da mistik herhangi bir faydasının olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur.

***EFSANE: Zihinsel Hastalıklar Ön Lobları Ayırarak Tedavi Edilebilir**

Frontal lobektomiyle (beynin ön lobunun bir kısmının ya da tamamının çıkarılması) karıştırılmaması gereken frontal lobotomi-esas itibarıyla "lobun kesilmesi"-prefrontal lobları beynin daha derin yapılarıyla birleştiren yolların ya da dokuların tahrip edilmesini ve/veya ayrılmasını içerir.

Ancak lobotomi her yerde benimsenmedi-örneğin, SSCB'de 1950 yılında yasaklanmıştı.

1950 yılında lobotomi popülerliğinin zirvesindeyken, BBC'deki radyo yayınının yargısı "Dertli beyin huzura erdi" şeklindeydi. Bunun günümüzde kanserle savaşmak için uygulanan, sağlıklı dokunun kasten tahrip edildiği, kemoterapiyle paralellik taşıdığı düşünülebilir. Sağlıklı bedenin ya da yüzün, hastaya psikolojik yarar sağlaması ümidiyle kesilip açılması işlemi olan kozmotik cerrahiyle de karşılaştırılabilir.

Prefrontal lobotomi, 1950'lerde klorpromazinden başlayarak, psikozları tedavi etmek için ilaçların keşfedilmesiyle birlikte gözden düştü.

***EFSANE: Bellek Korteksin Tamamına Yayılmıştır**

Kanadalı ünlü nörocerrah Wilder Penfield'in öğrencisi olan William Beecher Scoville'in psikiyatrik hastalardan beynin küçük parçalarını almak konusunda önemli deneyimi vardı.

Klasik lobotomilerden daha hassas *ve* tedavi edici özelliği yüksek bir yöntem olan, fraksiyonel lobotomi· adı verilen, radikal bir yöntem kullanarak Henry'yi ameliyat etti. Scoville bunun riskli olacağını biliyordu (ve bu, yöntemin günümüzde kesinlikle kullanılmayacağını biliyordu), ama Henry'in temporal loblarında parçalar çıkarmanın korkunç nöbetlerinin kökünü kazımaya yardımcı olacağını umuyordu.

Operasyon Connecticut'taki Hartford Hastanesi'nde gerçekleştirildiği sırada pek çok uzman belleğin korteks boyunca yayıldığına inanıyordu. Bir önceki yüzyılda Broca konuşma

yeteneğinin beyne yayılmış olduğu bakış açısını çürütmüştü, ama belleğin yayılmış olduğu inancı sürüyordu. Bunun nedeni büyük ölçüde ABD'li psikolog Karl Lashley ve arkadaşı Shepherd Franz'ın 1917 yılında fareler üzerinde gerçekleştirdiği deneylere dayanıyordu.

Lashley ve Shepherd hayvanların kortekslerinin hangi kısmını alırsa alsın hâlâ labirentin içinde yollarını hatırlıyor gibiydiler. Bu ve başka bulgulara dayanarak, Lashley *eşpotansiyellilik* kavramını öne sürdü; buna göre bellek noksanlığı beyin hasarının yerine değil, boyutuna bağlıydı.

Dolayısıyla Henry uyandığında sadece nöbetlerinin değil belleğinin de gittiğini görmek herkes için şok ediciydi.

Karl Lashley korteksin tüm alanlarının bellek için eşit öneme sahip olduğu konusunda yanılıyordu. Şüphesiz bazı yapılar diğerlerinden daha fazla rol oynuyor ve hipokampüs ve amigdala hayati önem taşıyor.

***EFSANE: Beyninin Sağ Tarafını Kullanan Daha Yaratıcıdır**

Bazılarımızın sağ beyinli, bazılarımızınsa sol beyinli olduğu iddiasına ne demeli? Bu görüş neredeyse anlamsız olacak kadar belirsiz. Hepimiz, hâlihazırda hangi zihinsel faaliyetlerle ilgili olduğumuza bağlı olarak, sol ya da sağ beynimizi farklı derecelerde kullanırız.

Bir görevde ben sizden daha sol beyin eğilimli olabilirim, ama bir başka görevde tam tersi söz konusu olabilir.

Tabii çoğumuzun hangi elimizi kullanmayı tercih ettiğimiz konusunda farklılık gösterdiğimiz doğru ve bu da dil yeteneğimizin büyük ölçüde sol ya da sağ beynimizle desteklendiği olasılığıyla ilişkili. Ama *biz* hangi elimizi kullandığımız hususunu bir kişinin yarımkürelik baskınlığının en belirgin ölçütü olarak alırsak, o zaman sol beyin sağ beyin efsanesi de sol elini kullananların (sağ yarımküresi baskın olanların) daha yaratıcı olduğunu öne sürecektir.

Aslında, pek çok kişi solaklıkla yaratıcılık arasında bağlantı olduğunu iddia etmiştir. Ama ne yazık ki bu da başka bir efsanedir.

Solaklarla ilgili Gerçekler: Çoğumuz sağ elimizi kullanmaya tercih ediyorken insanlık tarihi boyunca neredeyse hiç değişmeyen bir oran olan yaklaşık %10'luk bir azınlığın sol elini kullanmaya tercih ediyor olması insan doğasının merak edilen bir garipliğidir.

Uzmanlar gelişmekte olan bir çocuğun hangi eli kullanmayı tercih edeceğinin nasıl belirlendiği konusunda hâlâ net bilgiye sahip değil ve sağlakların solaklara oranının sürekliliğini açıklamaya çalışıyor.

Bu ortamda, solaklarla sağlakların arasındaki farklılıklar çevresinde çok sayıda kültürel efsane ortaya çıkmıştır. Hemen bir yanlış adlandırmayı açığa çıkarayım.

Gerçekte tam solaklık ya da tam sağlaklık diye bir şey yok. Pek çok insan daha zayıf olan eliyle bir şeyler yapabiliyor. İster sol ister sağ el olsun, bir eli ne kadar güçlü biçimde tercih ettiğimiz daha önemli bir farklılık olabilir (uzmanlar bir elin tercih edilmemesi durumu için “çapraz baskınlık” terimini kullanıyor).

Sol elini kullanma eğiliminde olan sanatçılara ve müzisyenlere dair anektodsal hikayeler var; bunlar sağ yarımkürenin (sol eli kontrol eden) yaratıcılığın yuvası olduğuna dair aşırı basitleştirici görüşün kanatlandırdığı gözlemlerdir. Savunucuları solak olan Leonardo de Vinci'yi, bir başka solak olan Paul McCartney'i ve pek çoklarını işaret ediyor. Ama psikolog C.

McManus ödüllü kitabı "*Sağ El Sol Elde*" bunu şöyle açıklıyor: *"Solaklardaki yaratıcılığın daha yüksek olduğuyla ilgili yinelenen iddialar olsa da bilimsel literatürde bunu destekleyen çok az kanıt var."*

Düşünün, ABD'nin en son yedi başkanından beşi solak. Hayat solaklar için o kadar zor olsaydı dünyanın en güçlü pozisyonunda bu kadar sıkı boy göstermelerini bekleyemezsiniz.

Merakınızı gidermek için son bir şey: Solaklar sağ elleriyle pek çok işi sağlakların sol elleriyle yaptıklarından daha iyi yerine getirir.

***EFSANE: Erkeklerin ve Kadınların Beyinlerinin Bağlantıları Faklıdır**

Erkeğin ortalama beyniyle kadının ortalama beyni arasında farklılıklar var. "Ortalama beyin" diyorum, çünkü çok sayıda erkekle çok sayıda kadın karşılaştırıldığında çok sayıda örtüşme ve çok sayıda farklılık var.

Bu farklılıklardan biri de boyut; erkekler (daha büyük vücutları olduğu düşünüldüğünde bile) genel olarak kadınlarınkinden daha büyük beyne sahipler.

Bu defalarca belgelendi. Tek bir örnek verecek olursak, Sandra Witselson ve meslektaşları 58 ölü kadının ve 42 ölü erkeğin beyinlerini tarttı ve beyin ağırlığının kadınlarda ortalama 1248 gram iken erkeklerde 1378 gram olduğunu gördü.

Unutmayın, cinsler arasındaki çakışmadan ötürü bazı kadınlarda beyin ağırlığı bazı erkeklerinkinden fazla olacaktır. Danimarka'da doksan dört beyin üzerinde gerçekleştirilen ve 1998 yılında yayınlanan bir araştırma, erkeklerde beyin hacmini büyük olmasının neokortekslerinde kadınlara nazaran %16 daha fazla nöron olduğu anlamına geldiğini değerlendirdi.

Bireysel beyin yapılarının boyutlarında da cinsiyet farklılıkları görülüyor. Örneğin, kadınlarda bellekle ilişkili bir yapı olan hipokampüs genellikle daha büyüktür; erkeklerde ise amigdala daha büyüktür.

***EFSANE: Beyin Bir Bilgisayardır**

1950'lerde, büyük ölçüde bilgisayar ve yapay zekâ konusundaki yeniliklerden ilham alan Bilişsel Devrim başladı. Bu alanın öncüleri davranışçılığın kısıtlamalarını reddetti ve dikkatlerini içsel zihinsel süreçlerimize yönelterek bilgisayar metaforlarına başvurdu.

1967 yılında yayınlanan kimilerinin bu alana ismini verdiğini söylediği kitabı *Bilişsel Psikoloji'de* Ulric Neisser söyle yazdı: *"insanın idrakini anlamayı araştırmak bilgisayarın nasıl programlandığını anlamayı araştırmaya benzer."* 1980'de yazan Gordon Alport gayet netti: "*Yapay Zekânın gelişi, psikoloji tarihindeki en önemli tek gelişmedir."*

Eski nesiller beyni buhar makinesine ya da telefon santraline benzetirken, bugün psikologlar ve halk zihinsel süreçleri tanımlarken sık sık bilgisayar terminolojisi kullanıyor.

Zihinden beynin donanımını çalıştıran yazılım olarak söz etmek özellikle popüler bir metafordur.

Becerilerin "bütünleşik" olduğu söyleniyor.

Duyular "girdileri", davranışları da "çıktıları" oluşturuyor. Biri bir eylemi ya da konuşmaları aceleyle değiştirdiğinde süreci

"çevrimiçi" yerine getirdiği söyleniyor. Bedenimizi nasıl kontrol ettiğimizle ilgilenen araştırmacılar "geri besleme döngülerinden" söz ediyor.

Göz hareketi uzmanları, okurken yaptığımız düzensiz sarsak göz hareketlerinin, yörüngelerinin roket gibi "önceden programlanmış" olması bakımından "balistik" olduğunu söylüyor.

Bellek araştırmacıları bilgisayardan söz ediyormuşçasına "kapasite", "işlem hızı" "kaynak kısıtlamaları"" gibi ifadeler kullanıyor. Kendi beyninizi anlamak için öz-deney yöntemini kullanmak hakkında yazılmış, benim de katkıda bulunduğum, *Mind Hacks* (Zihin Oyunları) isimli popüler bir kitap bile var.

***EFSANE: Beyin İyi Tasarlanmıştır**

The Times gazetesinin Eureka adlı bilimsel dergisinin 2010 yılında nefes kesen beyin özel sayısına göre, *"İnsan beyni doğanın en ince ayarlanmış kesinlikteki bir yaratısıdır".* Bu saygı bizim1,5 kg dolgun baş süngerimiz için neredeyse evrenseldir. *"Hepimizin kafatasının içinde en hızlı bilgisayardan bile daha güçlü bir organ yer almaktadır"*, Beynin Kabataslak Kılavuzu adlı kitabın arka kapağında böyle nefes kesen bir açıklama vardır.

Yine, *Discover* dergisinde nörobilimci D. Eagleman *"Tüm evrendeki cisimlerin içinde en karmaşık yapı beyindir ve bu beyinde Samanyolu Galaksisindeki tüm yıldızlardan daha fazla nöron vardır"* demektedir.

Beyin evrimin doğal seçilim ile oluşmuş bir ürünüdür. Yani amacına uygun olarak sıfırdan yaratılmaktan ziyade, daha önceden olanlar üzerine eklemeler ve değişiklikler yapılmıştır.

Linden bu yapım aşamasını dondurma külahına benzetir, *"evrimsel zamanlar boyunca daha yüksek işlevler eklendikçe yeni bir kepçe üste yerleşti ama alttakiler büyük oranda değişmeden kaldı."* Fazla detaya girmeden diyor ki; beynin sapı ve orta beynin bölümlerini içeren beyin alt kısımları, genellikle bizden daha az geliştiğini düşündüğümüz kertenkele ve kurbağalar gibi hayvanların eşdeğer bölgelerinden çok da farklı değildir. İnsanların büyük, geniş hacimli serebral korteksi en üst kepçedir.

Bu kesinlikle beynin tasarımının öne çıkan parlak kısmıdır. Fakat şuna da dikkat çekmek gerekir ki, dondurma modeline eleştiriler de gelmektedir. Kertenkeleler gibi hayvanlarda sadece tek bir kepçe yoktur. Bizimki kadar büyük ve gelişken olmamakla beraber onların da ön beyinleri vardır.

Bazı uzmanlar insan beyin sapının ve orta beynin evrimine devam ettiğine işaret etmektedir. Ünlü zayıflama koçu Alejandra Ruani ("televizyon izlerken ya da yiyecek alışverişi yaparken kertenkele beyniniz yılbaşı ağacı gibi yanar") ve Amerikalı yazar Seth Godin ("kertenkele yalnızca bir kavram değildir. Gerçektir, omurganızın en tepesinde yaşamaktadır") gibi birçok kişinin ima ettiği gibi kafamızın içinde tam manasıyla bir kertenkele yoktur. Buna rağmen, Linden'in temel savı gerçekte sürmektedir: evrim önceden olanın gelişmesi yoluyla, yani insan beyninin işleyiş yöntemlerini sınırlayarak ve onlardan ödün vererek çalışır.

Öyleyse bazı özel fizyolojik beyin kusurları ve zayıflıkları nelerdir?

Beynin ciddi sınırlarından biri tembelliğidir. Bu ne yazık ki onun

nöronları boyunca elektriği iletimindeki verimsizliğindendir. Bunların tümü birbirine bağlıdır çünkü bilginin beyin üzerinden akışının temel bölümüdür.

1070 milyon km/saat ileti hızındaki basit bir bakır tel ile karşılaştırılacak olursa, bu yolla nöronlar arasındaki maksimum ileti hızı 600 km/saattir. (En yavaş nöron için hız 1 mil/saat)

***EFSANE: Bizi Biz Yapan AYNA NÖRONLAR**

2000 yılında Kaliforniya San Diego Üniversitesinden nörobilimci V. Ramachandran cesur bir öngörüde bulundu. *"Ayna hücreler psikolojide DNA'nın biyolojide yaptığını yapacaktır: bu nöronlar bütünleştirici bir çerçeve oluşturacak ve şimdiye dek deneylerle ulaşılmaz, gizemli olan zihinsel yetenek yığınının açıklanmasına yardımcı olacaktır."*

Bilimsel bir iletişimci olarak Ramachandra'nın ilgi çekici yanı, nörobilime dair bulaşıcı tutkusudur. Ayna nöronların keşfinden sonraki o çarpıcı eski yıllarda, muhtemelen biraz fazla mı ileri gitmişti? Hiç de değil. Genel halk kitleleri için yazdığı 2011'deki *Beynin Açığa Çıkan Gerçekleri* isimli kitabında Ramachandran ayna hücreler hakkındaki iddialarını daha da ileriye taşımıştır. "Uygarlığı Şekillendiren Nöronlar" başlıklı bölümünde ayna nöronların empatinin temelini oluşturduğunu iddia eder; diğer insanları taklit etmemizi sağlar, beynin evrimini hızlandırır, anosognozi (kişilerin felç ya da engellerini inkâr etmeleri) denen nöropsikolojik durumu açıklamaya yardım eder; dilin kökenini açıklamaya yardım eder ve hepsinden de çok daha etkileyicisi insan kültüründe 60.000 yıl önce daha gelişmiş sanat ve alet kullanımını içeren ileriye doğru sıçramaya yol açarlar.

"Diyebiliriz ki ***ayna nöronlar*** *erken insansı evrim sırasında günümüzdeki internet, Wikipedia ve bloglar gibi rol oynamıştır,"* diye bitirir. *"Bir kez akış harekete başladığında insanlık yolunda geriye dönüş yoktur."*

2006 yılında Lindsay Oberman'la birlikte yazdıkları kitapta benzer iddiayı daha etkileyici ve kısa bir biçimde yazmıştır: *"Ayna hücreler insanların, önemsiz yer fıstıklarındansa, yıldızlara ulaşmasını sağlamıştır."*

Eğer ayna hücreler bize başkaları ile empati kurma yeteneğini bahşedecekse, takip eden tek şey dikkatlerin bu hücrelerin otizmde olduğu gibi bazı kimselerin niye başkalarının yörüngesine girebilmekte zorlandığını açıklamaya çekilmesi olacaktır.

"Kırılmış ayna hipotezinin" önemi tam da buradadır. İşte verimli nörobilim yazarı Rita Carter'ın 2009'da *Daily Mail'de* yazdıkları: *"Otistik kişiler sıklıkla empati yoksunluğu içindedirler ve daha az ayna nöron aktivitesi gösterirler."* Ramnachandra'nın altına imza atacağı bir teoridir. İnsan kültüründeki ileriye doğru büyük sıçramayı bu hücrelere dayandırdıktan sonra 2011 yılında yazdığı kitabında: *"Otizmin esas nedeni bozulmuş ayna nöron sistemidir,"* diye iddiada bulunur.

Bu iddiaların arkasında senkronize dans terapisi ve robot hayvanlarla oynamak gibi sorgulanabilir otizm müdahalelerinin artmakta olduğunu duyduğunuzda şaşırmayacaksınız.

Hakikat: Ayna nöronların büyüleyici özelliklerinin olduğuna dair bir şüphe yoktur, fakat onlar hakkındaki iddiaların çoğu abartılı ve şüphelidir.

*EFSANE: Ruhani Beyin

"İliklerine kadar hissetmek" ve *"kalbinin sesine inanmak"* gibi halk deyimlerine karşın, bugünlerde insanlar için zihinsel yaşamlarının az çok ruhani görüntüleri çok yaygındır. Onlar vücudu sadece duyusal bilgilerin bir kaynağı, deriden-gözden ve diğer kanallardan beyne işlenmesi için veri gönderen şey sanır. Buna karşın, beyin nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda vücuda komutlar gönderir.

Bir örnek de cilt yaralarının iyileşmesi açısından zihinsel durumumuzun vücudumuza etkisi hakkındadır. Araştırmacılar stres seviyesini ölçerek katılımcıların derilerinde küçük patlama yaralanmalarına maruz bırakmıştı. Yaraların stresli insanlarda iki kat daha yavaş iyileştiği gösterilmişti. Madalyonun öbür yüzünde, stres giderici psikolojik müdahaleler yaranın iyileşmesine yardımcı olmuştur.

Birçok zihinsel rahatsızlığın, yüksek oranda fiziksel rahatsızlıkla ilişkili olduğuna da dikkat edilmeli. Şizofreni tanısı konulanların yaklaşık üçte biri obezdir (*bu kısmen antipsikopotik ilaçların kilo aldırması yüzündendir).* Şizofrenisi ve depresyonu olanlar genel popülasyonla karşılaştırıldığında artan kalp krizi ve şeker hastalığı riskine sahiptir.

2006 yılındaki bir araştırmadan ciddi zihinsel hastalığı olup da ölenlerin yaş ortalaması, zihinsel olarak iyi olanlardan 25 yaş gençmiş; tabii burada unutulmaması gereken sigara içmek ve sağlık hizmetlerine erişimin yetersizliği gibi dolaylı faktörlerin de geniş çaplı etkisi oldugudur.

Bir kişinin zihinsel durumu, inançları ve başa çıkma stratejileri açıkça vücut üzerinde önemli etkiler bıraksa da bu bağları çok vurgulamamak da önemlidir. Fikirlerin en hasar verici olanı kanserli olan kişilerin doğru olumlu bir zihinsel tutum içinde olurlarsa, kendilerini daha iyi hissedebilecekleridir.

Psikolog James Coyne ve meslektaşları 2007 yılındaki araştırmalarında binden fazla kanserli hastayı dokuz yıl boyunca izledi. Hastaların başlangıçtaki zihinsel durumlarının yaşam süreleri ile bağlantısı yoktu. En neşeli iyimserler ve en korkak karamsarlara odaklanıldığında bile zihinsel durum ve hayatta kalma sonuçları arasında bağlantı yoktu.

Şimdiye kadar verdiğim bu örneklerin çoğu, fiziksel iyilik halini etkileyen zihinsel durum hakkındaydı. İlişki diğer yönden de çalışır. Örneğin, hastalar kalp krizinden sonra özellikle depresyona meyillidir. Tahminen sekizde biri post travmatik stres bozukluğundan yakınır.

2012 yılında Birleşik Krallıkta yayınlanan bir araştırmaya göre, yoğun bakımda hayatta kalmış hastaların yarısından fazlası devam eden aylarda psikolojik sorunlar geliştirmiş, şükürler olsun ki çoğu zamanla iyileşmiş. Aynı yıl yapılan resmi bir açıklamada, Ruh Sağlığı Vakfı zihin ve beyin arasında kaçınılmaz bir bağlantı olduğunum özetlemiştir: *"Zihinsel sağlık ve fiziksel sağlığın çok yakından bağlantılı, birbirine bağlı ve ayrılamaz olduğunu destekleyici artan kanıtlar var."*

*EFSANE: Bilinç Kesilmiş Kafadan Kolayca Gitmez

En ürkütücü beyin efsanesi, kesik kafaların sahipleri vücutlarından ayrıldıktan sonra 30 saniye kadar göz kırpmaya ve suratlarını buruşturmaya devam ederler fikriyle ilgili olanıdır. Bu fikir kafası kesik insanların vücutlarından ayrık biçimde en azından bir an için uyanık olmasının

korkunç olasılığını ortaya atmaktadır. Bu efsane Fransız giyotiniyle ilgili anlatılan rivayetlerden kaynaklanıyor gibidir.

Açıkçası bu, modern araştırma ile kolayca değinilebilecek bir konu değildir, özellikle kafa keserek cezalandırmanın reddedilmesinden beri. Kesinlikle eğer rastgele bir vaka sağlanmış olsaydı, deneyi yürüten kişi olmak isterdiniz! Bu efsanenin içeriğine dair bulabildiğim en yakın kanıt 2011 yılında yayınlanmış kafası kesilmiş sıçanlar çalışmasından gelir. Clementina van Rijn ve meslektaşları sıçan beyinlerinin elektriksel aktivitesini kafa kesilmeden önce ve sonra kaydetti. “Hızlı ve genel” bir aktivite kaybı gözlemlediler; dört saniye sonra beyin dalga sinyallerinin gücü başlangıç düzeyinin yarısı kadardı.

Buna dayanarak araştırmacılar, *“bilinçlilik durumunun başın kesilmesinden birkaç saniye sonra ortadan kaybolduğu”* sonucuna vardı. Büyük ihtimalle başı kesilen kişinin sonsuz kaderinin farkına varmak için yeterince uzun süre var, belki de bu efsane ile ilgili bazı gerçekler vardır. Araştırmacıları şaşırtacak biçimde başın kesilmesinden sonraki 80 saniyeye kadar son bir elektriksel beyin aktivitesi artışına şahit oldular ki bu olasılıkla *“yaşamla ölüm arasındaki nihai sınırı”* temsil eden *“nöronların membran potansiyellerini eş zamanlı olarak yaygın bir biçimde kaybetmelerinden”* dolayıdır.

*EFSANE: İnternet Dikkate Bağlı Odağımızı Tahrip Edip Belleklerimizi Köreltiyor

Arizona Üniversitesinde J. Wohltmann taradından gerçekleştirilmiş ama yayınlanmamış bir araştırmada 79 yaş ortalamasına sahip katılımcıların sekiz hafta boyunca Facebook kullanmak üzere eğitildikten sonra, işler bellekleri üzerinde yapılan testlerde %25 gelişme gösterdiğini buldu. Sadece çevrimiçi günlük tutan kontrol grubunda böyle bir gelişme gözlemlenmedi (sonuçlar Şubat 2013'te Uluslararası Nöropsikoloji Derneği’nin (INS) Hawaii'deki Yıllık Toplantısı’nda sunuldu).

Bu arada, 2012 yılında Avustralyalı araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen bir araştırma, binlerce yaşlı erkeği sekiz yıl süreyle takip etti ve bu süre zarfında daha fazla bilgisayar kullananlarda demans oluşumunun daha az olası olduğunu buldu (şüphesiz, aksi yöndeki nedensel yönelim olasılığına da çok dikkat etmeliyiz).

Hayatın her aşamasında, daha fazla bilgisayar kullanan insanlar görev değiştirme ve diğer bilişsel testlerde daha başarılı olma eğilimindeydi. Bu avantajların nedeni bilgisayar kullanımı olmayabilir (bilgisayar kullanmaya daha yatkın olan kişilerin gelir düzeyi ve eğitimi gibi başka nedenle faktörler rol oynuyor olabilir) fakat bu bulgular kesinlikle İnternet’in zihinlerimizi körleştirdiği fikrinin aksini göstermektedir.

Pek çok diğer çalışmalar Facebook’un bizi yalnızlaştırdığı fikrine de karşı çıkmaktadır. 2012 yılındaki bir araştırma için F. Deters ve M. Mehl katılımcılarından bazılarından bir hafta boyunca Facebook’ta paylaşım sıklığını arttırmasını istedi. Kontrol grubuyla karşılaştırıldığında, bu öğrenciler gerçekten yalnızlık hissinde azalma olduğunu bildirdi. Bunun nedeni esas olarak daha sık paylaşım yapmanın onları arkadaşlarıyla daha alakadar hissettirmesiydi.

*EFSANE: Beyin Beş Farklı Duyudan Bilgi Alır

Kesin olarak beş duyumuz (görme, koku alma, işitme, dokunma ve tat

alma) olduğu biçimindeki yanılgılı fikir o kadar yaygındır ki bu çoğu insan için sorgulanmadan kabul edilen bir olgu haline gelmiştir. Bu yanlış anlama, neredeyse tüm kültürlerde bulunur ve sadece günlük konuşmalarda değil, aynı zamanda bilimsel bağlamlarda da görülür. *The Rough Guide to The Brain* (Beyne Dair Kabataslak Bir Rehber) kitabında *"(Beyne) gelen ana sinyaller beş duyumuz tarafından gönderiliyor"* deniyor. Veya 2012 yılında *Scientific American* dergisinde yayınlanan ve (çok daha sonra gündeme gelmiş olan) duyusal karışmayla ilgili makaleyi düşünün, şöyle başlıyor: *"Beş duyumuz da ... bağımsız çalışıyor gibi görünüyor."*

Ya da aynı yıl New Scientist dergisinde "gerçeklik" üzerine yayınlanan makaleye bakalım: *"Gerçeklik ile neyi kast ediyoruz? Basit bir yanıt, beş duyumuzca saptanan her şey olduğu."* Bu neredeyse evrensel beş insan duyusu fikri genellikle Aristo'nun *De Anima* (Ruh Üzerine) adlı, her bir bölümünü bir duyuya ayırdığı kitabına dek geri gider. O zamandan beri sihirli beş sayısına takılmış olunması Aristo'nun etkisini gösteren bir kanıt gibi görünüyor.

Hakikat: Peki gerçekte kaç duyumuz var? Aslında, kesinlikle beşten fazla, ancak gerçek yanıt, bir duyuyu nasıl tanımladığımıza bağlı ki bu bir tür felsefi sorudur!

Şimdilik, bir duyunun dünya ve onun içindeki yerimiz hakkında bilgi almanın belirli bir yolu olduğunu varsayarsak, Aristo'nun temel beşlisine yapabileceğimiz bazı bariz eklemeler olacaktır.

İlk olarak bedenlerimizin konumuna ilişkin duyular var. Gözlerinizi kapatın ve sağ işaret parmağınızla sol dirsek ucuna dokunun. Kolay mı? Bunu nasıl yaptınız? Bir biçimde parmağınızın ucunun nerede olduğunu biliyordunuz ve ayrıca sol dirseğinizin konumunu da. Bu duyu, propriosepsiyon (içalgı) olarak bilinir ve bedenimizin her bir bölümünün uzayda konumlanışı konusundaki farkındalıktır. Bu kısmen, kasların mevcut uzunluğu ve gerilişi hakkında beyne bilgi veren ve kaslarda bulunan kas iğciği diye bilinen alıcılar sayesinde mümkündür.

Şimdi gözlerinizin bağlı olduğunu ve bir kayış ile tavandan aşağı asılı durduğunuzu düşünün. Sizi yavaş yavaş öne eğersem, hemen, tüm vücudunuzun yerçekimine göre ne yönde yer değiştirdiğine ilişkin bir algılayış hissedeceksiniz. Bu, iç kulağınızda bulunan ve dengemizi korumamızı sağlayan sıvı dolu vestibüler sistem sayesinde olur. Bir yararı da 'baş aşağı olduğunuzda baktığınız şeyin aslında yukarı doğru ve dik konumda olduğunu ve ters konumda olanın başınız olduğunu anlamanızı sağlamasıdır (bunu televizyondan uzaklaşarak, başınızı öne ve aşağı doğru sallayarak ve bacaklarınızın arasından televizyona bakarak deneyin). Vestibüler sistem bize uzayda doğrusal ivme deneyimi de sağlar. Başka bir özelliği de gözlerle bağlantıya geçmesi ve kendi hareketimizi iptal etmeyi mümkün kılmasıdır.

Okurken başınızı kıpırdatırsanız okuma ve sözcüklere odaklanma yeteneğinizde çok az fark olduğunu görürüsünüz (tersine başınızı sabit tutmak ve sözcükleri kıpırdatmak işi çok daha zorlaştırır).

Vücudumuzun iç durumu hakkımda bize bilgi veren çok sayıda duyu da vardır. Bunlardan en belirgin olanı açlık ve susuzluk, bedenin içinde ağrı ve idrar kesesi ya da bağırsak boşaltma ihtiyacıdır (kan basıncı, beyin omurilik sıvısının pH seviyesi ve daha pek çok şeyden gelen ve daha az belirgin olan sinyaller de cabası!).

Ardından dokunma algısındaki çeşitliliğe geliyoruz. Gözlerinizi tekrar kapatırsanız ve beklenmedik biçimde sırtınıza bir buz küpü değdirirsem, soğuk bir şok yaşayacaksınız. Bu algılayış, tek başına dokunmadan ayrı olacaktır çünkü sizde küpün rahatsız edici derecede düşük sıcaklığı konusunda bir farkındalık oluşacak. Aslında, sıcaklığa duyarlı reseptörlerin yanı sıra, cildimize yerleşik ve mekanik basınca, ağrıya (nosiseptör olarak bilinir) ve kaşıntıya (pruritik reseptör) özgü reseptörlere sahibiz.

Kaşıntıyı nörolojik açıdan ayrı bir dokunma duyusu olarak keşfetmek göreceli olarak yeni ve tartışmaya açık durumdadır. Ciltte histamine duyarlı kaşıntı reseptörleri bir süre biliniyordu, ama bu reseptörlerden omuriliğe ve beyne giden özel bir *"kaşıntı yolunun"* varlığı ancak 2001'de Phoenix, Arizona'daki Barrow Nörolojik Enstitüsü'nden David Andrew ve Arthur Craig'in kedilerle yaptığı bir çalışmada bildirildi.

Bu arada, beyin araştırmacıları, kaşıntı ile harekete geçirilen alanların tamamıyla olmasa da ağrı ile aktive olan alanlarla örtüştüğünü belirtmektedir.

Ağrı ve kaşıntı hakkındaki tartışmalar devam ederken, araştırmacıların 2000'li yılların sonlarında derinin keyif verici (ancak cinsellik taşımayan) okşamaya özel olarak tepki gösteren sinir lifleri bulunduklarını bildirmeleri konuyu daha da karmaşık hale getirdi.

Tat alma duyusunu belirli alt gruplara bölmek de mümkündür. En az dört temel tat vardır: tatlı, ekşi, tuzlu ve acı, çoğunlukla dilin kenarlarında yer alan reseptör türleri tarafından saptanır.

***EFSANE: Koma Efsaneleri**

Travmatik bir beyin hasarına maruz kalmış 16 koma hastası karakterinden yalnızca birisi hayatını kaybediyordu; buna karşın gerçek hayat verileri, genelde bu tür hastaların yaklaşık olarak %67'sinin yaralanmalarından ötürü hayatını kaybettiğini gösteriyor. Komadan uyanan hasta tasvirlerinde ise bu karakterlerin %86'sında hiçbir rezidüel (artık) engellilik hali yoktu *ve* sonunda herkes tamamen iyileşiyordu. Ancak araştırmacılar gerçekte, travmatik olmayan bir komadan (yani, enfeksiyon veya zehirlenme nedeniyle oluşan komadan) uyanan hastaların tamamen iyileşme olasılığının yalnızca %10 olduğunu belirtmiştir.

Genel bir kural olarak, bir hastanın koma, bitkisel hayat ya da minimal bilinçli durumunda ne kadar uzun süre kalırsa iyileşme şansı da o kadar azalır. Travmatik olmayan nedenlerden kaynaklanan koma durumunda, hasta üç ay geçtikten sonra hâlâ iyileşmediyse tekrar bilincini kazanma şansının çok az olduğu düşünülür. Sekiz yıldır komada kaldıktan sonra 2014'te hayatını kaybeden eski İsrail Başbakanı Ariel Sharon uzun süreli koma hastalarının daha tipik (ve üzücü) prognozunun göstergesidir. Travmatik komayı izleyen prognoz daha umut vericidir ancak TV dizilerinde görülen seviyeye ulaşması mümkün değildir- 12 ay geçtikten sonra hâlâ iyileşme olmazsa uyanma olasılığının çok çok az olduğu düşünülür.

Her ne kadar bazılarının onlarca yıl yaşamış olduğu bilinse de genel olarak, bitkisel hayata giren hastaların çoğunluğu beş yıl içinde hayatını kaybeder. Çoğu aile, koma durumundaki akrabalarına müzik çalarak veya hatırlatıcı koku veya resimlere maruz bırakarak iyileşme

olasılığını artırmaya çalışır. Maalesef, bu tür müdahaleler etkisiz görünüyor.

Unutmayın, beyin ölümü, bitkisel hayat ya da koma ile aynı şey değildir. Tanımı gereği bitkisel hayattaki bir insanın beyin ölümü gerçekleşmiş sayılamaz zira beyin saplarının işlevi korunmaktadır ve bununla ilişkili olarak uyku ve uyanıklık periyodları yaşarlar. Beyin ölümü gerçekleşmiş hastalar da komada sayılmaz. Gerçekten de komada olduğu gibi hiçbir farkındalık ve uyanıklığa sahip değillerdir, ancak durumları geri dönüşsüzdür ve beyin işlevi eksikliği bütüncüldür, yani ölüdürler.

Bunun aksine, koma hastalarının beyin ölümü gerçekleşmemiştir zira bazılarında beyin sapı işlevini korunmaktadır ve belirtildiği üzere birçoğu uyanacak veya bitkisel hayata girecektir.

Medya ve kamuoyu, koma ve bitkisel hayat ile beyin ölümünü karıştırmaya eğilimlidir.

***EFSANE: Epilepsi Efsaneleri**

Epilepsi, beyinde nükseden anormal elektrik aktivitesi ile ilişkili nispeten yaygın bir nörolojik bir rahatsızlıktır (dünya çapında 50 milyon insanı etkilemektedir).

Çoğunlukla nedeni bilinmemekle birlikte beyin hasarı, inme, beyin tümörü veya kalıtsal bir hassasiyetten kaynaklanabilir. Aşırı elektrik aktivitesi, epilepsi türüne bağlı olarak, beynin büyük bölümlerine yayılabilir veya nispeten bölgesel kalabilir. Hasta için her serebral paroksizm ya da “elektrik fırtınası” kesin doğası, elektrik aktivitesinin yerine ve yaygınlığına bağlı olan bir nöbet biçiminde kendini gösterir.

Sıklıkla bilinç kaybını içeren bu nöbetler, hasta ve tanık olanlar için korkutucu ve öngörülemeyen bir şey olabilir; rahatsızlık belki de bu nedenle çok sayıda folklor, batıl inanç ve yanlış bilgiyi cezbetmiştir.

Günümüzde epilepsi hastalarının çoğunluğu (yaklaşık%70), nöbetlerini ilaç ve nörocerrahi gibi daha radikal tedavilerle kontrol edebilmektedir ve çoğu sağlıklı ve başarılı yaşamlar sürmektedir.

Epileptik birçok insanın, özellikle de nöbetler kontrol altına alınmışsa herhangi bir zihinsel sağlık sorunu yaşamadığını belirtmek önemlidir. Psikiyatrik sorunlar ortaya çıktığı zaman nedenleri değişkendir ve dolaylı olabilir. Örneğin, hastalığın damgalanması veya bir insanın yaşamına dayattığı kısıtlamalar depresyon ile sonuçlanabilir (başka deyişle, hastalar kendilerine vurulan damganın bedelini çekerken insanların epilepsi konusundaki ön yargıları kendisini doğrulayabilir).

Bununla birlikte birçok epileptik insanda bilişsel işlevler ve zekâ (nöbet sırasında yaşanan akut etkiler hariç olmak üzere) bu rahatsızlıktan etkilenmez.

***EFSANE: Demans Efsaneleri**

Hastalığa ismi verilen Alman araştırmacı Alois Alzheimer'di. Alzheimer, Auguste (hastası) öldüğünde beynini inceleyebildi ve bugün hâlâ otopside hastalığın tanısında kullanılan ayırt edici patolojik özellikler olan protein plakları ve düğümleriyle mahvolduğunu keşfetti (yakın zamana kadar otopsi tanıyı onaylamanın tek yoluydu, ancak 2012'de plakaları algılayabilen bir tarama geliştirildi). Patolojik süreç nöronları, özellikle de beynin bellek için önemli bir parçası olan

hipokampüs ve kortekste yok eder. Sonunda, Alzheimer'li bir kişinin beyin ağırlığı, sağlıklı boyutunun %40 ila 5O'si oranında azalabilir.

Alzheimer hastalığının bazı nadir görülen genetik formları dışında hastalığın nedeni bilinmemektedir. En popüler teoriler, -nöronlar arasında yığınlar veya "plaklar" oluşturan protein parçaları olan- amiloid beta'ya odaklanır. Bununla birlikte bu kafa karıştırıcı bir tablodur zira Alzheimer'lı tüm insanlar da bu plaklar varken, plakları olan birçok insanda da Alzheimer yoktur.

Alzheimer hastalığı, nörodejeneratif bir hastalıktır ve demansın da önde gelen sebebidir ve yaklaşık 36 milyon kişi şu anda dünya çapında bu rahatsızlıkla yaşamaktadır. Yaygın bir yanlış kanı Alzheimer ve demansın bir ve aynı şey olmasıdır.

Aslında demans, zihinsel işlevin yaygın, ilerleyici bir kaybını tanımlayan oldukça belirsiz bir terimdir. Alzheimer hastalığında, zihinsel kabiliyet kaybı genellikle kademeli fakat acımasızdır. İlk işaretler basit unutkanlıktır, ancak sonraki aşamalarda hasta ciddi biçimde zayıf düşer, kafası karışır, sevdiklerini tanıması zorlaşır ve halüsinasyonlar görebilir.

Alzheimer'dan sonra demansın bir sonraki en yaygın nedeni vasküler demanstır ve dünya çapında demans vakalarının yaklaşık %20'sini oluşturmaktadır. Vasküler demans, kan damarlarının daralması nedeniyle beyne yeterli miktarda kan gitmemesinden kaynaklanır.

Alzheimer tipi demans hastaları arasında, ABD Başkanı Ronald Reagan, Birleşik Krallık Başbakanı Harold Wilson ve romancı Iris Murdoch (Alzheimer hastalığıyla yasadığı deneyim, Murdoch'ın hatırasına dul eşi John Bayley tarafından 2001 yapımı bir film haline getirilmiştir) yer alır ve son yıllarda romancı Terry Pratchett'da (2015 hayatını kaybetmiştir) arka kortikal atrofi olarak bilinen ve beynin arka tarafına zarar veren nadir görülen bir Alzheimer türü bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

BEYİN YALANLARI ve GERÇEK BİLİM-*Great Myths of the Brain*

Christian JARRETT

Çeviri: Müge TELYAR

The Kitap Yayınları-1. Baskı: Ocak (453 sayfa)

*(*) **Dr.Christian JARRETT**-İngiliz Psikoloji Topluluğunun ödüllü Research Digest bloğunun kurucu editörüdür. Bilişsel nörobilim üzerine uzmanlaşmış olup, Manchester Üniversitesinde doktora sonrası araştırmalarını tamamladıktan sonra bir bilim yazarı ve editörü oldu. Birçok öne çıkan bilimsel dergilerde uluslararası yayında makaleleri yayınlanmaktadır.*

TANIMLAMASI GÜÇ BİR DUYGU...

AŞK

Aslı Zülâl

Aşk, biz insanların yaşadığı en karmaşık, açıklaması en güç deneyimlerden biri. Aşkın tanımı kültürden kültüre, kişiden kişiye farklılık gösterse de, bilim adamları aşkın, onu insanlara özgü bir deneyim haline getiren yönlerini ortaya çıkarmaya çalışıyorlar. İnsanları birbirine yakınlaştıran bireysel ve toplumsal özelliklerden evrimsel geçmişimize ve kimyasallarla iletişime kadar, aşkı farklı açılardan inceleyen araştırmalar, insanoğlunun kendi kendini keşfetme çabasının birer parçası aslında...

“Aşk” sözü, farklı insanlar için farklı anlamlara gelebiliyor olsa da, çoğumuzun en iyi ve en kötü anıları hep aşkla ilgilidir. İnsanların kişisel dünyasında önemli bir yer tuttuğu için olsa gerek, çağlar boyunca insanların ortak eserlerinde de aşkın yeri büyük olmuş; sanatçılar, düşünürler aşkı tanımlamaya, anlamlandırmaya, başkalarına anlatmaya çalışmışlar.

Geçtiğimiz yüzyılda, bilim adamları da aşkı anlamaya çalışanlar kervanına katıldılar. Nasıl ve neden aşık oluruz, kimlere aşık oluruz sorularının yanıtını bulmak elbette kolay değil. Kimi yazarlar, insanların yalnızlık duygusunu yenmek için aşık olduğunu söylemişler. Örneğin, psikanalist Erich Fromm, başka bir insanla birleşme duygusunun, insanoğlunun en önemli gereksinimlerinden biri olduğunu söyler. Kimilerine göreyse, aşkı yalnızlık hastalığının çaresi olarak görmek yerine, insanların toplumsal ilişkilerinin tamamlayıcı bir ögesi olarak görmek daha doğru. İnsanoğlunun en karmaşık deneyimlerinden biri, karmaşık bir duygu, düşünce ve davranışlar bütünü olan aşk, günümüzde çeşitli yönleriyle bir çok araştırmaya konu oluyor. Aşk üzerinde en çok araştırma yapanlarsa elbette psikologlar. Psikologların araştırma alanlarından biri, insanların eş seçiminde rol oynayan etmenler: Kim, kime, niçin aşık oluyor? Neden herhangi birine değil de, özellikle "A" kişisine aşık olunuyor? Kimlere ve neden aşık olunduğunun eksiksiz bir açıklaması yapılamasa da, psikologlar, bir insanın bir başkasına yakınlaşmasında önemli sayılan bazı etkenleri ortaya çıkarmışlar.

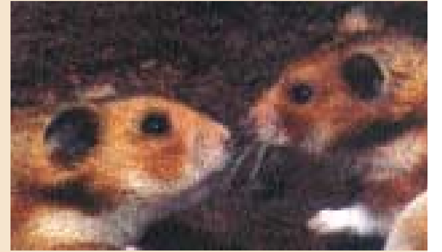
Aşkın Abece’si

Yaşamımız boyunca, yeryüzünde yaşayan milyarlarca insanın ancak çok küçük bir bölümüyle tanışma şansımız var. Siz de gerçek aşkı henüz bulamadım diyenlerdenseniz ve rüyalarınızdaki eşin, gezegenin uzak bir köşesinde yaşadığına inanıyorsanız, bu düşünceyi bir yana bırakıp çevrenize daha dikkatli bakmanızı öneririz. Çünkü araştırmalar, iki insanın birbirine yakınlaşmalarının en önemli koşullarından birinin, fiziksel yakınlık olduğunu, insanların genellikle okulda, işte ya da çeşitli toplantılarda sık sık gördükleri, en çok karşılaştıkları insanlara aşık olduklarını gösteriyor.

Araştırmaların eş bulmada önemli olduğunu vurguladığı bir başka etkense benzerlik. Buna göre, zıt kutuplar birbirini çeker söyleminin tersine, insanlar genellikle, ortak ilgi alanlarına, değer yargılarına ve kendilerine benzer zekâ düzeyine sahip insanlara aşık oluyorlar. İlgi alanları ve görüşleri bizimkilere benzeyen insanlarla paylaşacak daha çok şeyimiz oluyor ve bu insanlarla daha kolay iletişim kuruyoruz. Psikologlar bu durumu, bize benzeyen insanlarla birlikte olmanın kişiye güven sağlamasına bağlıyorlar. Bize benzeyen in-

Feromonların Öyküsü

İlk feromon, 1956 yılında bulunmuştu. Bu, yetişkin ipekböceklerine ait güçlü bir cinsel çekim feromonuydu. Bir Alman araştırma ekibi onu yalıtabilmek için 20 yıl çalışmıştı. Ekip, 500 000 dişi güvenin karnındaki bezleri aldıktan sonra ilginç bir madde buldu. Bu maddeden çok küçük bir miktar bile erkek güvelerin çiftleşme dansına başlamaları için yeterliydi. Araştırmacılar, ipekböceğinin Latince adı olan *Bombyx mori*'den esinlenerek bu maddenin adını "bombykol" koydular. Bu madde erkek güvelere "yanıma gel" mesajını iletiyordu ve kilometrelerce öteden bile etkisini gösteriyordu. Araştırmacılar, tek bir dişi güvenin, kesesindeki bombykol'ün tümünü bırakması durumunda, çok kısa sürede bir milyar erkeği kendine çekebileceğini hesapladılar. Ancak, memelilerle uğraşırken bilim adamlarının karşısına bambaşka sorunlar çıkıyordu. Davranışları büyük ölçüde türe özgü ve önceden tahmin edilebilir olan böceklere göre memeliler çok daha karmaşık canlılardır. Davranışları birçok etkene göre değişebilir ve bunları anlamlandırmak güçtür. Bundan birkaç yıl önce bazı araştırmacılar, laboratuvar farelerinde benzer bir etki yaratan ve feromon olduğu düşünülen "aphrodisin" adlı bir maddeyi yalıtmayı başardılar. Farelerde güçlü etkiler yapan daha başka maddelerde var. Ancak bu maddelerin feromonların sezilmesinden sorumlu organ olan VNO'yu mu yoksa koku alma organını mı, ya da her ikisini birden mi uyardığı henüz açıklık kazanmamış. İnsanlarsa, feromonlar konusunda üzerinde çalışılması en güç memeliler. Ancak, insanların da başka insanlardan gelen bazı kimyasal mesajlara tepki verdiğini biliyoruz.

Feromonları ve VNO'yu anlamanın en dolaysız bilimsel yolu, belki de kalıtım araştırmalarıyla gerçekleşecek. 1995 yılında araştırmacılar, farelerde memelilerin feromon alıcılarınını kodladığını düşündükleri bir gen ailesi buldular. VNO'daki sinir hücreleriyle ilgili genlerin sayısının 50-100 arasında olduğu tahmin ediliyor. Araştırmacıların hedefi, bu alıcılarla feromonların birbirilerine eşlenmesi. Bir sonraki aşamaysa, sözünü ettiğimiz genlerin insanlardaki karşılığının bulunması olacak.

sanlarla bir araya gelmek, görüşlerimiz, inançlarımız ve özelliklerimiz konusunda bir tür doğrulanma sağlıyor. İnsanları birbirine çeken bir başka etkense, karşılarındaki insanın da kendilerinden hoşlandığını düşünmek. İnsanın, karşısındaki kişinin kendisinden hoşlandığını ya da onu sevdiğini farketmesi, ona karşı başkalarına olduğundan daha olumlu davranmasına neden oluyor. Diyelim ki, iş yerinde beğendiğiniz biri var, ve onun sizi farketmesini istiyorsunuz. Güzin Abla, herhalde size şöyle bir öneride bulunurdu: “Yemek salonunda ve toplantılarda ona yakın oturmaya çalışın. İlgi alanlarını öğrenin; ona ortak ilgi alanlarınızdan söz edin. Ve bu arada, ona ondan hoşlandığınızı belli etmeyi de unutmayın”... Ancak, bütün bunlara rağmen ya “kimyanız uyuşmazsa”?

Aşk Molekülü

Bilim adamları, yüz yıldan uzun bir süredir feniletilamin maddesini (PEA) biliyorlar; ancak, son yıllarda bu maddenin aşk duygularından sorumlu bir madde olduğunu keşfettiler. "Aşk molekülü" olarak da adlandırılan bu madde, amfetamine çok benzeyen doğal bir kimyasal. Beyinde feniletilaminin tetiklenmesi, göz göze gelmek ve el ele tutuşmak gibi basit davranışlarla bile olabiliyor. Araştırmacılar, kalp atışlarının hızlanması, ellerin terlemesi ve zor soluk alıp verme gibi tepkileri de beyinde yüksek dozda feniletilaminin salgılanmasına bağlıyorlar. Bilim adamlarına göre aşık bir insanın duyguları, mutluluğun yarattığı hoşluktan çok daha öte bir şey. Araştırmacılar, insanlar aşık olduklarında bedenlerinde ne gibi kimyasal ve nörolojik etkinliklerin gerçekleştiğini ortaya çıkarmaya çalışıyorlar; aşık olunca insanların iştahlarını kaybetmelerinin ve uykusuz kalabilmelerinin de bu kimyasaldan yüksek dozda salgılanmasına bağlı olduğunu söylüyorlar. Aşk konusundaki çalışmalarıyla tanınan antropolog Helen Fisher, sevgililerin birlikteyken duydukları heyecanla, birbirlerinden ayrıyken yaşadıkları stresi, ilaç bağımlılarının davranışlarına benzetiyor.

Pek romantik sayılmasa da, yüksek dozda PEA salınımının aşık olmaktan başka yolları da olduğunu belirtelim. Örneğin, paraşütle atlamak ya da çikolata yemek gibi. Bu nedenle olsa gerek çikolata, aşıkların birbirlerine armağan vermeyi düşündüklerinde ilk akla gelen yiyecek.

Aşkın Kimyası

Bilim adamları, birçok konuda olduğu gibi, aşkı anlamak için de hayvanlar dünyasına bakmayı ihmal etmiyorlar. Hayvanların aşk yaşamında feromonlar büyük önem taşır. Bunlar, özel bezlerce salgılanan ya da idrar gibi beden sıvılarında bulunan kimyasal maddelerdir. Hayvanlar, kendi türlerinin öteki bireyleriyle feromonlar sayesinde haberleşir: Yiyecek, bireyin topluluktaki konumu, kendisine ait bölge, cinsiyet ve çiftleşmeye hazır olma gibi bilgileri, birbirlerine feromonlarla bildirirler. Bu sinyaller burunda, VNO adı verilen farklı bir bölge tarafından alınır. Feromonlarla kokuların birçok ortak yönü vardır. Her ikisi de havayla yolculuk yapan kimyasallardır. Ancak feromonlar, koku duyusunun keşfedemeyeceği kadar düşük konsantrasyonlarda işe yarayabilirler.

Günümüzde, insanların kimyasal sinyallerle bilinç dışı iletişim kurduklarına ilişkin merak uyandırıcı bulgular var. Yakın geçmişte insanların da feromon ürettikleri ve feromonlar yoluyla haberleştikleri haberi, bilim adamlarının ve kamuoyunun büyük ilgisini çekmişti. Ancak, bu tür mesajların insanlar üzerindeki etkileri henüz açıklığa kavuşmuş değil.

İnsanlarda feromonların bulunup bulunmadığı konusunda araştırmalar yapan Martha McClintock, bundan 30 yıl kadar önce, üniversitede oda arkadaşı olan kızların adet dönemlerinin bir süre sonra birbirlerine yaklaştığını göstermişti. Bu araştırma, birbirine yakın olmanın ve ilişkinin, beyinde yumurtlama döngüsünün belirlemesinden sorumlu biyolojik saatin ayarını değiştirebileceğini gözler önüne sermişti. Bu ayarlamanın nedeni tam olarak bilinmese de, bazı araştırmacılar bu durumun, insanlarda feromonların varlığına işaret ettiğini düşünüyorlar. McClintock, 1998 yılında yaptığı yeni bir araştırmada da, yumurtlama sürecinin farklı dönemlerinde koltukaltlarından alınmış kokusuz kimyasalların, bunlara maruz kalan kadınların yumurtlama döngülerinin zamanlamasını değiştirebileceğini ve bunun bilinçli bir biçimde yapılmadığını gösterdi.

Havayla yolculuk yapan kimyasalların insanların eş seçme davranışları üzerinde etkili olduğunu gösteren araştırmalar da var. Bu araştırmaların en ilginçlerinden biri, İsveç'li bilim adamı Klaus Wedekind'e ait. Wedekind, 44 erkeğe birer tişört vererek bunları iki gece boyunca giymelerini istemiş. Erkekler bu süre boyunca kokusuz sabunlarla yıkanıp kokusuz kozmetik ürünleri kullanmışlar. Wedekind bu araştırmada, farelerle yapılmış bir araştırmanın sonuçlarının insanlarda da geçerli olup olmayacağını görmek istiyormuş. Daha önceki deneylerde farelerin, kendilerininkilerden farklı bağışıklık sistemi genlerine sahip bireylerle çiftleşmeyi tercih et-

tikleri görülmüş. Kısaca MHC (major histocompability complex) adı verilen bu genler, bedenin yabancı hücreleri tespit edip yok etmesine yarayan kimyasalların üretilmesinde rol oynar. Genellikle, anne babanın MHC genleri birbirinden ne kadar farklıysa, çocuklarının bağışıklık sisteminin de o kadar iyi olacağı düşünülür. Wedekind, giyilmiş tişörtleri kutulara koyarak, araştırmaya katılan 49 kadına bunları koklatmış ve tişörtlerin sahiplerinin, kendileri için ne kadar çekici olduğunu değerlendirmelerini istemiş. Kadınların herbirine 7'şer kutu koklatılmış. Kutuların üçünde, bağışıklık sistemi genleri kadınlarınkine çok benzer olan erkeklerin giydiği tişörtler varmış; kutuların üçündeyse, MHC genleri kendilerininkilerden farklı erkeklerin giydiği tişörtler. Yedinci kutuyaysa kontrol koşulu yaratmak için daha önceden hiç giyilmemiş bir tişört koyulmuş. Kadınlar, araştırmacıların önceden tahmin ettikleri gibi davranmışlar ve bağışıklık sistemi genleri kendilerininkilere benzemeyen erkeklerin kokusunu tercih etmişler. Birçoğu da, MHC genleri kendilerininkilere benzeyen erkeklerin tişörtlerinin, babalarını ya da erkek kardeşlerini anımsattığını; MHC genleri kendilerininkilerden farklı erkeklerin tişörtlerininse eski ya da şimdiki erkek arkadaşları gibi koktuğunu söylemişler.

Wedekind'in araştırmalarını yönlendiren çalışmalardan biri, dişi farelerin hamile kaldıklarında MHC'yle ilgili tercihlerinin değiştiğinin gözlenmesi olmuş. Hamile farelerin, MHC genleri kendilerininkilere benzeyen, büyük olasılıkla kendileriyle yakın akraba olan fareleri tercih ettikleri görülmüş. Wedekind'in araştırmasına katılan kadınların da küçük bir bölümünün, bağışıklık sistemi genleri kendilerininkilere benzer erkeklerin tişörtlerini tercih ettikleri görülmüş. Bu kadınların doğum kontrol hapı kullandıklarını göz önüne alan Wedekind, hapların östrojen düzeyini yükselterek hamileliğe benzer bir etki yaptığını düşünüyor. Bu doğruysa, doğum kontrol hapı kullanan kadınlar, kimyasal nedenlerle yanılgıya düşme riskinde olabilirler. Ancak Wedekind'in bulgularının feromonların etkisini mi yoksa kokuların etkisini mi gösterdiği kesin değil. Kesin olan şeyse, kadınlarla erkekler arasında kimyasal açıdan "birşeylerin" geçtiği. Wedekind'in araştırması, akla başka sorular da getiriyor. Örneğin erkekler de, bağışıklık sistemi genleri kendilerininkilerden farklı kadınları mı tercih ediyorlar? Feromonlar, gelecekteki en heyecan verici araştırmaların konusunu oluşturacağa benziyor.

Cazibe Dedikleri...

Güzelliğin bakanın gözünde olduğu söylenir. Acaba gerçekten öyle mi, yoksa güzellik konusunda insanların kullandığı ortak bazı ölçütler var mı? Birçok bilim adamı, feromonların yanı sıra beden biçiminin, özellikle de simetrinin, sağlık konusunda bilinç dışı bir mesaj vererek, bir kadınla bir erkek arasındaki ilk çekimi oluşturduğunu düşünüyor. Bu kurama göre asimetrik bedensel özellikler, altında yatan kalıtımsal sorunlara ilişkin ipucu olarak kullanılıyor. Özellikle erkeklerin, simetrik özelliklere sahip kadınları daha çekici bulduğunu gösteren birçok araştırma var.

Çocukluk yıllarından başlayarak resimli kitaplardaki, filmlerdeki, reklamlardaki iri gözlü, minik burunlu, atletik bedenli güzelleri izleyen biz Dünyalıların, güzelliğe dair ortak değer yargılarının olması şaşırtıcı olmamalı. 1986 yılında Michael Cunningham adlı araştırmacı, bir okul yıllığından ve uluslarası bir güzellik yarışmasından alınmış 50 kadının fotoğraflarını insanlara göstererek, bu fotoğrafları çekiciliklerine bakarak notlandırmalarını istemiş. Daha sonra bu fotoğraflardaki organların birbirlerine olan görece boylarını ölçmüş. Bu yolla, insanların yüksek not verdikleri fotoğrafların ortak özelliklerini belirlemiş: İri gözler, küçük çene, küçük burun, büyük gözbebekleri ve büyük bir gülümseme... Daha sonra Cunnigham ve arkadaşları, aynı yöntemle kadınların erkeklerde "güzel" bulduğu özellikleri ortaya çıkarmışlar. Erkeklerin yüzlerinde kadınların çok çekici bulduğu özelliklerin, iri gözler, geniş bir çene, çıkık elmacık kemikleri ve yine büyük bir gülümseme olduğu görülmüş. Kadınlarla erkeklerin seçimleri arasında benzerlikler olduğu ortada. Örneğin hem erkekler, hem kadınlar karşı cinste, yeni doğanlar büyük gözlü olduğu için "bebek yüz" özelliği olarak adlandırılan iri gözleri çok çekici buluyorlar. Araştırmacılar, bebek yüzü özelliklerinin insanlarda sıcaklık ve şefkat duygusunu uyandırdıkları için çekici bulunduklarını söylüyorlar.

Fiziksel çekiciliğin insanların ilk izlenimlerinde gerçekte ne kadar önemli olduğunu belirlemek için 1966 yılında yapılan bir araştırmada, Minnessota Üniversitesi'ne gelen 700'den fazla öğrenci, ilk haftalarında düzenlenen bir dansta araştırmacılar tarafından birbirlerine rasgele eşlenmişler. Öğrenciler, dans akşamı eşleriyle birkaç saatliğine sohbet etme fırsatı bulmuşlar. Daha sonra öğrencilerden bu buluşmayı değerlendirmeleri istenmiş ve eşleriyle bir daha görüşme isteklerinin ne kadar güçlü olduğu sorulmuş. Sonuç olarak, öğrencilerin eşlerini beğenip beğenmedikleri konusunda en belirleyici özelliğin fiziksel çekicilik olduğu görülmüş. Dahası, bu konuda kadınlarla erkekler arasında bir farklılık olmadığı da ortaya çıkmış. Buna benzer başka araştırmalarda da, tutumlara bakıldığında kadınların dış görünüşe erkekler kadar önem vermediklerini belirttikleri, ancak davranışlarının bunun tam tersini gösterdiği görülmüş.

Dış Görünüşe Verilen Önem

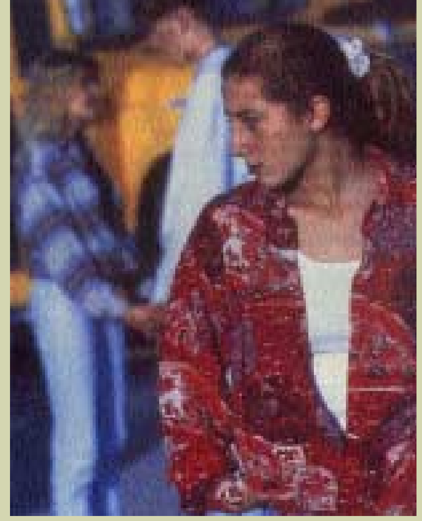
Çeşitli araştırmalar, dış görünüşleri açısından çekici olan insanların, arkadaş ve sevgili bulma açısından diğer insanlara göre çok daha şanslı olduklarını gösteriyor. Dış güzelliğe verilen önem açısından kadınlarla erkekler

arasında bir farklılık var mı dersiniz? ABD'de yapılan araştırmalarda, erkeklerin fiziksel çekiciliğe kadınlardan çok daha fazla önem verdikleri görülmüş. Bu farklılığın başka kültürler için de geçerli olup olmadığına gelince, Texas Üniversitesi'nden evrimsel psikolog David Buss'un bir araştırmasına göz atmakta yarar var. Bu araştırmada, dünyanın farklı bölgelerinden 37 ülkeden insanlardan, eş olarak seçecekleri kişide bulunmasını istedikleri ve önemli gördükleri özellikleri sıralamaları istenmiş. Katılımcılara, bağlılık, iyi görünüm, yaş, iyi bir kazanç, zekâ, toplumsallık ve bekaret gibi özelliklerin kendilerince ne kadar önemli olduğu sorulmuş. Araştırmaya katılan erkeklerin hepsinin de, eş seçiminde gençliğe ve dış görünüşün çekiciliğine kadınlardan daha çok önem verdikleri ortaya çıkmış. Bu tercihin, bu ülkelerdeki evlenme yaşına da yansıdığı, erkeklerin kadınlara göre ortalama olarak 2-5 yıl daha yaşlı olduğu görülmüş. Erkeklerin gençlik ve güzelliğe verdikleri öneme karşın, araştırmadaki kadınların eşlerinde aradıkları en önemli özelliklerse, yaşça kendilerinden biraz daha büyük olması, gelirinin yüksek olması ve bağlılık. Tabii bu, fiziksel çekiciliğin araştırmaya katılan kadınlar açısından önemsiz olduğu anlamına gelmiyor. Kadınlar bu özellikleri de önemli buluyorlar; ancak, iyi bir kazanç ve bağlılık kadar değil.

Buss, kadınların ve erkeklerin eşlerinde aradıkları özelliklerin kültürler arasında bu denli benzerlik göstermesini, insan türünün evrimsel gereksinimleri açısından açıklıyor. Evrim, tıpkı başka hayvanlarda olduğu gibi, insanlarda da eş seçimine bazı ölçütler getiriyor. Örneğin erkekler, genç ve güzel görünümlü kadınları daha çekici buluyorlar, çünkü bu özellikler, kadının sağlıklı olduğu ve üreyebileceği konusunda birer ipucu aslında. Parlak saçlar, yumuşak bir ten gibi özellikler, aslında güzel göründüğü kadar sağlığın da habercisi olabilir. Buss'a göre, kadınların kendilerinden yaşça daha büyük ve kariyer sahibi erkekleri çekici bulmasının nedeni de, bu erkeklerin çocuklarına iyi bir yaşam ve güvence sağlayabilecek olması. Gençlik ve çekicilik gibi özelliklerin kadınlar için daha az önem taşımasını da, erkeklerin üreme yıllarının kadınlarınkinden çok daha ileri yaşlara kadar uzanabilmesi olarak açıklıyor.

Başka araştırmalarda da, bu konuda kültürler arasında küçük farklılıklar olsa da, insanların genelde çekicilik konusunda bazı ortak kriterlere sahip oldukları görülmüş. Bu benzerliklerden yola çıkan iki araştırmacı, Judith Langois ve Lori Roggman da, evrimsel geçmişimize bağlı olarak, insan türünün bireylerine çekici gelen bazı evrensel özelliklerin geliştiği varsayımından yola çıkmışlar. Bu varsayımı sınamak için ilginç bir araştırma düzenlemişler. Çoğu Avrupa kökenli, bazıları da İspanyol asıllı ve Asyalı olmak üzere, bazı öğrencilerin fotoğraflarını çekerek bunları bilgisayar ortamına aktarmışlar. Bu fotoğraflardan ikisini alarak bilgisayar yardımıyla birleştirmişler. Bu yöntemle ortaya iki fotoğrafın özelliklerinin matematiksel ortalaması olan yeni bir yüz çıkmış. Araştırmacılar fotoğrafları aynı yöntemle birleştirmeyi sürdürüp 16 fotoğrafın ortalama özelliklerini taşıyan tek bir fotoğraf elde etmişler. Bir sonraki aşamada, insanlara hem bunu, hem de başlangıçtaki 16 fotoğrafı göstererek bunları çekicilikleri açısından sıralamalarını istemişler. Araştırmacıların beklentisi elbette ki, araştırmaya katılanların, karma fotoğrafı diğerlerine göre daha çekici bulmalarıymış. Gerçekten de araştırmaya katılan erkekler de, kadınlar da 16 fotoğraftaki özelliklerin matematiksel ortalaması alınarak ortaya çıkarılmış fotoğrafları diğerlerine göre daha çekici bulmuşlar. Araştırmacılar bu durumu, karma fotoğrafta bireysel farklılıkların törpülenerek, ortaya bize bildik gelen, bu nedenle de çekici bir insan yüzünün çıkmasına bağlıyorlar.

Kıskançlık ve Aşk

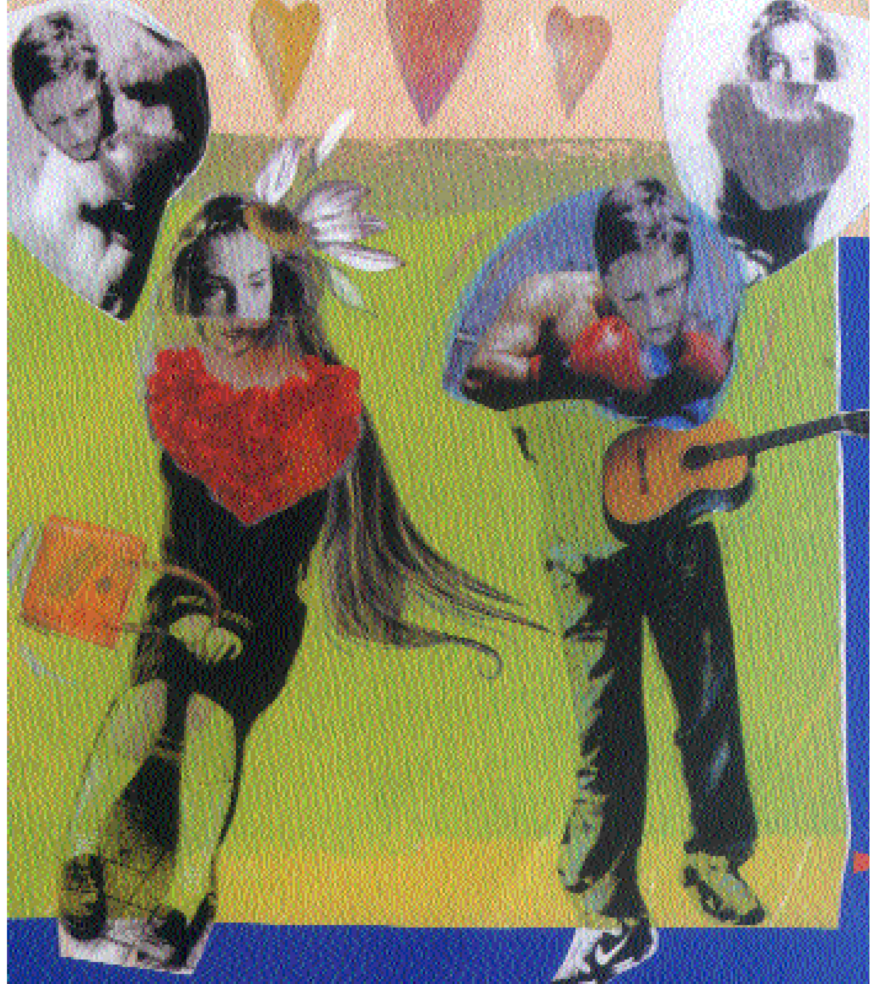

Birçok insan, kıskançlığın, bağlılığın bir göstergesi olduğu ve eğer kıskançlık yoksa bunun karşımızdakinin bizi sevmediği anlamına geldiği kanısındadır. Kimilerine göreyse kıskançlık, aşkın bir göstergesi olmaktan çok, sahip olmaya ve kontrol etme isteği duyulan şeyleri kaybetmekten kaynaklanan kaygının göstergesidir. Örneğin, ABD'de yayımlanan *Psychology Today* dergisinin okurları arasında yapılan bir araştırmaya katılanlar kıskançlığı, var olan ya da olması istenen bir ilişki tehlikeye girdiğinde ortaya çıkan duygu ve düşünceler olarak tanımlamışlar. Araştırmada, yoğun kıskançlık duygusunun, genellikle ilişkiyi kaybetmekten korkmak ve bunu hayal etmek sonucu ortaya çıktığını söylemişler. Kıskançlık duygusu, rakibin belli özelliklerine gıpta edilmesiyle artabilir, çünkü, zaten dilediğimiz ama sahip olmadığımız özelliklere sahip kişileri kıskanma olasılığımız daha fazladır. Araştırmada, kadınların rakiplerinde en çok gıpta ettikleri özelliklerin çekicilik ve popülerlik, erkeklerinse zenginlik ve ün olduğu görülmüş. Kimi insanların başkalarına göre daha kıskanç olduğu söylenir. Bu araştırmada da, kendileri hakkındaki yargıları olumlu olmayan insanların, ilişkilerde kıskançlığı daha yoğun yaşadıkları ortaya çıkmış. Bir diğer bulguysa, ün, zenginlik, popülerlik ve dış görünüşün çekiciliğine daha çok önem veren insanların, kıskançlığı daha yoğun yaşadıkları.

Kadınlar ve erkekler, kıskançlık konusunda birbirlerinden farklı tepkiler veriyor olabilirler mi? Bir araştırmada, kadınlarla erkekler arasında bu açıdan da farklılıklar olduğu görülmüş. Örneğin, genel açıdan kadınların kıskançlık duygularını daha kolay kabullendikleri, erkeklerinse daha çok inkar ettikleri görülmüş. Kadınların, en çok eşlerinin başka bir kadına aşık olmasını, erkeklerinse en çok, eşlerinin başka biriyle cinsellik yaşamasını kıskandıkları görülmüş. Bir başka farklılıksa, böyle durumlarda kadınların daha çok kendilerini, erkeklerinse, üçüncü kişiyi ve eşlerini suçladıkları. *Psychology Today* dergisinin araştırmasında kadınlarla erkeklerin davranış ve duyguları açısından farklı olmadıkları, ancak kadınların, eşlerinin eşyalarını karıştırmak ya da sorular sormak gibi davranışları erkeklerden daha çok yaptıkları görülmüş. Kıskançlık, bir ilişkinin gelişimine ve birlikte olma keyfine zarar verebilecek, rahatsız edici bir duygu. Hem erkekler hem de kadınlar için kıskançlığın, kaygı, depresyon, kızgınlık ve eşi tarafından çekici bulunmama, değersizlik gibi duygu ve düşüncelerle ilintili olduğu söyleniyor.

Kimi araştırmacılara göre de, aşina yüzlerin bizlere çekici gelmesinin nedeni, tanımadığımız şeylerin tehlikeli olabileceği düşüncesiyle tercihlerimizi genellikle tanıdık, bildik şeylerden yana kullanmamız. Aslında aşinalık, daha önce sözettiğimiz, sık karşılaşmak, benzerlik ve karşılıklı hoşlanma gibi kavramların da altında yatıyor.

Özetle, evrimsel psikologlar, insanlarda eş seçimine ilişkin davranışların, üreme başarısını artıracak bir biçimde evrimleşmiş olduğu görüşünü savunuyorlar. Buna göre çocuk sahibi olma konusunda farklı rollere sahip oldukları için erkeklerle kadınların eş seçimindeki tercihleri ve stratejileri de birbirlerinden farklı. Dişiler için üremek, hem zaman hem de enerji ve çaba açısından "masraflı"dır; bu nedenle de ne zaman ve kimi eş olarak seçecekleri konusunda erkeklere göre daha çok dikkat ederler. Bu açıdan bakılınca eş bulma ve üreme, erkekler için daha az şeye malolur. "Aşkın bununla ilgisi ne?" diyeceksiniz. David Buss ve arkadaşları, evrimsel bakış açısının, romantik ilişkilerde kadınlarla erkeklerin birbirinden farklı stratejilere sahip olmalarını açıkladığı görüşündeler. Buss, bu görüşü şöyle açıklıyor: Bir eş bulmak ve onu elinde tutmak, bireyin karşısındakine çekici gelecek özelliklerini gözler önüne sermesini gerektirir. Bu yolda insanlar, binlerce yıllık evrim sürecinde karşı cinsin dış görünüşüyle ilgili belli ipuçlarına tepki vermeyi geliştirmişlerdir. Üreme için erkeklere göre daha büyük bir bedel ödeyen dişiler, bir çocuk dünyaya getirme ve büyütme sürecinde kendilerine destek olacak erkekleri eş olarak tercih ederler. Erkeklerse, başarılı bir biçimde çoğalabilecek dişileri seçerler. Bundan şu çıkarsamayı yapabiliriz: erkekler için eş seçiminde dişilerin sağlıklı olduğuna işaret eden yaş gibi etkenler ön plana çıkarken, kadınlar öncelikle kendilerinin ve çocuklarının gereksinimlerinin karşılanabileceğine işaret eden ekonomik başarı ve kariyer sahibi olma gibi özelliklere dikkat ediyorlar. Son zamanlarda yapılan birçok araştırmada da bu savı destekler nitelikte bulgular çıkmış ortaya. Evrimsel bakış açısının oldukça ilginç ve heyecan verici bir bakış açısı sunduğu bir gerçek. Ancak, gelecekteki araştırmalar insanlarda aşkın biyolojik "emirleri" ne ölçüde izlediğini ortaya çıkaracak.

Öte yandan bütün bu bulgular, bir başka bakış açısıyla da açıklanabilir: Dünyanın hemen her yerinde kadınların daha az güç, zenginlik ve toplumda daha düşük bir konuma sahip olduklarını göz önüne alalım. Eğer kadınlar ekonomik güvence için erkeklere bağımlı durumda kalıyorlarsa, eş seçiminde bu özellikleri de göz önünde bulundurmaları şaşırtıcı olmamalı aslında. Buna karşılık erkeklerin, eşlerini daha "hafif" sayılabilecek, dış görünüş gibi bir kritere göre seçme özgürlükleri bulunuyor. Yani, eşitlik ilkesi çerçevesinde kadınların güzelliği ve gençliği, erkeklerin kariyer ve ekonomik başarı gibi özellikleriyle dengeleniyor. Bazı araştırmacılar bu varsayımı sınamak için, farklı kültürlerde yaşayan kadınların, ekonomik rahatlıklarıyla eş seçiminde dış görünüşe ne kadar önem verdikleri arasında bir bağıntı olup olmadığını araştırmışlar. Araştırma sonucunda, bu bağıntının varlığı saptanmış. Buna göre kadınların ekonomik rahatlıklarıyla, eş seçiminde dış görünüşe verdikleri önem arasında doğru orantı var.

"İçinin Güzelliği Yüzüne Vurmuş"

Genelde, güzel bireylerin, daha toplumsal, dışa dönük, daha popüler ve daha mutlu insanlar olduğu düşünülüyor. Psikologlara göre, güzel insanların "iyi" de oldukları konusundaki önyargı, insanların bu görüşün doğrulanmasını sağlayacak biçimde davranmalarına neden oluyor. Maruz kaldıkları davranış biçimi, insanların davranışlarını ve kendileri hakkındaki görüşlerini, kendileri-

ne bakışlarını da etkiliyor. Dış görünüş bakımından çekici insanlar küçüklüklerinden itibaren çevrelerinden olumlu ve sıcak mesajlar alıyorlar ve bu da toplumsal becerilerinin gelişmesine neden oluyor. Bu duruma açıklık getirmek için düzenlenmiş bir araştırmada katılımcılara, başka bir katılımcı olduğu söylenen bir kadının fotoğrafı gösterilerek onun hakkında bazı bilgiler verilmiş. Katılımcıların bir bölümüne dış görünüş açısından çekici bir kadının fotoğrafı, başka bir gruba da çekici olmayan bir kadına ait bir fotoğraf gösterilmiş. Katılımcıların hepsine, bu kadınla birer telefon konuşması yapacakları bildirilmiş. Aslında gösterilen fotoğrafların ikisinin de katılımcıların telefonda konuştukları kadına ait olmadığını belirtelim. Telefonda çekici bir kadınla konuştuklarını düşünen erkeklerin hepsinin, çekici olmayan bir kadınla konuştuğunu düşünen erkeklerden çok daha sıcak ve kibar konuştukları görülmüş. Dahası, telefondaki kadınların konuşma biçimlerinin de konuştukları erkeğin tarzına göre değiştiği görülmüş.

Daha sonra, bu olaylardan haberi olmayan başka katılımcılara da, kayıtlardan, yalnızca kadınların konuştuğu bölümler dinletilmiş. Bu aşamada da, erkeklerin çekici olduğunu sandığı için sıcak bir tavırla konuştuğu kadınları dinleyen katılımcılar bu kadınların daha çekici, daha canlı ve kendilerinden emin olduğunu düşünmüşler. Aynı araştırma kadınlarla erkeklerin rolleri değiştirilerek düzenlendiğinde, kadınların da çekici olduğunu düşündükleri erkeklerle telefonda konuşurken daha sıcak ve kibar konuştukları ve kadınların kendileri hakındaki düşüncelerinden haberdar olmayan erkeklerin de onların bu davranışlarına uygun biçimde yanıt verdikleri görülmüş. Ancak, yine de güzelliğin bakanın gözünde olduğu özdeyişini anımsamakta yarar var.

Öte yandan, 1998 yılında Massachusetts Üniversitesi'nden araştırmacılar, yalnızca güzelliğin değil, "sağlığın da" bakanın gözünde olduğunu ortaya çıkaran ilginç bir araştırma yapmışlar. Araştırmaya katılanlara fotoğraflar gösterilerek fotoğraftaki insanların sağlık durumları konusunda düşünceleri sorulmuş. Katılımcılar, genellikle çekici yüzleri olan insanların başkalarına göre daha sağlıklı olduğu varsayımında bulunmuşlar. Bu insanların gerçek sağlık durumlarına bakıldığındaysa, çekicilikle sağlık durumu arasında neredeyse hiç ilişki olmadığı, çekici insanların sağlık durumunun öteki fotoğraflardaki insanlardan ne daha iyi, ne de daha kötü olduğu bulunmuş.

Ancak, güzellikle ilgili bu çıkarsamaların, bütün kültürlere genellenemeyeceğini düşünenler de var. 1997 yılında yapılan bir başka çalışmada araştırmacılar, güzel insanların iyi de olduğu yargısının evrensel açıdan geçerli olup olmadığını ortaya çıkarmak için kolları sıvamışlar. Güney Kore'nin başkenti Seul'de yapılan araştırmada, hem erkeklerin hem de kadınların, kendilerine gösterilen fotoğraflardan yola çıkarak, dış görünüşleri bakımından çekici olan insanların toplumsal açıdan daha becerikli, daha arkadaş canlısı ve uyumlu olduklarını düşündükleri görülmüş. Ancak, Güney Kore'deki katılımcılarla Kuzey Amerikalı katılımcılar arasında belirgin bir farklılık ortaya çıkmış. Kişisel bağımsızlığın, bireyselliğin ve kendine güvenin vurgulandığı "bireyci" kültüre sahip ABD'li ve Kanadalı katılımcıların "güzel" tanımlamalarına kişisel güç de girerken, Korelilerin güzellik tanımlarında, kollektif kültürlerde değer verilen özellikler olan dürüstlük, başkalarını düşünme de yer alıyormuş.

Aşkı Tanımlamada Kültürün Rolü

Aşkın, kendisinin evrensel bir duygu olup olmadığı da tartışmalı konulardan biri. Aslında bütün kültürlerde insanların karşı cinsten bireylere duygusal bağlılık duyduğunu anlamak için edebiyat ürünlerine, efsanelere ve günlük yaşamlarına bakmak yeterli. Ancak, farklı kültürlerden insanların aynı duyguları yaşadıklarını söyleyebilmek bundan çok daha farklı bir durum; çünkü duygular, insanlara ya da olaylara verdiğimiz basit tepkiler değil, düşüncelerimizin ve bilişsel sistemimizin karmaşık türevleri. Dolayısıyla belli bir toplumsal ve tarihsel yapı içerisinde farklı anlamlar kazanabilirler. İster kibir, ister açlık, isterse aşk olsun, duyguların evrensel bir niteliği vardır. An-

cak, farklı kültürlerde farklı biçimlerde ifade edilir ve deneyime dönüşürler; deneyimlerin yaorumu da kültürden kültüre farklılık gösterir.

Bu konudaki birçok araştırma ABD'de yaşayan araştırmacılarca, kendi kültürlerinde yaşayan insanların aşka bakışlarını temel alınarak yapılmış. Ancak kültürün, insanların deneyimlerini nasıl adlandıracakları ve yakın ilişkilerden beklentileri konusunda önemli rol oynadığını da kabul etmek gerekiyor. Örneğin, Japon kültüründe, çok güçlü ve olumlu duyguları tanımlamada kullanılan "amae" sözcüğüne Batı dillerinde karşılık gelen bir sözcük bulmak zor; buna en yakın sözcüğün "bağımlılık" olduğu söylenebilir. Oysa yetişkinlerin ilişkilerinde görülen bağımlılığa, Batı kültürlerinde sağlıksız bir ilişki biçimi gözüyle bakılır. Çinlilerin aşk ilişkilerine ilişkin en önemli kavramlardan biri gan qing. Gan qing, öteki insanın gereksinimlerini karşılamak için çalışarak ve ona yardım ederek ulaşılan durumu betimleyen bir kavramdır. Örneğin, birinin bisikletini tamir etmek ya da onun yeni bir şeyler öğrenmesine yardım etmek gibi. Aşk kavramının bir başka değişik örneği de Kore'den. "Jung" kavramı Koreliler için aşktan da fazlasıdır, insanları birbirlerine bağlayan şeydir jung. Bir ilişkinin başında çiftler birbirlerine aşık olabilirler. Ancak, jung henüz gelişmemiştir. Gelişmesi, karşılıklı yaşanan deneyimlere ve zamana bağlıdır.

Araştırmalar, Batı kültürleriyle Doğu kültürleri arasında bireylerin ve toplumun gereksinimlerinin tanımları arasında da büyük farklılıklar olduğunu gösteriyor. Bireylerin bağımsızlığının, kendi başının çaresine bakabilecek güçte olmasının vurgulandığı, insanların kişisel özelliklerine bakılarak değerlendirildiği Batı kültürlerinde, bütün ilişkiler gibi aşk ilişkileri de bu çerçevede değerlendiriliyor ve kavramsallaşıyor. Öte yandan, kişileri öncelikle bir topluluğun bireyleri olarak gören kollektivist Doğu toplumlarında aşk da bireylerin toplumla bağları çerçevesinde ele alınıyor.

Bireyci toplumlarda romantik aşkın, evliliğin önemli önkoşullarından biri olarak görüldüğünü biliyoruz. Araştırmacılar, kollektivist kültürlerde aşkın evlilik için önemli bir önkoşul olmadığı varsayımında bulunmuşlar. Bireyci kültürlerdeyse aşk, oldukça kişisel ve arkadaşlarla aileyi bile bir süreliğine unutturan, her şeyin üstünde bir deneyimdir. Kişinin eş olarak kimi seçeceği ve kiminle evleneceği de büyük ölçüde kişisel bir deneyimdir. Buna karşılık kollektivist kültürlerde, aşık olan bir insan, ailesinin ve öteki topluluk üyelerinin dileklerini de hesaba katmak zorundadır. Evlilikler çoğu zaman "düzenleme" yoluyla olur; aileler anlaşarak gelinle damadı biraraya getirirler. Bu konuyu ele alan araştırmalarda da bu varsayımı destekleyen sonuçlar bulunmuş. Bu araştırmalara bakarak, romantik aşk kavramının bir yere kadar kültüre bağlı bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. Herkes aşık oluyor. Ancak, herkes aynı biçimde aşık olmuyor. En azından herkes aşkı aynı biçimde tanımlamıyor. Örneğin antropolog William Jankowiak'ın yaptığı bir araştırmada, örneklem alınan 166 kültürün 148'inde romantik aşka dair kavramların bulunduğu görülmüş. Buna bakarak, romantik aşkın insan türü için evrensel bir durum olduğu söylenebilir. Ancak, kültürel kurallar bu duygusal durumun nasıl yaşanacağını, nasıl dışa vurulacağını ve nasıl anımsanacağını etkiliyor.

Aşkı "Sürdürebilmek"

Aşk denince ilk akla gelenler güzellik, çekicilik, karşılıklı çekim gibi kavramlar olsa da, araştırmaların ortaya çıkardığı başka bir bulgu da bütün bunların ilişkilerin yalnızca ilk aşamalarında önemli rol oynadığı. Yani, ilişkiler ilerledikçe bunların önemi azalıyor. Fiziksel çekim zamanla etkisini yitirdiğine göre ilişkinin ilerleyen aşamalarında hangi özellikler önem kazanıyor olabilir? Psikologlar elbette bunu da araştırmışlar ve ortaya ilginç bulgular çıkmış. Yakın ilişkiler zaman içinde geliştikçe, ortak bazı aşamalardan geçiyorlar. Ancak öncelikle başka bir insanla tatminkar bir ilişki kurmak açısından önemeli kabul edilen bir etkenden söz edelim: Kişinin kendisine duyduğu sevgi. Araştırmacılar, bir ilişkide iki insanın birbirlerine yakınlık duymalarının ilk koşulunun, kişinin kendi kendisini sevmesi olduğunu söylüyorlar. Bununla anlatılmak istenen benmerkezcilik değil elbette; kişinin kendi gereksinimlerinin farkında olması ve kendi kendisine saygı duyması. İnsanlar kendi değerleri ve kimlikleri konusunda kendilerini güvende hissettikleri ölçüde aşk ilişkilerinde mutlu oluyorlar.

İlişkileri anlamanın yollarından bir başka yolu, geçirilen aşamaları anlamak olduğu için, psikologlar bu aşamaları ortaya çıkarmaya çalışmışlar. Psikologlar, uzun süreli beraberliklerin içeriğini, kendi kendini kabul etme, eşlerin birbirlerini takdir etmeleri, bağlılık, iyi iletişim, gerçekçi beklentiler, ortak ilgi alanları ve çatışmalarla verimli bir biçimde yüzleşebilmek olarak özetliyorlar. Bu özelliklerin hiçbiri durağan değildir; zamanla değişir, evrimleşerek birbirlerini etkilerler. Belki de aşk, yakalamak için peşinde koşulacak, pembe düşlerden oluşan bir şey değil, kişinin kendisini ve karşısındakini tanımasıyla, zamanla olgunlaşan bir yaşama bakış biçimidir.

Kaynaklar

Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M. Social Psychology, Longman, 1998, 3. Basım.

Crooks, R., Baur, K. Our Sexuality, Brooks/Cole Pub., 6. Basım.

Stern, K., McClintock, M. K. "Regulation of ovulation by kuman pheromones", Nature, 392, 177-179.

Weller, Aron. "Human pheromones: Communication through body odour", Nature, 392,

"The science of love"
http://whyfiles.org/003love/main1.html

Allah'ın varlığına kanıt göremiyorum?

Soran : saveme
Tarih: 18.03.2013 - 09:15 | Güncelleme: 17.10.2018 - 14:07

Soru Detayı

- Öncelikle şunu belirtmek istiyorum. Ben önceden Müslümandım, Kur'an'ı kendi dilinde de okudum Türkçe mealini de. Beş vakit namaz da kılardım. Sabah namazlarına dahi camiye giderdim. Ama son üç-dört sene içinde önce dine olan inancımı sonra da Allah'a olan inancımı kaybettim. Kaybetmemek için çok çabaladım, çok dua ettim ama olmadı.
- Herkes bana şunu söylüyor: "İnanmak için etrafına bak yeter, her şey nasıl oluştu." diyor. Ben evrimle oluşmuş olabileceğine ihtimal veriyorum, tam emin olmamakla birlikte.
- Bir de Allah kendini neden göstermesin, diyorum. "Gösterse herkes inanır, o zaman bu sınavın ne kıymeti kalır?" diyorlar.
- Olay bu mu yani; herkesin inanması kötü bir şey mi? Görmeden neden inanmak zorunda olayım?..
- Bana din ve Allah'la ilgili her şey bir uydurma olarak geliyor. Tamam, bu evren güzel bir sistem dahilinde işliyor, ama dışarıdan bir müdehale görmüyorum ben. Fizik kuralları dahilinde her şey.
- İlk dini inancımı kaybettiğim zamanlar, Allah'a inanıyordum ve Allah'a yalvarıyordum. Dedim "Allah'ım bana ufacık bir mucize, sana olan inancımı kaybetmek istemiyorum, ama varlığına inanamıyorum."
- Ne bileyim masamdaki kalem şuan kendiliğinden bir kaç santim kımıldasa, o benim için bir mucize olacaktı ve inancımı kaybetmeyecektim. Her şeyi gören bilen denilen Allah, bana kendisine inanmam hususunda bile yardım etmedi. İnanmak istediğim halde.
- Neyse bir de cin çağırma olayını denedim. Yöntemlerini uyguladım kaç kez, cin min de yok ortada. Yani inanmam için bana metafizik bir olgu lazımdı olmadı. Bunların sonucunda Allah'ın da olmadığı inancım kuvvetlendi.
- Gelelim "Her şey nasıl oldu?" sorusuna: Cevabım, bilmiyorum, belki bilim ilerde açıklar. Her şeyi bilme imkanımız da yok belki.
- Allah'a inandın diyelim. Allah nasıl oluştu diye sorduğunda o hep verdi denilecek. Heplik kavramını biz biliyor muyuz?

- *Yine de hiçbir şeye kendimi tamamen kapamadım. Her türlü fikre açığım. İnanana saygım sonsuz.* Eğer bana metafizik bir olay yaşatabilirseniz yine inanırım.

Cevap

Değerli kardeşimiz,

- Diyorsunuz ki, **"Herkesin inanması kötü bir şey mi?"** Evet kötü bir şeydir. İnanmak kötü bir şey değil, fakat **“herkesin mecburen inanacağı kadar basitleştirilmiş"** bir imtihanın değeri düştüğü için, imtihan kalitesini düşürdüğü için kötü bir şeydir.

Acaba, çok ciddi olması gereken bir imtihanı herkes kazansın diye en basit soruları sormak; örneğin; üniversite imtihanına girmiş olan herkesin kazanması için ilkokul öğrencilerine sorulan soruları sormak sizce komik olmaz mı? **Böyle bir imtihanın olmaması, olmasından daha makul olmaz mı? Peki imtihan olmasın mı? Herkesi vali yapalım mı? Herkesi doktor yapalım mı? Herkesi mühendis yapalım mı? Size tuhaf gelmiyor mu?**

Bu takdirde en çalışkan en zeki en kaliteli bir öğrenci ile en tembel bir öğrenci aynı kefeye konmuş olmuyor mu?

Farz edelim ki, eleman alan bir kuruma bir profesör ile bir ilkokul mezunu birlikte müracaat etmiş. Belli bir bilgi seviyesine göre elemanın alındığı bu kurumun açtığı imtihanda ilkokul seviyesinde sorular sorulsa ve ilkokul mezunu arkadaş bu imtihanı kazansa sizce âdil olur mu? İnsaflı bir yargıya göre, böyle bir imtihan ne bizce ne de dünyanın herhangi bir ülke insanınca âdil olmaz.

Şimdi **“Hiç bilenler ile bilmeyenler bir olur mu?”** diyen yüce Allah’ın, cennete en kaliteli, en değerli insanları almak üzere açtığı bir imtihanda, bu imtihanın altını üstüne çeviren bir kopyayı vermesi düşünülebilir mi?

- Allah’ın kendini göstermesi meselesine gelince; bu mesele sadece imtihanla ilgili değildir. Bunun en açık delili, imtihana tabi olmayan meleklere de Allah’ın kendini göstermemesidir.

Büyüklerin herkese görünmemesi, insanlar için de kabul gören bir prensiptir. Herkesin, istediği zaman cumhurbaşkanlarının, başbakanlarının evlerine gidememesi, aralarda özel kalem müdürler türünden perdedarların bulunması bunun açık göstergesidir. Hele, ülkede yegane hâkim ve sultan olan padişahların, kralların halk ile kendi aralarına çok perdeler koymaları, onların azamet ve yücelikleriyle atbaşı gidiyor.

Bundan anlaşılıyor ki, azamet ve kibrya / büyüklük ve yücelik, celal ve cemal / mehabet ve güzellik gibi harikulade sıfatlar, öyle basit bir şekilde herkese kendini göstermezler.

Bu pencereden bakıldığında şunu söyleyebiliriz ki, Allah bütün evrenin yegâne hâkimi ve sultanıdır. Bir padişah-ı ezeli olarak kendi celal ve cemal sıfatlarının kaynağı olan Zat-ı Akdesini gizli tutması, -*imtihan için de önemli olmakla beraber*- onun nihayetsiz azametinin, eşsiz ululuğunun, benzersiz büyüklüğünün bir gereğidir.

Bununla beraber, her türlü kusurdan ve noksanlıklardan münezzeh; bütün mükemmellikler ve güzelliklerin kaynağı olan Allah’ın -*imtihanın bitmesine rağmen, ahiret aleminde*- sadece cennete gidecek olan kullarına kendini göstereceğine dair ayet ve hadislerin verdiği bilgiye bakılınca, aslında aklı başında herkesin görmeye çok müştak olduğu Allah’ın, sevmediği dinsizlere, inkârcılara kendini ne dünyada ne de ahiret aleminde göstermek istemediği anlaşılmaktadır.

Allah’ın kendini gizlemesinin tam hikmetini bilemeyebiliriz. Belki de bilsek akıl ve vicdanımız çok rahat edecektir.

Ancak, Allah’ın varlığını, birliğini bilmek sadece onu görmeye bağlı değildir.

Milyonlarca ilim ve din adamının değişik delillerle Kur’an’ın Allah’ın sözü olduğuna iman etmişlerdir. **Mesela:**

1. Kur’an on beş asırdan beridir, insanlara meydan okuyor ve kendisinin Allah’ın kelamı olduğunun göstergesi olarak, hiç kimsenin bir tek suresine benzer bir sureyi ortaya koyamayacağını ilan ediyor. Ve bu meydan okuyuş şimdi de devam etmektedir.

2. Kur'an'da, İranlıların Bizanslılarla *-bir kaç yıl içerisinde-* savaşa başlayacakları ve Bizanslılar İranlılara galip geleceklerini haber vermiş ve bu haberler olduğu gibi ortaya çıkmıştır. *(Rum, 30/3)*

3. Mekke fethinden iki yıl önce, Mekke'nin fethedileceğine dair kesin olarak haber vermiş ve bu haber de aynen çıkmıştır. *(Fetih suresi)*

Mesela:

1. Hz. Muhammed (asm)'in peygamberliğini tasdik eden yüzlerce mucizesi vardır. Bunları en sağlam hadis, siyer ve tarih kaynaklarında yer almaktadır.

2. Hayatı boyunca herkesten daha fazla Kur'an'a tabi olması, herkesten daha çok Allah'tan korkması, ona saygı ve sevgiyle bağlanması onun gerçekten peygamber olduğunun göstergesi değil de nedir?

3. Başka insanlardan farklı olarak, kendisine gece namazı kılmanın Allah tarafından farz kıldığını söylemiş ve hayatı boyunca her gece kalkıp rabbine ibadet etmiştir. *Bu kadar zahmet ve meşakkate katlanmasının dünya menfaati açısından ne ile izah edilebilir?*

Mesela:

1. Siz diyorsunuz ki, **"Masamdaki kalem şuan kendiliğinden birkaç santim kımıldasa, o benim için bir mucize olacaktı..."** Allah'ını seversen bir iyi düşün, sen mi önemlisin, yoksa kaleminin kımıldanması mı? Sen kımıldıyorsun, güneş kımıldıyor, ay kımıldıyor, yerküresi kımıldıyor, evren baştan başa kımıldıyor... Ve sen hâlâ kalkıp **"Kalemim kımıldasa!.."** diyorsun. *Bu mantık size biraz tuhaf gelmiyor mu?*

2. Diyorsun ki, **"Tamam, bu evren güzel bir sistem dahilinde işliyor, ama dışarıdan bir müdahale görmüyorum ben. Fizik kuralları dahilinde her şey..."**

Bu nasıl bir fizik bilgisidir?

Fizik, mevcut olan varlıklardan söz eder; mevcut olmayan varlıklardan söz etmez, edemez...

Evrenin bir kaç milyar yıl önce var olduğu bugün kesine yakın bir bilgidir. Peki evren yokken fiziksel nesneler var olabilir mi? Fiziksel nesneler yokken, fizik kanunları bulunabilir mi? Fiziksel kanunlar yokken, herhangi bir yokluğa varlık verip, onları harika bir düzene sokabilir mi? Bu gibi sorularının hepsinin cevabı bilimsel olarak havada kalır.

3. Bütün kâinatta, mevcut olan fizik, kimya, astro-fizik, quantum fiziği şeklinde adlandırılan hiçbir kanun kainattan önce var değildir. Ve bunların hiçbiri bir şey var etme gücünde değildir. Ve bunların hiçbirinin diğer kanunlardan daha güçlü, daha akıllı, daha bilgili olduğunu söylemek mümkün değildir. O halde, bu sağır, kör, cansız, sonradan var olan kanunların bir kanun koyucuya ihtiyaçları vardır. Sonradan var olduklarına göre bir yaratıcıya ihtiyaç duyarlar.

- Bediüzzaman Hazretlerinin ifade ettiği gibi:

> **“(Kanunların bir tarlası olan) tabiat dedikleri şey, olsa olsa ve hakikat-ı hariciye sahibi ise; ancak bir san'at olabilir, Sani olamaz. Bir nakıştır, Nakkaş olamaz. Ahkâmdır, hâkim olamaz. Bir şeriat-ı fıtriyedir, Şâri' olamaz. Mahluk bir perde-i izzettir, Hâlık olamaz. Münfail bir fıtrattır, Fâtır bir fâil olamaz. Kanundur, kudret değildir; kâdir olamaz. Mistardır, masdar olamaz.”** *(bk. Asa-yı Musa, s. 167)*

- Bu hususta size can-ü gönülden destek olmak istiyoruz. Önce bu konuda size Bediüzzaman Hazretlerinin Risale-i Nur adlı eserlerini okumanızı tavsiye ederiz.

Bizim imanınızın kurtulmasından başka hiçbir gaye ve maksadımız yoktur. Böyle bir hizmeti bir menfaat vesilesi yapmaktan Allah’a sığınırız. Tek menfaatimiz bu hizmetimizle, Allah’ın rızasını kazanmak, günahlarımızın bağışlanmasını temin etmek ve kendimizin affını sağlamaktır.

Bu yolu denemeniz önce biraz zor gelebilir, fakat denemeye değer. Zira Hz. Ali’nin inanmayan bazı kimselere söylediği gibi, biz de deriz ki:

> **“Eğer sizin dedikleriniz doğru ise, bizim bir zararımız olmaz. Hepimiz yok olup gideriz. Ya bir de bizim dediklerimiz doğru ise,**

> **o zaman bütün zarar ve ziyan omuzlarınıza biner...”**

Evet, zararsız yolu / veya zararsız olma ihtimali kuvvetli olan bir yolu, zararlı / veya zararlı olma ihtimali kuvvetli olan bir yola tercih etmek, aklın gereğidir.

Rahman ve **Rahim** olan Rabbimiz, hepimiz için akl-ı selimin yolu olan hidayet yolunu bizlere açsın... Nefsin vesveselerinden, şeytanın telkinlerinden, kuvve-i vahimenin evhamından bizleri kurtarsın inşallah.

İlave bilgi için tıklayınız:

- *Allah var mı; bunun mantıki delilleri nelerdir?*
- *İnsanı aldanmaya götüren sebepler nelerdir?*
- *Allah'ın varlığının delilleri nelerdir?..*
- *Allah'a imanın maddi ve manevi faydaları nelerdir?*
- *Eğer Allah görünseydi, herkes iman etmek zorunda kalırdı ve ...*
- *Evrimi sadece dine inananlar kabul etmemektedir. Evrimi kabul edenler, nasıl yanılabilir?*

Selam ve dua ile...
Sorularla İslamiyet

Yazar:
Sorularla İslamiyet

Kategori:
Evrim

Evrim konusunda en çok merak edilenler

AHLAK ARGÜMANI, AHLAKİ ANLAŞMAZLIKLAR VE EVRİM TEORİSİ

Enis Doko*

THE MORAL ARGUMENT, MORAL DISAGREEMENTS AND THE THEORY OF EVOLUTION

ÖZ

Ahlak argümanları, ahlaki bir nitelikten hareketle Tanrı'nın varlığını göstermeye çalışan argümanlardır. Makalemizin birinci bölümünde farklı ahlak argüman türlerinin büyük bir kısmının ahlaki realizmi varsaydığı iddia edilecektir. Makalenin geri kalanında ahlaki realizme ve dolayısı ile ahlak argümanına, kültürler arası anlaşmazlıklar ile evrim teorisinden hareketle getirilen itirazlar incelenecektir. Ahlaki anlaşmazlıkların, doğa bilimleri ve matematikle analoji kurarak nesnellik aleyhinde kullanılamayacağı, dahası ahlaki realizmin bu anlaşmazlıkları öngördüğü gösterilmeye çalışılacaktır. Evrimci itirazın ise, doğalcılığı varsayarak Petitio Principii mantık hatasına düştüğü, bunun yanında doğa bilimlerine de uygulanabilirliği yüzünden kendi kendini reddeden bir argüman olduğu iddia edilecektir.

Anahtar Kelimeler: ahlak argümanı, din felsefesi, Tanrı'nın varlığı, ahlaki realizm, ahlaki anlaşmazlıklar, evrimci ahlak.

ABSTRACT

Moral arguments are arguments which try to show the existence of God from some feature of morality. In the first part of our paper I argue that, various types of moral arguments assume moral realism. In the rest of the paper I analyze the objections based on the moral disagreements of different cultures and theory of evolution against moral realism, hence against moral argument. We try to show

* Dr. (enisdoko@gmail.com) .Yazı geliş tarihi: 15.11.16; kabul tarihi: 5.12.16.

via analogy with mathematics and natural sciences that moral disagreements cannot be used against objectivity, besides we also try to show that moral disagreements are expected given moral realism. Evolutionary objection on the other hand I argue that begs the question against the moral argument by assuming naturalism, besides it is applicable to science and hence is self-refuting.
Keywords: moral argument, philosophy of religion, existence of God, moral realism, moral disagreements, evolutionary ethics.

...

1. Ahlak Argümanı ve Ahlaki Realizm

Tanrı'nın varlığı ile ilgili argümanlar, din felsefesinin en temel tartışma konularıdır. Tanrı'nın varlığı lehinde geliştirilen argümanlar geleneksel olarak dört grupta toplanır: evrenin varlığı ya da başlangıcına odaklanan kozmolojik argümanlar, Tanrı kavramı üstüne soyut düşünmeye dayanan ontolojik argümanlar, evrenin ya da canlıların tasarımı ya da onlardaki düzen örgülerine odaklanan teleolojik argümanlar ve ahlaki değerlerin varlığı ya da algısına dayanan ahlak argümanları. Felsefe tarihinin çok uzun bir döneminde bu argümanlar içinde en az dikkat çekeni ahlak argümanı olmuştur. Argümanın tarihi Thomas Aquinas'a kadar götürülür. Thomas Aquinas'ın "Beş yolundan" dördüncüsü olan derece argümanı[1], değerlere atıf yaptığı için genelde ahlak argümanı olarak yorumlanır (bu argümanın farklı yorumlarının yapıldığını hatırlatmakta fayda görüyoruz). Ancak bu argüman yoğun bir şekilde Antik Yunan metafiziğine bağımlı olduğu için modern çağlarda etkili olmamıştır. Muhtemelen en etkili ve bazı felsefe tarihçilerine göre ilk ahlak argümanı Kant'a aittir. Tanrı'nın varlığı lehindeki teorik argümanları reddeden Kant, onun yerine ahlaki davranışın rasyonalitesine dayanan Tanrı'nın varlığı lehinde pratik bir argüman önermiştir[2]. Kant'a göre, ahlaki davranışlar rasyoneldir. Bu rasyonellik, eğer nihai bir adalet sağlanırsa geçerlidir ve adalet de sadece Tanrı varsa gerçekleşebilir. Ayrıca summum bonum ancak Tanrı'nın ve ahiret yaşamının varlığı varsayıldığında gerçekleşebilir ve ahlaki eylemde bulunmak için summum bonum'un gerçekleşeceğine inanç şarttır. Dolayısıyla, ahlaki davranışın rasyonelliğinin gereği olarak Tanrı ve ahiret postüle edilmelidir.

19. yüzyılda kardinal John Henry Newman, vicdandan hareketle yeni bir ahlak argümanı geliştirmiştir[3]. 20. yüzyıla geldiğimizde W. R. Sorley[4], Hastings Rashdall[5],

[1] St. Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, New York: Benziger Brothers, 1265/1948, I, 1, 3.
[2] Immanuel Kant, *Critique of Practical Reason*, Indiana: Bobbs-Merril, 1788/1956.
[3] John Henry Newman, *An Essay in Aid of Grammar of Assent*, London: Burns, Oates and Co., 1870.
[4] William Sorley, *Moral Values and the Idea of God*, Cambridge: Cambridge University Press, 1918.
[5] Hastings Rashdall, "The Moral Argument for Personal Immortality", *King's College Lectures on Immortality*, London: University of London Press, 1920.

A. E. Taylor[6] gibi felsefeciler argümana yeniden can vermiş, 20. yüzyılın sonlarında İlahi buyruk teorilerinin yükselmesi ile Robert Adams[7], John Hare[8] ve Stephen Evans[9] tarafından teorik ahlak argümanları olarak bilinen yeni nesil ahlak argümanları geliştirilmiştir. Ahlakın kendisinden ziyade, ahlak algımıza odaklanan ahlak argümanları da vardır. Bu ahlak argümanı türüne, ahlaki farkındalık argümanları diyebiliriz. Bu argüman türüne Richard Swinburne[10] ve Angus Ritchie'nin[11] savunduğu argümanlar örnek gösterilebilir. Pratik, teorik ve ahlaki farkındalık argümanları dışında bir de insan onuruna dayanan ahlak argümanları mevcuttur. Bu argümanların belki de en ünlüsü Mark Linville'in argümanıdır.[12]

Teorik ahlak argümanları şu şekilde özetlenebilirler:

1. Nesnel ahlaki önermeler vardır.
2. Nesnel ahlaki önermelerin varlığının en iyi açıklaması Tanrıdır.
3. Demek ki Tanrı vardır.

Birinci öncül ahlaki realizmi savunmayı gerektirir. Ahlaki realizm bazı (ya da en az bir) ahlaki yargıların, nesnel olarak doğru (ya da yaklaşık olarak doğru) ya da yanlış (ya da çoğunlukla yanlış) olduğunu iddia eden felsefi görüştür. Ahlaki önermelerin nesnel (objektif) olduğu iddiası, onların doğruluk değerinin toplum ve bireylerin ahlaki görüş ve teorilerinden bağımsız olduğu anlamına gelir. Ahlaki realizm, bilimsel realizme,[13] matematiksel realizme[14] benzetilebilir. Ahlaki realizmin savunucusuna göre; nasıl ki bilimsel, matematiksel ve mantıksal önermelerin doğruluk değeri toplumun inançları ve bizim teorilerimizden bağımsızsa aynı şekilde ahlaki önermelerin doğruluk değeri de toplumun inançları ve bizim teorilerimizden bağımsızdır.

İkinci öncül genellikle başarılı bir İlahi Buyruk Teorisi geliştirip bu teorinin alternatif doğalcı meta-etik teorilere kıyasla daha iyi olduğu gösterilmeye çalışılarak savunulur. İlahi Buyruk Teorileri, ahlakı Tanrı'nın emir, niyet ya da sıfatlarına bağlayan meta-etik teorilere verilen isimdir. Çağdaş versiyonları Robert Adams[15], Philip Quinn[16] gibi felsefeciler tarafından geliştirilip savunulmuştur. İlahi Buyruk Teorisi,

6 Alfred Taylor, *The Faith of a Moralist*, London: Macmillan, 1930.

7 Robert Adams, "Moral Arguments for Theism,", *The Virtue of Faith and Other Essays in Philosophical Theology*, New York: Oxford University Press, 1987, s.144–163.

8 John Hare, *The Moral Gap*, Oxford: Clarendon Press, 1996.

9 Stephen Evans, *Natural Signs and Knowledge of God: A New Look at Theistic Arguments*, Oxford: Oxford University Press, 2010, s. 107-149.

10 Richard Swinburne, *The Existence of God*, Oxford: Oxford University Press, 2004.

11 Angus Ritchie, *From Morality to Metaphysics: The Theistic Implications of Our Moral Commitments*, Oxford: Oxford University Press, 2012.

12 Mark Linville, "The Moral Argument", The Blackwell Companion to Natural Theology, ed. W. L. Craig, J. P. Moreland, West Sussex: Willey Blackwell, 2009.

13 "Bilimsel realizm" bilimin doğru ya da yanlış önermeler ürettiğini iddia eden görüştür.

14 "Matematiksel realizm" matematik önermelerinin icat değil, keşif olduğunu iddia eden görüştür.

15 Robert Adams, *Finite and Infinite Goods*, New York: Oxford University Press, 1999.

16 Philip Quinn, *Divine Commands and Moral Requirements*, Oxford: Clarendon Press, 1978.

doğalcı olmayan bir ahlaki realist teoridir. Bütün teorik ahlak argümanları, özel bir İlahi Buyruk Teorisi'ni varsaymasa bile, hepsi ahlaki realizmin doğru olduğunu varsayar. Ahlaki realizmi varsayan tek ahlak argümanı türü teorik ahlak argümanları değildir. Mesela, ahlaki farkındalık argümanlarının bir kısmı da ahlaki realizmi varsayar. Mesela, Richard Swinburne'un argümanı, İlahi Buyruk Teorisini varsaymasa da nesnel bir ahlak olduğunu varsayar. Swinburne'un savunduğu ahlaki farkındalık argümanı, öncüller halinde şu şekilde özetlenebilir:

1. İnsanlar nesnel ahlak bilgisine sahiptir.
2. Muhtemelen, eğer Tanrı yoksa, insanlar nesnel ahlaki bilgiye sahip olamazlar.
3. Muhtemelen Tanrı vardır.[17]

Argümanın odak noktası, birinci öncülden de görebileceğimiz gibi, ahlaki önermeler değil, insanın ahlak bilgisi yani ahlaki farkındalığıdır. Ancak insanların ahlaki farkındalığı nesneldir ve ahlaki realizmin doğru olduğunu varsayar. Dolayısı ile Swinburne'un argümanının başarılı olması da ahlaki realizmin başarısına bağlıdır.

Benzer şekilde insan onuruna dayanan ahlak argümanı da ahlaki realizm ile yakından ilişkilidir. Linville'in argümanı öncüller halinde şu şekilde özetlenebilir:

1. İnsanlar, bizim onur dediğimiz özel bir içsel değere sahiptir.
2. İnsanların onura sahip olmasının en iyi açıklaması, onların fevkalade iyi bir Tanrı tarafından yaratılmasıdır.
3. Muhtemelen Tanrı vardır.[18]

Argümanın ilk öncülünün başarılı olabilmesi için, en az bir nesnel ahlaki özellik, insan onurunun var olması gerekir. Dolayısı ile, bu argümanın ilk öncülü ancak ahlaki realizm doğru ise doğru olabilir. Bu analizimizden görüldüğü gibi, ahlak argümanlarının büyük çoğunluğu ahlaki realizmin doğruluğunu varsayar. Ahlaki realizmi reddeden biri, yukarıda örneklerini verdiğim ahlak argümanlarından etkilenmeyeceklerdir. Dolayısıyla, ahlak argümanlarının başarılı olması için ahlaki realizmin başarılı olması gerekir.

Ahlaki realizm aleyhinde literatürde iki güçlü argüman mevcuttur. Birincisi kültürlere ya da insanlar arası anlaşmazlıklara dayanan argümandır, ikincisi ise evrim teorisinden hareketle ahlakın nesnel olamayacağını göstermeye çalışır. Bu makaledeki amacımız, bu iki itirazı incelemek ve bunların ahlaki realizmi dolayısıyla de ahlak argümanlarının büyük bir çoğunluğunu etkileyip etkilemediğidir. Analizimize ilk itiraz olan kültürler arası anlaşmazlık argümanı ile başlıyoruz.

[17] Swinburne, *Existence of God*, s. 192-218.
[18] Linville, "The Moral Argument".

2. Kültürler Arası Anlaşmazlık Argümanı

Ahlaki realizme yapılan en yaygın ve güçlü itiraz, kültürler ve insanlar arası ahlaki anlaşmazlıklara dayanmaktadır.[19] Bu itiraza göre farklı kültürler ya da toplumlar belirli ahlaki konularda anlaşamamaktadırlar. Mesela, geçmişte insan kurban etmeyi ahlaka aykırı bir durum olarak kabul etmeyen kültürler olmuştur, ama bugün bu ahlaki olarak kabul edilemez bir pratiktir. Hatta aynı kültür içerisinde bile ahlaki anlaşmazlıklar mevcuttur. Kürtajın ahlakiliği tartışması buna örnek olarak gösterilebilir. Ahlaki realizme itiraz edenlere göre, bu kültürler ya da insanlar arasındaki ahlaki anlaşmazlıklar ahlakın nesnel olmadığını, yani ahlaki realizmin yanlış olduğunu göstermektedir.

Bir konuda görüş ayrılığı olması elbette ki o konuda nesnel bir gerçek olmadığı anlamına gelmez. Bundan dolayı anlaşmazlıklar bizi göreceliğe götürmek zorunda değildir. Anlaşmazlıklar her disiplinde, hatta bilim ve matematik gibi nesnel olduğu noktasında çoğunlukla hem fikir olduğumuz disiplinlerde bile açığa çıkar. Mesela, Dünya'nın şekli konusunda farklı kültürler farklı tasavvurlara sahip olmuş olabilirler. Bu, dünyanın nesnel bir şekli olmadığı anlamına gelmez. Benzer şekilde, ahlaki konulardaki tartışmalar da tartışılan konuda nesnel bir gerçek olmadığını göstermez. Mesela bir pedofille çocuk tecavüzünün doğru olup olmadığını tartışabilirsiniz, ama bu durum, çocuk tecavüzü tartışmasında bir haklı taraf olmayacağı anlamına gelmez. Görüş ayrılığı olması nesnel ahlak olmadığını göstermez. Dolayısıyla itirazı sunanın anlaşmazlıklar dışında ek bazı gerekçeler sunması gerekir.

Bu noktada anlaşmazlık argümanının savunucusu, bilimdeki anlaşmazlıklar ile ahlaktaki anlaşmazlıklar arasında bazı temel farklar olduğunu iddia edebilir. Bilim ve matematikteki anlaşmazlıkların bilgimiz arttıkça çözülebilir olmalarına karşın, ahlaktaki bazı tartışmalar ne kadar araştırma yaparsak yapalım çözülmezmiş gibi gözükmektedir. Yani bu itirazı sunanlara göre bilim ve matematikteki anlaşmazlıklar ile ahlaki anlaşmazlıklar arasında mahiyet farkı vardır. Ancak bu yaklaşım doğru gözükmemektedir. Bilim ve matematikte de çözülemeyecek anlaşmazlıklar vardır. Mesela fiziği örnek alalım. Hareket göreceli midir yoksa mutlak mıdır? Diğer bir deyişle mutlak bir boş uzay var mıdır? Newton'dan günümüze kadar hareketin göreceli mi yoksa mutlak mı olduğu sorusu fizik felsefesi alanında tartışılmaya devam etmektedir[20]. Newton gibi mutlak hareketi savunanlara göre boş uzay vardır ve hareket bu boş uzayda yer değiştirmeye tekabül eder. Göreceli hareketi savunan Mach gibi fizikçilere göre ise boş uzay diye bir şey yoktur, hareket bir cismin başka bir cisme göre göreceli olarak yer değiştirmesidir. Dolayısıyla birinci cismi hareket ettirmekle, ikinci cismi ters

[19] Argümanın tarih boyunca farklı savunmalarına örnekler için bakınız: Christopher Gowans, *Moral Disagreements: Classic and Contemporary Readings*, London: Routledge, 2000.

[20] Mutlak ve göreceli uzay tartışmaları için bakınız: John Earman, *World Enough and Space-Time*, Boston: A Bradford Book, 1992.

yönde hareket ettirmek eşdeğer şeylerdir. Einstein önce Mach'ın görüşünü savunsa da hayatının sonlarına doğru mutlak uzay olabileceğini yazmıştır. Mutlak uzayın olup olmadığı hâlâ tartışılan bir sorudur. Yüzyıllarca tartışılan bu soruya bir gün kesin bir cevap bulacağımızı düşünmek için hiçbir gerekçe yoktur.

Fizik içindeki çözülmesi güç, belki de çözülemeyecek başka bir tartışma örneği de kuantum mekaniğinin yorumu ile ilgilidir. Kuantum mekaniğinin mevcut deneylerle uyumlu bir düzine yorumu mevcuttur. Bu yorumlardan hangisinin doğru olduğunu belirlemek deneysel olarak şu aşamada mümkün gözükmemektedir. Belki de hiçbir zaman bu konudaki tartışma bitmeyecek olabilir.

Bilim felsefesinde eksik belirlenim olarak bilinen bir sorun mevcuttur. Buna göre herhangi bir deneysel veriyi eşit derecede başarılı açıklayan çok sayıda hatta muhtemelen sonsuz teori vardır. Deneylere atıf yaparak bu alternatif teoriler arasında ayrım yapmak mümkün olmadığı için, iki farklı bilim adamının iki farklı teoriyi savunması pek ala mümkündür. Bu iki bilim adamı deneysel veriler dışında bir kriterde anlaşamazsa hangi teorinin evreni doğru tarif ettiği noktasında hemfikir olması mümkün değildir. Yani bilim içinde de cevabı üstünde mutabık olunmasında ciddi zorluklar gözüken tartışmalar mevcuttur. Ancak bu tartışmaları (çoğunda ikiden çok alternatif var) çözemememiz, bunların nesnel bir çözümü olmadığı anlamına gelmez. Mesela hangisinin doğru olduğunu bilemesek de elbette ki hareket ya mutlak ya da görecedir.

Matematik ilk bakışta anlaşmazlıklara yer olmayan bir disiplin gibi gözükse de aslında matematikte birçok çözülmesi çok zor, hatta çözülemez ikilem mevcuttur. Matematikte bu tarz anlaşmazlıklara, "Süreklilik Hipotezi" ya da "Seçim Aksiyomu"[21] gibi "karar verilemez önermeler" örnek olarak verilebilir. Gerçek hayatta bir sonsuzdan bahsetsek bile, matematikteki bütün sonsuzlar birbirine eşit değildir. Doğal sayılar kümesi de reel sayılar kümesi de sonsuz sayıda eleman içermektedir. Ancak reel sayılar kümesi, doğal sayılar kümesinden daha çok eleman içermektedir. Ünlü matematikçi George Cantor, 19. yüzyılda, doğal sayılar kümesinin eleman sayısına $\aleph_0$ dersek, reel sayılar kümesinin eleman sayısının doğal sayılar kümesinin alt kümeleri kadar

[21] "Seçim Aksiyomu", standart küme teorilerinden birinin temel aksiyomlarından biridir. Tychonoff Teoremi gibi çok önemli matematiksel teoriler bu aksiyomun yardımı ile ispatlanmıştır. Ancak bu aksiyomun doğruluğu da matematikçiler arasında hâlâ tartışma konusudur. Bu aksiyoma göre eğer elimizde boş olmayan sonlu ya da sonsuz kümeler topluluğu varsa, her bir kümeden birer eleman seçebiliriz. İlk bakışta bu apaçık bir gerçek gibi gözükebilir ama bu aksiyomu kabul ettiğimiz zaman çok garip sonuçlarla karşılaşırız. Mesela bu aksiyomu doğru kabul edersek, üç boyutlu uzaydaki bir küreyi sonlu sayıda parçalara bölüp, bu parçaları başka şekilde birleştirip ilk küreye eşit büyüklükte iki küre elde edebileceğimizi ispatlayabiliriz. Hatta aynı prosesi devam ettirip, bir küreden sonsuz tane eşit büyüklükte küre elde etmemiz bile mümkün görünmektedir. Bu matematikte Banaç-Tarski paradoksu olarak bilinir. Bu paradoks kimi matematikçileri "Seçim Aksiyomu"nun yanlış olduğu konusunda ikna etse de başka matematikçiler, aksiyomu, çok önemli teoremlerin ispatında kullanıldığı gerekçesi ve matematikte bazı garip sonuçların çıkabileceği gerekçesi ile doğru kabul etmektedirler. Seçim Aksiyomu'nun da doğru olup olmadığına, Süreklilik Hipotezi gibi Zermelo-Fraenkel Kümeler teorisinde cevap vermek mümkün değildir.

eleman, yani $2^{\aleph_0}$ eleman içereceğini ispatlamıştır. Doğal olarak aklımıza gelecek ilk soru, "$2^{\aleph_0}$ ile $\aleph_0$ arasında bir sonsuz var mıdır?" şeklindedir. Diğer bir deyişle doğal sayılar kümesinden çok, reel sayılar kümesinden az eleman içeren bir küme var mıdır? George Cantor'a göre böyle bir küme bulmak mümkün değildir, ikinci büyük sonsuz $\aleph_1$, şu eşitliği sağlar $\aleph_1=2^{\aleph_0}$. İşte George Cantor'un bu iddiasına "Süreklilik Hipotezi" denilmektedir. 1940 yılında Gödel soruya vereceğimiz negatif cevabın kümeler teorisi ile tutarlı olduğunu[22], 1964 yılında ise Paul Cohen soruya vereceğimiz pozitif cevabın da kümeler teorisiyle tutarlı olduğunu ispatladı[23]. Diğer bir deyişle, Zermelo-Fraenkel Kümeler teorisinde bu soruya cevap vermek mümkün değildir. Hipotezin yanlış olduğu da doğru olduğu da ispatlanamaz. Söz konusu hipotezin doğru olup olmadığı, matematikçiler ve felsefeciler arasında hâlâ tartışma konusudur. Gödel gibi büyük matematikçiler, hipotezi reddederke, Cantor gibi diğer bir dev matematikçi savunmuştur. Bu sorun, matematikte ortaya çıkan çözülmesi çok zor sorunlara güzel bir örnektir. Benzer şekilde mantık içinde de çözümsüz tartışmalara rastlamak mümkündür; mesela Hegel ya da tutarlılık ötesi mantığın savunucuları mantığın çelişmezlik ilkesini reddetmişlerdir. Çelişmezlik ilkesinin doğruluğu konusundaki tartışma, bu ilkeyi sezgilerle temellendirme reddedildiğinde çözümsüz gibi görünmektedir. Sonuç olarak bu örneklerin de gösterdiği gibi, ahlaktaki anlaşmazlıklar ile diğer disiplinler arasındaki anlaşmazlıklar arasında temel farklar olduğu iddiası yanlıştır.

Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da anlaşmazlığın, meta-etik de dahil felsefenin her disiplini içinde hep var olan bir olgu olduğudur. Felsefi tartışmaların ciddi bir kısmı da çözümsüz gözükmektedir. Bir kişi eğer "Çözülemez anlaşmazlık olan konularda nesnel gerçek yoktur" gibi bir ilke kabul edilirse, o zaman "nesnel ahlak önermeleri yoktur" iddiasının kendisi de nesnel bir gerçeklik olarak kabul edilemez. Çünkü nesnel ahlaki önermelerin var olup olmadığı konusunda da anlaşma yoktur. Bu konu meta-etik tarihi boyunca hep tartışıla gelmiştir.

Ahlakla, bilim ve matematik arasında analoji kurarak yaptığımız analizin en zayıf noktası, bilimsel anti-realistler ile formalistler gibi matematik konusunda anti-realist yaklaşımı benimseyenleri ikna edemeyebileceğidir. Zira bu çeşit yaklaşımları benimseyen felsefeciler bilimin de matematiğin de nesnel doğrular üretmediğini iddia edebilirler. Bundan dolayı bir sonraki bölümde bu analojinin ötesine geçip ahlaki anlaşmazlıkların ahlaki realizm perspektifinden de beklendik olgular olduğunu göstermeye çalışacağız. Eğer ahlaki anlaşmazlıklar, ahlaki realizm perspektifinden beklendik olgularsa o zaman bu anlaşmazlıkların ahlaki realizmi geçersiz kıldığı iddia edilemez.

[22] Kurt Gödel, *The Consistency of the Continuum-Hypothesis*, Princeton: Princeton University Press, 1940.

[23] Paul Cohen, "The Independence of the Continuum Hypothesis", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the Uninted States of America*, c. 50-6, 1963, s. 1143-1148; Paul Cohen, "The Independence of the Continuum Hypothesis II", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the Uninted States of America*, c. 51-1, 1964, s. 105-110.

3. Ahlaki Anlaşmazlıklar Niye Vardır?

Ahlaki önermelerin doğruluk değeri çoğu durumda a priori olarak belirlenemez. Çoğu zaman ahlaki bir yargıda bulunmak için kişinin, söz konusu eylemin sonuçlarını incelemesi gerekmektedir. Bu incelemenin sonucu, araştırmayı yapan kişinin ontolojik inançları ile yakından ilişkilidir. Dolayısıyla bizim ontolojik görüşlerimiz, ahlaki yargılarımızı ciddi biçimde etkiler. Örnek olarak kürtaj tartışmasını ele alalım, iki taraf da "yaşama hakkı" ile "özgürlüğün" önemli haklar olduğunun farkındadır. İki kampın asıl görüş ayrılığına düştüğü yer fetüsün hangi aşamada kişi olarak kabul edilmesi gerektiğidir. Ancak kişilik tartışması, ahlaki bir tartışmadan ziyade ontolojik bir tartışmadır. Dolayısı ile ontolojik inançlarımızın değişmesi, ahlak teorimiz aynı kalsa bile, bazı ahlaki yargılarımızın değişmesine neden olabilir. Ahlaki inançların, ontolojik inançlarımıza olan bu bağlığı farklı zamanlardaki toplumların bazı ahlaki doğrular üstünde anlaşamamalarının en önemli sebeplerindendir. Çünkü farklı zamanlardaki toplumların, ontolojik inançları da farklıdır. Örnek olarak, insan kurban eden çoğu kabile insan öldürmenin ahlaki olarak doğru bir şey olduğunu düşündüğü için insan kurban etmeyi haklı görüyor değildir. Tam tersine, bu kabilelerin insan kurban etmesine sebep olan inanç bu eylemleriyle binlerce insanın hayatını kızgın tanrılardan kurtaracakları olmuştur. Bu kabileler bu tanrılara inanmayı bıraktıklarında, yani ontolojik görüşleri değiştiğinde, insan kurban etmeyi de bırakmışlardır. Bu durum çoğu ahlaki tartışmanın neden çözümsüz olduğunu da açıklar. Zira ontoloji alanında yapılan tartışmaların, bütün insanları ikna edecek şekilde sonuçlanamaması yaygın bir durumdur. Mesela insan fetüsünün, insan olup olmadığı tartışılan bir ontolojik sorudur. Bu soruya verilen farklı cevaplar, ahlaki bir tartışma olan kürtajın meşruluğu sorununu da tartışmalı kılmaktadır.

Gözden kaçan önemli bir nokta, bazı bilimsel ve matematiksel soruların, doğruluk değeri olmayacak derecede muğlâk tanımlanmış olmasıdır. Mesela "İki proton birbirini itecek mi" sorusu böyle muğlâk bir sorudur. Çünkü iki proton arasındaki mesafeyi bilmeden bu soruya cevap vermemiz mümkün değildir, eğer protonlar atom çekirdeğindeki gibi birbirine çok yakınlarsa birbirini çekecek, eğer birbirlerinden yeteri kadar uzak iseler elektromanyetik kuvvetin etkisi ile birbirlerini itecektir. Ayrıca iki protonu etkileyecek başka proton ya da kuvvetlerin olup olmadığı da belirlenmelidir. Dolayısıyla yukarıdaki soruya cevap vermek için ek bilgilere ihtiyacımız vardır. Benzer şekilde bazı ahlaki sorular da cevabı olmayacak kadar muğlâk olabilir. Örneğin "Bir kişinin hayatını kurtarmak için başka birine işkence yapmak ahlaki olarak kabul edilebilir mi" sorusu da açık bir cevaba sahip olamayacak kadar muğlâktır. Bu soruya cevap vermek için bahsedilen kişiyi kurtarmak için alternatif yöntemlerin olup olmadığı, işkenceden ne kast edildiği gibi şeyleri bilmemiz gerekir. Cevap verilemeyen birçok ahlaki soru üstüne dikkatlice düşünülürse, bu soruların aslında cevaplanamayacak kadar muğlâk oldukları fark edilecektir.

Anlaşmazlıkların bir başka kaynağı da birden fazla ahlaki özellik olmasıdır. Bazı felsefeciler sadece tek bir ahlaki özelliğin, "İyi"nin var olduğunu savunmuşlardır. Ancak bu görüş bizce yanlıştır, birden fazla ahlaki özellik vardır ve kimi zaman bu özellikler birbirleri ile çelişebilir. Bu çelişkiler de gerçek ahlaki anlaşmazlıklara yol açabilir. Birbiriyle çelişmesi mümkün ahlaki özelliklere örnek olarak "adalet" ile "merhamet" verilebilir.

İlaveten, bazı ahlaki sorulara vereceğimiz cevaplar bazı gruplara çeşitli yararlar sağlayabilir. Bu da belli ahlaki sorulara taraflı yaklaşılmasına neden olabilir. Hatta bazı ahlaki doğruları gizlemek amacıyla birden fazla ahlaki özellik olmasından faydalanılması mümkündür. Buna "ahlaki propaganda" diyebiliriz. Örnek vermek gerekirse, soykırımı haklı çıkarmak için Naziler şöyle bir propagandaya başvurdular: "Soykırım yanlıştır" önermesini karşılamak için, Yahudilerin olmadığı bir dünyanın daha iyi olduğunu savunmaya çalıştılar. Yani başka ahlaki özelliklere atıfta bulundular. Bu tarz ahlaki propagandalar normal şartlarda net olan ahlaki sorularda bile anlaşmazlıklara neden olabilmektedir. Yahudi soykırımı buna güzel bir örnektir. Ancak kimi durumlarda ahlaki özelliklerin birbiri ile gerçekten çelişebileceğinin ve bunun çözülmesi çok zor gerçek ahlaki önermelere yol açacağının da farkında olmak gerekir. Elbette ki çeşitli ahlaki özelliklerin var olduğu göz önüne alındığında, bu tarz anlaşmazlıkların ortaya çıkması beklendik bir durumdur.

Diğer dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, toplumun bizim ahlaki yargılarımızı etkileyebileceğidir; fakat toplumun, ahlaki önermelerin doğruluk değerini etkilemesi, bundan tamamen farklıdır ve mümkün değildir. Toplumların çeşitli adet ve gelenekleri vardır, kimi zaman bu adetler ahlaki gerçeklikler gibi algılanabilir. Örnek olarak günümüz toplumlarında kendisine uzatılan eli sıkma bir adettir. Bir kişinin, hijyen konusundaki aşırı titizliğinden dolayı kendisine uzatılan eli sıkmayı reddettiğini varsayalım. Şüphesiz bu davranış ne ahlaki ne de ahlaksız bir harekettir. Bu kişinin, "medeniliğin simgesi" olan toplumsal bir âdeti reddettiği için kaba olduğunu söyleyenler olabilir, ancak ahlaksız olduğu söylenemez. Medenilik ya da geleneğe uymakla, ahlaklı olmak iki farklı kavramdır, bunları birbirine karıştırmamak gerekir.

Sonuç olarak, ahlaki anlaşmazlıklar ahlaki realizmle çatışmaz; çünkü ahlaki realizmde bile farklı nedenlerden dolayı ahlaki anlaşmazlıklar çıkması beklendik bir durumdur.

4. Ahlaki Realizme Evrimci İtiraz

Ahlaki realizm ve dolayısıyla ahlak argümanlarına getirilen bir başka itiraz evrim teorisine dayanmaktadır. Bu itiraza göre "ahlak" dediğimiz şey, herhangi bir organımız gibi evrim süreci boyunca gelişmiş, tek amacı çoğalma ve türü hayatta tutmak olan bir içgüdüdür. Buna göre nesnel ahlaki önermeler yoktur, bilim felsefecisi Michael

Ruse ve sosyobiyolojinin babası kabul edilen Edward Wilson bu durumu şu şekilde özetlemektedir:

> "Ahlak, bizim çoğalmaya yönelik amaçlarımızı güçlendirmek için oluşmuş bir adaptasyondur... Anladığımız haliyle ahlak, iş birliği yapmamız için genlerimiz tarafından oluşturulan bir illüzyondur."[24]

İlk dikkat etmemiz gereken şey, bu itirazın bilimsel olmaktan ziyade felsefi olduğudur. Söz konusu iddiayı deneysel olarak sınamak ya da doğrulamak mümkün değildir. Zaten standart evrim teorisi, insanın biyolojik yönünü açıklar; bizce, canlıların davranışlarını veya psikolojisini açıklamak, standart evrim teorisinin sınırlarının dışındadır. Bu evrimsel psikolojinin alanıdır ve bu alanın ne kadar bilimsel olduğu hâlâ tartışma konusudur. Ancak evrimsel psikolojiyi bilimsel bir alan olarak kabul etsek bile, gene de bize ahlakın doğası hakkında fazla bilgi sunamaz. Bu durumu şöyle bir örnekle anlatabiliriz; mesela evrimsel psikoloji ve fizyoloji, insanın gökteki yıldızlara baktığı zaman hissettiklerini, algıladığımız görüntünün beyine nasıl ulaştığını, gözümüzdeki hangi mekanizmalarla algılandığını evrim teorisine atıfla açıklamaya çalışabilir. Ancak böyle bir açıklamayı ortaya atan hiçbir evrimsel psikolog, aynı zamanda bize, yıldızların ve gökyüzünün yapısı ya da doğası hakkında bilgi verdiğini iddia etmez. Açıklama sadece algıların kendisi ile alakalı olabilir, algılanan objeyle alakalı olamaz. Aynı şekilde bir evrimsel psikolog, ahlaki algılarımızın nasıl geliştiği hakkında bize makul açıklama sunduğunu varsaysak bile, ahlakın yapısı ve nesnelliği gibi temel özellikleri hakkında açıklama sunamaz. Böyle bir açıklama yaptığı anda, çalıştığı bilimin sınırlarının dışına çıkar.

Söz konusu itiraz bir de şu açıdan sorunludur; mantıkta "kökensel hata (genetic fallacy)" olarak bilinen mantık hatası işlenmektedir. Bu mantıksal hatayla işlenen yanlışlığın özelliği, bir şeyin kökeni ya da tarihine referans verilerek bir iddianın yanlışlanmaya çalışılmasıdır. Ancak bu her zaman mümkün değildir. Örnek vermek gerekirse şöyle bir iddia "kökensel hataya" sahiptir: Bilim adamı olan Kekule, benzen molekülünün yapısını rüyasında gördü. Dolayısıyla Kekule'nin benzen molekülü teorisine inanmamalıyız. Kekule'nin benzen molekülünü rüyasında gördüğü doğrudur, ancak bu durum molekülün o şekilde olduğunu göstermez. Nitekim benzen molekülünün o şekilde olduğunu düşünmemiz için elimizde ciddi kanıtlar vardır. Bu mantık hatasına verilecek diğer bir örnek de şöyle bir iddia olabilir: "Sen demokrasiyi savunuyorsun zira sen demokratik bir toplumda doğdun". Bir iddianın doğru ya da yanlış olduğu o iddianın nasıl ortaya çıktığına bakarak bulunamaz. Konumuza dönersek "Çocuklara işkence yapmak yanlıştır" iddiasının kökeni, evrimsel mekanizmalar olabilir. Ancak bu söz konusu iddianın yanlış ya da yanılsama olduğunu göstermez. Mesela bir akıl hastasını alalım, bu kişi etrafta uçan atlar görüyor olsun. Aldığı bir ilaç sayesinde bu atların gerçekten var olmadığına inanmaya başlasın. Onun bu inancının ilaç etkisinden

[24] Michael Ruse ve Edward Wilson, "The Evolution of Ethics", *New Scientist,* 1989 s. 51.

oluşması bu inancının doğru olduğunu, gerçekten de uçan atlar olmadığı gerçeğini değiştirir mi? Tabii ki hayır. Aynı şekilde ahlakın kökeninin evrimsel mekanizmalar olduğunu göstermek, ahlaki iddiaların gerçek olmadığını göstermez.

Ancak ikinci bir evrimsel argüman daha mevcuttur. Elbette ki ahlak algımızın kökenine atıf yaparak ahlakın kesin olarak nesnel olmadığı iddia edilmekle kökensel mantık hatası işlenir. Ancak gene de evrim teorisinin, ahlakın nesnel olması ihtimalini ciddi olarak düşürdüğü iddia edilebilir. Bu yeni argümana göre, insan ahlakı doğal seçilimin bir sonucu olduğuna göre, hayatta kalma mücadelesinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Böyle bir mücadele sonucunda, nesnel ahlaki prensiplerin ortaya çıkması çok düşük ihtimaldir. Buna göre ahlaki realizm büyük ihtimal yanlış olmalıdır.

Her şeyden önce ahlakın gerçekten de evrimsel mekanizmalarla gelişip gelişmediği tartışılabilir. Sosyobiyologlar her şeyi evrimle açıklamaya çalışmaktadırlar. İnsanın bütün davranışlarını evrime bağlamak şüphesiz yanlış olacaktır. Ünlü evrimci felsefeci Daniel Dennett'in örneğini kullanırsak; insanların kullandığı tüm mızraklardaki uç sivri olmuştur[25]. Bu seçimi evrime bağlamak, insanda bir çeşit mızrak ucu geni olduğunu iddia etmek, elbette ki komik olacaktır. Mızraklar uçları sivriyken daha çok işe yaradıkları için, zeki bir varlık olan insan, hep sivri uçlu mızraklar kullanmıştır. Kökende evrimsel bir mekanizma söz konusu değildir. Buna göre aynı şekilde ahlak da evrimsel süreçlerden bağımsız olabilir.

Ahlakın, gerçekten de çoğalmayı ve hayatta kalmayı destekleyip desteklemediği de tartışmalı bir konudur. Tecavüzün serbest olduğu bir toplumda, insanların daha hızlı çoğalacağı savunulabilir. Zayıflara yardım etmenin, onlara zarar vermemenin, "güçlüler ayakta kalır" ilkesiyle çeliştiği savunulabilir. Mesela yabancı biri için hayatımızı feda etmemizin hiçbir şekilde bizim ya da genlerimizin hayatta kalmasına faydası olmadığı açıktır. "Tecavüz" ve "zayıflara yardım etmemek" evrimle uyuşmasına rağmen, ahlakla açık bir biçimde çelişmektedir. Bu da ahlakta, evrimsel süreçlerden fazlası olduğunu göstermektedir.

Ancak bu sorunları görmezden gelsek bile, söz konusu evrimsel itirazın iki büyük sorunu vardır ki bu ikisi bu itirazı geçersiz kılmak için yeterlidir. Birincisi, söz konusu itirazın başarılı olması için doğalcı (ateist) evrim teorisini kabul etmemiz gerekmektedir. Evrim teorisi iki farklı şekilde yorumlanabilir. Bu iki felsefi yorum da deneysel verileri aynı başarıyla açıklar. Birinci yoruma göre doğa dışında hiçbir şey yoktur. Bu iddia metafizik doğalcılık (natüralizm) olarak bilinir. Buna göre insan, kör tesadüfî süreçlerle, şans eseri ortaya çıkmış bir hayvan türüdür. Bu evrimin doğalcı-ateist yorumudur. Doğalcılık tezi bilimsel metotlarla doğrulanıp yanlışlanamadığı için felsefi bir iddiadır. Bu iddiaya dayanan evrimin doğalcı yorumu da dolayısı ile felsefi bir yorumdur. Bazıları evrim teorisinin hayatın rasgele olarak ortaya çıktığını göste-

[25] Daniel Dennett, *Darwin's Dangerous Idea*, New York: Simon and Schuster, 1995, s. 486.

rerek, aslında doğalcılığı doğruladığını iddia edebilir. Ancak bilimsel evrim teorisinde kullanılan "rastgele" (random) kelimesi ile günlük hayatta kullandığımız "rastgele" kelimelerinin birbirinden farklı anlam taşıdıklarına dikkat etmek gerekir. Çağımızın önemli biyologlarından Ernst Mayr, biyolojide kullanılan "rastgele" kelimesini şu şekilde tanımlamaktadır:

> "Mutasyon ya da değişim rastgeledir dediğimiz zaman kastettiğimiz şey yeni genetik özellikler ile verilen ortamdaki organizmanın adapte olma ihtiyacı arasında bir ilişki olmadığı iddiasından ibarettir."[26]

Önemli biyoloji felsefecilerinden Eliot Sober de Mayr'a benzer bir "biyolojik rastgelelik" tanımı vermektedir:

> "Mutasyonların yararlı olacağını saptayıp, mutasyonun gerçekleşmesine neden olan fiziksel bir mekanizma (onların içinde veya dışında) yoktur."[27]

Hatta bu itirazın önemli savunucularından, yukarıdaki alıntının sahibi Michael Ruse da bu tanımlara çok yakın bir rastgelelik tanımı vermektedir:

> "Biyolojik evrimin "ham maddesi" (diğer bir deyişle mutasyonlar) rastgeledir, ki bundan kasıt onun ihtiyaca göre gerçekleşmemesidir."[28]

Fakat "rasgeleliği" bu anlamda anladığımız zaman, evrimin Tanrı'nın varlığı ile çelişmediği açıkça görülebilir. Daha ziyade burada "tesadüf" ifadesiyle kastedilen şey, canlılarda Lamarckçı bir yapının olmadığıdır. Yani canlılar dış koşulları sezip, genetik yapılarını koşullara göre değiştirmezler. Genetik değişimler çevre koşullarından bağımsız bir şekilde gerçekleşir ve çevre kendine uygun olmayan mutasyonları eler. Bu tarz bir iddia ise hiçbir şekilde Tanrı'nın bu dış koşulları yaratıp canlıları bu yöntemle ortaya çıkardığı iddiası ile çelişmez. Bu da evrimin ikinci bir yorumunu mümkün kılmaktadır: Teist evrim görüşü. Bu görüşe göre Tanrı, insanı, Evrim Teorisi'nde bahsedilen mekanizmalarla yaratmıştır. Teist evrim ile doğalcı evrim, bilimsel olarak eşdeğerdir, ikisi de aynı deneysel öngörülerde bulunur. Nitekim bazılarına göre evrim teorisinin ilk versiyonunu ortaya atan Cahız, Evrim Teorisi'nin babalarından sayılan Alfred Wallace, modern evrim teorisi'nin kurucularından Theodosius Dobzhansky, günümüzde Evrim Teorisi'nin en ünlü savunucularından Francis Collins gibi birçok önemli evrimci biyolog, evrimin teist yorumunu kabul etmişlerdir[29]. Teist yorumu kabul

[26] Ernst Mayr, *Towards a New Philosophy of Biology: Observations of an Evolutionist*, Cambridge: Harvard University Press, 1988 s. 98.

[27] Eliot Sober "Evolution Without Metaphysics?", *Oxford Studies in Philosophy of Religion c.3*, ed. J. Kvanvig, 2011.

[28] Michael Ruse, *Philosophy of Biology Today*, Albany: State University of New York Press, 1988, s. 75.

[29] Ateizmden Deizm'e dönen Anthony Flew, evrim teorisi yorumunu doğalcı evrim teorisinden teistik evrim teorisine döndürmüştür. Flew'in fikir değişikliğinin gerekçeleri için bakınız: Emre Dorman, "Kanıtın Götürdüğü Yeri Takip Eden bir Filozof: Anthony Flew'in Ateizmden Vazgeçişi Üzerine", *Felsefe Dünyası*, c. 60, s.2, 2014, s. 157-176.

ettiğimiz zaman[30], yukarıdaki söz konusu itiraz geçersiz olur. Çünkü Tanrı, bize, pekâlâ nesnel ahlakı görmeye yarayan sezgileri evrimsel süreçlerle vermiş olabilir. Teist evrim yorumunda, nesnel ahlakın ortaya çıkma ihtimalinin düşük olduğunu varsaymak için hiçbir gerekçemiz yoktur. Tam tersine eğer Tanrı varsa, muhtemelen nesnel ahlak vardır ve Tanrı'nın insanların bu nesnel ahlakı algılayacak şekilde evrimleşmesini sağladığını düşünmek makul bir yaklaşım olur. Dolayısıyla evrim teorisini kullanarak nesnel ahlakın var olmadığını iddia etmek için doğalcılığın doğru olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir. Ancak ahlak argümanı savunucusu zaten doğalcılık doğru ise ahlakın var olmadığını kabul etmekte, hatta tam da bunu iddia etmektedir. Doğalcılık doğru ise zaten nesnel ahlak olmayacağı için, evrimin doğalcı yorumunda da nesnel ahlak olmayacaktır. Evrim teorisi durumu daha kötü yapmaz. İşin kötüsü, evrim teorisine doğalcılığı eklemek, ateizmi dolayısıyla ahlak argümanının yanlış olduğunu varsaymayı gerektirir. Ahlak argümanının yanlış olduğunu varsayıp, ahlak argümanını eleştirmek ise petitio principii, yani döngüsel mantık hatasına yol açacaktır. Bu ise kabul edilemez bir durumdur. Dolayısı ile evrim teorisine atıf yapılarak ahlak argümanı reddedilemez.

İkinci önemli probleme gelirsek, ahlakın evrim kökenli olduğunu savunanlara göre, matematiksel sezgilerimiz (ki sayelerinde matematiği biliriz), tümevarım yeteneğimiz (ki sayesinde bilim yaparız), duyu organlarımız (ki sayelerinde dış dünya hakkında bilgi alırız) da evrim kökenlidir. Ancak eğer ahlaki sezgilerin kökeni evrimsel süreçler olduğu için ahlakı yanılsama (illüzyon) olarak değerlendireceksek o zaman, evrimsel süreçlerden gelen yeteneklerimizle geliştirdiğimiz matematik, bilim hatta dış dünya algımız da yanılsamadır. Ancak bir kere bilimin yanılsama olduğunu iddia edersek o zaman bilimsel bir teori olan evrimin kendisi de yanılsama olacaktır. Evrim yanılsamaysa o zaman söz konusu itiraz evrim üstünden geliştirilmeye çalışıldığı için geçersiz olacaktır. Yani itiraz kendi kendini reddettiği için kabul edilemezdir. Evrim teorisini kullanarak ahlaki realizmi reddetmek başarılı bir yaklaşım olarak gözükmemektedir.

5. Sonuç

Bu makalede, ahlak argümanının çoğu versiyonunun temel varsayımı olan ahlaki realizme getirilen iki temel itiraz olan kültürler arası anlaşmazlıklar ile evrimci itiraz incelendi. İlk bölümde ahlak argümanı ile ahlaki realizm arasındaki bağı vurgulamaya çalıştık. Daha sonra kültürler arası anlaşmazlık argümanını inceledik. Önce ahlaki anlaşmazlıklara benzeyen türde anlaşmazlıkların, matematik ve doğa bilimlerinde ortaya çıktığını göstermeye çalıştık. Eğer ortaya koyduğumuz analiz doğru ise bilimin

[30] Evrimin teist yorumunun imkanını kabul etmek için evrim teorisine inanmak gerekmez. Evrimi reddedip, ancak bunun teizmle uyumlu bir şekilde yorumlanabileceğinin güzel bir örneği için bakınız: Alper Bilgili, "An Ottoman response to Darwinism: Ismail Fenni on Islam and Evolution", *The British Journal For History of Science*, c.48, S.4, 2015, s. 565-582.

ya da matematiğin nesnel doğrular ürettiğine inanan kişiler, anlaşmazlık argümanına atıfla ahlaki nesnel ilkeler olduğunu iddia edemezler. Üçüncü bölümde, ahlaki anlaşmazlıkların kökenlerini tespit ederek, ahlaki realizm aleyhinde başarılı bir argüman kurulmasında kullanılamayacağını göstermeye çalıştık. Ahlaki bir yargıda bulunmak için, söz konusu eylemin sonuçları incelenmelidir, böyle bir inceleme ise ontolojik inançlarımızla ilişkilidir. Temel ahlaki ilkeleri kabul eden iki kişi, farklı ontolojik inançlardan dolayı ahlaki ikilemlerin çözümü noktasında anlaşamazlar. Anlaşmazlıkların bir kısmı, söz konusu ahlaki sorunun muğlaklığı ya da o konuda bilgi eksiliğinden de kaynaklanabilir. Diğer taraftan, ahlakın çoğulcu yapısı yüzünden, iki farklı ahlaki ilke çatışabilir, bu da gerçekten çözülmesi zor ahlaki anlaşmazlıklara yol açabilir. Sonuç olarak, ahlaki bir realist, dikkatli bir analizle bütün ahlaki anlaşmazlıkları açıklayabilir, nitekim anlaşmazlıkların büyük çoğunluğu ahlaki ilkelerdeki anlaşmazlıktan değil, ontoloji gibi ahlak dışı gerekçelerden kaynaklanmaktadır. Dördüncü bölümde, evrim teorisinden hareketle nesnel ahlak olmayacağı yönünde getirilmeye çalışılan argümanı inceledik. Söz konusu argüman ancak evrim teorisinin doğalcı yorumunda başarılı olabilir. Zaten doğalcılık doğru ise hem teizm yanlıştır hem de nesnel ahlak yoktur. Doğalcılığı argüman içine gizli bir şekilde sokarak bu itiraz petitio principii mantık hatasına düşmektedir. Dolayısıyla felsefi ön kabullerle donatılmamış evrim teorisi, ahlaki realizmle uyumludur. Bunun dışında, eğer ahlaki sezgilerin kökeni evrimsel süreçler olduğu için ahlakı sübjektif olarak değerlendireceksek o zaman, evrimsel süreçlerden gelen yeteneklerimizle geliştirdiğimiz matematik, bilim hatta dış dünya algımız da sübjektif olarak yorumlanmalıdır. Ancak böyle bir yaklaşım, evrim teorisinin kendisini de sübjektif yapacak ve evrimsel itirazın hareket noktasını geçersiz kılacaktır. Yani evrimci itiraz, kendi kendini reddedecek şekilde formüle edildiği için geçersizdir.

KAYNAKLAR

Adams, Robert; *Finite and Infinite Goods*, New York: Oxford University Press, 1999.
——; "Moral Arguments for Theism,", *The Virtue of Faith and Other Essays in Philosophical Theology*, New York: Oxford University Press, 1987.
Aquinas, Thomas, *Summa Theologica*, New York: Benziger Brothers, 1265/1948.
Bilgili, Alper; "An Ottoman response to Darwinism: Ismail Fenni on Islam and Evolution", *The British Journal For History of Science*, c.48, S.4, 2015, s. 565-582.
Cohen, Paul; "The Independence of the Continuum Hypothesis", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the Uninted States of America*, c. 50, S. 6, 1963, s. 1143-1148.
——; "The Independence of the Continuum Hypothesis II", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the Uninted States of America*, c. 51, S. 1, 1964, s. 105-110.
Dennett, Daniel; *Darwin's Dangerous Idea*, New York: Simon and Schuster, 1995.
Dorman, Emre; "Kanıtın Götürdüğü Yeri Takip Eden bir Filozof: Anthony Flew'in Ateizmden Vazgeçişi Üzerine", *Felsefe Dünyası*, c. 60, s.2, 2014, s. 157-176
Earman, John; *World Enough and Space-Time*, Boston: A Bradford Book, 1992.
Evans, Stephen; *Natural Signs and Knowledge of God: A New Look at Theistic Arguments*, Oxford: Oxford University Press, 2010.

Gowans, Christopher; *Moral Disagreements: Classic and Contemporary Readings*, London: Routledge, 2000.
Gödel, Kurt; *The Consistency of the Continuum-Hypothesis*, Princeton: Princeton University Press, 1940.
Hare, John; *The Moral Gap*, Oxford: Clarendon Press, 1996.
Kant, Immanuel; *Critique of Practical Reason*, Indiana: Bobbs-Merril, 1788/1956.
Linville, Mark; "The Moral Argument", The Blackwell Companion to Natural Theology, ed. W. L. Craig, J. P. Moreland, West Sussex: Willey Blackwell, 2009.
Mayr, Ernst; *Towards a New Philosophy of Biology: Observations of an Evolutionist*, Cambridge: Harvard University Press, 1988.
Newman, John Henry; *An Essay in Aid of Grammar of Assent*, London: Burns, Oates and Co., 1870.
Rashdall, Hastings; "The Moral Argument for Personal Immortality", *King's College Lectures on Immortality*, London: University of London Press, 1920.
Ritchie, Angus; *From Morality to Metaphysics: The Theistic Implications of Our Moral Commitments*, Oxford: Oxford University Press, 2012.
Ruse, Michael; *Philosophy of Biology Today*, Albany: State University of New York Press, 1988.
Ruse, Michael ve Wilson, Edward; "The Evolution of Ethics", *New Scientist,* 1989 s. 51
Sober, Eliot; "Evolution Without Metaphysics?", *Oxford Studies in Philosophy of Religion c.3*, ed. J. Kvanvig, 2011.
Sorley, William; *Moral Values and the Idea of God*, Cambridge: Cambridge University Press, 1918.
Swinburne, Ritchard; *The Existence of God*, Oxford: Oxford University Press, 2004.
Taylor, Alfred; *The Faith of a Moralist*, London: Macmillan, 1930.
Quinn, Philp; *Divine Commands and Moral Requirements*, Oxford: Clarendon Press, 1978.

10 Ünlü Darwinist Yalan

“Hayatın İlkel Dünyada Tesadüfen Oluşabildiği İspatlanmıştır” Yalanı

Bu iddiayı öne süren evrimci kaynaklarda tek kanıt olarak 1953 yılında yapılan Miller Deneyi gösterilir. Oysa bu deneyde canlı bir hücre oluşturulmamış, sadece birkaç basit aminoasit sentezlenmiştir. Aminoasitlerin tesadüfen doğru sıralamayla dizilerek proteinleri oluşturmaları, bunların da bir hücre meydana getirmeleri matematiksel olarak imkansızdır. Kaldı ki, Miller’in sentezlediği aminoasitler dahi anlam taşımamaktadır. Çünkü Miller, deneyinde ilkel dünya atmosferinde bulunmayan gazlar kullanmıştır.

Atın Evrimi Fosil Kayıtlarıyla İspatlanmıştır” Yalanı

Onlarca yıldır, "atın evrimi" iddiası , evrim teorisinin en iyi belgelenmiş kanıtlarından biri olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Farklı devirlerde yaşamış dört ayaklı memeliler küçükten büyüğe doğru dizilmiş ve bu hayali "at serileri" doğa tarihi müzelerinde sergilenmiştir. Oysa son yıllardaki araştırmalar, at serilerindeki canlıların birbirlerinin atası olmadığını, sıralamaların çok hatalı olduğunu, atın atası olarak gösterilen canlıların gerçekte attan daha sonra ortaya çıktıklarını ortaya koymaktadır.

“Doğa Tarihi Hayat Ağacını Doğrulamaktadır” Yalanı

Darwinizm, yeryüzündeki yaşamın bir ağaç gibi tek bir kökten doğup giderek geliştiğini ve dallara ayrıldığını öne sürer. Evrimciler, doğa tarihini bu iddiaya uyarlamak için 150 yıldır çabalamaktadırlar. Oysa doğa tarihi, tam aksi bir tablo ortaya koymuştur. Fosil kayıtları bir "hayat ağacı" bulunmadığını, temel canlı gruplarının yeryüzünde aynı anda ve aniden ortaya çıktığını göstermektedir. Bilinen filumların (temel canlı gruplarının) tamamına yakını, 530-520 milyon yıl önceki Kambriyen devirde ortaya çıkmıştır.

Archaeopteryx, Sürüngenler ve Kuşlar Arasındaki Kayıp Halkadır” Yalanı

Archaeopteryx adlı 150 milyon yıllık kuş fosili, evrimciler tarafından 19. yüzyıldan beri "evrimin en büyük fosil kanıtı" olarak gösterilmiştir. Bu kuşun bazı sürüngen özellikleri gösterdiği ve bu yüzden sürüngenler ile kuşlar arasındaki "kayıp halka" olduğu iddia edilmiştir. Ancak 2000 yılında ortaya çıkarılan Lonqisquama adlı fosil, bu iddiayı geçersiz kılmıştır. Çünkü 220 milyon yıl yaşındaki Lonqisquama, Archaeopteryx’ten 70 milyon yıl daha eski olmasına rağmen eksiksiz bir kuştur.

"İnsan Embriyosunda Solungaçlar Vardır" Yalanı

Bu iddia, evrimci biyolog Ernst Haeckel tarafından 20. yüzyılın başında yapılan bir bilim sahtekarlığına dayanmaktadır. Haeckel, evrime delil oluşturmak için, insan, tavuk, balık gibi canlıların embriyolarını yanyana çizmiş, ancak bu çizimler üzerinde çarpıtmalar yapmıştır. Bugün tüm bilim dünyası bunun bir sahtekarlık olduğunu kabul etmektedir. Haeckel’in "solungaç" diye gösterdiği yapı, gerçekte insanın orta kulak kanalının, paratiroidlerinin ve timüs bezlerinin başlangıcıdır.

“Canlılarda Körelmiş Organlar Vardır” Yalanı

Uzun zamandır evrimci kaynaklarda canlılardaki bazı organların işlevsiz olduğu ileri sürülmekte ve bunların sözde o canlıların atalarından miras kalmış evrimsel kör noktalar

olduğu iddia edilmektedir. Örneğin insan vücudundaki appendiks (apandisit) veya kuyruk sokumu, yıllarca "körelmiş organ" sayılmıştır. Oysaki son yılların bilimsel araştırmaları, tüm bu organların önemli işlevleri olduğunu ortaya koymuş durumdadır. Evrimcilerin 20. yüzyıl başında çıkardıkları "körelmiş organlar listesi" bugün tamamen çürütülmüş durumdadır.

“Omurgalıların Beş Parmaklı El Yapısı Evrime Delildir” Yalanı

Yunusun yüzgeçlerinde, yarasanın kanatlarında veya insanın ellerinde, 5 parmaklı bir kemik yapısı bulunur. Bu benzerlik, evrimci ders kitaplarında veya bazı yayınlarda, uzun zaman, bütün bu canlıların ortak bir atadan evrimleştiği iddiasına delil olarak sunulmuştur. Oysaki genetik araştırmalar, benzer gibi gözüken bu organların aslında çok farklı genler tarafından kontrol edildiğini göstermiştir. Bugün evrimciler bile "benzer organlar evrime delil oluşturmuyor" itirafında bulunmaktadır.

“Sanayi Devrimi Kelebekleri, Doğal Seleksiyonla Evrime Delildir” Yalanı

Evrim teorisinin dünya çapında en çok tekrar edilen sözde "delil"lerinin başında, 19. yüzyıl İngilteresi’nde gerçekleşen sanayi devrimi sırasındaki kelebek popülasyonu gelir. Sanayi devrimindeki hava kirliliği ağaç kabuklarının rengini koyulaştırmış, bu nedenle koyu renkli kelebekler daha kolay kamufle olarak avcı kuşlardan korunmuş ve sonuçta koyu renkli kelebeklerin nüfusu artmıştır. Ama bu bir evrim değildir, çünkü yeni bir kelebek türü ortaya çıkmamış, sadece zaten var olan türlerin nufüs oranı değişmiştir.

“Mutasyon Deneyleri Evrime Delildir” Yalanı

Mutasyonlar, neo-Darwinizm’in öne sürdüğü iki "evrim mekanizması"ndan biridir. DNA üzerinde mutasyonlarla meydana gelen rastlantısal değişikliklerin canlıları evrimleştiği öne sürülür. Bu iddiaya destek oluşturabilmek için binlerce mutasyon deneyi yapılmıştır. Başta meyve sinekleri olmak üzere seçilen bazı canlı popülasyonları yoğun mutasyona uğratılmıştır. Evrimci yayınlar bu mutasyon deneylerini "evrimin laboratuvardaki kanıtı" gibi gösterirler. Oysa gerçekte bu deneyler evrimi kanıtlamak bir yana, çürütmüştür. Çünkü mutasyona uğrayan hiçbir canlıda genetik bilgi artışı gözlemlenmemiştir. Aksine, mutantlar (mutasyona uğrayan canlılar) hep sakat, kısır ve hasta olmaktadır.

“Fosiller, Yarı Maymun İnsanların Yaşadığını İspatlamaktadır” Yalanı

Darwinizm’in en önde gelen aldatmacası, insanların maymun benzeri canlılardan evrimleştiği iddiasıdır. Bu iddia, oluşturulan binlerce hayali çizim ve maket yoluyla kitlelere empoze edilir. Oysa gerçekte "maymun-adamlar"ın yaşamış olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. İnsanın en eski atası olarak ileri sürülen Australopithecus, şempanzelerden pek farklı olmayan soyu tükenmiş bir maymun türüdür. Evrim şemasında Australopithecus’un sonrasına yerleştirilen Homo erectus, Homo sapiens neanderthalensis, Homo sapiens archaic gibi sınıflamalar ise, farklı insan ırklarıdır.